

മണിപ്രവാളശാകുന്തളം

കേരളവർമ്മ,

സി.എസ്.ഐ., അണക്കെട്ടി എഫ്.എം.എ., എഫ്.ആർ.എച്ച്.എസ്.,

എം.ആർ. റ.എസ്., എം.ഇ.ഐ.എ.,

എഫ്.എൻ. ഡി.എ.,

വ ലി യ കേ റ യി ത്ത ന്നു ര റ ന്.

മണിപ്രവാളശാകുന്തളം

കേരളവർമ്മ,

സി.എസ്.ഐ., ആണവ റി എഫ്.എം.ഐ., എഫ്.ആർ.എച്ച്.എസ്.,
എം.ആർ. റ്റ.എസ്., എം.ഇ.ഐ.എ.,
എഫ്.എൻ. ഡി.എ.;
വ ലി യ കേ റ യി ത്ത ന്യ ര റ ന്.

പ്രസാധകൻ:

രാമവർമ്മ (അപ്പൻ) കൃഷ്ണമൂർത്തി
തിരുവനന്തപുരം.

പ്രകാശനാധികൃതൻ: കുളുക്കുന്നത്തു ശങ്കരമേനോൻ,
ബി. വി. ബുക്ക് ഡിപ്പോ,
തിരുവനന്തപുരം.

വകുപ്പുവകാശം,
ബി. വി. ബുക്ക് ഡിപ്പോ ഉടമസ്ഥൻ.

പ്രകാശനാധികൃതന്റെ മുദ്രയില്ലാത്ത പ്രതി പ്ലാജനീമിതമാകുന്നു.

കിരവനന്തപുരം, ബി. വി. ബുക്ക് ഡിപ്പോ പ്രവർത്തകന്മാർക്കുവേണ്ടി;

മംഗളോദയം കമ്പനി വക,

കേരളകല്പദ്രുമം പ്രസ്സിൽ അച്ചടിച്ചത്.

കാപ്പി-1000.

1087

1912

കേരളവർമ്മ വലിയ കോയിത്തമ്പുരാൻ

സി. എസ്. ഐ., എം.ആർ.എ എസ്., എഫ്.ആർ.എച്ച്. എസ്.

ആമുഖോപന്യാസം

ലോകത്തിൽ അനശ്ചരമായുള്ള യശസ്സ് ക്രിയകളേക്കാൾ വാക്കുകളെക്കൊണ്ടാണ് അധികസൗകര്യത്തോടുകൂടി ലഭിക്കപ്പെടുന്നത് എന്നുള്ളതു നിരാക്ഷേപമായ ഒരു വാസ്തവമാകുന്നു. ഓരോ ദേശത്ത് ഓരോ കാലങ്ങളിൽ ഓരോ അപദാനങ്ങളെക്കൊണ്ടു പ്രസിദ്ധനായി ഭവിച്ചിട്ടുള്ള മഹാനാരക്കുറിച്ചു സാധാരണജനങ്ങൾക്ക് എത്രമാത്രം കേട്ടറിവുണ്ടായിരിക്കുമോ അതിൽ വളരെ അധികമായി ഒരു ദേശത്തിൽ ഒരു കാലത്ത് ഒരു സൽകാവ്യത്തെ നിർമ്മിച്ചിട്ടുള്ള കവിയെക്കുറിച്ചു കേട്ടറിവുണ്ടായിരിക്കുമെന്നുള്ളതിനു സംശയമില്ല. വിക്രമാദിത്യൻറയോ ഭോജൻറയോ കാലത്തു രാജ്യതന്ത്രനിപുണനാരായ മന്ത്രിമാരോ-പരാക്രമശാലികളായ സേനാനായകന്മാരോ തപശ്ശക്തിയുള്ള യോഗികളോ ആയി ആരെല്ലാമോ ഉണ്ടായിരുന്നിരിക്കാം; എന്നാൽ അങ്ങനെ പ്രസിദ്ധനായവരിൽ ഒരാളുടെ എങ്കിലും പേരിനെ നാം ഇപ്പോൾ അറിയുന്നുണ്ടോ? അതിൻവണ്ണം തന്നെ ഇംഗ്ലണ്ടിലെ വിപ്ലാവയായ എലിസബത്തുമഹാരാജ്ഞിയുടെ കാലത്തുണ്ടായിരുന്ന മന്ത്രിമാരെയും സേനാനികളെയും മറ്റു യോഗ്യന്മാരെയും കുറിച്ച് അധികമായ അറിവ് എത്ര ആളുകൾക്കുണ്ടായിരിക്കും? എങ്കിലും സംസ്കൃതത്തിലും ഇംഗ്ലീഷിലും സാമാന്യവൃൽപത്തി ഉള്ളവരിൽ കാളിദാസൻറയും ഷേക്സ്പീയർക്കുടേയും പേരു കേട്ടിട്ടില്ലാത്തവർ ആരും ഉണ്ടായിരിക്കയില്ലെന്നുള്ളതു നിർദ്ദിവാദം തന്നെ. ഈ മഹാനാർ ജീവിച്ചിരുന്ന കാലത്ത് ഇവരേക്കാൾ ഉന്നതസ്ഥിതിയിൽ ഇരുന്നവരും അധികമാന്യതയും പ്രസിദ്ധിയും ഉള്ളവരും ആയി അനേകം ആളുകൾ ഉണ്ടായിരിക്കയും, ഇവർ അന്നു കേവലം അപ്രശസ്തന്മാരും ഇവരേക്കാൾ ഉൽകൃഷ്ടാവസ്ഥയിൽ ഇരുന്ന വല്ലവരെയും ആശ്രയിച്ചു കാലക്ഷേപം ചെയ്തിരുന്നവരും തങ്ങൾക്കു ലോക

ത്തിൽ എന്നെന്നേക്കും നിലനിലുണർന്നു ത്വരി ഉണ്ടാകുവാൻ പോകുന്ന കീർത്തിയെക്കുറിച്ചു യാതൊരു വിചാരവും ആശംസയും ഇല്ലാത്ത ചരം ആയിരിക്കയും ചെയ്തിരുന്നിരിക്കാമെന്നുള്ളത് അസംഭാവ്യമല്ല. എന്നാൽ കാരോ യുദ്ധങ്ങളിൽ ജയങ്ങളെ പ്രാപിക്കുകയും കാരോ രാജ്യങ്ങളെ സ്വാധീനപ്പെടുത്തുകയും മറ്റും ചെയ്തിട്ടുള്ളവരുടെ ആർത്തുകർമ്മങ്ങൾ കാലക്രമേണ കേവലം വിസ്മൃതപ്രായങ്ങളായി പോയിരിക്കുമ്പോഴും അവരുടെ സമാനകാലീനന്മാരായ കവികളുടെ വാക്കുകൾ ഉരുവിച്ച കാലത്ത് അവർക്കു ഉണ്ടായിരിക്കാവുന്നതിലും അധികമായി ഉത്തരോത്തരം വലിച്ചുവരുന്ന പ്രാശസ്ത്യത്തോടുകൂടി ദേശാന്തരങ്ങളിലും പ്രഖ്യാതീയെ പ്രാപിച്ചു കാണുന്നതുകൊണ്ടു കവികളേപ്പോലെ സ്ഥായിയായും ഉപയുക്തപരിപുഷ്ടിയെ പ്രാപിച്ചുവരുന്നതായും ഉള്ള യശസ്സു മറ്റുള്ളവരാൽ സമ്പാദിക്കാൻ ശക്യമല്ലെന്നുള്ളതു തീർച്ചതന്നെ. എന്നാൽ ഏതെങ്കിലും ഒരു കാവ്യം നിർമ്മിച്ചിട്ടുള്ള എല്ലാ കവികളുടേയും യശസ്സു ചിരന്തനമായി ലോകത്തിൽ നിലനിലുമെന്നു നിശ്ചയിക്കാൻ പര്യാപ്തം:

‘ദിത്രാ ഏവ കവയഃ ദിത്രാബ്ദോവ കാവ്യാനി’

എന്ന് ഒരു മഹാനായ ആലങ്കാരികൻ പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതിനെ നാം കാണാം.

എല്ലാവരും യശസ്സിനെ ആഗ്രഹിച്ചുതന്ന ആയിരിക്കാം കാവ്യരചനയിൽ ഉദ്യോഗിക്കുന്നത്. എങ്കിലും അനപലപനീയമായ ഗുണവിശേഷംകൊണ്ടു സഹൃദയന്മാർക്കു ഹൃദയംഗമമായിത്തീർന്നു കാലക്രമത്താൽ സ്ഥേയസിയായ പ്രതിഷ്ഠയെ പ്രാപിച്ചുവന്നിട്ടുള്ള ഒരു കൃതിയുടെ കർത്താവിന്റെ കവിയശഃപ്രാപ്തിതപം മാത്രമേ സർവ്വഥാ സഫലമായി ഭവിക്കൂ. അപ്രകാരമുള്ള ഒരു കൃതിയായ ശാകുന്തളനാടകത്തിന്റെ കർത്താവായ കാളിദാസന്റെ ചേർ എന്തിട്ടില്ലാത്ത ദേശം ഏതൽക്കാലത്തിൽ ഒന്നുതന്നെ ഭൂമണ്ഡലത്തിൽ ഇല്ല. അദ്ദേഹത്തിനെ അതിശയിക്കുന്ന ഒരു കവി ഇല്ലെന്നു സഹൃദയന്മാർ ഐകകണ്ഠേണ സമ്മതിക്കുന്നതാണ്. ശ്രീഹർഷൻ, ഭവഭൂതി, മാഘൻ മുതലായ മഹാ

കവികളിൽ രചിഭേദത്താൽ പ്രത്യേകം പക്ഷപാതികളായ വി
 ഭാഷാവാദികൾ ചിലരില്ലെന്ന് എന്ന് അതുപോലെ അവരുടെ
 കൃതികളെ എല്ലാം പ്രത്യേകം പ്രത്യേകം കൂട്ടാതെ അഭിനയിക്കുന്നതിൽ
 സംശയിക്കുന്നവരായ നല്ല പൂർണ്ണനാടകം ചിലരുണ്ടായിരി
 ക്കാം. പക്ഷേ കാളിദാസന്റെ വാക്കിനുള്ള അകൃത്രിമമായ മാധു
 ര്യത്തെ ആസ്പദിച്ചു രസിക്കാത്തവരും അതിനുള്ള അസാധാര
 ണസാരസ്യത്തെക്കുറിച്ച് അല്ലെങ്കിലും വിസംവദിക്കുന്നവരും
 ആയി ഈ ദേശത്തിലും അതിദൂരങ്ങളായ ദേശാന്തരങ്ങളിലും
 അഭിജ്ഞാനാരിൽ ആരുംതന്നെ ഉണ്ടായിരിക്കുകയില്ല.

സംസ്കൃതഭാഷയിൽ സാഹിത്യത്തിനു ക്രമേണ ഉപയുക്ത
 പരിഷ്കാരം വലിച്ചുവന്നു ആയതു പരമകാഴ്ചയെ പ്രാപിച്ചു ന
 മകുട് ഇപ്പോൾ പ്രത്യക്ഷീഭവിച്ചിരിക്കുന്നതു കാളിദാസകൃതികളി
 ലാണെന്നുള്ളതു് അനുഭവൈകവേദമാകുന്നു. അതിൽ അവാ
 ചീനനാരായ കവികൾ (പ്രാചീനന്മാരിലും ചിലരുണ്ടായിരുന്നി
 രിക്കാം.) ശബ്ദങ്ങൾക്കും അർത്ഥങ്ങൾക്കും അഭേദക്രമവിധങ്ങളായ
 വൈചിത്ര്യങ്ങളെക്കുറ്റിച്ചു ഭാഷയ്ക്കു് ഒരു സമ്പ്രദായഭേദത്തെ വ
 രുത്തുകയും പലരും പുഷ്പിയുണ്ടാക്കുകയും ചെയ്തിട്ടുണ്ടെന്നുള്ളതിനു
 സംശയമില്ല. ഏകിലും അതൊക്കയും കേവലം പരിഷ്കാരത്വേ
 ന തന്നെ ഗണിക്കപ്പെടാവുന്നതാണോ എന്നു വളരെ ശങ്കിക്കേ
 ണിയിരിക്കുന്നു. വേദങ്ങളിലെ രീതിയിൽനിന്നു പുരാണങ്ങളി
 ലെ രീതിക്കും പുരാണങ്ങളിലെ രീതിയിൽനിന്നു കാളിദാസകൃതി
 കളിലെ രീതിക്കും എങ്ങനെ പരിഷ്കാരം ഉത്തരോത്തരം സ്വച്ഛ
 മായി കാണപ്പെടുന്നു അതുപോലെതന്നെ കാളിദാസകൃതിക
 ലിലെ രീതിയിൽ നിന്നും ശ്രീമദ്ഭാഗവതകൃതികളിലെ രീതിക്കു നാം
 കാണുന്ന ഭേദത്തെ പരിഷ്കാരമെന്നു തീർച്ചപ്പെടുത്താൻ പാടുള്ള
 താണോ? കാളിദാസൻ 'രാജാ'ദികാവ്യനിർമ്മാണത്തിൽ ഉ
 പോഗിച്ചതിന്റെ ഉദ്ദേശ്യം 'മനഃകവിയശഃപ്രാഥമി' എന്ന് അ
 ദ്ദേശം തന്റെ വാക്കാൽ തന്നെ പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ളതുപോലെ
 കവിയശസ്സിനെ സമ്പാദിക്കണമെന്നു കൂടിയും ആയിരുന്നിരി
 ക്കാമെങ്കിലും അതിനു് ഔചുചികമായി തന്നാൽ വ.വക്ഷിതമു?

യ വിഷയത്തെ ലളിതമായും സൗസമായും ലൗകികവ്യവഹാരത്തിനെയെ അനുസരിച്ചും ഹൃദയംഗമമാക്കി പ്രതിപാദിക്കണമെന്നു മാത്രമല്ലാതെ തന്റെ പാടവപ്രകടനം ചെയ്യണമെന്നുള്ള വിചാരം അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടായിരുന്നില്ലെന്നുള്ളതു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ കൃതികളായ 'രഘുവംശാ'ദികളിലെ ഏതു ഭാഗം നോക്കിയാലും സ്പഷ്ടമായി അറിയാവുന്നതാണു്. അതുപോലെതന്നെ 'നൈഷധം', 'മാഘം', 'കിരാതാജ്ജനീയം' മുതലായ കാവ്യങ്ങളിലെ ഏതു ഭാഗം നോക്കിയാലും അവയുടെ കർത്താക്കന്മാർ ഒരു വാസ്തവകഥയെ വിവരിക്കണമെന്നുള്ള ഉദ്ദേശ്യത്തേക്കാൾ തങ്ങളുടെ കവിതാചാതുര്യത്തെ പ്രകാശിപ്പിക്കണമെന്നുള്ള വിചാരം ഒന്നുതന്നെയാണു് മുൻപിട്ടു നിന്നിരുന്നതെന്നു നിവിവാദമായി പ്രത്യക്ഷീഭവിക്കുന്നതാണു്. അവർ വിവക്ഷിതമായ വിഷയത്തെ തങ്ങൾക്കു ശബ്ദത്തിലും അർത്ഥത്തിലും കല്പിക്കാൻ കഴിയുന്ന വൈചിത്ര്യത്തെ പ്രദർശിപ്പിക്കുന്നതിനു് ഒരു ഉപായമായിട്ടു മാത്രമേ കരുതിയിരുന്നുള്ളൂ എന്നു വിചാരിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു.

ഇത്രമകവികൃതികളേക്കാൾ സർവ്വമാ ഉൽകൃഷ്ടങ്ങളെന്ന് അദ്വൈതപരതകളായ കാളിദാസകൃതികളിൽപ്പോലും അകൃത്രിമമായ രാമനീയകംകൊണ്ടും സുപാഭാവികരസപുഷ്പികൊണ്ടും കഥാമാധുര്യംകൊണ്ടും സന്ദർശാരമ്യംകൊണ്ടും ശ്രേഷ്ഠതമായ 'ശാകുന്തളം' ലോകത്തിൽ മുഴുവനും അറിയപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതും നാനാദേശീയന്മാരായ സകല പണ്ഡിതന്മാരും സവിസ്മയം അഭിനന്ദിക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതും ആകുന്നു. ജർമ്മനിയിലെ മഹാകവിയായ ഗീഗിയുടെ പ്രസിദ്ധമായ ഒരു പദ്യത്തിലെ താൽപര്യത്തെ ഇവിടെ ഏഴുതന്നു; 'സംവത്സരാരംഭത്തിലെ പുഷ്പങ്ങളും സംവത്സരാവസാനത്തിലെ ഫലങ്ങളും, ആത്മാവിനു മോഹഭയത്തെയും ആനന്ദപാരവശ്യത്തേയും നിവൃത്തിയേയും സൗത്രപ്ലിയേയും ജനിപ്പിക്കുന്നതായ സകലവും ഏകദേശം, ഭൂലോകവും സ്വപ്നലോകവും കൂടിയും ഒരു നാമത്തിൽ യോജിപ്പിക്കപ്പെടുന്നമെങ്കിൽ 'ശാകുന്തളം' എന്നു പ്രാഞ്ഞാൽ ഉതി; അതിൽ ഏറ്റവും അർത്ഥവ്യക്തികളാണു്.

‘കവിതാ കാളിദാസസ്വ തത്ര ശാകന്തളം മരം
ശാകന്തളേ ചതുരത്ഥംകസ്യത്ര ശ്ലോകചതുഷ്ടയം.’

എന്ന് ഒരു പ്രസിദ്ധശ്ലോകം ഉണ്ട്. കാളിദാസന്റെ അസാധാരണകവിതാപണ്ഠിത്വം എത്രദേശത്തിലെ പ്രാചീനകവികളിൽ എത്ര പേർ ശ്ലാഘിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നുള്ളതിന് അറിയപ്പെട്ട

‘പുരാ കവീനാം ഗണനംപ്രസംഗേ
കനിഷ്ഠികാധിഷ്ഠിതകാളിദാസാ
അല്പംപി തത്തുല്യകവേരമേവാ
ദനാമികാ സാത്ഥകനാമധേയം.’

എന്ന് ഒരു ശ്ലോകം കേട്ടിട്ടുണ്ട്.

മറ്റൊരുവിധായ ബാണൻ—

‘നിർമ്മലസു ന വാ കസ്യ കാളിദാസസ്വ സുകൃതിഷു
പ്രീതിർമ്മധുരസാദ്രാന്യ മഞ്ജരിഷ്ടപി വ ജായതേ.’

പ്രസിദ്ധനായ ഗോവർധനാചാര്യൻ—

‘സംകൃതമധുരകോമളവിലാസിനീകണ്ഠകൃതിപ്രായേ
ശികഷാസമയേപി മുദേ രതലീലാകാളിദാസോക്തീ’

പ്രസന്നരാഘവത്തിൽ ജയദേവൻ—

‘യസ്യശ്ലോരശ്ചികരനികരഃകണ്ഠപുരോമയൂരോ
ഭാസോമാസഃകവികലന്ദഃകാളിദാസോവിലാസഃ
മഷോമഷോഽഘടയവസതിഃപഞ്ചബാണഞ്ചബാണഃ
കേഷംനൈഷാകമത്യകവിതാകാമിനീകൗതുകായ.’

അലക്സാണ്ടർ വാൺഛംബോൾട്ട് എന്ന യൂറോപ്യപണ്ഡിതൻ കാളിദാസനേക്കുറിച്ചിപ്രകാരം എഴുതിയിരിക്കുന്നു: “പ്രസിദ്ധശാകന്തളകർത്താവായ കാളിദാസൻ ശൃംഗാരമസന്തതപ്രതിപാദിക്കുന്നതിൽ അദപിതീയനായ ഒരു മറ്റൊരുവിയാകുന്നു. അദ്ദേഹം വർജീലി, റൊമാനസ് ജവരന്റെ സമാനകാലീനനും ആയിരുന്നു. മാനസികവികാരങ്ങളെ പ്രദർശിപ്പിക്കുന്നതിലുള്ള മാർദ്ദവവിശേഷവും കല്പനാശക്തിയുടെ ഹൃദയം കൊണ്ട് അദ്ദേഹത്തിന് സകലജാതുകളിലുള്ള കവികളുടെ ഇടയിൽ ഉന്നതമായ ഒരു സ്ഥാനം ലഭിക്കപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്.”

എന്നാൽ ഇത്ര പ്രഖ്യാതനായ ഒരു മഹാകവിയുടെ ചരിത്രത്തെക്കുറിച്ചു നമുക്കു പ്രാമാണികമായ ഒരറിവും ഇല്ലാത്തതു എത്ര ശോചനീയമായ ഒരു സംഗതി ആകുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ സമാനകാലീലനന്മാരായ വിദ്വാന്മാരിൽ ഒരാൾക്കു ബുദ്ധിമുട്ടില്ലാത്ത ജാണിസന്റെ ചരിത്രം എഴുതണമെന്നു തോന്നിയതു പോലെ, കാളിദാസന്റെ ഒരു ചരിത്രവും എഴുതണമെന്നു തോന്നുകയും ബാസുപല്, ജാണിസനെ നമുക്ക് എങ്ങനെ പ്രത്യക്ഷീകരിച്ചു തന്നിരിക്കുന്നുവോ അതുപോലെ കാളിദാസനെക്കുറിച്ചുള്ള സകല വിവരങ്ങളേയും സവിസ്തരമായി ആയാൾ എഴുതി നമ്മെ അറിയിക്കുകയും ചെയ്തിരുന്നെങ്കിൽ എത്ര നന്നായിരുന്നു. കാളിദാസമഹാകവി എത്ര ദിക്കിൽ ജനിച്ചു എന്നും, അദ്ദേഹത്തിന്റെ മാതാപിതാക്കന്മാർ എത്ര സ്ഥിതിയിൽ ഇരുന്നു എന്നും, അദ്ദേഹത്തിന്റെ വിദ്യാഭ്യാസം എങ്ങനെയെല്ലാമായിരുന്നു എന്നും, അദ്ദേഹം കാലക്ഷേപം ചെയ്തവന്നത് എത്രവിധത്തിലായിരുന്നു എന്നും, അദ്ദേഹത്തിന് ആരോടെല്ലാം സുഹൃദ്ബന്ധമായിരുന്നു എന്നും മറ്റും വാസ്തുവമായി വിവരണം ചെയ്യുന്ന ഒരു ഗ്രന്ഥമുണ്ടായിരുന്നെങ്കിൽ അതിനെ സകലവിദ്വാന്മാരും എത്ര ഉത്സാഹത്തോടെ കൂടി വായിക്കുമായിരുന്നു! എന്നാൽ ഇപ്രകാരം ഇംഗ്ലീഷുസമ്പ്രദായത്തിൽ എഴുതപ്പെട്ട ചരിത്രം ഇല്ലെങ്കിലും കാളിദാസനെക്കുറിച്ച് ഈശ്വര ഭേദങ്ങളോടു കൂടിയ അനേക വിധങ്ങളായ ഐതിഹ്യങ്ങൾ ഉണ്ട്. അവയുടെ പ്രാമാണ്യത്തെക്കുറിച്ച് സന്ദേഹിതല്ലെങ്കിലിരിക്കുന്നു. എങ്കിലും അവയിൽ നിന്നു ചില സംഗതികളെ ഇവിടെ സംക്ഷേപമായി പ്രസ്താവിക്കാം.

ഒരു വിദൂഷിയായ കന്യ തന്നെ വിവാഹം ചെയ്യുന്നതിനായി പിതാവിനാൽ ക്ഷണിച്ചു വരുത്തപ്പെട്ട സകല വിദ്വാന്മാരേയും വാദത്തിൽ തോല്പിച്ചതിനാൽ ലജ്ജിതന്മാരായി പിന്നീട് ആരും വരാതായതിന്റെ ശേഷം പിതാവ് ഇനി റ്റാദപരീക്ഷ കൂടാതെതന്നെ യോഗ്യന്മാർക്കൊക്കെങ്കിലും പുത്രിയെ കൊടുക്കണമെന്നു നിശ്ചയിച്ചു പിന്നെയും ആളയച്ചു. എന്നാൽ യോഗ്യന്മാർ കരഞ്ഞും പൂർണ്ണപരിഭവം നിമിത്തം ചെല്ലാതിരുന്നതിനാൽ ഒരത്ര

ന്മാർ വിഷമിച്ച് ഇനി ഒരു മൃഗനെത്തന്നെ കൊണ്ടുപോകണമെന്നു ചെല്ലു നോക്കി നടക്കുമ്പോൾ ഒരു സുഭഗാകൃതിയായ ഉഷ്ടാചാലൻ (അജപാലൻ എന്നും കേൾവിയുണ്ട്.) തന്റെ കട്ടകത്തിനു തീറിയിട്ടായി വൃക്ഷത്തിൽ കയറി താൻ നിന്നിരുന്ന ശാഖയുടെ മൂലത്തെത്തന്നെ വെട്ടുന്നതു കണ്ട് അദ്വൈത മൃഗനെ നന്നു നിശ്ചയിച്ചു നല്ല വസ്ത്രവും ധരിപ്പിച്ചു് എന്നും സംസാരിയ്ക്കരുതെന്നും പറഞ്ഞുറപ്പിച്ചു കൂട്ടിച്ചു കൊണ്ടുപോയി. വിവാഹമണ്ഡപത്തിന്റെ മുൻപിൽ കെട്ടിയിരുന്ന തിരശ്ശീലയിൽ രാവണന്റെ ചിത്രത്തെ കണ്ട് ആ മൃഗൻ 'അട്ഭഭഭണോ രാഭണോ' എന്നു പറഞ്ഞപ്പോൾ അപശബ്ദമെന്ന് ആ സ്ത്രീ ആക്ഷേപിയ്ക്കയും അവളോടു മത്സരിക്കുകയായ ചില വിദഗ്ദ്ധന്മാർ,

‘കംകേണ്ണേഭകാരോന്ധിഭകാരോന്ധിവിഭീഷണോ
രാക്ഷസാനാംകലശ്രേഷ്ഠോരാഭണോനൈവരവണഃ.’

എന്നു സമാധാനം പറഞ്ഞ് അതിനു സാധുത്വം സാധിയ്ക്കുകയും ചെയ്തു.

വിവാഹാനന്തരം ശയനശൃംഗലത്തിൽ ചെന്നു ‘മന്മഥകഥാഗസം ഗ്രഹിച്ചിട്ടില്ലാത്ത’ ആ വിരസൻ മൃഷ്ടാശനജന്മമായ സൗമിത്വം കൊണ്ട് ഉടനെ ഗാഢനിദ്രയെ പ്രാപിച്ചു സ്വപ്നത്തിൽ ‘ഉഷ്ണാ ഉഷ്ണാ! ഉടാ ഉടാ!’ എന്നിങ്ങിനെ ബഹുശഃ വിളിച്ചു പറയുന്നതു കേട്ടിട്ടു സമീപത്തിരുന്ന വിദൂഷിയായ വധു അന്ധാളിച്ചപ്പോൾ ചില വിദഗ്ദ്ധന്മാർ അവന്റെ പരമാർത്ഥത്തെ അവളോടു പറഞ്ഞു. ഈ പ്രകൃതത്തിൽ ചേന്ന്

‘ഉഷ്ണേലവതിഷംവാരംവാ
മണ്ണൈഴന്നംവിപുലനിതംബം-’

എന്ന ശ്ലോകം കേട്ടിട്ടുണ്ട്. (ഭായു താംബുചദാനം ചെയ്തപ്പോൾ സ്വാപോന്മുഖനായ ആ അജപാലൻ തന്റെ മുഖത്തിൽ ആടുകൾ വിഷ്ണാവിസർജ്ജനം ചെയ്യുന്നു എന്നുള്ള വിചാരത്തോടു കൂടി ‘മൂ മൂ’ എന്നു നിഷ്ഠീവനം ചെയ്തു എന്നും ഒരു പ്രവാദം ഉണ്ട്.) ഏതായാലും അനക്ഷര ക്ഷണിയായ ഭർത്താവിനെ ആ സ്ത്രീ തിരസ്കരിച്ചതിന്റെ ശേഷം ആയാൾ നിവിണ്ണനായി ഭദ്രകാളിയെ

സേവിയ്ക്കുന്നതിനു സമീപത്ത് ഒരു വനാന്തർഗ്ഗതമായ ക്ഷേത്രത്തിൽ അലംരാത്രിയിൽ ചെന്നു ചേർന്നപ്പോൾ, ദേവി പുറമേ സഞ്ചരിയ്ക്കാൻ പോയിരിയ്ക്കുകയായിരുന്നു. അവൻ ക്ഷേത്രത്തിനകത്തുകടന്നു വാതിൽ സാക്ഷയിട്ടു കുറെ കഴിഞ്ഞപ്പോൾ ദേവി തിരിച്ചു വന്നു വാതിലടച്ചിരിയ്ക്കുന്നതു കണ്ട്, 'ആരാണകത്ത്?' എന്നും അവൻ ധ്വഷ്ടതയോടു കൂടി അകത്തിരുന്നു കൊണ്ടു് 'ആരാണ് പുറത്ത്?' എന്നും ചോദിച്ചതിന്റെ ശേഷം ദേവി എങ്ങിനെയെങ്കിലും മനുഷ്യസഞ്ചാരം തുടങ്ങുന്നതിനു മുമ്പിൽ അകത്തു കടക്കണമല്ലോ എന്നുള്ള ഉൽക്കണ്ഠ നിമിത്തം താൻ കാളിയാണ് എന്നുള്ള പരമാത്മത്തെ പറഞ്ഞു. അപ്പോൾ അവൻ വാതിൽ തുറക്കാതെ അകത്തുതന്നെ ഇരുന്നുകൊണ്ടു് എന്നാൽ 'ഞാൻ ദാസനാണ്' എന്നു പറഞ്ഞതു കേട്ടു ദേവി സന്തോഷിച്ചു് 'കാളിദാസാ! നീ എന്തിനാണ് എന്റെ ക്ഷേത്രത്തിൽ കടന്നിരിക്കുന്നത്? നീനക്കു് എന്താണ് അപേക്ഷയുള്ളത്?' എന്നു ചോദിക്കയും, കാളിദാസൻ 'എനിക്ക് വിദ്യയുണ്ടാക്കി തന്നല്ലതെ ഞാൻ വാതിൽ തുറക്കുന്നതല്ല' എന്നു ശാഘ്യം പിടിച്ചതിനാൽ വാതിലിന്റെ ഇടയിൽ കൂടി നാക്കു പുറത്തേയ്ക്കു നീട്ടുന്നതിനു ദേവി നിയോഗിച്ചതിൻവണ്ണം അദ്ദേഹം ചെയ്തയും തന്റെ ഷൂരികാഗ്രം കൊണ്ടു ദേവി അതിൽ വിദ്യാപ്രദമായ ചിന്താമണി മന്ത്രത്തെ ഏഴുതുകയും ചെയ്തു. ഉടനെ കാളിദാസൻ മഹാകവിയായിത്തീർന്നു. വാതിൽ തുറന്നു ദേവിയെ നമസ്കരിച്ചു സ്തുതിച്ചു.

‘സൌമ്യവിഭ്രമഭവോ ഭവനാധിപത്യം
 സംവത്തികല്പതരവസ്ത്രീപുരേ ജയന്തി
 ഏതേ കവിതപകമുദപ്രകരവയോധം
 പുണ്ണമവസ്തുവ ജഗജ്ജനനി! പ്രണാമഃ.’

ഇത്യാദിയായി ഏതാനും ശ്ലോകങ്ങൾ അടങ്ങിയിട്ടുള്ള സ്തവം അപ്പോൾ കാളിദാസനാൽ നിർമ്മിയ്ക്കപ്പെട്ടതാണെന്നു കേട്ടിട്ടുണ്ടു് ഇപ്രകാരം അനുഗ്രഹ കവിയായിത്തീർന്നു് അദ്ദേഹം തിരിയെ വന്നു ഭായ്കയെ കണ്ടപ്പോൾ 'അസ്തി കശ്ചിദാഗാപിശേഷഃ'

എന്ന് അവർ ചോദിച്ചു എന്നും. അനന്തരം അദ്ദേഹം ഒരു ചോദ്യത്തിലെ പദത്രയത്തെ കേൾക്കുകയും ചെയ്ത് 'അസ്മിത്തം സ്യം ദിശി ദേവത.ത്വ' ഇത്യാദിയായി 'കമരസംഭവത്തേയും', 'കശ്ചിത് കാന്താവരഹഗുണാ സ്വാധി കാരപ്രമതഃ' ഇത്യാദിയായി 'മേഘസന്ദേശ'ത്തേയും, 'വാഗത്മാവീവ സപ്തകൗത' ഇത്യാദിയായി 'രഘുവംശ'ത്തേയും നിർമ്മിച്ചു എന്നും പ്രസിദ്ധിച്ചുണ്ട്.

'ജോളചരിത്രം' എന്ന കൃതിയിൽ കാളിദാസനെക്കുറിച്ച് അദ്ദേഹകകഥകൾ ഉള്ളപ്പോൾ എത്രമാത്രം പ്രാമാണ്യം കല്പിക്കപ്പെടാമെന്നു നിശ്ചയിക്കാൻ പാടില്ലാത്തതിനാലും ഈ ഉപന്യാസം അധികവിസ്താരമായിത്തീർന്നാണെന്നുള്ള ശങ്കയാലും അവയെ ഇവിടെ വിവരിയ്ക്കുന്നില്ല.

കാളിദാസന്റെ കാലം ഖണ്ഡിതമായി ഇതുവരെയും നിർണ്ണയിക്കപ്പെട്ടിട്ടില്ല. വിക്രമാദിത്യന്റെ സദസ്യന്മാരായിട്ടുണ്ടായിരുന്ന കവികളുടെ കൂട്ടത്തിൽ കാളിദാസന്റെ പേരും കൂടി ചേർത്തു്,

‘ഗന്ധർവ്വരക്ഷപണകരമരസിംഹശംക
വേതാളഭട്ടംവടകപ്പരകാളിദാസഃ
പൃഥ്വീതോ വരാഹമിഹിരേ നൃപാതസ്സഭായം
രത്നാനി വൈ വംശചിന്വ വിക്രമപ്യ.’

എന്ന് ഒരു ശ്ലോകം ഉള്ളതിനെ പ്രമാണീകരിച്ചു കാളിദാസനെ വിക്രമാദിത്യനോടു സമാനകാലീനനാക്കി ചിലർ വ്യവഹരിയ്ക്കുന്നുണ്ട് എന്നാൽ ഈ ശ്ലോകത്തിന്റെ പ്രാമാണികതയെക്കുറിച്ചുതന്നെ മറ്റു ചിലർ പ്രതിപത്തിയുള്ളതായി കാണുന്നു. മേൽപറഞ്ഞ ശ്ലോകം 'വിക്രമചരിത'ത്തിൽ ഉള്ളതെന്നാണ് പറയപ്പെടുന്നത്. എന്നാൽ റാത്ത് എന്ന യൂറോപ്യപണ്ഡിതൻ 'വിക്രമചരിത'ത്തെക്കുറിച്ച് വിവരിച്ചു് ഹൃദയം അക്രോബർമാസത്തെ 'ഏഷ്യാററിക്കുർനലി'ൽ എഴുതിട്ടുള്ളതിൽ ഇ

തിന്റെക്കുറിച്ചു യാതൊന്നും പാഞ്ഞിട്ടില്ല. ഇതുകൂടാതെയും 'സിംഹാസനദാത്രം' പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്തിട്ടുള്ളതിൽ ഒന്നിലും ഈ ശ്ലോകം കണ്ടിട്ടില്ല. ഇതു 'ജ്യോതിർവ്യാഭരണം' എന്നും 'നവരത്നം' എന്നും രണ്ടു ഗ്രന്ഥങ്ങളിൽ ഉള്ളതെന്നാണ് പാഞ്ഞിരിക്കുന്നത്. ഇതിനെ പ്രമാണീകരിക്കുന്ന എങ്കിൽ കാളിദാസർ ക്രിസ്തുവർഷത്തിന് ൩൩ സംവത്സരം മുൻപിൽ ജീവിച്ചിരുന്നിരിക്കണം.

എന്നാൽ ഇതിൽ പറയുന്ന വിക്രമൻ വിക്രമാബ്ദത്തെ പ്രവർത്തിപ്പിച്ച പ്രസിദ്ധനായ വിക്രമാദിത്യൻ തന്നെയോ എന്നു നിശ്ചയിക്കാൻ പാടില്ല. പ്രസിദ്ധവിക്രമാദിത്യൻ വംശ്യനായ അനേകരാജാക്കന്മാർ ഈ സമയത്തുണ്ടായിരുന്നില്ലെന്നു കരുതുന്നതു വ്യക്തമാക്കപ്പെട്ടവരായിരുന്നതായി കാണുന്നുണ്ട്. മേൽപറഞ്ഞ ശ്ലോകത്തിൽ പ്രഖ്യാപിച്ചിരിക്കുന്ന വിക്രമൻ മാളവദേശാധിപതിയായി ധാര എന്നും ഉജ്ജയിനി എന്നും ഉള്ള നഗരങ്ങളിൽ വസിച്ചിരുന്ന ഭോജൻ തന്നെയാണെന്നു ഫെനർലിൻ മുതലായ ചിലർ അഭിപ്രായപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. ഈ ഭോജൻ ക്രിസ്തുവർഷം ൧൦൪൦-൧൦൪൧ ഇടക്കു ജീവിച്ചിരുന്നതായി അനേകലക്ഷ്യങ്ങൾ ഉണ്ട്. എന്നാൽ കാളിദാസർ ഭോജനാടു സമാനകാലീനനായിരുന്നു എന്നുള്ള ഐതിഹ്യം നമ്മുടെ ഇടയിൽ എത്രമാത്രം പ്രബലമായിരിക്കുന്നു അതുപോലെതന്നെ യൂറോപ്യന്മാരുടെ ഇടയിൽ കാളിദാസർ വിക്രമാദിത്യൻ കാലത്തു ജീവിച്ചിരുന്നു എന്നുള്ള നോഡം സാധാരണമായിരിക്കുന്നു. കാളിദാസൻ, ഭവഭൂതി, ദണ്ഡി, ചോരൻ, മയൂരൻ, ബാണൻ, മാഘൻ, ഭാരവി, എന്നുവേണ്ടാ, പ്രസിദ്ധകവികളായി അറിയപ്പെട്ടിട്ടുള്ളവരെ ഒക്കെയും ഭോജൻ സമാനകാലീനനായി ഗണിച്ച് അനേകകഥകൾ 'ഭോജൻചരിത്രത്തിൽ' കാണുന്നുണ്ട്. എന്നാൽ സർ മാണിയർ വില്യംസ് മുതലായ വിദഗ്ദ്ധന്മാർ കാളിദാസൻ, ഭവഭൂതിയേക്കാൾ ൧൦൦൦-ൽ ചിലപാനം വത്സരം മുൻപിൽ ജീവിച്ചിരുന്നതായിട്ടാണ് പറയുന്നത്. അവരുടെ മതത്തിൽ 'ധനപ

ന്തരിക്ഷപണകേ'ത്യാദി ശ്ലോകത്തിന്റെ പ്രാമാണ്യത്തെക്കുറിച്ചു വിപ്രപത്തിയുള്ളതായി തോന്നുന്നില്ല. എന്നാൽ വിക്രമൻ എന്നും ഭോജൻ എന്നും ഉള്ള നാമധേയങ്ങൾ മറ്റു രാജാക്കന്മാർക്കും ഉണ്ടായിരുന്നതായി പറയപ്പെടുന്നതുപോലെ കാളിദാസൻ എന്നുള്ള പേർ മാറ്റു കവികൾക്കും ഉണ്ടായിരുന്നു എന്നു വരരുതോ? ധന്വന്തരിക്ഷപണകാദികളോടുകൂടി വിക്രമാദിത്യസഭസ്യനവരന്തങ്ങളിൽ ഒന്നായി പായപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന കാളിദാസൻ ചേരതന്നെ ആയിരിക്കാം.

'നളോദയം' എന്ന യമകകാവ്യം കാളിദാസകൃതിയെന്നാണ് അതിനാൽ കാണുന്നത് എന്നാൽ 'രഘുപംശാ'ദി കാവ്യങ്ങളുടേയും 'ശാകന്തള'ാദി നാടകങ്ങളുടേയും കർത്താവായ കാളിദാസൻ 'നളോദയ'ത്തെപ്പോലെ കേവലം ശബ്ദാലങ്കാരപ്രധാനമായ ഒരു കാവ്യത്തെ നിർമ്മിക്കുന്നതിൽ പ്രയത്നം ചെയ്തിരിക്കുമെന്നു വിശ്വസിക്കുന്നതു വളരെ പ്രയാസപ്പെട്ടു വേണ്ടിയിരിക്കുന്നു. 'ഭാഗവതസിദ്ധാന്തചക്രിക' എന്ന ഒരു നിബന്ധനത്തിൽ 'ഘോരം'കർത്താവും 'നളോദയ'കർത്താവും ഒരാൾ തന്നെ എന്നായിട്ടു പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുണ്ട് എന്നാൽ ആയതു സമുദയന്മാർക്കു് ഭട്ടം തന്നെ ഹൃദയംഗമമായിരിക്കുന്നില്ല. അതുകൊണ്ടു് 'നളോദയ'കർത്താവു് വിക്രമാദിത്യ സഭസ്യനായി പായപ്പെട്ടിട്ടുള്ള കാളിദാസനോ ചേരതന്നെ തന്നാമകനായ ഒരു കവിയോ ആയിരിക്കാമെന്നാണ് എറിക്കു തോന്നുന്നത്.

കാളിദാസനാൽ 'കുമാരസംഭവം,' 'മേഘസന്ദേശം,' 'രഘുവംശം' ഈ കാവ്യത്രയം നിർമ്മിക്കപ്പെട്ടതിന്റെ ശേഷം 'സൂതിചന്ദ്രിക' എന്ന വേദോക്തകർമ്മപ്രതിപാദകമായ ഒരു ഗ്രന്ഥവും 'ജ്യോതിർവിദാരണ' എന്നു മേൽ പ്രസ്താവിക്കപ്പെട്ട ഒരു ജ്യോതിഷഗ്രന്ഥവും ഉണ്ടാക്കപ്പെട്ടു എന്നും തദനന്തരമാണ് 'മാളുവികാഗ്നിമിത്രീയം,' 'വിക്രമോല്പശീയം,' 'ശാകന്തളം' ഈ നാടകത്രയം ഉണ്ടാക്കപ്പെട്ടതെന്നും 'ജ്യോതിർവിദാരണ'ത്തിൽ ത

നെ ശേഷാല്പ്രാർത്ഥനയിൽ താഴെ കാണിച്ചിട്ടുള്ള ഭാഗങ്ങളെക്കൊണ്ടു് ഉപേക്ഷിക്കുന്നതായിരിക്കുന്നു.

‘മത്തോഴുനാകൃതിരിയംസവിമാളവേഃ
ശ്രീവിക്രമാക്കന്തപരാജവദരം മാസീൽ,’
‘ശബ്ദപാദിപണ്ഡിതവരദാപവയസ്തപനേകേ
ജ്യോതർവ്വംദസ്തമദവംശവരാഹപുർവ്വഃ,’
‘ശ്രീവിക്രമസ്തബ്ധസംസദിപുജ്യബലേഃ
തേഷാമമനയസഖചീലകാളഭാസഃ’
‘കാവ്യത്രയസ്മതകൃദേവ ശപുർവ്വം
ജാതയതഃഖലകിയസ്തുതിമർവദഃ
ജ്യോതിഷിഭാഭരണപാലവിധാനശാസ്ത്രം
ശ്രീകാദിഭാസകവിയോർഹിതഃതാപദ്രവഃ’

ഇവയെ പ്രമാണീകരിച്ചു് ‘രഘുവംശാ’ദികാവ്യത്രയത്തിന്റെയും ‘ശാകന്തളാ’ദി നാടകത്രയത്തിന്റെയും കർത്താവായ കാളിദാസൻതന്നെയാണു് ‘ജ്യോതിർവ്വഭാഭരണഃ,’ ‘സ്തുതിമർവദഃ’ ഈ ഗ്രന്ഥങ്ങളെ ഉണ്ടാക്കിയതെന്നു തീർച്ചപ്പെടുത്താനു ഏകീകൃതവളരെ ശങ്കയായിരിക്കുന്നു. കാളിദാസന്റെ സമാനകാലീനന്മാരായ വിചാന്നാരിൽ ഒരാൾ തന്നെ ഗ്രന്ഥത്തിനു മഹാകവിത്വത്താൽ അതിപ്രസിദ്ധനേ ആ കാലത്തിൽ തന്നെ പ്രാപിച്ചവരെന്നു ഒരാളുടെ പേരുവെച്ചാൽ അധികപ്രഖ്യാതി ഉണ്ടാകുമെന്നു വെച്ചു് ഇങ്ങനെ ഒക്കെയും ചേർത്തു് എഴുതി ഉണ്ടാക്കിയതായി വരരുതോ? കാളിദാസന്റെ പദ്യങ്ങളുടേയും മേൽ കാണിക്കപ്പെട്ടവയുടെയും ശയ്യയ്ക്കു് എത്രമാത്രം വ്യത്യാസം ഉണ്ടെന്നു സഹൃദയന്മാർക്കു് സ്പഷ്ടമായി അറിയാവുന്നതാണു്. കമാരസംഭവത്തിന്റെ ഉത്തരഭാഗമായി എഴുതപ്പെട്ട സർഗ്ഗങ്ങൾ കാളിദാസകൃതങ്ങൾ എന്നു ചിലർ വ്യവഹരിക്കുന്നതും പ്രാമാദികമെന്നാണു് എന്റെ അഭിപ്രായം. അതുപോലെ ‘മുളവികംഗിമിശ്രീയഃ’ കാളിദാസകൃതമല്ലെന്നു ചിലർ അഭിപ്രായപ്പെടുന്നതും മതിയായ കാരണം ഉണ്ടെന്നു ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നില്ല.

കാളിദാസന്റെ കവിതയോടു സാമ്യം ഉള്ളതായി മറ്റൊരു കവിതയെ കവിതയും ഇല്ലെന്നു തീർച്ചയായി പറയാം. 'അഭിനവകാളിദാസൻ' എന്ന പേരിനെ ജഗന്നാഥപണ്ഡിതൻ 'വിശ്വനാഥൻ'കാരൻ മുതലായ ചില കവികൾക്കു കൊടുത്തിട്ടുള്ളത് എത്രത്തോളം ന്യായമാണെന്നു സഹായങ്ങൾ തീർച്ചപ്പെടുത്തട്ടെ. കാളിദാസന്റെ കാവ്യരൂപത്തിലും നാടകരൂപത്തിലും സഹായങ്ങൾക്കു സുപ്രസാധ്യമായ ഒരു രസവിശേഷം ഉണ്ടു്. എന്നാൽ ഇതു സാധാരണപണ്ഡിതന്മാരുടെ ചർച്ചയിൽ അനുഭവഗോചരീഭവിക്കുന്നതല്ല.

വളരെ നാൾ ഞാൻ കാളിദാസന്റെ കവിതയുടെ അസാധാരണസവിശേഷത്തെ അറിയാതെ ആദ്യം പഠിച്ച കാവ്യമായ 'കിരാതാജ്ജീവിയ'ത്തെയും ആദ്യം പഠിച്ച നാടകമായ 'അനന്തരാജ വ'ത്തെയും സ്വാർത്ഥകൃഷ്ടമായി വിചാരിച്ചുവന്നു. എന്നുമാത്രമല്ല, മെന്റലിറ്റിയിൽ 'ശ്ലേഷം'ത്തെ ഒരു നിസ്സാരകാവ്യമെന്ന് അന്വേഷിക്കുകയും ചെയ്തിരുന്നു. ഇങ്ങനെ കുറെ നാൾ കഴിഞ്ഞതിന്റെ ശേഷം സഹായഗ്രഹണനായ എന്റെ ജ്യേഷ്ഠൻ പ്രസംഗവശാൽ ഒരിക്കൽ കാളിദാസന്റെ കൃതികളെ വളരെ ശ്രദ്ധിക്കുകയും അവയിൽനിന്നും ചില ശ്ലോകങ്ങളെ ചൊല്ലി അവയുടെ രസപ്പുഷ്പിയെ പ്രതിപാദിക്കുകയും ചെയ്തപ്പോഴുതമുതൽക്കാണ് എനിക്കു കാളിദാസകൃതികളിൽ ഒരു അഭിരുചി ജനിച്ചതു്.

‘ഗുപ്തമർത്ഥീശ്വരപാരദശപം
 രാഘവസ്തു കംശാനേവാപ്യഹമം
 ഗതോവദാനന്യാന്തരമിത്യഹമേ
 മാഭൂൽപരിവംഭനവാവഹാരം.’

ഈ ശ്ലോകമാണ് എന്റെ മനസ്സിലെ ആദ്യമായി കാളിദാസകൃതികളിലേക്കു് അറുജ്ജീവിച്ചതു് അറുവെ പിന്നെ. ഞാനിപ്പോഴും ഇപ്പോഴും ചരിപ്പിലേക്കുടത്തോളം അവയുടെ രസ

വിശേഷം എനിക്കു സവിശേഷം അനുഭവഗോചരമായിത്തീർന്നിട്ടുണ്ട്.

കാളിദാസകൃതിയിൽ വെച്ച് സർവ്വനമ്മതമായ ഉൽക്കർഷ്ണത്തോടുകൂടിയ 'ശാകന്തള'ത്തെ വായിച്ച് ഓരോ അവസരങ്ങളിൽ മാനസികങ്ങളും ദൈഹികങ്ങളും ആയ ക്ലേശങ്ങളെ വിസ്മരിക്കാൻ എനിക്കു സംഗതിയായതിനു വേണ്ടി, യശോമാത്രശരീരശേഷനെങ്കിലും സ്വസാഹിത്യങ്ങളിൽ പ്രതിഫലിച്ചു, എന്നും അനശ്വരമായിരിക്കുന്ന ആത്മാവോടുകൂടിയ ആ മഹാനുഭാവന് ഏതുവിധത്തിലാണ് ഒരു പ്രത്യേകകാരം ചെയ്യാൻ കഴിയുന്നതെന്നു പലപ്പോഴും ആലോചിച്ചതിൽ ഈ നാടകരത്നത്തിന്റെ രാമണീയകത്തെ സഹസ്രതപരിചയമില്ലാത്ത കേരളീയന്മാരെ ഗ്രഹിപ്പിക്കുന്നതിന് ഇതിനെ ഭാഷാനുരൂപീകരിക്കുന്നതിനേക്കാൾ അധികമായി ഒന്നും ചെയ്യാനില്ലെന്നു തോന്നിയതിനാലാണ് ഞാൻ ഇതിനായി ഉദ്യമിച്ചത്. ആരംഭിച്ചപ്പോൾ പൂർണ്ണമായി ഫലിപ്പിക്കാമെന്നുള്ള നിശ്ചയം ഏത്രയും ശിഥിലമായിട്ടേ എനിക്കുണ്ടായിരുന്നുള്ളൂ. ആദ്യമായി 'വിപ്രാഖിലാസിനി'യിൽ ചേർക്കുന്നതിന് അപ്പപ്പോൾ തജ്ജമ ചെയ്ത് അയച്ചിരുന്നതിനെ സഹായന്മാർ അഭിനയിച്ചതുടങ്ങിയതിനാൽ പ്രേത്സാഫിതനായിത്തന്നെ അതിനെ ഞാൻ പൂർപ്പിച്ചു. അതിൽനിന്നും അല്പം ചില പരിഷ്കാരങ്ങളോടുകൂടി സംഘടനയായി കേരളഖിലാസം അച്ചുകൂടത്തിൽ അച്ചടിപ്പിച്ചതിനെ നാടനീങ്ങിയ വിശാഖം തിരുനാൾ മഹാരാജാവിനു സമർപ്പിച്ചപ്പോൾ തിരുമനസ്സുകൊണ്ട് ഇപ്രകാരം ഒരു തിരുവെഴുത്തയച്ചിരുന്നു. 'ഇതു മലയാളത്തിൽ ഒരു ഉൽകൃഷ്ടകൃതിയായി എന്തെന്നേക്കും നിലനില്ക്കുമെന്ന് എനിക്കു നിശ്ചയമുണ്ട്.'

എന്റെ കൃതികളിൽ ഒന്നാമത്തെ നിദ്ദോഷമാണെന്ന് എനിക്കു് അശേഷം വിശ്വാസം ഇല്ലെങ്കിലും സഹായന്മാർ പലരും അഭിനയിക്കുമ്പോൾ അവയിൽ വല്ലതും ചില ഗുണങ്ങളുണ്ടായിരിക്കാമെന്നു വിചാരിക്കാറുണ്ട്. എന്നാൽ എന്റെ ഈ

‘ഭാഷാശാക്തമൃത്തിന്’ അനിതരസാധാരണമായ ഒരു വിശേഷം ഉള്ളതിനെ ആരും സമ്മതിക്കാതിരിക്കയില്ല. അതു കാളിദാസഗ്രാമീതവസ്തു എന്നുള്ളതു മാത്രമല്ലാതെ മറ്റെന്തെങ്കിലും മലയാളത്തിൽ ആക്കപ്പെട്ടിട്ടുള്ളത് ഇതാണ് എന്നുംകൂടി ഒരു വിശേഷം ഇതന്നു പാശ്ചാത്യർ. ഇത്രയും മാത്രമല്ലാതെ കവിതാഗുണങ്ങളെക്കൊണ്ട് ഇതിന് ഒരു വിശേഷം ഉള്ളതായി ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നില്ല.

എനിക്ക് ബാല്യം മുതൽ തന്നെ സംസ്കൃതത്തിൽ കവനം ചെയ്തു പഠിച്ചിട്ടുണ്ട് ആ ഭാഷ അധികം സ്വാധീനപ്പെട്ടിരുന്നതുകൊണ്ട് ഈ തർജ്ജമയിൽ സംസ്കൃതപദപ്രയോഗങ്ങൾ അല്പം ബഹുലമായി ഉപയോഗിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നുള്ളതിനെ ഞാൻ സമ്മതിക്കുന്നു. ഇത് ഒരു ന്യൂനതയെന്നു വിചാരിക്കുന്ന പക്ഷം പ്രാചീനനാടം അദ്ധ്യായനാടം ആയ ഭാഷാസൂക്തികളിൽ പലരുടെ കൃതികളിലും ഇവിടെ രാദവസ്തു ഉണ്ട് ഭാഷയുടെ രീതിയിലും ഭൗതികവുമായും അഭിപ്രായം എന്ന് തോന്നുന്ന പ്രയോഗങ്ങൾ ഇതിൽ ഉണ്ടായിരിക്കാം. എന്നാൽ എന്തെല്ലാം വൈകല്യങ്ങൾ ഉണ്ടെങ്കിലും ഇപ്പോൾ ഈ ‘കേരളീയഭാഷാശാക്തമൃ’ മലയാളികൾക്കെല്ലാം പ്രേമാദർശനമായി ഉപയോഗിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നുള്ളതിന് അനേകനാടകസമരങ്ങൾ ഇതന്നെ പഠിച്ച രംഗത്തിൽ പ്രയോഗിക്കുകയും അനവധി കവനങ്ങൾ അതുണ്ടാക്കിക്കൊടുക്കുകയും ചെയ്തു വരുന്നതുതന്നെ പരിയാലം ചെയ്തിരിക്കുന്നു.

1903 മകരം 28-ാം-നാൾ മദ്രാസിൽ വെച്ച് ഈ പരിഭാഷയുടെ മൂലമാല ‘അഭിജ്ഞാനശാക്തമൃ’യെത്തന്നെ ഒരു സംഘകാർ അഭിനയിച്ചു ഞാൻ ഇദംപ്രഥമമായി കണ്ടപ്പോൾ എന്റെ തർജ്ജമയെ മലയാളികളിൽ വല്ലവരും രംഗത്തിൽ പ്രയോഗിച്ചാൽ കൊള്ളാമെന്നു എന്നുള്ള ആഗ്രഹം സ്വാഭാവികമായി എന്റെ മനസ്സിൽ അർജ്ജിച്ചു എങ്കിലും അത് ഫലിക്കുമെന്നുള്ള വിചാരം അപ്പോൾ എനിക്ക് അർശ്യം ഇല്ലായിരുന്നില്ല.

ന. എന്നാൽ ഇപ്പോൾ ആ ആഗ്രഹം എന്റെ പ്രതീക്ഷയെ അതിലഘിച്ച് ബഹുധാ ഫലിച്ചിരിക്കുന്നതിൽ വച്ച് എന്റെ ശ്രമത്തിനു സാഹചര്യം സിദ്ധിച്ചതിനാലുള്ള പൂർണ്ണകൃതാർത്ഥനയോടും, ആറാം പതിപ്പ് ആവശ്യപ്പെടത്തക്കവണ്ണം ചേരളിയജനങ്ങൾ എന്റെ കൃതിയെ ആദരിക്കുന്നതിനായ് അവരെക്കുറിച്ചുള്ള അവ്യാജകൃതജ്ഞതയോടുകൂടി ഇതിനെ നിർമ്മത്സാനാരായ സമുദയന്മാരുടെ മുൻപാകെ സമർപ്പിച്ചുകൊള്ളുന്നു.

കേരളവർമ്മ സി. എസ്സ്. ഐ. വലിയ കോയിത്തമ്പുരാൻ.

ശ്രീ അവതാരിക

സ്വകൃതമായ രഘുവംശകാവ്യം കാളിദാസമഹാകവി തന്നെ ത്രോജസദസ്സിൽ വായിച്ചു കേൾപ്പിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നപ്പോൾ 'നിഖൽ'തദാനാമലഗണ്യഭിത്തിവന്ദ്യഃ സരിത്തോ ഗജ ഉന്മജ്ജ' എന്ന ശ്ലോകാർദ്ധത്തിലെ 'സരിത്തോ' എന്ന ശബ്ദപ്രയോഗം കേട്ട് സദസ്യന്മാരായ പണ്ഡിതപ്രവരന്മാരിൽ പലരും നെററിച്ചിട്ടതായും, അർത്ഥഗതിക്കു ഭംഗം പാറാതെ ശബ്ദം മാത്രം വേണ്ടപാട് ഭേദപ്പെടുത്തുവാനുള്ള ഭാരം സദസ്യന്മാരിൽ തന്നെ കാളിദാസർ സമർപ്പിച്ചതായും, താഴെ പറയുംപ്രകാരം മാറ്റങ്ങൾ ചെയ്യാൻ അവർ ചെയ്ത ശ്രമം മാററിത്തത്തിൽ പശ്ചാദ്വസാനിച്ചതായും ഒരു ഐതിഹ്യം കേട്ടിട്ടുണ്ട്.

'സരിത്തഃ' എന്ന പദത്തിനു പകരം 'തടിന്ത്യാഃ' എന്ന പദമാണ് ഉപയോഗിച്ചുനോക്കിയത്. ഈ പ്രയോഗം ശ്രവണമാത്രത്തിൽ പൂർണ്ണാധികം സുഖപ്പെടുവെങ്കിലും, 'ദാനനിർദ്ധാവന'ത്തിന് ഹേതുഭൂതമായ നദീവേഗത്തിന്റെ സ്പർശം തടിനീശബ്ദത്തിൽ നിന്ന് ഉണ്ടാവുന്നില്ലെന്നു കണ്ടിട്ട്, 'പ്രവാഹനിഖൽ'തമദാഹ്ലഗണ്യോ വന്ദ്യസ്കടിന്ത്യാ ഗജ ഉന്മജ്ജ' എന്ന് ഉത്തരഭാഗം മുഴുവനും ഉടച്ചുവെച്ചു. അപ്പോൾ മദാപഗമാത്തിനു കാരണമായ പ്രവാഹപ്രതിബന്ധത്തിന്റെ ദ്രോതകവും വനഗജഗാർഭിത്യത്തിന്റെ ഉൽക്കോധകവും ആയ 'ഭിത്തി'ക്കു ഭംഗം വന്നതുകൊണ്ട് ആ കേടുപാടു പോക്കുന്നതിനായി പൂർണ്ണാർദ്ധത്തിലും കൈവെക്കേണ്ടിവന്നു. അങ്ങനെ പരമ്പരയാ വന്ന നൃപതകൾ പരിഹരിച്ചു പോന്നപ്പോൾ 'വാഗത്ഥാവിവ' എന്ന ആദിമശ്ലോകം വരെ ഭേദപ്പെടുത്തി കരെ

ശ്ലോകങ്ങൾ കൂട്ടിച്ചേർത്തിട്ടും സാക്ഷാത്തായ രഘുവംശത്തിന്റെ ശ്രദ്ധി കറുത്തുവാനല്ലാതെ കൂട്ടുവാൻ സദസ്യന്മാർക്കു സാധിച്ചില്ല. ഈ ഘട്ടം വന്നപ്പോൾ “അതു നിങ്ങളുടെ രഘുവംശം. ഇതു എന്റെ രഘുവംശം” എന്നാണത്രെ കാളിദാസൻ മറുപടി പറഞ്ഞത്.

ഈ ഐതിഹ്യത്തിന്റെ യാഥാർത്ഥ്യം എങ്ങനെയിരുന്നാലും, നിർമ്മലമായ സൂത്രത്തിൽ ചേർത്തുകോർത്തിരിക്കുന്ന സ്തൂതികമണികൾക്കു തുല്യമായിട്ടാണ് കാളിദാസകൃതികളിൽ സുലളിതപദങ്ങൾ സൂക്ഷ്മാത്മങ്ങളോടു കൂട്ടിയണക്കിട്ടുള്ളതെന്നും, കൃഷ്ണധവം വീർപ്പും പോലെയൊക്കുന്നു അവയിലുള്ള ശബ്ദാത്മങ്ങൾ അന്വോന്വം ഓലയങ്ങിയായിരിക്കുന്നതെന്നും ഉള്ള സാരം പ്രകൃതകഥയിൽ നിന്നു ഗ്രാഹ്യമായ ഒരംശമാകുന്നു.

ഇത്രയും അന്തസ്സാരം കാളിദാസകൃതികളിൽ ഒരു ശ്രാവ്യകാവ്യത്തിന്നുണ്ടെങ്കിൽ, കുവിഘട്ടയം പരിപാകപരമകാഷ്ടയെ പ്രഘോഷിതനശേഷം ഉണ്ടാക്കിയിരുന്ന സാധാരണദൃശ്യകാവ്യങ്ങളെക്കാൾ കാളിദാസരുടെ ശാകന്തളം എത്രയോപടി മേലെയായിരിക്കണം പ്രതിഷ്ഠിതമായിരിക്കുന്നത്!

സർവ്വസംവൽസമൃദ്ധയും കലീനയും ആയ ഗൈർവാണിതന്നെ സംശയിച്ചുകൊണ്ടാണ് ഈ നാടകമെടുത്തു പെരുമാറുന്നതെന്നു വരുമ്പോൾ കണ്ടതും കേട്ടതും കടം വാങ്ങി കാലം കഴിക്കുന്ന കൈരളിക്ക് ആ രത്നത്തെ സ്സർഗ്ഗിക്കുവാൻ അർഹത എത്രത്തോളമുണ്ടാവാം? “സർവ്വമണ സമുദ്രലാവണ്യം പേക്ഷ” ഇവിടെ ‘ശകന്തലാവണ്യം’ ‘ശകന്തളാവണ്യം’ എന്നീ രണ്ടർത്ഥത്തിലും കൂടിയുള്ള ‘സമുദ്രലാവണ്യം’ എന്ന ശ്ലേഷപര്യായപ്രയോഗം “പറവയുടെ ചന്തം നോക്കൂ” എന്നൊ മറ്റൊ പച്ചമലയാളത്തിൽ പകർത്തുവാൻ ശ്രമിച്ചാൽ ശാകന്തളത്തിന്റെ ചന്തം കാണുന്നതല്ല.

ശ്ലീഷുപദങ്ങൾ ഭാഷാന്തരം ചെയ്യുമ്പോൾ ഗീർവാണഭാഷയെ കേരളഭാഷയ്ക്കു വശഗയാകുവാൻ വാഗ്ദേവി വിചാരിച്ചാൽ കൂടി

വഴിപോലെ സാധിക്കുന്ന കാർഷ്യം സംശയത്തിലാണ്. വിശേഷിച്ച്, കരുക്കുകൊണ്ടുള്ള വലുപ്പം സംസ്കൃതത്തിനുള്ളതുപോലെ മലയാളത്തിനുണ്ടെന്നും ഞാൻ വിശ്വസിക്കുന്നില്ല. ഭാഷാന്തരീകരണവിഷയത്തിൽ അധികാരിഭേദമനുസരിച്ച് ശബ്ദാത്മങ്ങളുടെ പ്രാധാന്യം തീരുമാനിക്കാമെന്നല്ലാതെ ശാകന്തളംപോലെ ഉൽകൃഷ്ടമായൊരു നാടകം ഭാഷപകരുമ്പോൾ വേഷം പകരാതിരിക്കേണമെങ്കിൽ സംസ്കൃതപേക്ഷ കൂടാതെ സാധിക്കുമെന്നു തോന്നുന്നില്ല. രസസ്പാദകശലന്മാരായ കേരളീയരിൽ പ്രവാള (1) സംസർഗ്ഗം കൊണ്ടു മണിക്കു മാലിന്യം സംഭവിക്കുമെന്ന് ശങ്കിക്കുന്നവരുണ്ടെങ്കിൽ സാധ്യസാധ്യവിചാരത്തിൽ നിന്നു മാത്രമെ അതിനൊരു സമാധാനം കിട്ടുകയുള്ളൂ. അത്മശൂന്യങ്ങളാണെങ്കിലും പദങ്ങൾ ശുദ്ധകേരളീയങ്ങളായാൽ ശാകന്തളത്തിന്റെ രസം മുഴുവനും അനുഭവിപ്പാൻ സാമ്യമുള്ളവരോടു പച്ചഭാഷയിൽ സമാധാനം പാവാൻ സാധിക്കയില്ലെങ്കിലും മഹാകവിവചനം പ്രമാണിച്ച് “വയം തത്തപാനേപഷാന്മധുകരഥതാസ്സപം വലു കൃതീ” എന്നുമാത്രം പായാവുന്നതാണ്.

കേരളഭാഷാത്മം ഇതിൽപരം ശാകന്തളത്തിനു 'യോജിക്കുന്നതല്ലെന്നുള്ള താല്പര്യത്തിൽ 'ഭാഷാശാകന്തളം' (ഭാഷയുടെ ശാകന്തളം) എന്നു നാമകരണം ചെയ്തതിനെ 'ഭാഷ-മയശാകന്തളം' എന്ന് അന്യഥാധരിക്കുവാനിട വന്നതുകൊണ്ടായിരിക്കാം സൗജന്യനിധിയായ കേരളകാളിദാസൻ ഭാഷാശാകന്തളത്തെ നവീകരിച്ച് 'മണിപ്രവാളശാകന്തളം' എന്ന നാമധേയത്തോടുകൂടി വീണ്ടും അവതരിപ്പിച്ചിട്ടുള്ളതു് ; ആധുനികകേരളീയന്മാരുടെ ഇടയിൽ മണിപ്രവാളസ്വരൂപത്തെപ്പറ്റി വിസംവാദമുണ്ടായപ്പോൾ പുതിയ നാമകരണത്തിൽ നിന്ന്, ഗ്രന്ഥകർത്താവിന്റെ ഉദ്ദേശം തൊരിലുരിപ്പാൻ ന്യായമൊ അവകാശമൊ ഉള്ളതായി കാണുന്നില്ല.

ചമൽകാരത്തോടുകൂടിയ ഭാഷാസംസ്കൃതയോഗമാകുന്നു മണിപ്രവാളം എന്നും, സംസ്കൃതപ്രാതിപദികം വിഭക്തിയോടുകൂടാ

---

(1) പ്രവാളമെന്നാൽ സംസ്കൃതം (ഖീഖാതിഖകം ഒന്നാംശില്പം)

തെയായാൽ ഭാഷാപ്രതീതിയാണ് ഭേദികം ഉണ്ടാവുന്നതെന്നും, അതുകൊണ്ട് വിഭക്തിപ്രത്യയത്തോടുകൂടിയ സംസ്കൃതമെ സംസ്കൃതമാവുള്ള എന്നും 'ലീലാതിലകഃ' എന്ന പ്രാചീനഗ്രന്ഥം സപ്രമാണം സിദ്ധാന്തിച്ചിരിക്കുന്നു. ഈ സിദ്ധാന്തത്തെയനുസരിച്ച് പ്രാചീനഗ്രന്ഥങ്ങളും സുലഭങ്ങളാണ്.

“പാലോടുതുല്യരചിമൗലിയിലുല്പന്നിക്രമം-
ബാലോടു മനമുദുലസ്മിതവെൺറിലാവ്
കോലുന്നപുണ്ണകരണാകലദൃഷ്ടി വാചാ-
മൂലം തെളിഞ്ഞു മമ ചേതസി തോന്നവേണം”

ഈ ശ്ലോകത്തിലേ പദപ്രയോഗങ്ങൾ പരിശോധിച്ചു നോക്കുന്നതായാൽ പ്രാചീനമണിപ്രവചിതത്വം നല്ലപോലെ വെളിപ്പെടുന്നതാണ്. 'പാലോടു തുല്യരചി' ഇത്യാദിപദങ്ങൾ വിഭക്തിയില്ലാത്ത മലയാളപദങ്ങളായിട്ടൊ വിഭക്ത്യന്തങ്ങളായ സങ്കീർണ്ണസംസ്കൃതപദങ്ങളായിട്ടൊ ഗണിക്കപ്പെടാവുന്നതുകൊണ്ട് വിശേഷണവിശേഷ്യങ്ങൾക്കു വിഭക്തിസാമ്യം ഐച്ഛികമാണെന്നും, ഭാഷാസംസ്കൃതപദങ്ങളെ ചേർത്തുകൊണ്ട് സമാസിക്കാമെന്നും, മണിക്കും പ്രവാളത്തിനും സമാസത്തിൽ സ്ഥാനനിയമമില്ലെന്നും, ഭാഷയിൽ അലുക്ലമാസവും വ്യധികരണബാഹുവ്രീഹിയും സ്വീകരിക്കാവുന്നതാണെന്നും ദ്രോതിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു. 'തെളിഞ്ഞു തോന്നവേണം' എന്നത് പച്ചമലയാളം. 'മമ ചേതസി' എന്നത് വിഭക്ത്യന്തസംസ്കൃതം. "ഒരേ ചരടിന്മേൽ കോത്തിരിക്കുന്ന മാണിക്യവും പവിഴവും ഒരുമാതിരി നിറത്തോടു കൂടിയതാകകൊണ്ട് വേർതിരിച്ചറിയുന്നതല്ല." പാമരന്മാർക്കു കൂടി രസിക്കാവുന്ന വിധത്തിൽ തെളിവുള്ള ഭാഷാപദങ്ങളോടു സുകുമാരങ്ങളായ സംസ്കൃതപദങ്ങളെ യോജിപ്പിക്കുന്നതായാൽ സംസ്കൃതം മുഴച്ചുനില്ക്കുന്നതുല്ല. "മാണിക്യത്തിനും മുത്തിനും അകട്ടെ പ്രവാളത്തിനും നീലത്തിനും അകട്ടെ യോഗംകൊണ്ട് ഈ ഭംഗി വരുന്നതല്ല" ഭാഷാസംസ്കൃതപദങ്ങൾക്ക് സ്വരമുച്ചയൊ നിറപ്പൊരാ പോരാതെ വരുമ്പോഴാണ് 'നെല്ലും

മോരും ചേർത്തതുപോലെ' എന്നു വ്യവഹരിക്കുന്നത്.

മുൻ വിവരിച്ച ലക്ഷണങ്ങൾ പൂർത്തിയായിട്ടുള്ള മണിപ്രവാളത്തെ ഉത്തമത്വേന പ്രാചീനകേരളീയന്മാർ പരിഗണിച്ചുവന്നിരുന്നു. കാലാന്തരത്തിൽ എല്ലാവിധവും പരിവർത്തനമുണ്ടാവുന്നതുപോലെ മണിപ്രവാളസംജ്ഞയും അർത്ഥപരിണാമം വന്നുകൂടി; ലക്ഷണങ്ങളും ശിഥിലങ്ങളായി. സംജ്ഞയുടെ സൂക്ഷ്മതത്താലും ഗന്ധാനുഗതികതാലും കൊണ്ട് ആലോചനയ്ക്കു വിഷയമല്ലാതായി തീർന്നപ്പോൾ ലക്ഷണങ്ങൾ മാഞ്ഞുതുടങ്ങുകയും, ക്രമേണ മണിപ്രവാളത്തിനു വ്യവസ്ഥ കുറയുകയും ചെയ്തു.

ഉണ്ണുനീലീസന്ദേശത്തിൽ വിശേഷണവിശേഷ്യങ്ങളായ മലയാളപദങ്ങൾക്കു തന്നെ വിഭക്തിപ്പൊരുത്തം വരുത്തിക്കാണുന്നുണ്ട്.

“കണ്ടും വണ്ടിൻനിറമുടയൊന്നേകെങ്കണീരോടു തിങ്കൾ-
തുണ്ടും ചാർത്തും പരനെ വരമാതിന്നുമെപ്പാതിയോന്നേ
മണ്ടും മാനേല്ലൂരനെയരനെകമ്പിവാമ്പാക്കിയോന്നേ-
ക്കണ്ടേ പോവാൻ തരമവിടെ നീകണ്ടിയൂർ തമ്പിരാനെ”

രാജരത്നാവലിയത്തിൽ പലേടങ്ങളിലും മലയാളപ്രത്യയവും സംസ്കൃതപ്രത്യയവും കൂട്ടിച്ചേർത്ത് വിഭക്തിസാമ്യം സമ്പാദിച്ചിരിക്കുന്നു.

ഭൂലിലാഭംഗികൊണ്ടേ പത്രമയൊടയമേ
കാതപത്രാം തുലോംനാൾ
നാലാഴിക്കെട്ടു ചുഴും ധരണിയെ മുഴുവൻ
വാണുകൊണ്ടങ്ങിരുന്ന”

ഈ കൃതികളിൽ പ്രാചീനമണിപ്രവാളത്തെത്തന്നെയോടും ആപാദചൂഡം അവലംബിച്ചിട്ടുള്ളതു്. പിന്നീടുള്ള കൃതികളിൽ വിഭക്തിപ്പൊരുത്തവും മണിപ്രവാളസമാസവും ക്ഷയിച്ചു കാണുന്നുണ്ടെങ്കിലും, വിഭക്ത്യന്തങ്ങളായ സംസ്കൃതപദങ്ങളുടെ പ്രയോഗം അപ്രമാണികരിച്ചിട്ടില്ല. നാടോടിമലയാള-

പദങ്ങളെക്കൊണ്ടു നാടു രസിപ്പിക്കുവാൻ സന്നദ്ധനായി പുറപ്പെട്ട ചെറുശ്ശേരി തന്നെ,

“കമലാകരപരിലാളിതകഴൽതന്നിണകുറിവോ-
ടമരാവലിവിരവോടമതൊഴുതീടിനസമയേ
വിവിധാഗമവചസാമപിപൊരുളാകിനഭഗവാൻ
വിധുശേഖരനവചമൃചമധുസുദനസവിയേ”

എന്നു തുടങ്ങിയുള്ള പ്രയോഗങ്ങൾ അദ്ദേഹത്തിന്റെ കവിതയുടെ ഭംഗത്തിൽ കടത്തി വിട്ടിട്ടുണ്ട്. ഗംഭീരാശയനായ തുഞ്ചത്തെഴുത്തച്ഛൻ,

“തവ സചിവനഹമിഹ തഥാവിധനല്ലമോ
ദാസോസ്മി കോസലേന്ദ്രസ്യ രമേന്ധൃണാൻ”

എന്നു ഗൈവാണീദാസനാവാൻ അരേഖം സംശയിച്ചിട്ടില്ല. സരസ്വതിയുടെ കുലഗുരുവായ കുഞ്ചൻനമ്പ്യാർതന്നെ, “പുണ്ണേ ഗഭേ.....മൃലകന്ദം മുക്തൻ” എന്നതു് “മണിപ്രവാള”ത്തിൽ ചേർക്കുവാൻ മടിച്ചിട്ടില്ല. കണ്ണശ്ശപ്പണിക്കരുടെ പാരദേശികതപ്രകാരം, ഉണ്ണായിവാരിയരുടെ ഉച്ഛ്വംബലതയും, കഥകളിക്കാരുടെ പാരവശ്യവും, വെണ്മണി മഹൽനമ്പൂതിരി “ഗതിവിജിതമഹാവചൈഴ്കൈമ്പനാനെ” എന്നു് അമ്പലാരതത്തെ ആനയാക്കീട്ടുള്ളതും ഭാരതരാമായണതത്ത്വമകളിൽ ശുദ്ധകേരളപദങ്ങൾക്കു വരുത്തിട്ടുള്ള വിഭക്തിപ്പൊരുത്തവും മണിപ്രവാളസ്വരൂപനിർണ്ണയത്തിൽ സാധകമോ ബാധകമോ ആയി കരുതിക്കൂട.

മലയാളകൃതികളായി കേരളീയർ അഭിമാനിച്ചുവരുന്ന ഗ്രന്ഥപരമ്പര വഴിക്കുവഴി പരിശോധിച്ചു നോക്കുന്നതായാൽ ഭാഷയുടേതുപോലെ മണിപ്രവാളത്തിന്റെ രീതിക്കും ഏകദേശവ്യവസ്ഥയില്ലാതെയാണു കാണുന്നതു്. സർവ്വതോമുഖമായ ഭരതസമ്പ്രദായം സ്ഥിരപ്പെടുന്നതുവരെ ഗ്രന്ഥതാരതമ്യം നോക്കി മണിപ്രവാളരീതി വ്യവസ്ഥപ്പെടുത്തുവാനെ സൗകര്യമുള്ളു.

“പ്രതികൂലതാമുപഗതേ ഹി വിധൗ
വിഫലതപമേതി ബഹുസാധനതാ”

ഇത്യാദിയായി സംസ്കൃതത്തിൽ പലേടത്തു പ്രയോഗിച്ചുവരുന്ന വിഭക്തിശ്ലേഷങ്ങൾ വിഭക്തിപ്രത്യയം ഉപയോഗിക്കാതെ തജ്ജമ ചെയ്യുന്നതിനും ആനയെ പിടിച്ചു് അടുക്കിലാക്കുന്നതിനും ഉണ്ടാകാവുന്ന വൈഷ്യത്തിലെന്തന്തരമാണുള്ളതു്? വൈഷ്യം കാഞ്ഞ ഗ്രന്ഥങ്ങളുടെ തജ്ജമഭാവയിൽ മലയാളത്തിന്നു പ്രാധാന്യം കൊടുക്കാമെങ്കിലും, ശാകന്തളമൂലാത്മത്തിന്നു ഹാനിവരാതെ തജ്ജമക്കു യോജിക്കുന്ന മണിപ്രവാളരീതിയിൽ പ്രാചീനതപമുണ്ടെങ്കിൽ ആയതു് അപരിമായ്ക്കുമെന്നേ ഗണിച്ചുകൂട്ട.

സാധാരണ നാടകങ്ങൾ എടുത്തു പെരുമാറുന്നതുപോലെ ശാകന്തളനാടകം എടുത്തു പെരുമാറുന്നതു മഹാസാഹസങ്ങളിലൊന്നായിരിക്കും. രസങ്ങളുടെ ആനുഗുണ്യം, ആശയങ്ങളുടെ അനുസ്മൃതത്വം, രചനയുടെ സൗകമായ്ക്കും, വ്യാഗ്രത്തിന്റെ മഹനീയത്വം മുതലായ ഗുണങ്ങളുടെ വൈശിഷ്ട്യത്തിലുള്ള പ്രത്യയസ്വൈര്യം കവികളുള്ളതുകൊണ്ടല്ല നാടകാരംഭത്തിൽ ആത്മപ്രശംസയ്ക്കു് അവകാശമില്ലാതായി പോയതെന്നു ശങ്കിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു.

വീരാദികളായ അംഗരസങ്ങളെ യഥാവസരം കഥാവസ്തുവിൽ സാമജമാകാവണ്ണം സാധിപ്പിച്ചു് അറിയാത്ത ശൃംഗാരരസവല്ലി പടർത്തിയിരിക്കുന്നതിന്റെ ഭംഗിവിശേഷം പൂത്തുതളിർത്ത ലതകളാൽ പ്രശോഭിതമായ വസന്തത്തിന്റെ വൈഭവംപോലെ വണ്ണനക്കു കേവലം അവിഷയമാകുന്നു. “എന്തോ കഥ ശരം തൊടുകിൽ” ഇവിടെ വ്യഞ്ജിക്കുന്ന വീരരസം നായകന്റെ ഗുണവണ്ണനം വഴിയായി നായികാന്നരാഗയോഗ്യതയേയും നായകന്നു സംഗമസൗക്യത്തേയും ഉണ്ടാക്കിക്കൊണ്ടു് എപ്രകാരം അറിയാത്ത ശൃംഗാരരസത്തെ പോഷിപ്പിക്കുന്നുവോ അപ്രകാരംതന്നെ നാലാമങ്കത്തിലെ കരുണയും നായികയുടെ അശരണാവസ്ഥയെ പ്രാപലീകരിച്ചുകൊണ്ടു്

വിപ്രലംഭത്തിന്റെ തീവ്രതയെ പോഷിപ്പിക്കുന്നു. ‘ചാലവേലിയ സിംഹി തന്നുടെ’ ഇത്യാദിഘട്ടങ്ങളിൽ സ്റ്റരിക്കുന്ന വിന്യായം ക്ഷമാവിഷയകമായ പ്രേമത്തേയും ഭൗതികസൂക്തത്തേയും അക്ഷരിപ്പിച്ചുകൊണ്ട് പ്രലീനമായി കിടക്കുന്ന രതിക്കു വിണ്ടും ഉണർച്ചയുണ്ടാക്കിക്കൊടുക്കുന്നു. ഹാസ്യപ്രധാനനായ വിദൂഷകന്റെ വ്യാപാരം ഗുണകഥനാദികളെക്കൊണ്ടു പൂർണ്ണരാഗത്തിനു പരിപോഷത്തേയും, അയാളുടെ യഥാശ്രുതഗ്രാഹിത്വം സംഭോഗസൗകർഷ്യത്തെക്കൊണ്ടു വെമ്പലംഭത്തിന്നൊരു കാരണാന്തരത്തേയും ജനിപ്പിക്കുന്നതിനാൽ ഹാസ്യവും ശ്രാഗാരത്തിനു സഹായിയായി പരിണമിക്കുന്നു. നായകന്റെ ‘മാനോടൊത്തു വളൻ’ എന്ന കളിവചനം മാധവ്യൻ കാർഷ്യായുടെ വിശ്വസിച്ചില്ലായിരുന്നവെങ്കിൽ ശങ്കന്തളാസമാഗമത്തിൽ മൗനം അവലംബിക്കുകയില്ലായിരുന്നു. മാധവ്യന്റെ ഭൂതബാധാവസരത്തിൽ ദ്രോതിക്കുന്ന ഭയാനകം രാജാവിന്റെ വീഴ്ചത്തെ ഉജ്ജ്വലിപ്പിച്ചു് ദേവകാർഷ്യാനാടത്തു ചാൻ ശക്തിയുണ്ടാക്കിത്തീർത്തു് ശങ്കന്തളാസമാഗമത്തിനു വഴികാണിച്ചുകൊണ്ടു സംഭോഗശ്രംഗാരത്തിനു പോഷകമായി തീരുന്നു. ബീഭത്സമൃത്തിയായ മുക്കുവൻ കൊണ്ടുവന്ന മോതിരമാണ് വിപ്രലംഭത്തെ ഉൽഭോധിപ്പിക്കുന്നതു്. ദുർവാസസ്സിന്റെ റൗദ്രം കഥാവസ്തുവിന്റെ നാരായണവേഷമാകുന്നു.

“പുറന്നുൾപ്പാതി ദേഹം മുഴുകിയൊരവമുട്ട
 പൃണലുമായി-
 ചുറ്റിക്കെട്ടിപ്പിന്നത്തുളളൊരു പഴയലതാ-
 മണ്ഡലാനലകണ്ഠൻ
 പററിത്തോളാൻ കൂട്ടിൽ കുരുവികൾ കൂടി-
 കൊള്ളും ജടാജടമോടേ
 കുറിക്കൊപ്പം മുറീന്ദ്രൻ കതരവനെതി-
 രായങ്ങുറിയുന്നദിക്കിൽ,”

ഇവിടെ ദ്രോതിപ്പിച്ചുരിക്കുന്ന ശാന്തരസം നായകനു ഭ.

കുതിയേയും കശ്യപദിദൃഷ്ടിയേയും ഉല്പാദിപ്പിച്ചുകൊണ്ട് നാ-
യികാസമാഗമപരമാനന്ദത്തിനു ചേതുഭൂതമായി തീരുന്നു.

ആറാമകത്തിലെ 'സംഭോഗാവസരങ്ങളിൽ' എന്ന പദ്യം വായിക്കുമ്പോൾ 'ആത്മനന്ദം' വേദമാനന്ദം എന്നതിന്റെ പ്രതി-
ബിംബമാണെന്നും, ഭോഗത്തിന്റെ നേരെ അന്നു തോന്നിയ ഈശ്വ-
രോടുമുദയത്തിൽ ലീനമായി കിടന്നിരുന്നതു് ശകുന്തളാ-
സ്മാണത്തോടുകൂടി വികാസത്തെ പ്രാപിച്ചതായി കവി വർണ്ണി-
ച്ചിരിക്കുന്നുവെന്നും ഓർക്കുന്നവരോടു് ആശയങ്ങളുടെ അവിച്ഛി-
ന്നഗതിയെപ്പറ്റി വിസ്തരിക്കുന്നതു് അനാവശ്യമാകുന്നു. കാളി-
ദാസന്റെ രചനാസൗകമാർത്തം അതിരുകവിഞ്ഞുപോയൊ
എന്നു മാത്രമെ ശങ്കിക്കേണ്ടതുളളു. ലൌകികങ്ങളായ വ്യംഗ്യ-
ങ്ങളെ വ്യാഖ്യാതാക്കന്മാർ ചർച്ചിതചർച്ചണം ചെയ്തുകഴിഞ്ഞിട്ടു-
ള്ളതുകൊണ്ടു് വ്യംഗ്യത്തിന്റെ പരമകാഷ്ടയുടെ പദ്ധതി ചൂ-
ണ്ടിക്കാണിക്കുന്നതല്ലാതെ ഗത്യന്തരമാനന്ദം കാണുന്നില്ല.

സൂത്രധാരൻ വേദശാസ്ത്രാദികളെ ധരിക്കുന്ന ജഗദീശപ-
രൻ, നടതി വിശപകൃത്യം എന്ന വ്യുല്പത്തികൊണ്ടു നടി പാവു-
തി,(1) രഞ്ജയതി വിശപമാത്മനാ എന്നത്ത്തിൽ രാജാ പ്ര-
പഞ്ചത്തെ രഞ്ജിപ്പിക്കുന്ന പുരുഷൻ, രഥം മനനം, അശപങ്ങൾ
(2) ഇന്ദ്രിയങ്ങൾ, സൂതൻ ശരീരത്തെ പ്രവർത്തിപ്പിക്കുന്ന പ്രാ-
ണൻ, മൃഗം സംസാരാഭിലാഷം, വൈഖാനസന്മാർ ജ്ഞാ-
നോപദേഷ്ടാക്കൾ, 'കലവതി പരമഗുരു, ശകുന്തള പരമഹം-
സന്മാരാൽ ആദരിക്കപ്പെടുന്ന ആത്മവിദ്യ, അനസൂയാപ്രി-
യംവദമാർ ശമദമാദിസാമഗ്രികൾ, വിദ്വേഷകൻ അഹങ്കാരം എ-
ന്നിങ്ങനെ നാടകപാത്രങ്ങളിലും, വിവാഹം ആത്മവിദ്യാലാഭം,
വിസ്മരണം വിഷയാഭിലാഷം കൊണ്ടു് അതിന്റെ അപരി-
സ്ഫുഷ്ഠി,കശ്യപാശ്രമത്തിൽവെച്ചു ശകുന്തളാദർശനം സത്സം-
ഗദപരാ ആത്മവിദ്യയുടെ പുനർല്ലാഭം എന്നിങ്ങനെ ഇതിവൃ-

---

(1) ആര്യ്യ എന്ന സംഖ്യയിലകൊണ്ടു് ഈ അർത്ഥം ധ്വനിപ്പിച്ചിരി-
ക്കുന്നു. 'ആര്യാ ദാക്ഷായണീ' എന്നർത്ഥം.

(2) ഇന്ദ്രിയാണി ഹയാനാമുഃ (കരോപനിഷൽ)

ത്തത്തിലും ആദ്യ്യാത്മികമായ താല്പര്യത്തെ അന്തർവിഷ്ണു-
കൊണ്ട് ലോകരംഗത്തിൽ നമ്മളെല്ലാവരും നടന്നുമാണെന്നു
തത്ത്വം ദൃശ്യമായ നാടകത്തിൽ മഹാകവി കാണിച്ചുതന്ന് ലോ-
കത്തെ അനുഗ്രഹിച്ചിരിക്കുന്നതിൽ പുരുഷായ്മത്തിന്റെ പ-
രമോൽക്കർഷ്ഠം പ്രതിഷ്ഠിതമായിരിക്കുന്നു,

കേരളഭാഷയുടെ ശ്രേയസ്സിൽ എനിക്കുണ്ടെന്നഭിമാനി-
ക്കുന്ന ആവേശത്തിന്റെ ആധിക്യം നിമിത്തം സാഹിത്യലാ-
കത്തിൽ കടന്നു വല്ല ഗോഷ്ടിയും ഞാൻ കാണിച്ചു ട്ടുണ്ടെങ്കി-
ൽ അതുകൊണ്ടുള്ള സങ്കോചത്തിന് എതിരായിട്ട് സത്സമാ-
ഗമംകൊണ്ടുള്ള ചാരിതായത്ര്യാം എനിക്കു സിദ്ധിച്ചിട്ടുണ്ട്. എ-
ന്നാൽ മഹാശയനായ കേരളകാളിദാസരുടെ കൃതിയിൽ കൈ-
വെച്ചപ്പോഴുണ്ടായ സങ്കോചംപോലൊരു സങ്കോചവും അദ്ദേ-
ഹത്തിന്റെ ഇഷ്ടത്തെ അനുസരിക്കുന്നതിലുള്ള ചാരിതായത്ര്യാം
പോലൊരു ചാരിതായത്ര്യാം ഇതിനുദ്വന്ദ്വ് ഞാൻ അനുഭവിച്ചി-
ട്ടില്ല; മേലാൽ അനുഭവിക്കുന്നതുമല്ല. കേരളകലഗുരുവിന്റെ
ഒരു കൃതിയെ അവതരിപ്പിക്കുക എന്ന സാഹസകൃത്യത്തിൽ
പൂജ്യപാദനായ അദ്ദേഹത്തിന്റെ നിയോഗശക്തി മാത്രമേ ശ-
രണീകരണീയമായിട്ടുള്ളൂ.

ശ്രീഭം.

പ്രസാധകൻ

കുമാരമന്ദിരം
17—11—87

}

അപ്പൻതമ്പുരാൻ

ശുദ്ധപത്രം.

ഭാഗം	വരി	അശുദ്ധം	ശുദ്ധം
3	5	നിയോഗിച്ചു	നിയോഗിച്ചി
28	8	ധാര്യ	ധാര്യ
29	26	കാലും	കാലും
34	24	ഭരണ	മരണ
35	23	വീണ	വീണ
43	15	തരാത്തി	തരാത്തി
57	26	കഴിഞ്ഞു	കഴിഞ്ഞു
62	18	ദോഷം	ദോഷം
67	28	ഘൃപിച്ചിതേ	ഘൃപിച്ചിതേ
69	24	ഭൂരി	ഭൂരി
73	17	കീർത്തി	കീർത്തി
81	9	ചെയ്തു	ചെയ്തു
95	27	പ്രവാഹത്തിനു	പ്രവാഹത്തിന്
98	6	തോഴരേ!	തോഴരേ!
100	9	വല്ലമായ	വല്ലമായ
103	3	നകേണ്ട	നേ കണ്ട
106	2	സമുദരിഷ്ടം	സമുഷ്ടിഷ്ടം
121	12	വിസ്മയാന്ത	വിസ്മയാക്രാന്ത
„	23	മായിതീൻ	മായിത്തീൻ
122	27	മായിതീൻല്ലോ	മായിത്തീൻല്ലോ
128	20	ശാചാഗത	ശാചഗത

ശ്രീ
അഭിജ്ഞാനശാക്തളം

മണിപ്രവാളം.

പ്രസ്താവന.

നാമി.

ധാരാവാദിൻ ചമച്ചോരുദകു, മഥ ഹവ
വാഹിയാം വീതിമോത്രൻ
മോതാതാനം ടിനശൻ നിശയുടെ പതിയും
നാദലക്ഷ്യം നഭസ്യം
ഭൂതാളിയാകെയേകപ്രകൃതി പൃഥിവിയും
പ്രാണദൻ മാരുതൻ താ-
നോതാവദപ്രകൃതമൃത്യുഷ്ടകനലകടയോൻ
നിങ്ങളെക്കാത്തിടട്ടെ.

൧

സൂത്രധാരൻ—[നാമിയുടെ അവസാനത്തിൽ പ്രവേശിച്ച അണിയറയ്ക്കു
അഭിമുഖമായി നോക്കിക്കൊണ്ടു']

ആയ്! വേഷം ധരിച്ചു കഴിഞ്ഞാൽ ഇങ്ങോട്ടു വരിക
തന്നെ.

നടി—[പ്രവേശിച്ചു] ആയ്! ഞാനിതാ വന്നിരിക്കുന്നു. ലോകൻ
എന്തു നിയോഗത്തെയ്യാണു ഞാൻ അനുഷ്ഠിക്കേണ്ടത്?

സൂത്ര—ആയ്! ഈ സഭയിൽ വിദ്വാന്മാർ വളരെ കൂടീട്ടുണ്ട്.
കേരളകാളിദാസകൃതിയായ “മണിപ്രവാളശാക്തളം” നാ-
ടകമഭിനയിച്ചു സാമാജികന്മാരേ നാം ആരാധിക്കണം.
ആയ്തുകൊണ്ടു് ഓരോ വേഷങ്ങൾക്കും വേണ്ടതെല്ലാം
ചെയ്തതന്നെ.

നടി—ആയുൻറെ ശിക്ഷാസാമന്ത്രിവിശേഷത്താൽ കന്നിനും ഒരു കുറവും ഉണ്ടാകയില്ല.

സൂത്ര—(ചിരിച്ചുംകൊണ്ടു്) ആയു! നിന്നോടു ഞാൻ വാസ്തവത്തേ പരയാം—

വിജ്ഞാനാരഭിനന്ദിച്ചേ വിജ്ഞാനം സാധുവായ് വത്രു;
നല്ലശിക്ഷ കഴിച്ചോക്കുമില്ല വിശ്വാസമാത്മനി. ൨

നടി—(വണക്കത്തോടുകൂടെ) ശരിതന്നെ. ഇനി വേണ്ടതിനേ ആയുൻ ആജ്ഞാപിച്ചാലും.

സൂത്ര—ആയു! ഈ സാമാജികന്മാക്കു കണ്ണാനന്ദകരമായ ഗാനം കഴിച്ചു മൊറന്താണിപ്പോൾ നീ ചെയ്യേണ്ടതായിട്ടു ജ്ജതം?

നടി—എന്നാൽ എതു് പ്രതുവിനേ കുറിച്ചാണു പാടേണ്ടത്?

സൂത്ര—ആയു! ആരഭിച്ചു് എന്തെ ആയിട്ടില്ലാത്തതും അനുഭവയോഗ്യവുമായ ഈ ശ്രീഷ്ടാന്തവിനേക്കുറിച്ചുതന്നെ ഗാനം ചെയ്യാലും. ഇതാ ഇപ്പോൾ—

നീരാടുവാൻ സുഖമനല്ല, മണഞ്ഞിടുന്നു
പാരാതെ പാടലസുഗന്ധി വനാന്തവാതം;
ധാരാമുഖമാക്കുമുഖം തണലത്തൂരകം;
സാരാവേന്തിദിവസാഃ പരിണാമമത്യാഃ. ൩

നടി—അങ്ങനെയെന്നെ. [പാടുന്നു]

ഭ്രമരങ്ങളാൽ കിമചി ചുംബിതം സ്തരൽ-
കമനീയകേസരശിഖാതിവേലവം
പ്രമദാജനങ്ങൾ കനിവോടണിഞ്ഞിട-
ന്നമലം ശിരീഷസുമമാത്മമൗലിപ്പു. ൪

സൂത്ര—ആയു! പാടിയതു വളരെ നന്നായി. പാട്ടിന്റെ മാധുര്യത്താൽ അപഹൃതചിത്തവൃത്തികളായ രംഗസ്ഥിതജന

ങ്ങൾ ചിത്രത്തിലെഴുതപ്പെട്ടവർ എന്നുപോലിരിക്കുന്നു. എ
ന്നാൽ ഇനി ഇവരെ എതു നാടകം പ്രയോഗിച്ചാണു സ
ന്തോഷിപ്പിക്കേണ്ടത്?

നടി — “മണിപ്രവാളശാകന്തളം” എന്ന നൃതനനാടകത്തേ പ്ര
യോഗിക്കണമെന്നു് ആദ്യംതന്നെ ആർച്ചൻ നിയോഗിച്ച
ല്ലയോ?

സൂത്ര — ആർച്ചേ! ഉള്ളതുതന്നെ, ഈ ക്ഷണത്തിൽ അതു ഞാൻ
മറന്നുപോയി. എന്തെന്നാൽ —

ചേതസ്സമാകുഷ്കമായിട്ടും നിൻ-
ഗീതസ്വപരത്താൽ ഹൃതനായി ഞാനും
സ്തീതസ്വദം പൂണ്ട മൃഗത്തിനാലി-
പ്യാതസ്വപാദാമാ റൂചനെന്നുപോലെ.

൫

[രണ്ടുപേരും പോയി]

ഒന്നാം അങ്കം.

[രഥാരൂഢനായി വില്ലും അമ്പും ധരിച്ചു് ദുഷ്ഷന്തമഹാരാജാവും
സൂതനും പ്രവേശിക്കുന്നു.]

സൂതൻ — (രാജാവിനേയും മാനിനേയും നോക്കീട്ടു്)

മൃഗമിതിനെയുമാത്തചാപനാകും
ജഗദഭിവന്ദ്യ! ഭവാനെയും വിലോക്യ;
മൃഗമന്ത്രഗതനാം പിനാകചാണിം
നഗപതിനന്ദിനിതൻ പതിം സ്മരാമി.

൬

രാജാ — സൂത! ഈ മാൻ നമ്മെ ബഹുദൂരം ആകുഷിച്ചു കൊണ്ടു
പോന്നു. ഇതാ ഇതിപ്പൊഴു് —

കണ്ണനാളമഴകിൽ തിരിച്ചുനാദം ര.
 ഫം ചിറകിൽ നോക്കിയുട,
 കണ്ണനായ് ശരഭഭയന പുഷ്പമതു പൂവ്-
 കായഗതമാക്കിയുട,
 ഇണ്ടൽകൊണ്ടു വിവൃതാനുവാൽ പഥി ചവച്ചു
 ഭക്തകൾ പതികവേ
 കണ്ടുകൊൾക, കുതികൊണ്ടു കിഞ്ചിദവനൗഭ-
 ശം നഭസി ധാവതി.

൭

(അശ്വതുന്ദേതാടുകൂടി)

നാം പുറമേ എത്തിക്കൊണ്ടിരിക്കവേതന്നെ ഈ മാൻ പ്രയാസപ്പെട്ടു ദൃഷ്ടി എത്തത്തക്ക ദൂരത്തിൽ ആയതെങ്ങനെ? സൂതൻ—ഭൂമിക്കു നിരപ്പില്ലാത്തതുകൊണ്ടു് അടിയൻ കുതിരകളുടെ കടിഞ്ഞാൺ അടക്കിയതിനാൽ രഥത്തിന്റെ വേഗം മന്ദീഭവിച്ചു; അതുനിമിത്തം ഈ മാൻ ദൂരസ്ഥമായി ഭവിച്ചതാണ് ഇപ്പോൾ സമഭൂമിയിൽ ആയതിനാൽ ഇതു തിരുമനസ്സിലേക്കു ദൃഷ്ടാപമായി ഭവിക്കയില്ല.

മാജാ—എന്നാൽ കടിഞ്ഞാൺ അയച്ചു വിടുകതന്നെ.

സൂതൻ—ഇതാ കല്പനപോലെ ചെയ്യുന്നു.

(അധികമായ രഥവേഗത്തെ നടിച്ചിട്ട്)

തൃക്കൺപാത്താലും തൃക്കൺപാത്താലും തിരുമേനി!

പാടേയിക്കടിഞ്ഞാനയച്ചുവിടവേ മൂന്നാഞ്ഞു നീളം കഴിഞ്ഞോടേ നിശ്ചലചാമരം ചെയികളേപ്പൊക്കിച്ചനക്കാതെയും കൂടുംതൻപുരയൂളിയാലുമതിലംഘിക്കാനശക്തങ്ങളോ-
 യോടുന്ന രഥഘോടകങ്ങൾ മൂഗവേഗത്തേപ്പൊറുക്കാതെപോൽ.

(സന്തോഷത്തോടുകൂടെ)

ഉള്ളതുതന്നെ. കുതിരകളുടെ വേഗം ആദിത്യാശപങ്ങളുടെ വേഗത്തേയും അതിശയിച്ചിരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ—

നോക്കുമ്പോൾ ചെറുതായ വസ്തു വലുതായിട്ടുണ്ടു മാത്രാന്തരേ;
 പാക്കിൽ പാതിയിൽ വേർപിരിഞ്ഞതുവേിച്ചിട്ടുണ്ടു യോജിച്ചുപോ
 വകും യൽ പമോതുമായതുമഹോ തോന്നുനൃജുപ്രായമായ് (ൽ;
 ശീഘ്രാകൊണ്ടു നിമേഷവും കിമചിമേ ഭൂരേണ പാശ്ചേനവാ. ന്
 സൂതൻ—തിരുമേനി! ഇതാ ഈ മാൻ സമീപസ്ഥമായി. ഇനി
 തൃക്കൈ വിളയാടാം.

[രാജാവു ശരം തൊടുകുന്നു]

അണിയറയിൽ—മഹാരാജാവേ! ആശ്രമമൃഗത്തെ വധിക്കരു
 തെ! വധിക്കരുതെ!

സൂതൻ—തിരുമേനിയുടേയും ശരലക്ഷ്യമായ മാനിന്റെയും മദ്ധ്യേ
 മഹഷിമാർ വന്നു നില്ക്കുന്നു.

രാജാ—(പരിഭ്രമിച്ചു്) എന്നാൽ കതിരകളേ വേഗത്തിൽ നിറുത്തു്.

സൂതൻ—അടിയൻ ഇതാ നിറുത്തി. [രഥം നിറുത്തുന്നു.]

[രണ്ടു ശിഷ്യന്മാരോടുകൂടി ഒരു മഹഷി പ്രവേശിക്കുന്നു.]

മഹഷി—(കൈയ്യെത്തിക്കൊണ്ടു്) രാജാവേ!

അതിക്രമം ബാണം കസുമതതിയിൽ ചെങ്കനലുപോൽ
 ചതിപ്പിച്ചിടൊല്ലാ പരിമുഴുലയാമീ മൃഗതന്നെ;
 നിതാന്തം നിസ്സാരം ബത! മൃഗമതിൻ ജീവനെവിടേ
 ക്ഷതാന്താദൈത്യാനാം തവചക്രബാണങ്ങളുവിടേ? ൧൦

ആയതുകൊണ്ടു് —

കീർത്തനീയഗുണ! സാധുമൌവിയിൽ
 ചേർത്ത ബാണമുപസംഹരിക്ക നീ;
 ആർത്തരക്ഷ ഭവദായുധക്രിയാ
 പാർത്തലേശ! ന തു സാധുന്മാധനം.

രാജാ—ഇതാ ഞാൻ ശരത്തേ ഉപസംഹരിച്ചിരിക്കുന്നു.

[അമ്പ് ആവനാഴിയിൽ ഇടുന്നു.]

മഹർഷി—പുരുമഹാരാജാവിന്റെ വംശത്തിനലങ്കാരദ്രുതനായിരിക്കുന്ന അങ്ങേയ്ക്ക് ഇതു യുക്തം തന്നെ.—

ജനനാഥമെഴുലി പുരുവിന്റെ കലേ
ജനനാൽ ഭവാനുചിതരൂപമിദം;
തനയം ലഭസ്വഭവതസ്സദൃശം
സനയം സമസ്കുധരണീരമണം.

൧൨

ശിഷ്യന്മാർ—(കൈകൾ ഉയർത്തിക്കൊണ്ടു്) സർവ്വമാ ചക്രവർത്തിയാ യ പുത്രനേ ലഭിച്ചാലും.

രാജാ—(നമസ്കാരപൂർവ്വം) ബ്രാഹ്മണാശീർവാദത്തേ ഞാൻ ഭക്തി യോടെ സ്വീകരിക്കുന്നു.

മഹർഷി—രാജാവേ! ഞങ്ങൾ ചമതയ്ക്കായി പുറപ്പെട്ടിരിക്കയാ ണ്. ഇതാ മാലിനീനദിയുടെ തീരത്തിൽ കുലപതിയായ കണപന്റെ അത്രമേ കാണുന്നു. കായ്യാന്തരങ്ങൾക്കു വി ഘാതം വരികയില്ലെങ്കിൽ അവിടെച്ചെന്ന് അരിമിസൽ കാരം സ്വീകരിച്ചാലും. അത്രതന്നെയുമല്ല—

വീക്ഷിച്ചു വിപ്ലവമിതം മുനികൃത്യമെല്ലാ-
മക്ഷീണവിക്രമവജ്ജംഭിതമാം തപസീയഃ;
രക്ഷിച്ചിടുന്നിവിടെയും ഭജമെത്രയെന്ന
സൃഷ്ടിച്ചു കണ്ടു കൃതകൃത്യത പുണ്ടുകാൾക.

൧൩

രാജാ—കുലപതി ഇവിടെത്തന്നെയുണ്ടോ?

മഹർഷി—അദ്ദേഹം ഇഷ്ടപുത്രിയായ ശകുന്തളയേ അരിമിസൽ കാരത്തിനായി നിയോഗിച്ചുവെച്ചു് അവളുടെ ദൈവ പ്രാതികൂല്യത്തിനു ശാന്തി ചെയ്യുന്നതിനായി സോമതീർത്ഥത്തിലേക്കു പോയിരിക്കുന്നു.

രാജാ - ആകട്ടെ; അവളേ ചെന്നു കാണുകതന്നെ. അവൾ എന്റെ ഭക്തിയേ കണപമമെങ്കിലും അറിയിക്കുമല്ലോ. മമെങ്കിലും—എന്നാൽ ഞങ്ങൾ ഇപ്പോൾ പോകുന്നു.

[ശിഷ്യന്മാരോടുകൂടി പോയി.]

രാജാ—സുതാ! കുതിരകളേ വിട്. പുണ്യാശ്രമത്തേ ദശിച്ചു് ആത്മശുദ്ധി വരുത്താം.

സുതൻ—ഇതാ അടിയൻ കല്പനപോലെ ചെയ്യുന്നു.

[രഥവേഗത്തേ നടിക്കുന്നു.]

രാജാ—(ചുറ്റും നോക്കിട്ട്) സുതാ! പറയാതെതന്നെ ഇതു തപോവനപ്രദേശമെന്നറിയാം.

സുതൻ—അതെങ്ങനെ തിരുമേനി?

രാജാ—നീ കാണുന്നില്ലയോ? ഇതാ ഇവിടെ—

അന്തഃകീരങ്ങൾ വാഴ്ത്തു ക്ഷിതിരഥകഥരം
വിട്ടു വീണോരു ധാന്യം
ചന്തം ചേർന്നെംഗുദേഹമുദനചിരമസ്മിനി
ഭൃതമാമശ്ലപട്ടം,
സ്വാനതത്തിൽ ഭൂരിവിസ്രജ്ഞതയൊടു രഥലോ.
ഷം സഹിക്കും മൃഗംഘോരം
പ്രാന്തക്ഷോണീപടാന്തസ്രുതജലകണകാ-
ന്താചതോയാശയാനാം.

൧൪

അത്രതന്നെയുമല്ല,

കല്യാണസ്സുകൾ കാറ്റിലാഞ്ഞുതരുമുലത്തേ നനയ്ക്കുന്നിതാ ചൊല്ലേറും തളിരിൻനിറങ്ങൾ പകരുന്നീയോമധ്യമങ്ങളാൽ, മെല്ലെപ്പല്ലുകൾ തിന്നുകൊണ്ടു പവനപ്രാന്തങ്ങളിൽ സന്തതം നല്ലോരണകിശോരകങ്ങൾ വിളയാടുന്ന വിശങ്കാം വിനാ. ൧൫

സുതൻ—എല്ലാം ശരിയായിരിക്കുന്നു.

പ

അഭിജ്ഞാനശാകന്തളം മണിപ്രവാളം

രാജാ—(കാച്ച ഭരം പോയിട്ട്) ആശ്രമപീഡയുണ്ടാകരുതല്ലോ; രഥം ഇവിടെത്തന്നെ നിറുത്ത്. ഞാൻ ഇറങ്ങി നടക്കാം.

സുതൻ—ഇതാ കുതിരകളേ നിറുത്തിയിരിക്കുന്നു. തിരുമേനി താഴെ എഴുന്നള്ളാം.

രാജാ—(താഴെ ഇറങ്ങിട്ട്) ആശ്രമത്തിനുള്ളിൽ ചെല്ലുന്നതു വിനീതവേഷത്തോടെ വേണ്ടതാണല്ലോ. അതുകൊണ്ട് ഈ ആഭരണങ്ങളും വില്പം നീ വച്ചുകൊള്ളണം.

[ആഭരണങ്ങളും വില്പം സുതന്റെ പക്കൽ കൊടുക്കുന്നു.]

ഞാൻ ആശ്രമവാസികളേ കണ്ടു തിരിച്ചു വരുമ്പോഴേക്കു കുതിരകളേ നന്നച്ചു കൊണ്ടുവരണം.

സുതൻ—അടിയൻ കല്പനപോലെ ചെയ്യാം.

[പോയി]

രാജാ—(ചുറ്റും നടന്നു നോക്കിട്ട്) ഇതാ ആശ്രമം, ഇതിലേക്കു കടക്കാം.

[കടക്കുന്ന സമയം വലത്തു കൈ സ്പുരിക്കുന്ന ലക്ഷണം നടിച്ചിട്ട്]

കേവലമാശ്രമമിങ്ങതിശാന്തം;

കൈ വലതെന്തു ചലിച്ചിഹ സാല്യം?

ദൈവഗതികഥവാ ഭവന്ദ്രസ്മിൻ

നൈവകവാടനിരോധമൊരേടം.

൧൬

അണിയറയിൽ—ഇതാ ഇങ്ങോട്ടു വരുവിൻ, ഇവൃതോഴിമാരേ!

രാജാ—(ചെവി കൊടുത്തിട്ട്) ഉപവനത്തിന്റെ തെക്കുഭാഗത്തായി ആരോ സംസാരിക്കുന്നതുപോലെ തോന്നുന്നു. അങ്ങോട്ടു തന്നെ പോകാം.

[ചുറ്റി നടന്നു നോക്കിട്ട്]

ഇതാ മഹഷികന്യാകുമാർ അവരവരുടെ വയസ്സിനു് അനുരൂപങ്ങളായ കുടങ്ങൾ എടുത്തു ബാലപൃക്കങ്ങളേ നന്നയ്ക്കുന്നതിനായി ഇങ്ങോട്ടുതന്നെ വരുന്നു. [സൂക്ഷിച്ചു നോക്കിട്ട്] ഇവരുടെ രൂപലാവണ്യം ദർശനീയമായിരിക്കുന്നു.

ഉടജത്തിൽ വസിച്ചിട്ടും ജനത്തി-
ന്നുടലേവം രമണീയമെന്നു വന്നാൽ,
അടവിലതയാ നിജാഭ്യുപം
സ്വദമദ്യാനലതാഃ കൃതാ വിദൂരേ.

൧൭

ഈ തണലിൽ മറഞ്ഞുനിന്നു് ഇവരേ നോക്കാം.

[നോക്കിക്കൊണ്ടു നില്ക്കുന്നു.]

[അനന്തരം അനന്യ എനും പ്രിയംവദ എനും രണ്ടു
സഖിമാരോടു കൂടി ശകന്തള പ്രവേശിക്കുന്നു.]

ശകന്തള — ഇങ്ങോട്ടു വരുവിൻ തോഴിമാരേ!

അനന്യ — ശകന്തളേ! മുല്ലപ്പൂചോലെ സുകുമാരശരീരയായ നി-
ന്നെയും ഈ ആശ്രമവൃക്ഷങ്ങളേ നനയ്ക്കുന്നതിനു നിയോഗി-
ച്ചതിനാൽ താതകണപനു നിന്നേക്കാളും ഇവ പ്രിയതരങ്ങളാ-
ണെന്നു ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നു.

ശകന്തള — അനന്യയേ! അച്ഛന്റെ നിയോഗംകൊണ്ടു മാത്രമല്ല
ഞാൻ ഇവയേ നനയ്ക്കുന്നത്, എനിക്കും ഇവയേ കുറിച്ചു
സഹോദരസ്നേഹമുണ്ടു്

[വൃക്ഷങ്ങളെ നനയ്ക്കുന്നു.]

രാജാ — (സൂക്ഷിച്ചുനോക്കിട്ട് ആശ്ചര്യം) ഞരമോ! ഇവളാണോ ആ-
കണപപുത്രിയായ ശകന്തള? ഇവളേ ആശ്രമകൃത്യങ്ങളിൽ
നിയോഗിക്കുന്ന ആ മഹഷി ഭൂചിത്രമില്ലാത്ത ആൾ
തന്നെ-

വപുസ്സിതു നിസർഗ്ഗസുന്ദരമയേ! വിനാ സംശയം
തപസ്സിനനുരൂപമാക്കു ചതിനിച്ഛുവാം താപസൻ,
കൃപാകണികയെന്നിയേ കുറിനമാംസമിദ്രാശിയേ
വിപാടയിതുമീമതേ കുവലയച്ഛുദാനത്തിനാൽ.

൧൮

ആകട്ടെ. ഈ വൃക്ഷങ്ങളുടെ ഇടയിൽ മറഞ്ഞുനിന്നു് ഇവ
ഒളി നല്ലവണ്ണം നോക്കാം.

[അപ്രകാരം ചെയ്യുന്നു.]

ശകന്തള—അനന്യയേ! പ്രിയംവദ ഈ മരവിരി മുറുകി കെട്ടിയിരിക്കുന്നു. ഇതിനേ കഠേ അയയ്ക്കൂ.

അനന്യയ—അങ്ങനെ തന്നെ.

[അയച്ചുകൊടുക്കുന്നു.]

പ്രിയംവദ—ഈ കാർത്തികത്തിൽ ഏന്നേ കാറ്റൊഴുത്തേണ്ട. നിന്റെ കചങ്ങളേ വലുതാക്കുന്ന യൗവനത്തേ കുറപ്പെടുത്തണം.

രാജാ—ഇവളുടെ സുകുമാരമായ ഈ ശരീരത്തിനും വയസ്സിനും ഈ മരവിരിവസ്ത്രം അനുരൂപമല്ലെങ്കിലും കരലങ്കാരമായിത്തന്നെ ഇരിക്കുന്നു. ഏന്തെന്നാൽ,

ഏല്യാഞ്ചിത്തിനും രമ്യതയ്ക്കു കഠഃവാ കൂടും കരിഞ്ചെണ്ടിയാൽ?
ചൊല്ലാനോരശകല്പയോ പനിമതിയ്ക്കുകും കറുത്തെങ്കിലും?
മല്ലാക്ഷ്മീമണിയാൾക്കു വല്ലുലമിതും ഭ്രൂയഃഘോശാഭാവമം
നല്ലാകാരമതിനലകഃണമാമല്ലാപ്പദാത്മം. ൧൪

ശകന്തള—(മുന്മുഖം നോക്കിട്ടു) രോശിമാരേ! ഇതാ ഈ ഇലഞ്ഞി മരം കാറ്റുകൊണ്ടിളകുന്ന തളിരുകളാകുന്ന വിരലുകൾ കൊണ്ടു ഏന്നേ ബലപ്പെട്ടു വിളിക്കുന്നതുപോലെ തോന്നുന്നു. ഞാൻ അതിന്റെ അടുക്കൽ ചെല്ലട്ടെ.

[അങ്ങോട്ടു ചെല്ലുന്നു.]

പ്രിയംവദ—ശകന്തളേ! നീ അവിടെത്തന്നെ ക്ഷണനേരം നില്ക്കണം. നിന്നോടൊന്നു ആ ഇലഞ്ഞി ഒരു നല്ല വള്ളി ചുറ്റിയതുപോലെ ശോഭിക്കുന്നു.

ശകന്തള—ഇതുകൊണ്ടു തന്നെയാണു് നിന്നെ പ്രിയംവദ എന്നു വിളിക്കുന്നത്.

രാജാ—പ്രിയമെങ്കിലും സത്യമാണു പ്രിയംവദ പറഞ്ഞതു്. ഏന്തെന്നാൽ—

തളിതപോലധരം സുമനോഹരം
ലളിതശാഖകൾപോലെ ഭൃഷ്ടപയം

കിളിയാടിക്കുടലിൽക്കുസുമോപമം
മിളിതമുജ്ജ്വലമാം നവയൗവനം.

൨൦

അനസൂയ—ശകന്തളേ! ഇതാ ഈ തൈമാവിനേ സ്വയംവരിച്ചിരിക്കുന്ന ചെണ്ണും വനജ്യോൽസ്സി എന്നു നീ പേരിട്ടിരിക്കുന്നതുമായ മുല്ലയേ മറന്നുപോയോ?

ശകന്തള—എന്നാൽ ഞാൻ എന്തെന്നും മറന്നുപോയേക്കാം.
(മുല്ലയുടെ അടുക്കൽ ചെന്നു നോക്കിട്ട്)

നല്ലൊരു സമയമാണ് ഈ വൃക്ഷജാതിയിലേ ഭാര്യമാർത്താകുന്നവർ ചേർച്ചയുണ്ടായിരിക്കുന്നത്. എന്തെന്നാൽ ഈ മുല്ല പുത്തനായി പൂർണ്ണിച്ച യൗവനാവസ്ഥയേ പ്രാപിച്ചതുപോലെയും ഈ മാവു നല്ലവണ്ണം തളിത്ത് അനുഭവയോഗ്യമായും ഇരിക്കുന്നു.

[വൃക്ഷിച്ചുനോക്കിക്കൊണ്ടു നില്ക്കുന്നു]

പ്രിയംവദ—(ചിരിച്ചുകൊണ്ട്) അനസൂയേ! ശകന്തള വനജ്യോൽസ്സിയേ ഇത്ര സൂക്ഷിച്ചുനോക്കുന്നതിന്റെ സാരം മനസ്സിലായോ?

അനസൂയ—ഇല്ലല്ലോ, കേൾക്കട്ടെ.

പ്രിയംവദ—വനജ്യോൽസ്സി അനുരൂപനായ ഒരു വൃക്ഷവരനോടു ചേർന്നിരിക്കുന്നതുപോലെ താനും യോഗ്യനായ ഒരു ഭർത്താവിനോടു ചേരമെന്നാണ്.

ശകന്തള—(ചോപത്തോടുകൂടെ) അത്ര നിന്റെ മനസ്സിൽ തന്നെയുള്ള താൽപര്യമാണ്

[മുല്ലയ്ക്കു വെള്ളം ഒഴിക്കുന്നു]

രാജാ—ഹാ! ഇവൾ കണ്ണുവെട്ടിപ്പോയിട്ട് അനുജാതിസ്ത്രീയിൽ ജനിച്ചവളായിരുന്നെങ്കിലോ! അഥവാ എന്തിനേ സംശയിക്കുന്നു? നിശ്ചയം തന്നെ.

ക്ഷത്രയോഗ്യരിവളാർച്ചമാം മന-
 സ്സത്ര മേ സമനരകതമാകയാൽ;
 സത്തുകൾക്കു വിചിക്രിതസിതങ്ങളിൽ
 ചിത്തച്ചുത്തിയതുതാൻ പ്രമാണമാം.

൨൧

ശകന്തളം—തോഴിമാരേ! അയ്യോ! ഇതാ ഈ മുല്ലുണ്ണു വെള്ളം ഒഴി
 ചുപ്പോൾ ഇതിൽനിന്നും ഒരു വണ്ടി ഇച്ചുകി പുറപ്പെട്ടു എ
 ഞൻ മുഖത്തിനു നേരിട്ടുവരുന്നു.

[വണ്ടിനേക്കാണ്ടുള്ള ഉപദ്രവത്തെ നടിക്കുന്നു.]

രാജാ—(നോക്കി അസൂയപ്പെട്ടു എന്നുപോലെ) അല്ലയോ വണ്ടേ!

അത്യന്തം വേപമാനാം സ്സുരസിതരളിതാ-
 പാംഗമാലോക്യമാനഃ
 ശ്രുത്യന്തേ ചെന്നു പിന്നെ സ്വന്നസിമുദുരഹ-
 സ്ത്വം കഥിക്കുന്നവോലെ
 ഭീത്യാ കൈത്താർ കലുക്കുന്നവളുടെയധരം
 ചുബ്ബേ സിപ്രേമസാരം
 സത്യാന്വേഷം നിമിത്തം വിധുരനഹമമോ!
 ധൃതം! നീതാൻ കൃതായ്മൻ.

൨൨

ശകന്തളം—എന്റെ തോഴിമാരേ! ഈ ദൃഷ്ടനായ വണ്ടി എന്നേ
 ഉപദ്രവിക്കുന്നു. നിങ്ങൾ എന്നേ രക്ഷിക്കണേ!

സഖിമാർ—(ചിരിച്ചുംകൊണ്ടു) ഞങ്ങളാണോ രക്ഷിക്കാൻ? ഭൃ
 ഷ്ഷന്തനേ വിളിച്ചു നിലവിളിക്കു. തപോവനങ്ങളേ ര
 ക്ഷിക്കുന്നതു രാജാക്കന്മാരല്ലയോ?

രാജാ—പ്രത്യക്ഷമായി ഇവരുടെ മുൻപിൽ ചെല്ലുന്നതിനു് ഇതു
 തന്നെ അവസരം. ആരാണ്?

[അഭ്യർത്ഥിച്ചിട്ട് വിരമിച്ച് ആലോചിച്ചിട്ടു്]

രാജതപം ചെളിപ്പെട്ടുമല്ലോ. ആകട്ടെ, ഇങ്ങനെ പറ
 യാം.

ശകന്തള—ഈ ദൃഷ്ടാന്ത വിട്ടുമാറുന്നില്ലല്ലോ. ഞാൻ തന്നെ മാറിപ്പോയേക്കാം.

[മാറിനിന്നിട്ടു കടാക്ഷവിക്ഷേപത്തോടുകൂടെ]

ഇവിടെയും ഇത് എന്റെ പിന്നാലേ എത്തുന്നല്ലോ.

രാജാ—(ബദ്ധപ്പെട്ട് അടുക്കൽ ചെന്നു്)

ഉവിതന്റെ പരിരക്ഷചെയ്യവേ
ദുഃഖിതജനശാസി പൗരവൻ,
നിവിശങ്കമൃഷികന്യകാജനേ
ദുഃഖിധങ്ങൾ തുടരുന്നതാരിവൻ?

൨൩

[എല്ലാവരും രാജാവിനേ കുണ്ടു കുറഞ്ഞൊന്നു സംഭ്രാന്തമായി ഭവിക്കുന്നു.]

അനന്യ—ആയ്! ഇവിടെ പ്രമാദമായിട്ടൊന്നും ഉണ്ടായില്ല. ഞങ്ങളുടെ ഈ ഇഷ്ടതോഴി ഒരു വണ്ടിന്റെ ഉപദ്രവം നിമിത്തം കുറേ ഭയപ്പെട്ടു, അത്രേയുള്ളു.

[ശകന്തളയേ ചൂണ്ടിക്കാണിക്കുന്നു.]

രാജാ—(ശകന്തളയേ നോക്കി) തപസ്സു വർദ്ധിക്കുന്നോ?

[ശകന്തള വ്യാകുലതയോടുകൂടി മിണ്ടാതെ അധോമുഖിയായി നില്ക്കുന്നു.]

അനന്യ—ഇപ്പോൾ വിശിഷ്ടനായ അതിഥിയേ ലഭിക്കയാൽ തപസ്സിന് അഭിവൃദ്ധിതന്നെ. ആയ്തന്നെ സ്വാഗതം, ശകന്തളേ! പണ്ണിശാലയിൽ ചെന്നു ഫലസമ്മിശ്രമായ ആ ഹൃദയത്തേ എടുത്തുകൊണ്ടു വരിക തന്നെ. വാക്യത്തിന്നു ജലം ഇവിടെയുണ്ട്

രാജാ—നിങ്ങളുടെ നല്ല വാക്കിനാൽ തന്നെ എനിക്ക് അതിശ്രമം ചെയ്യപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

പ്രിയംവദ -- എന്നാൽ നല്ല തണലുകൊണ്ടു തണുപ്പുള്ളതായിരിക്കുന്ന ഈ എഴിലമ്പാലയുടെ മൂട്ടിലുള്ള തറയിൽ ഇരുന്നു് ആയ്തൻ വിശ്രമിച്ചാലും.

രാജാ—നിങ്ങളും വൃക്ഷസേചനംകൊണ്ടു ക്ഷീണിച്ചിരിക്കുന്നല്ലോ.

അനസൂയ—ശകുന്തളേ! നമുക്ക് അതിഥികളുടെ പയ്യുപാസനം ഉചിതമാണല്ലോ. അതിനാൽ ഇവിടെ ഇരിക്കാം.

[ഏല്പാവതം ഇരിക്കുന്നു.]

ശകുന്തള—(ആത്മശതം) ഇദ്ദേഹത്തിനേ കണ്ടിട്ട് തചോവനസ്ഥി തിക്ഷ വിരുദ്ധമായ വികാരം എന്റെ മനസ്സിൽ തോന്നുന്നതെന്താണ്?

രാജാ—(ഏല്പാവരയം നോക്കിട്ട്) അഹോ! നിങ്ങളുടെ സമ്പ്രദായങ്ങളായ വയോരൂപങ്ങളേകൊണ്ട് രമണീയമായിരിക്കുന്നു.

പ്രിയംവദ—(അനസൂയയോടു അപവാങ്ങ്) ചാതുർദ്യവും ഗാർഭീർദ്യവും ഉള്ള ആകൃതിയോടുകൂടി പ്രിയമായും മധുരമായും സംസാരിക്കുന്ന ഇദ്ദേഹം ആരാണ്? ഒരു പ്രഭു എന്നുപോലെ തോന്നുന്നുല്ലോ.

അനസൂയ—എനിക്കും അറിയാൻ കഴുതുകമുണ്ട്. ഞാൻ ഇദ്ദേഹത്തിനോടു ചോദിക്കാം. (രാജാവിനോടു പ്രകാശം) ആയ്ക്കുന്റേ മധുരമായ വാക്യം കേട്ടിട്ടുള്ള വിശ്വാസത്താൽ ധൈര്യപ്പെട്ടു ഞാൻ ചോദിച്ചുകൊള്ളുന്നു. ഏതൊരു രാജ്യത്തിലാണു ഭവാനാൽ അലങ്കരിക്കപ്പെടുന്നത്? എന്തു ദേശമാണു ഭവാനെൻ അസന്നിധാനത്താൽ ഉൽക്കണ്ഠിതജനമാക്കി ചെയ്യപ്പെട്ടിരിക്കുന്നത്? എന്തു സംഗതിയാണു ലാണു സുകുമാരനായിരിക്കുന്ന ഭവാനു ആത്മാവിനേ തചോവനസഞ്ചാരചരിത്രമതിനു പാരത്രമാക്കിച്ചെയ്യുന്നത്?

ശകുന്തള—(ആത്മശതം) ഹൃദയമേ! സ്വസ്ഥമായിരിക്കു നീ വിചാരിക്കുന്നതിനേത്തന്നെ ഇതാ അനസൂയ പറയുന്നു.

രാജാ—(ആത്മശതം) എങ്ങനെയാണിപ്പോൾ എന്റെ വാസ്തവത്തേ പറയുന്നത്? എങ്ങനെയാണു ഏകന്ന ഞാൻ മറ്റൊരാളെ പഠയ്യുന്നത്? ആകട്ടെ. ഇങ്ങനെ പറയാം. (പ്രകാശം) പൗരവനായ രാജാവിനാൽ ധർമ്മാധികാരത്തി

കുൽ നിയുക്തനായ ഞാൻ ആശ്രമവാസികളുടെ കർമ്മങ്ങളെല്ലാം നിവിഘ്നമായി നടക്കുന്നോ എന്നു നോക്കുന്നതിനായി ഈ ധർമ്മാരണ്യത്തിൽ വന്നിരിക്കുകയാണ്.

അനന്യ—എന്നാൽ ഇപ്പോൾ ധർമ്മചാരികൾ സനാഥന്മാരായി.

[ശകന്തള ശൃംഗാരലജ്ജയേ അഭിനയിക്കുന്നു.]

സഖിമാർ— (ശകന്തളയുടെയും രാജാവിന്റേയും ഭാവം കണ്ടിട്ട് ശകന്തളയോട് അപവാക്യം)

ശകന്തളേ! ഇപ്പോൾ ഇവിടെ അച്ഛൻ ഉണ്ടായിരുന്നെങ്കിൽ—

ശകന്തള—(ഭേഷ്യപ്പെട്ട്) എന്നാലെന്താണ്?

സഖിമാർ—അദ്ദേഹം ഈ അതിഥിയെ ജീവിതസഖസഖകൊണ്ടു കൃതാർത്ഥനാക്കിച്ചെയ്യുമായിരുന്നു.

ശകന്തള—പോവിൻ. നിങ്ങൾ ഏതാണ്ടൊക്കെ മനസ്സിൽ വിചാരിച്ചുകൊണ്ടു സംസാരിക്കുന്നു. ഞാൻ നിങ്ങളുടെ വാക്കു കേൾക്കുകയില്ല.

രാജാ—ഞാനും നിങ്ങളുടെ സഖിയെക്കുറിച്ചു കുറഞ്ഞൊന്നു ചോദിക്കട്ടെയോ?

സഖിമാർ—അനുഗ്രഹമത്രേ ആയ്ക്കൻ ചോദിക്കുന്നത്.

രാജാ—മഹാത്മാവായ കണപമുനി നിത്യബ്രഹ്മചാരിയാണല്ലോ. നിങ്ങളുടെ ഈ സഖി അദ്ദേഹത്തിന്റെ പുത്രിയാകുന്നു എന്നുള്ളതെങ്ങനെയാണ്?

അനന്യ—ആയ്ക്കൻ കേട്ടാലും. കൌശികൻ എന്നു ഗോത്രനാമത്തോടുകൂടി മഹാപ്രഭാവനായിട്ടൊരു രാജാക്കിയെ കേട്ടിരിക്കുമല്ലോ.

രാജാ—കേട്ടിട്ടുണ്ട്. പ്രസിദ്ധനായ വിശ്വാമിത്രമുനിതന്നെ.

അനന്യ—അദ്ദേഹത്തിനേ തോഴിയുടെ ജന്മമേതുവായി അറിഞ്ഞാലും. അദ്ദേഹം ഉപേക്ഷിച്ചതിന്റെ ശേഷം എടുത്തു വളർത്തിയതിനാൽ താതകണപനും ഇവളുടെ അച്ഛനായി.

രാജാ—ഉപേക്ഷിച്ചു എന്നു കേൾക്കയാൽ എന്നിങ്ങ ജിജ്ഞാസ

ജനിച്ചിരിക്കുന്നു. അതിനാൽ ആദ്യം മുതൽക്കുതന്നെ കേൾക്കാനാഗ്രഹമുണ്ട്.

അനസൂയ—ആർക്കും കേട്ടുകൊണ്ടാലും. പണ്ട് ആ രാജ്യം ലോഭമായ തപസ്സുചെയ്തുകൊണ്ടിരിക്കുമ്പോൾ ദേവന്മാർക്കു ശങ്ക ജനിച്ചിട്ട് അവർ അദ്ദേഹത്തിന്റെ തപോവിപ്ലവത്തിനായി മേനകയെന്ന അപ്സരസ്ത്രീയെ പറഞ്ഞുയച്ചു.

രാജാ—മറുപറ്റിയവരുടെ തപസ്സിനെ കുറിച്ചു ദേവന്മാർക്കുണ്ടാണു ശങ്ക പതിവുള്ളതാണല്ലോ. പിന്നയോ?

അനസൂയ—പിന്നെ വസന്താരംഭത്താൽ രമണീയമായ സമയത്തിൽ ഉന്മാദജനകമായ മേനകാരൂപത്തേ കണ്ടിട്ട്—
[അലോകനിയ്ക്കൽ ലജ്ജിയായി വിരമിക്കുന്നു.]

രാജാ—ശേഷം മനസ്സിലായി. സർവ്വമാ ഇവൾ അപ്സരസ്സുഭവയാണു്.

അനസൂയ—അതെ.

രാജാ—മറിച്ചുവരാൻ സംഗതിയില്ല—

മനുഷ്യലോകാബലമാരിലീദൃശം
മനോജ്ഞമാം രൂപമുദിപ്പതെങ്ങനെ?
അനശ്ശൃം വൈദ്യുതമായ വിഭ്രമം
നിനയ്ക്കിലിബ്രമയിലുൽഭവിക്കുമോ? ൨൪

ശകുന്തള—(ലജ്ജിച്ച് അധോമുഖിയായിരിക്കുന്നു.)

രാജാ—(ആത്മഗതം) എന്റെ മനോരഥത്തിനു് അവകാശം ലഭിച്ചു. എന്നാൽ ഇനിയും ഒരു സംശയമുണ്ട്.

പ്രിയംവദ—(ശകുന്തളയേ നോക്കിട്ട് രാജാവിനോടു്) ആർക്കും പിന്നെയും എന്തോ ചോദിക്കാനിച്ഛിക്കുന്നതുപോലെ തോന്നുന്നല്ലോ.

[ശകുന്തള പ്രിയംവദയേ ചുണ്ടുവിരലുകൊണ്ടു തർജ്ജനം ചെയ്യുന്നു.]

രാജാ—ഭവതിക്കു തോന്നിയതു ശരിതന്നെ. സച്ചരിതത്തെ കേൾക്കാനുള്ള ലോഭത്താൽ എനിക്ക് ഒന്നുകൂടി ചോദിക്കാനുണ്ട്

പ്രിയംവദ—എന്നാൽ എന്തിനു സംശയിക്കുന്നു? തവസ്സുപിജനത്തോട് ഏതു തടവുകൂടാതെ ചോദിക്കാമല്ലോ.

രാജാ—നിങ്ങളുടെ സഖിയേ കുറിച്ച് ഇത്രയും കൂടി അറിഞ്ഞാൽ കൊള്ളാം.

പ്രതനിയമമിവൾക്കു വേൾക്കുവോളേ-
സ്തുതനവിഹാരവിരോധിയാകമാനോ?
ഉതഹരിണികളോടു വാഴ്ചമാനോ
സതതമിയം മദിരേക്ഷണപ്രിയാഭിഃ?

൨൫

പ്രിയംവദ—ആർ! ധർമ്മാനുഷ്ഠാനത്തിലും ഇവൾ പരതന്ത്രയാണു്. എന്നാൽ താതകണ്ഠൻ ഇവളേ അനുബ്രുവനായ ഭർത്താവിനു കൊടുക്കണമെന്നുതന്നെ സങ്കല്പിച്ചിരിക്കുന്നു.

രാജാ—(സന്തോഷത്തോടുകൂടി ആത്മഗതം)

മനമേ! ഭവ സാഭിലാഷമിച്ഛോൾ
ഘനകേശീപ്രേതി സംശയങ്ങൾ തീർന്നു,
കനലെന്നു നിന്നുചുവോയി നീതാ-
നനഘം മാറിൽ വഹിച്ചിടേണ്ട രത്നം.

൨൬

ശകന്തള—(ദേഷ്യഭാഷത്തോടുകൂടി) അനസ്യയേ! ഞാനിതാ ചോകുന്നു.

അനസ്യയ—അതെന്താണു്?

ശകന്തള—ഈ പ്രിയംവദ അസംബന്ധങ്ങൾ പ്രലചിക്കുന്നതിനേ ഞാൻ ഗൗതമിയമ്മയോടു ചെന്നു പറയട്ടെ.

അനസ്യയ—തോഴീ! അശ്രമവാസിയായ ജനത്തിനു് അതിഥി വിശേഷത്തേ സൽക്കരിക്കാതെ അനാദരിച്ചുവെച്ചു തോന്നിയതുപോലെ പൊയ്ക്കൂളയുന്നതു യുക്തമല്ല.

ശകന്തള—[ഒന്നും പറയാതെ എഴുന്നേറ്റു ചോകുന്നതിനു ഭാവിക്കുന്നു.]

രാജാ—(ആത്മഗതം) ഇവൾ ചോകാൻ ഭാവിക്കുന്നുല്ലോ.

[കാക്കാതെ തട്ടക്കനതിനു ഭാവിച്ച് ഉടനേ നിവർത്തിച്ചിട്ട്]

അയോ! കാമിജനങ്ങളുടെ മനോവ്യാപാരം ശരീരചേഷ്ടയേ അനുസരിച്ചാണ്. എന്തെന്നാൽ—

മുനിതനയാനുയാനമതിനുദ്യുതനായ് സഹസ്രാ
വാനന്യാവാരിതപ്രസാനായൊരാനിക്ഷുനാ
തനതുപദത്തിൽനിന്നു ചലിയാതെയുമിങ്ങുവാ-
യനുഭവമങ്ങുപോയ് തിരിയെ വന്നതുപോൽ മനസി. ൨൭

പ്രിയംവദ—(ശകുന്തളയേ തടഞ്ഞുകൊണ്ട്) തോഴീ! നീ പൊയ്ക്കൂടാ.
ശകുന്തള—(ഭൃംഗംഗത്തോടു കൂടെ) എന്തു കൊണ്ടാണ്?

പ്രിയംവദ—രണ്ടു വൃക്ഷങ്ങളേ ഞാൻ നിനക്കുവേണ്ടി നനച്ചിട്ടു
ണ്ടു് അതിനാൽ നീ എനിക്കു കടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ആ ക
ടം വീട്ടിട്ടു പിന്നെ പൊയ്ക്കൊള്ളാം.

[ബലാപകരണേ പിടിച്ചുനിൽക്കുന്നു.]

രാജാ—ഭദ്രേ! വൃക്ഷങ്ങളേ നനച്ചിട്ടു് തത്രഭവതി ഇപ്പോൾ തന്നെ
പരിശ്രാന്തയായിരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ ഇവൾക്കു്—

ഏറ്റവും കൈകൾ ചുവന്നുവോ! കടമെടുത്താസുപന്ധം സ്രംസിയായ്;
മുറ്റം പോർമുലകൾക്കിളക്കമിനിയും നിന്നീല നിശ്വാസജം;
പററിസ്വേദകണോൽകരം മുഖമതിൽ പൂങ്കണ്ണികാരോധിയാ-
യൊറ്റക്കയ്യിതിനാൽ ഗ്രാമീതമഴിയും വാർകന്തളം വ്യാകലം. ( )

അതു കൊണ്ടു ഞാൻ ഇവളുടെ കടം വീട്ടാം.

[മുദ്രമാതിരം ഉഴരി പ്രിയംവദയ്ക്കു കൊടുക്കാൻ ഭാവിക്കുന്നു.
സഖിമാർ അതിൽ കൊത്തിച്ചിരിക്കുന്ന നാമാക്ഷരങ്ങളേ വായിച്ചിട്ട്
ആയുർത്തോടുകൂടെ പരസ്വരം നോക്കുന്നു.]

രാജാ—നിങ്ങൾ അന്യഥാ വിചാരിക്കേണ്ട. രാജാവികൽനിന്നു
ലഭിച്ചിട്ടുള്ള മുദ്രയാണിത്.

പ്രിയംവദ—എന്നാൽ ഇതിനെ ആയുർ കയ്യിൽനിന്നും വേർ

ചെട്ടത്തു നതു യുക്തമല്ല. ആയുർന്റെ വാക്കിനാൽത്തന്നെ ഇവളുടെ കടപ്പാടു തീർന്നു. ശകുന്തളേ! ദയാലുവായ ആയുനാൽ, അല്ലെങ്കിൽ മഹാരാജാവിനാൽ, നീമോചിക്കപ്പെട്ടു. ഇനി പോകാം.

ശകുന്തള— (ആത്മഗതം) ഞാൻ സ്വതന്ത്രയായിരുന്നെങ്കിൽ.

പ്രിയംവദേ— ഇനി എന്താണിപ്പോൾ പോകാത്തത്?

ശകുന്തള— എന്നേ പോകാനും നില്ക്കാനും പായാൻ നീ ആരാണു്.

രാജാ— (ശകുന്തളയേ നോക്കിട്ടു് ആത്മഗതം) എനിക്കു് ഇവളേ കുറിച്ചു തോന്നുന്നതുപോലെ ഇവൾക്കെന്നേകുറിച്ചും തോന്നുന്നുണ്ടായിരിക്കുമോ? അഥവാ എന്റെ പ്രാർത്ഥന ലബ്ധാവകാശതന്നെ. എന്തെന്നാൽ—

എന്നാലാപമതോടു സമ്മിച്ചിതമായൊന്നും കഥിക്കുന്നതില്ലെന്നാലും ചെവി നൽകിടന്നു വിരവിൽ സംഭാഷമാണേമയി, കന്നൽക്കണ്ണി മമാനനാഭിമുഖിയായ് നില്ക്കുന്നതില്ലെങ്കിലും തനപിന്നിലു മദൃഗ്യഗോചരമതിൽ ഭൂയിഷ്ഠമംലോകനം. ൨൯

അണിയറയിൽ— ഹോ! ഹോ! മഹഷിമാരേ! തപോവനത്തിലെ ജന്തുക്കളുടെ രക്ഷയ്ക്കായിക്കൊണ്ടു നിങ്ങൾ സന്നദ്ധരായി ഭവിക്കിൻ. ദുഷ്ടന്തമഹാരാജാവു വേട്ടയാടിക്കൊണ്ടു മീപത്തിൽ എത്തിയിരിക്കുന്നു.

തരഗ്വാപുടത്താലുലതം ധൃളിജാലം
പരിണതരവിശോഭം പണ്ണശാലയ്ക്കു ചാലേ,
മരവിരിസലിലാർദ്രം ശാഖയിൽ ചേർത്തിരിക്കും
തരുവിതതിയിലീച്ചാം പാറാപോൽ പററിടുന്നു. ൩൦

അത്ര തന്നെയുമല്ല.

അമ്പേ! കത്തിൽമുറിഞ്ഞു കൂട്ടുന്നെടുതാകൊമ്പിൻതാച്ചോരചൻ. കമ്പംകൊണ്ടുവലിഞ്ഞു നന്നത്തുലതയും ചാറിപ്പിണത്തുങ്ങനേ,

കമ്പംപൂണ്ടുരഥേക്ഷയാമൃഗകലഃഭേദിച്ചുധർമ്മാശ്രമേ
കൊമ്പൻകേറിവരുന്നമൃത്തിധരമാമസ്തുതപോവില്ലമോ? ൩൧

[എല്ലാവരും ചരിത്രമിടുന്നു]

രാജാ— (അത്ഭുതം) ഹേ! കഷ്ടം! സൈന്യങ്ങൾ എന്നേ അ
ന്വേഷിച്ചു തപോവനത്തെ ഉപരോധിക്കുന്നു.

ആകട്ടെ, അങ്ങോട്ടു പോകതന്നെ.

സഖിമാർ— ആയ്! കാട്ടിലേ ഈ വർത്തമാനം കേട്ടിട്ടു ഞങ്ങൾ
ക്കു വളരെ ഭയമായിരിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ടു പണ്ണുശാലക്കു
ള്ളിൽ പോകുന്നതിനു ഞങ്ങൾക്കു് അനുവാദം തരണം.

രാജാ— നിങ്ങൾ പോകവിൻ. ഞാൻ ചെയ്തു് ആശ്രമത്തി
നു ഉപദ്രവം ഉണ്ടാകാതിരിക്കത്തക്കവണ്ണം യത്നം ചെയ്യു
കൊള്ളാം.

[എല്ലാവരും എഴുന്നേൽക്കുന്നു]

സഖിമാർ— ആയ്നേ ഞങ്ങൾ വേണ്ടുവണ്ണം സൽക്കരിച്ചില്ല
ല്ലോ. ഇനിയും കാണുന്നതിനേക്കുറിച്ച് അറിയിക്കുന്നതി
നു ഞങ്ങൾ ലജ്ജിക്കുന്നു.

രാജാ— അങ്ങനേ പറയേണ്ട. നിങ്ങളുടെ ദർശനം തന്നെ എ
നിക്കു വേണ്ടുവണ്ണമുള്ള സൽക്കാരമായിരിക്കുന്നു.

[ശകന്തള സവ്യാജമായി താമസിച്ചു സഖിമാരോടു കൂടിപോയി]

രാജാ— എന്നിങ്ങ നഗരത്തിലേക്കു തിരിച്ചുപോകുന്നതിനു താൽ
പര്യം തോന്നുന്നില്ല. ഏതെങ്കിലും ഒരുമിച്ചു വന്നവരേ
ചെന്നുകണ്ടു് ആശ്രമത്തിൽ നിന്നും അധികം അകലെയ
ല്ലാതെ ഒരടത്തു നിറുത്താം. ശകന്തളയുടെ വിലാസചേ
ഷ്ടിതങ്ങളിൽനിന്നും മനസ്സിനെ നിവർത്തിപ്പിക്കുന്നതിനു
ഞാൻ ശക്തനാകുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ എനിക്കില്ലാതെ—

യാതീഹമുൻചെട്ടുവപുസ്സുമാത്രം
ചേതസ്സുചശ്ചോദവശം പ്രയാതി,

വാതസ്യ വേഗം പ്രതിനീയമാനം
കേതോഃ പതാകാംശുകമെന്നവണ്ണം.

[പേ:യി]

രണ്ടാം അങ്കം

[വിദ്വേഷകൻ മാസവ്യൻ വ്യസനത്തോടുകൂടി പ്രവേശിക്കുന്നു]

മാസവ്യൻ— (നെടുവീച്ചു വിട്ട്) ഈ വേട്ടക്കാരൻ രാജാവിന്റെ
തോഴരായിത്തീർന്നു ഞാൻ നന്നാ വലഞ്ഞു. ഇതാകരു മാൻ!
അതാ ഒരു പന്നി! അതാ ഒരു കടുവാ! എന്നിങ്ങനെ നട്ടു
ച്ചുരുട്ടു വേനൽകൊണ്ടു തണൽ കുറഞ്ഞിരിക്കുന്ന കാടുകളിൽ
കടന്നു ചുറ്റിനടക്കുന്നു. ഇലകൾ വീണഴുകി കവർപ്പുള്ള
തും വെയിൽകൊണ്ടു കാഞ്ഞതുമായ കാട്ടാടുകളിലേ വെ
ള്ളമാണു ദാഹിച്ചാൽ കുടിക്കാൻ. കാലനിയമം കൂടാതെ
പ്രായേണ ചട്ടമാംസം തന്നെ ആഹാരം. കതിരയുടെ പി
ന്നാലേ കാടി സന്ധികളെല്ലാം ഇളകിയിരിക്കുന്ന എനിക്കു
രാത്രിയിലെങ്കിലും സുഖമായി കിടന്നുറങ്ങാൻ വയ്യാ. അ
ഥവാ ഒന്നു കണ്ണടച്ചാൽ വെളുക്കുന്നതിനേറെ മുൻപിൽത
ന്നെ ദാസീപുത്രന്മാർ കാട്ടാളന്മാർ വന്നു കാടു വളയുന്ന
ഘോഷംകൊണ്ടു ഉണർന്നുപോകുന്നു. ഇത്രമാത്രംകൊണ്ടും
ഗ്രഹപ്പിഴ തീർന്നില്ല. ഇപ്പോൾ പ്രണത്തിൽ ഒരു കുരു പ
റപ്പെട്ടതുപോലെ ആയിരിക്കുന്നു. ഇന്നലെ ഞാൻ ഒരുമി
ച്ചില്ലാതിരുന്ന സമയം ഒരു മാന്റെറ പിന്നാലേകൂടി പുറ
പ്പെട്ടു ആശ്രമത്തിൽ ചെന്നു കേറി രാജാവു ശകുന്തള
എന്നൊരു മഹഷികന്യകയേ എന്റെ കഷ്ടകാലത്തിനു
കണ്ടുവശമായി. ഇപ്പോൾ നഗരത്തിലേക്കു പോകുന്ന ക
ഥകളുടെ പ്രസംഗിക്കുന്നില്ല. ഇതുതന്നെ വിചാരിച്ചുകൊ
ണ്ടു ഉറക്കമില്ലാതെ കിടന്നു ഇതാ നോരവു വെളുത്തു.
നിറാഹമില്ലല്ലോ! ഏതെങ്കിലും തോഴരേ ചെന്നു കാണു

ക തന്നെ. (ചുറ്റി നടന്നു നോക്കിച്ച്) ഇതാ വില്ലുകളും കയ്യി
ലെടുത്തു കാട്ടുപൂക്കൾ കെട്ടി മാലയും ഇട്ടുകൊണ്ടിരിക്കു
ന്ന പട്ടാണിചികളുടെ കൂട്ടത്തോടുകൂടി തോഴരിങ്ങോട്ടു ത
ന്നെ വരുന്നു. അത്രകൂട്ട, അംഗഭംഗത്താൽ അശക്തര ഭാ
വിച്ചു നില്ക്കും. അങ്ങനെയെങ്കിലും കുറെ വിശ്രമം കിട്ടി
യെങ്കിലോ.

[വടി ഉണനിക്കൊണ്ടു നില്ക്കുന്നു]

[മേൽപറഞ്ഞ പ്രകാരമുള്ള പരിവാരത്തോടുകൂടി രാജാവു പ്രവേശിക്കുന്നു]

രാജാ— സുദതി സുലഭയല്ലെന്നാകിലാമെങ്കിലും മേ
ഘദയമതിനു യത്നം തന്നുനോഭാവബോധേ,
മദനവിധി ഫലിച്ചിലെങ്കിലും സ്രീപുമാനാ-
ക്ഷദയതിരതിലാഭം പ്രാർത്ഥനാസാമ്യമൂലം. ൧

(മദയാസം ചെയ്ത്) അഹോ! ഇപ്രകാരം തന്റെ അഭിപ്രായത്തേ
അനുസരിച്ച് ഇഷ്ടജനത്തിന്റെ ചിത്തവൃത്തിയേ ഉഘടിക്കുന്ന
കാമിജനം ഭ്രമിച്ചുപോകുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ,

മല്ലാക്ഷ്മിമണി വല്ലനോട്ടമതിലും സസ്തോമീക്ഷിച്ചതും
സോല്ലാസം ശനകൈർന്നിതംബഹൃദതാമൃലം നടന്നെന്നതും,
അല്ലേ! പോകരുതെന്നു ചൊല്ലുമളവിൽകോപിച്ചതും തോഴിയോ-
ടെല്ലാമെന്നെ നിനച്ചുപോൽസ്വതയതേതോന്നുന്നഹോ! കാമി
(നാം.

മാസപ്യൻ— [അങ്ങനെ തന്നെ നിന്നുകൊണ്ട്] തോഴരേ! എനിക്കു
കയ്യും കാലും ഒന്നും അനക്കാൻ വയ്യേ! വാകൊണ്ടു പറ
യാം, സ്വാമി വിജയിയായി ഭവിക്കണം.

രാജാ— (ചിരിച്ചുകൊണ്ടു്) എന്താണു ശരീരത്തിനു് ഈ ഉപ
ദ്രവം?

മാസപ്യൻ— കൊള്ളാം. തോഴർ കണ്ണിൽ കുത്തിയെച്ചു കണ്ണുനീ
രിന്റെ കാരണം ചോദിക്കുന്നു.

രാജാ—എനിക്കു മനസ്സിലായില്ല.

മാഡം—തോഴരേ! ആറുവഞ്ചി കൂനന്റെ കളി കാട്ടുന്നതു തന്റെ ശക്തികൊണ്ടോ അതോ കഴുക്കിന്റെ ശക്തി കൊണ്ടോ?

രാജാ—നദീവേഗമാണു് അതിനു കാരണം.

മാഡം—എന്നാൽ ഏന്റെ ഈ അംഗഭംഗത്തിനു തോഴരുതന്നെയാണു കാരണം.

രാജാ—അതെങ്ങനെയാണു്?

മാഡം—തോഴരു രാജ്യകാൽപ്പങ്ങളും ഉപേക്ഷിച്ചു് ഇങ്ങനെ കാട്ടാളുവൃത്തിയായി കൂടിയിരിക്കുന്നു. ഞാനോ ബ്രാഹ്മണൻ. എന്നും ജന്തുക്കളേ കാടിച്ചു സന്ധിബന്ധങ്ങൾ ആസക്തം ഇളകി അവയവങ്ങളേ കൊണ്ടു സേപരൂപം ചേർന്നു ക്കാൻ വയ്യാതെയായി കഷ്ടപ്പെടുന്നു. അതുകൊണ്ടു തിരുമനസ്സുണ്ടായിട്ടു് ഒരു ദിവസമെങ്കിലും വിശ്രമിക്കാൻ എന്നേ വിട്ടയയ്ക്കുന്നേ.

രാജാ—(ആത്മഗതം) തോഴരും ഇങ്ങനെ പറയുന്നു. എനിക്കും ശക്തനായേ കാത്തിട്ടു നായാട്ടിൽ ഉത്സാഹം തോന്നുന്നില്ല. എന്തെന്നാൽ,

ഏണങ്ങളിൽ ചാപഗുണം വലിച്ചു
ബാണപ്രയോഗത്തിനു ഞാനശക്തൻ,
പ്രാണപ്രിയസ്ത്രീകുണഭംഗി സാലം
വാണഭൃസിപ്പിച്ചതിവറയല്ലീ?

൩

മാഡം—(രാജാവിന്റെ മുഖത്തു നോക്കിക്കൊണ്ടു്) തോഴർ എന്നോ മനോരാജ്യം വിചാരിക്കുയാണു്. ഞാൻ പറഞ്ഞതു വൻകാട്ടിൽ കിടന്നു നിലവിളിച്ചതുപോലെതന്നെ.

രാജാ—(ചിരിച്ചുകൊണ്ടു്) മറ്റൊന്നുമല്ല. ഇഷ്ടവാക്യം തട്ടരുതല്ലോ എന്നുവെച്ചു് ആലോചിക്കുയാണു്.

൨൪   അഭിജ്ഞാനശാകന്തളം മണിപ്രവാളം

മാഡം—ആവു! തോഴര ദീപ്തായുസ്സായിരിക്കണം.

[ചോദാൻ ഭാവികുന്നു]

രാജാ—വരട്ടെ, നില്ക്കൂ. ശേഷംകൂടി കേൾക്കൂ.

മാഡം—കല്പിക്കണം.

രാജാ—തോഴര വിശ്രമിച്ചു തീർന്നിട്ട് ഇനി അഭയാനം ഇല്ലാത്ത ഒരു കാർത്തിൽ എനിക്കു സഹായിക്കണം.

മാഡം—എന്തെന്നാ? മോദകം തിന്നാനാണോ?

രാജാ—പറയാം.

മാഡം—അതുകൊണ്ട്, അതുവരെ ക്ഷമിക്കാം.

രാജാ—അതുവിടെ?

[നടയിൽ തവണക്കാരൻ പ്രവേശിച്ചിട്ട്]

തിരുമനസ്സുകൊണ്ടു കല്പിച്ചാലും.

രാജാ—ദൈവതകാ! സേനാപതിയേ വിളിച്ചു കൊണ്ടുവാ.

തവണ—അടിയൻ. [ചോയി സേനാപതിയേംകൂടി പ്രവേശിക്കുന്നു]

തവണ—ഇതാ കല്പന തന്നതിനായി ഇങ്ങോട്ടു തൃക്കണ്ഠപാർത്തുംകൊണ്ടു മഹാരാജാവ് എഴുന്നള്ളിയിരിക്കുന്നു. ആർക്കു അടുക്കൽ ചെല്ലണം.

സേനാ—(രാജാവിനേ നോക്കി) നായാട്ടു ദോഷമുള്ളതെങ്കിലും ഇതു തിരുമേനിയിൽ കേവലം ഗുണത്തിനായിത്തന്നെ രീതിയിരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ,

നിത്യം ചാപഗുണാഭിഖാതകവിനീഭൂതോർധപദാഹംബുതം
മാത്താണുദ്യുതിയെസ്സഹിപ്പതിനലം ചൊറും വിധപ്പെന്നിയേ,
പാത്താൽക്ഷീണമതെങ്കിലുംദൃശ്യതകൊണ്ടുല്ലാഘവംസ്വാമിതൻ-
ഗാത്രം വന്ദലയിൽ ചരിക്കുമിദരാജസ്യേവ സാരോത്തരം.   ൪

[സമീപത്തു ചെന്നു] മഹാരാജാവ് സർവ്വകൃഷ്ണ വർത്തിച്ചാലും, കാടുകൾ വളഞ്ഞു ജന്തുക്കളുടെ സഞ്ചാരം തടയ

പ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഇനിയും എഴുന്നള്ളത്തിന് എന്താണു താമസം?

രാജാ— സേനാപതി! മാഡവ്യൻ നായാട്ടിനേ ഏഷിച്ചു പറഞ്ഞത് എന്തേ ഭഗോത്സാഹനാക്കിത്തീർത്തിരിക്കുന്നു.

സേനാ— (മാഡവ്യനോട് അപവാക്യം) സഖേ! വിദ്വേഷക- സ്ഥിരപ്രതിജ്ഞനായിരുന്നുകൊള്ളണേ. ഞാൻ പ്രഭുവിന്റെ ചിത്തവൃത്തിയേ അനുവർത്തിക്കാം. (പ്രകാശം) ഈ വിദ്വയാൻ അസംബന്ധം പുലമ്പുകയാണ് ഇതിന്നു തിരുമേനി തന്നെ ഊഹനമായിരിക്കുന്നല്ലോ. നായാട്ടിന്റെ ഗുണത്തേക്കു കല്പിച്ചു വിചാരിക്കണം—

മേദസ്സുറു മെലിഞ്ഞു കഷ്ണിലാലുവാം ദേഹം വിഹാരക്ഷമാദേദപ്പെട്ടു മൃഗങ്ങൾതൻപ്രകൃതിയും കാണാം ഭയക്രോധയോഃ, കോദബ്ധിക്കിളകുന്നലാകിലിഷ്ഠവെന്തേൽപ്പിപ്പുതുംശൈശ്രുസ്ത്രമാം വാദംവേട്ടയസാധുവെന്നതു മൂഷാമരൈന്തിലുള്ളിരസം? ൫

മാഡവ്യ— (ചേഷ്ടഭാവത്തോടെ) ചോവു തന്റെ പാട്ടിന്! മഹാരാജാവു സ്വഭാവസ്ഥിതിയിലായാലും താൻ പാഞ്ഞിരിക്കുന്നുവോ? വേണെങ്കിൽ താൻ കാട്ടത്തോറും ഓടി നടന്നു മൃകു കടിച്ചു തിന്നുന്ന വല്ല മൃഗത കരടിയുടേയും വായിൽ ചെന്നു ചാട്ട.

രാജാ— സേനാപതി! എന്തിനു വളരെ ചരയുന്നു. ഇന്ന് അശ്രമസമീപത്തിൽ താമസിക്കുന്നതാകയാൽ ഞാൻ നിന്റെ വാക്കിനെ അഭിനന്ദിക്കുന്നില്ല. ഇപ്പോഴാകട്ടേ,

കാട്ടുപോത്തുകൾ വിഷ്ണുവെട്ടിതസരോജം
ലേഷു വിഹരിക്കയാം
കൂട്ടമായി ഹരിണങ്ങൾ ചേർന്നു തണലിൽ കിടന്നുവീരകയാം,
വിട്ടു ചേടി ചെറുപൊയ്ക്കയിൽ കിടികൾ മുങ്ങി
മുസ്സുകൾ കിളിയ്ക്കയാം

കെട്ടയച്ചു മമ ചാപയഷ്ടിയിതുമൊട്ടു
വിശ്രമമെടുക്കയാം.

൬

സേനാ—തിരുമനസ്സുപോലെയാകട്ടെ.

രാജാ—എന്നാൽ മുൻപിൽകൂട്ടി കാട്ടു വളയുന്നതിനായി പോയി
രിക്കുന്നവരേ തിരിയേ വിളിച്ചേയ്ക്കണം. സൈന്യങ്ങൾ മ
ഹർഷിമാരുടെ ആശ്രമഭ്രമിക്കു സമീപത്തെങ്ങും പോകരു
തെന്നു പ്രത്യേകം പാകയും വേണം. എന്തെന്നാൽ,

ശമധനരായ മാമുനിജനേഷു നിശ്ശുദ്ധമഹോ *
കിമപി മഹഃകൃശാനുമയമുണ്ടവരായതിനെ,
ഹിമശിശിരങ്ങളായ ഹരിദശ്ചമഹാമണിഭി-
സ്സമമുടന്തൽഗിരന്തി പരധാമസമാക്രമണേ.

൭

സേനാ—കല്പനപോലെ ചെയ്യാം.

മാധവ—തന്റെ ഉത്സാഹം ഭഗനമായി. കണക്കായിപ്പോയി. പോ
വു. പോവു.

[സേനാപതി പോയി]

രാജാ—(പരിജനങ്ങളേ നോക്കിട്ട്) നിങ്ങൾ ഈ നായാട്ടുവേഷം മാ
റിക്കൊള്ളുവിൻ. ദൈവതകാ! നീയും നിന്റെ പ്രവൃത്തി
ക്കു പൊയ്ക്കൊ.

പരിജനങ്ങൾ—കല്പനപോലെ.

[പോയി]

മാധവ—തോഴർ ഈച്ചകളേ കിടക്കയും ആട്ടിയോടിച്ചുകളഞ്ഞു.
ഇനി ഇതാ! ഈ മരത്തിന്റെ തണലിൽ വള്ളിക്കൂട്ടങ്ങളേ
കൊണ്ടു മേൽക്കെട്ടി കെട്ടിയതുപോലിരിക്കുന്ന ആ കുൽ
ത്തായിൽ എഴുന്നള്ളിയിരിക്കാം. ഞാനും ഇരുന്ന കാലുകഴ
പ്പു തീർക്കട്ടെ.

രാജാ—മുൻപേ അങ്ങോട്ടു നടക്കൂ.

മാധവ—തോഴരെഴുന്നള്ളണം.

[രാജാചരം ചുറ്റിനടന്നു ചെന്നു് ഇരിക്കുന്നു.]

രാജാ—മഠവ്യ! കാണേണ്ടതിനെ കാണാത്തയാൽ തന്റെ കണ്ണു നിഷ്ഠൂലം തന്നെ.

മാഡം—തോഴരുതന്നെ എന്റെ മുൻപിൽ ഇരിക്കുന്നുണ്ടല്ലോ.

രാജാ—എല്ലാവർക്കും സ്വകീയമായ മിത്രാദിജനം നയനരമണീയമായിത്തന്നെ തോന്നും. എന്നാൽ ഞാൻ ആ ആശ്രമത്തിന് അലങ്കാരഭൂതയായ ശകുന്തളയേക്കുറിച്ചുണ്ടു പറയുന്നതു്.

മാഡം—(ആത്മഗരം) ആദ്യെ ഈ താൽപര്യത്തേ വർദ്ധിപ്പിക്കാൻ ഇടകൊടുത്തു കൂടാ. (പ്രകാശം) ആശ്രമിക്കാൻ യോഗ്യയല്ലാത്ത ആ തവസ്വപികന്യകയേ കണ്ടിട്ടു കാർത്തികനോട്?

രാജാ—ഹേ! ഭൂഡാ!

ജനമെല്ലാമുൻമുഖമാ-

യനിമേഷകളായ നേത്രപല്ലികളാൽ,

മനമതിലെന്തൊരു ഭാവാൽ

പനിമതിലേഖാം വിലോകതേദിനവാം?

പു

വർദ്ധ്യമായ വസ്തുവിൽ ചൈതന്യമെന്നൊരു മനസ്സു പ്രവർത്തിക്കുന്നതുമല്ലല്ലോ.

മാഡം—ഈ ബ്രാഹ്മണകന്യകയിൽ പിന്നെയെന്താണു തോഴരുടെ മനസ്സു പ്രവർത്തിച്ചിരിക്കുന്നതു്?

രാജാ— കേട്ടാലുമിത്തരണി മേനകയെന്ന വാനോർ-

മട്ടോലുമുക്തിമണി തള്ളിയ പിള്ളയത്രേ,

പെട്ടെന്നു കണമുനിന്നു വൃതയാചെയ്തിരിക്കിൽ

ഞെട്ടാറുവീണ നവമാലികതന്റെ പൂപോൽ.

ൻ

മാഡം—(ചിരിച്ചുംകൊണ്ടു്) തോഴരേ! ഈനപ്പഴം നാച്ചു തിന്നു മനം മറിഞ്ഞാൽ പിന്നെ പുളിയിൽ രുചിതോന്നുന്നതുപോലെയാണ് ഉത്തമസ്ത്രീകളേ അനുഭവിച്ചു മതിയായിട്ടു തോഴക്കിപ്പോൾ ഈ താൽപര്യം തോന്നിയിരിക്കുന്നതു്.

രാജാ—താൻ അവളേ കാണാഞ്ഞിട്ടാണിങ്ങനെ പറയുന്നത്.
മാഡം—തോഴക്കും ആശ്ചര്യത്തേ ജ്ഞാപിക്കുന്നതായ വസ്തു രമണീയമായിത്തന്നെ ഇരിക്കണം.

രാജാ—ഏടോ! എന്തിനു വളരെ പറയുന്നു?

കണ്ടാലത്തുതമായ ചിത്രമെഴുതിസ്സുതപം കൊടുത്താനെടുത്തുണ്ടാക്കി വിധി രൂപസാരമെങ്കിലും താം ചേതനൈസവാഥമവാ, പണ്ടില്ലാതൊരു രത്നസൃഷ്ടിയിവളെന്നത്ര നിനയ്ക്കുന്നു ഞാൻ വീണ്ടും ധാര്യചിത്രതപും വിരവിനോടോത്തിട്ടു തന്മുത്തിയും. ൧൦

മാഡം—അങ്ങനെയൊന്നെങ്കിൽ എല്ലാ സുന്ദരിമാരും ഇവളോടു തോറുപോകണമല്ലോ.

രാജാ—ഇനി എന്നാൽ ഇതും എന്താ മനസ്സിലുള്ളതാണ്.

പ്രാണിക്കാത്ത സുമം, നവൈരദലിതം ബാലപ്രവാളം, തുളു-
സ്സാണിക്കോലണയാത്ത നന്മണി, നവം താത്തേനനാസപാദിതം,
ക്ഷീണിക്കാത്ത തപഃഫലം തദനഃകം രൂപം മഹാഭാഗ്യനാം
പ്രാണിക്കേവനു ദൈവമേകമനുഭോഗത്തിന്നറിഞ്ഞീല ഞാൻ. ( )

മാഡം—എന്നാൽ ഓടലെണ്ണുകൊണ്ടു മെഴുക്കു പിടിച്ചു തലയോടു കൂടിയ കാട്ടിൽ കിടക്കുന്ന വല്ല താടിക്കാരുടെയും കയ്യിൽ അകപ്പെട്ടാതെ അവളേ തോഴരുതന്നെ വേഗത്തിൽ രക്ഷിക്കണം-

രാജാ—അവൾ പരതന്ത്രയാണല്ലോ. ഗുരുജനം ഇവിടെ ഇല്ല താനും.

മാഡം—ആട്ടെ, തോഴരേക്കുറിച്ച് അവളുടെ നോട്ടത്തിലേ ഭാവം എങ്ങനെയിരുന്നു?

രാജാ—സ്വാഭാവികമായി തപസികന്യാജനം അപ്രഗൽഭമാണല്ലോ. എങ്കിലും,

തിരിച്ചു നോട്ടം മയി സമ്മുഖസ്ഥിതേ
ചിരിച്ചു വേറെ ചില കാരണങ്ങളാൽ

സൂരിച്ചു മയ്യാദ മനോജനേ സ്സടി-
കുരിച്ചുമിപ്പിങ്ങു മറച്ചുമില്ലവരും.

൧൨

മാ:൩—അല്ലേ, പിന്നെക്കണ്ടയുടനേ അറവരും വന്നു തോഴരുടെ
മടിയിൽ കേറുമോ?

രാജാ—ഞങ്ങൾ തങ്ങളിൽ പിരിയുന്ന സമയം സഖിമാരും ഒരു
മിച്ച് അറവരും പുറപ്പെട്ടപ്പോൾ ലജ്ജയോടുകൂടിത്തന്നെ
ഏങ്കിലും അറവുമാൽ അഭിപ്രായം കേൾക്കൂടി പ്രകാശിപ്പി
ക്കപ്പെട്ടു. ഏ:ഃനെയെന്നാൽ,—

കല്യാണാംഗീ ചിലയടിനടന്നിട്ടു പിന്നീടകസ്സാൽ
പുല്ലിൻറഗ്രം പദഭുവാ തറച്ചെന്നപോൽ നിന്നുകൊണ്ടാൾ,
ചൊല്ലാമല്ലോ തരുതതിയതിൻശാവയിൽകൊണ്ടുകീ-
ട്ടല്ലെന്നാലും മരവിരി വിടീക്കുന്നപോൽ പിൻതിരിഞ്ഞാൾ. ൧൩

മാ:൪—എന്നാൽ ഇനി ഇവിടെ താമസിക്കുന്നതിനുതന്നെ വട്ടം
കൂട്ടുകയല്ലേ? തോഴർ തപോവനത്തേ ഇപ്പോൾ ഉപവന
മാക്കിയിരിക്കുന്നതായി തോന്നുന്നു.

രാജാ—അതുകട്ടെ, തോഴരേ! മഹേഷിമാരിൽ ചിലർ ഞാൻ ഇവി
ടെ ഉണ്ടെന്നറിഞ്ഞിരിക്കുന്നല്ലോ. എന്തൊരു വ്യാജേന
യാണു് ഇനി ഒരിക്കൽകൂടി അശ്രമത്തിനുള്ളിൽ ചെല്ലാ
വുന്നതെന്ന് അലോചിക്കൂ.

മാ:൫—അശ്രമത്തിൽ കേറിച്ചെല്ലാൻ നല്ല അവകാശമുണ്ട
ല്ലോ. തോഴരു മഹാരാജാവല്ലേ?

രാജാ—അതുകൊണ്ടെന്താണു്?

മാ:൬—ഈ വനവാസികൾ അറവരുടെ ധാന്യങ്ങളിൽ ആറിലൊ
രു ഭാഗം കരം തരണമെന്നു ചോദിക്കുന്നു.

രാജാ—എടോ സാധുബ്രാഹ്മണാ! മറെറല്ലാ ഉൽകൃഷ്ടവസ്തുക്കളേ
ക്കാലും അഭിനന്ദിക്കത്തക്കതായ ഒരു കരം ഇവരേ രക്ഷിക്ക
ുന്നതിനാൽ കിട്ടുന്നുണ്ടു്. എന്തെന്നാൽ—

ചൊല്ലാങ്ങും നാമധേയം മുഹൂരവി മുനിരി.
ത്രേവ രാജോപസ്യഷും.

൧൫

രണ്ടാമൻ—ഗൌതമാ! ഇദ്ദേഹം ആ ഇന്ദ്രസഖനായ ദുഷ്ടന്ത
മഹാരാജാവാണ്.

ഒന്നാമൻ—അതെ.

രണ്ടാമൻ—അതിനാലത്രേ,

ദംഭോളിപ്രതിമപ്രചണ്ഡഭജനാമിദ്ദേഹമേകാകിയാ-
യംഭോരാശിവരീതയാം ധരണിയേപ്പാലിപ്പതെന്തതുഭതം?
രംഭാദിത്രിദശീജനത്തിനസുരധപംസാശരണ്ടീകലേ
ജംഭോരേഃ കലിശായുധത്തിലുമിവൻ ഞാനേററിടം വില്ലിലും. ( )

[ജ്ഞികമാരന്മാർ രണ്ടുപേരും അടുത്തുവെനിട്ട്]

മഹാരാജാവു സപോൽകഷണ വത്തിച്ചാലും.

രാജാ—[ആസനത്തിൽനിന്ന് എഴുന്നേറ്റ്] ഭവാനാരേ ഞാൻ അഭി
വാദനം ചെയ്യുന്നു.

[ജ്ഞികമാരന്മാർ ഫലങ്ങളേ കൊടുക്കുന്നു.]

രാജാ—(നമസ്കരിച്ച് ഫലങ്ങളേ വാങ്ങിട്ട്) നിങ്ങളുടെ നിയോഗത്തേ
കേൾക്കാൻ ഞാനാഗ്രഹിക്കുന്നു.

ജ്ഞിമാർ—മഹാരാജാവ് ഇവിടെ ഉണ്ടെന്ന് ആശ്രമവാസികൾ
അറിഞ്ഞത് ഇപ്രകാരം അപേക്ഷിക്കുന്നു.

രാജാ—എന്താണാജ്ഞാപിക്കുന്നത്?

ജ്ഞിമാർ—മഹാത്മാവായ കണ്വമഹർഷി ഇവിടെ ഇല്ലാത്തതി
നാൽ രാക്ഷസന്മാർ ഞങ്ങളുടെ യാഗകർമ്മങ്ങൾക്കു വിപ്ല
ത്തേ ചെയ്യുന്നു. ആയതുകൊണ്ട് ഏതാനും ദിവസം സാ
രഥിയോടും ആയുധസാമഗ്രിയോടുംകൂടി മഹാരാജാവ് ആ
ശ്രമത്തേ പ്രാപിച്ച യാഗരക്ഷ ചെയ്തതരണം.

രാജാ—ഈ നിയോഗം എനിക്ക് അനുഗ്രഹമത്രെ.

൩൨   അഭിജ്ഞാനശാക്തളം മണിപ്രവാളം

മാഡ—(അപവാങ്) ആശ്രമവാസികളുടെ അപേക്ഷ നല്ല തരത്തിനു വന്നുചേർന്നു.

രാജാ—(ചിരിച്ച്) ദൈവതകാ! സജ്ജീകൃതായുധമായ രഥത്തോ 'കൊണ്ടുവരണമെന്നു ഞാൻ പറഞ്ഞതായി സാരമിയോടു ചെന്നു പറയണം.

തവണക്കാരൻ—അടിയൻ കല്പനപോലെ ചെയ്യാം.

[പോയി]

(ജ്വലിക്കുന്നതോടുകൂടി സന്ദേശത്തോടെ)

ഗുരുവർത്തനി നിഷ്കയോടിരിക്കും

പുരുഷോത്തമസ! ഭവാനു യുക്തമേതൽ,

പുരുവംശ്വരജസ്രമാത്തിഭാജാ-

മുരളദ്രായ ഗൃഹീതദീക്ഷരല്ലാ.

൧൭

രാജാ—നിങ്ങൾ മുൻപിൽ നടന്നാലും. ഞാൻ പിന്നാലേതന്നെ എത്തിക്കൊള്ളാം.

ജ്വലിമാൻ—മഹാരാജാവു സർവ്വോൽക്കഷേണ വത്തിച്ചാലും.

[പോയി]

രാജാ—മാഡവ്യാ! തനിക്കു ശക്തളയേ കാണാനാഗ്രഹമില്ലയോ?

മാഡ—ആദ്യം എനിക്കാഗ്രഹം പ്രവാഹമായി ഒഴുകിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്നു. ഇപ്പോൾ ഈ രാക്ഷസന്മാരുടെ കഥ കേട്ടതിൽ പിന്നെ തുള്ളിപോലും ശേഷിച്ചിട്ടില്ല.

രാജാ—ഭയപ്പെടേണ്ട. എന്റെ അടുക്കൽ തന്നെ നിറുത്തിക്കൊള്ളാം.

[നടയിൽ തവണക്കാരൻ പ്രവേശിച്ച്]

മഹാരാജാവ് സർവ്വോൽക്കഷേണ വത്തിച്ചാലും. എഴുന്നള്ളത്തിനു പള്ളിത്തേരു തയ്യാറായിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ കൊട്ടാരത്തിൽ നിന്നും അമ്മതമ്പുരാൻ തിരുമനസ്സിലേക്കു കല്പനയോടുകൂടി കരഭകൻ വെളിയിൽ വന്നു നില്ക്കുന്നു.

രാജാ—(ആരോത്തോടേ) അമ്മ കല്പിച്ചയച്ചിട്ടോ?

തവണ—അടിയൻ അങ്ങനെതന്നെ.

രാജാ—എന്നാൽ കൂട്ടിച്ചു കൊണ്ടുവരാമല്ലോ.

തവണ—അടിയൻ. [പോയി കരഭേനോടുകൂടി പ്രവേശിക്കുന്നു.] ഇ
താ എഴുന്നള്ളിയിരിക്കുന്നു. അങ്ങോട്ടു ചെല്ലാം.

കരഭേകൻ—[അടുക്കൽ ചെന്ന്] മഹാരാജാവു സുഖ്യാൽക്കുവേണ്ടുന്ന വ
ത്തിച്ചാലും. വരുന്ന നാലാംനാൾ തിരുനോൻപു കാലം
കൂട്ടുന്നതാകകൊണ്ടു് അന്നു തിരുമേനി അവശ്യം കൊട്ടാര
ത്തിൽ എഴുന്നള്ളണമെന്നു് അമ്മതമ്പുരാൻ കല്പിച്ചയച്ചു.

രാജാ—മഹാഷിമാരുടെ ആവശ്യവും അമ്മയുടെ കല്പനയും രണ്ടും
അതിക്രമിക്കാൻ പാടുള്ളതല്ല. എന്താണിനി ഇവിടെ
പൊതുവരുത്തഃ?

മാഡം—ത്രിശങ്കുവിനേപ്പോലെ ഇടയിൽ നില്ക്കണം.

രാജാ—നേരംപോകല്ല. സത്യമായി ഞാൻ എന്താണു ചെയ്യേ
ണ്ടതെന്നറിയുന്നില്ല.

ഇന്നിശ്ശരപ്രേരിതകൃത്യയുഗം
ഭിന്നപ്രദേശങ്ങളിലാകയാലേ,
കന്നിൽ തടഞ്ഞൊരു നദീപ്രവാഹം-

മെന്നോണമായാത്മഗതം ദിധാ മേ. ഘ

(ആലോചിച്ചു്) അമ്മ തോഴരേ പുത്രനേപ്പോലെയാണു ഭാവി
ച്ചിരിക്കുന്നത്. അതുകൊണ്ടു താൻ ഇവിടെനിന്നും തിരി
ച്ചുപോയി ഞാൻ മഹാഷിമാരുടെ ആവശ്യത്തിനായി ഇ
വിടെ താമസിക്കുന്ന വിവരം അമ്മയോട് അറിയിച്ചു് പു
ത്രകൃത്യത്തേ ഔന്നവൃത്തിക്കുന്നു.

മാഡം—അങ്ങനെ തന്നെ. ഞാൻ രാക്ഷസരേ ഭയപ്പെട്ടുപോക
യാണെന്നു തോഴർ വിചാരിക്കരുതേ.

രാജാ—മഹാബ്രഹ്മണനായ അങ്ങേ കുറിച്ച് അപ്രകാരം വിചാ
രിക്കാനിടയില്ലല്ലോ.

മാഡം—എന്നാൽ മഹാരാജാവിന്റെ അനുജനേപ്പോലെ തന്നെ എന്തേ പറഞ്ഞയയ്ക്കുന്നു.

രാജാ—തപോവനത്തിന് ഉപദ്രവം ഉണ്ടാകാതിരിക്കാൻവേണ്ടി എന്റെ പരിവാരങ്ങളേ കൈയും തന്റെ കൂടെത്തന്നെ അയച്ചേക്കാം.

മാഡം—എന്നാലിപ്പോൾ ഞാൻ യുവരാജാവായിത്തീർന്നല്ലോ.

രാജാ—(ആത്മഗതം) ഈയാൾ ഒരു വിടുവായനാണ്. ഒരു വേള എന്റെ ഇപ്പൊഴത്തെ അഭിനിവേശത്തേക്കറിച്ച് അന്തഃപുരത്തിൽ ചെന്നു പറഞ്ഞയയ്ക്കും. ആട്ടെ, ഈയോളോടിങ്ങനെ പറഞ്ഞയയ്ക്കൂ. (മാഡച്ചന്റെ കൈ പിടിച്ചു പ്രദാനം) തോഴരേ! ഞാൻ മഹേഷിമാരേ കുറിച്ചുള്ള ഗൌരവം വിചാരിച്ചാണേ അശ്രമത്തിലേയ്ക്കു പോകുന്നത്. അല്ലാതെ സത്യമായി ആ മുനികന്യകയായ ശകുന്തളയിൽ എനിക്കൊരു താൽപര്യവും ഇല്ല.

മാനോദൊത്തു വളർന്നു മന്മഥകുമാഗന്ധാ ഗ്രാമിക്കാത്തയാൾ-
താനോ നാഗരികാംഗനാരസികനാമെന്ന ഭൂമിപ്പിക്കുവാൻ,
ഞാനോരോന്നു പൂമാ പറഞ്ഞു പരിമാസാത്മം പരം തോഴരേ!
താനോ ശുദ്ധനതൊക്കയിന്നു പാമാത്മംതപന ബോധിക്കൊലാ.

മാഡച്ചൻ—അങ്ങനെയെന്ന.

[എല്ലാവരും പോയി.]

മൂന്നാം അങ്കം

പു വ ാ ങ് ഗ ങ്

‘ദർപ്പല്ല’കളേ എടുത്തുപൊണ്ടു ഒരു ശിഷ്യൻ പ്രവേശിക്കുന്നു.

ശിഷ്യൻ—(ആശ്ചര്യത്തോടെ) ദീപ്തിമന്മഹാരാജാവു ഭ്രമണമുവാൻ തന്നെ. എന്തെന്നാൽ അശ്രമത്തിൽ അദ്ദേഹം ഉ

വേശിച്ചു ക്ഷണത്തിൽ തന്നെ-ഞങ്ങളുടെ കർമ്മങ്ങളൊക്കെയും നിർമ്മൂലങ്ങളായിത്തീർന്നു.

എന്താ! കഥ ശരം തെടുക്കീലി-

ന്നതരായമചമന്തി മന്നവൻ,

മാന്തി! ഇളംകൃതിനിഭേന ധനപന-

സ്സന്തതം ഗുണമവേണ കേവലം.

൧

എന്നാൽ ഇനി യാഗശാലയിൽ വിശിക്കാനുള്ള ഈ ദർപ്പു
പ്രളകളേ ജ്ഞാപിക്കുകയാക്കുക കൊണ്ടുവന്നു കൊടുക്കാം.
[ചുറ്റി നടന്നു നോക്കിട്ട് ആകാശത്തെ ലക്ഷ്യം ഖണ്ഡിച്ചു] പ്രിയം
വദേ! ആകാശം രാമവും അരമ്യതും തണ്ടോടുകൂടിയ താമ
രയിലകളും കൊണ്ടുവോകുന്നതീ? [കേട്ടതുപോലെ ഭാവിച്ചു]
എന്താണു വരുന്നതീ? 'വെയിൽ കൊണ്ടിട്ടു ശകന്തള
വളരെ അസ്വസ്ഥയായിരിക്കുന്നു. അവളുടെ ശരീരതാ
പം ശമിപ്പിക്കാൻ' എന്നോ? എന്നാൽ ഒട്ടും ഉദാസീനത
കൂടാതെ പ്രതിവിധികൾ ചെയ്യുന്ന അവൾ കലപതി
യായ കണപൻറെ പ്രാണനാണ്. ഞാനും യാഗസാബ്ദ
സ്ഥിയായ തീർത്ഥജലത്തേ അവൾക്കായിക്കൊണ്ടു ഗൌത
മിയുടെ കയ്യിൽ കൊടുത്തുയർത്താം. [പോയി]

ശ്രീനാമം അങ്കം.

[കാമപരവശ്യത്തോടുകൂടി രാജവ്യ പ്രവേശിക്കുന്നു.]

രാജാവ്— അറിവേനമ്മമാർഷ്വരം പ്രഭാവം
ചമുതചണ്ണയവളസ്വതന്ത്രയെന്നും
ചെരിവീണരിവീടെ വാരിയോലേ
തിരിയുന്നീല ചളുപ്പിരിഞ്ഞു ചിത്തം.

൨

(കമപീഡ നടിച്ചു)

അല്ലയോ പുഷ്പായുധാ! അങ്ങും ഉന്മൂരം വിശ്വസനീയമോ

രായിരനാംകൊണ്ടു കാമിജനങ്ങളേ ചതിക്കുന്നു. എന്തെ
ന്നാൽ—

സുഖം തപദീയസ്വായകം ഹിമം ശശാങ്കരശ്മിപോൽ
ഭ്രമം ജഗത്തിലിത്തരം പ്രമാമറിച്ചുമാളശാം,
വമിച്ചിടുന്നു വരണിയേ ഹിമശ്ലലേന. തികൾതാൻ
സുമാസ്രമെഴ്ത്തിടുന്നു നീയമേയശക്തി വളവൽ. ൩

(കുളുശത്തേടുകുടി ചുററനടന്ന്) മഹാഷിമാരുടെ യജ്ഞകർമ്മം
സമാപ്തമായി. അതിനാൽ ശാലയിൽ താമസിക്കണമെ
ന്നില്ലെന്ന് അവർ പറഞ്ഞു. ഇനി എവിടെ ചെന്നിരു
ന്നാണ് കുറേ വിശ്രമിക്കേണ്ടത്? (നെടുവീപ്പ് വിട്ട്) എനി
ക്ക് എന്റെ പ്രിയയുടെ ദിശ്നമൊഴിച്ചു മറ്റൊരാൾക്കു ശര
ണ്ണുമായിട്ടുള്ളത്? തത്രഭവതി എവിടെയാണെന്ന് അന്വേ
ഷിക്കാം. (സുഷ്ണനേ നോക്കിട്ട്) ഈ കടുത്ത ചെയിലുള്ള സമ
യത്തേ പ്രായേണ ശകന്തള സാധിമാരോടുകൂടി വള്ളിക്കെട്ടു
ള്ള മാലിനീതീരപ്രദേശങ്ങളിലാണു കഴിച്ചുകൂട്ടുന്നത്. അ
ങ്ങോട്ടുതന്നെ പോകാം, (ചുററനടന്നു സ്വർസുചത്തെ നടിച്ചു);
ഇവിടെ നല്ല കാറ്റാടിക്കുന്നു.

പുണരാമിഹ മാലിനീജലത്തിൻ-
കണവാറ്റി മദനജപരാതൃരാഗൈഃ,
മണമോട്ടു വികസ്വരാഞ്ചു. ചാനാ-
മണയ്യം മാരുതചോതമാവതോളം. ൪

(ചുററനടന്നു നോക്കിട്ട്)

ശകന്തള ആറുവെളികളാൽ ചുറ്റപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന ഈ ല
താമണ്ഡപത്തിൽ തന്നെ ഉണ്ടായിരിക്കും. എന്തെന്നാൽ—

മുനീടമദ്യന്നതമായ്
സ്വന്നതമായ് പിന്നിടും ജഘനഭാരാൽ,

വെണ്ണണിയുടെ ചുവടിവിടേ
വെണ്ണണലിൽ കാണതുണ്ടു നവമാരാൽ. ൭

ഈ ശാഖകളുടെ ഇടയിൽ മറഞ്ഞുനിന്നുകൊണ്ടു നോക്കാം. (അപ്രകാരം നിന്നു നോക്കിട്ട്) ഓ ഓ! കണ്ണിനു പരമാനുഭവം ലഭിച്ചു. ഇതാ എന്റെ പ്രാണപ്രിയയായിരിക്കുന്ന ശകന്തള പൂക്കൾ വിരിച്ചിട്ടുള്ള ഒരു കുൽത്തറയിൽ കിടക്കുന്നു. സഖിമാർ അടുക്കലിരുന്നു ശുശ്രൂഷിക്കുന്നു. ഇവരുടെ അന്തരംഗസാഭാഷണങ്ങളേ കേൾക്കാം.

[നോക്കിക്കൊണ്ടു നില്ക്കുന്നു.]

[അമോക്തസ്ഥിതയായി സഖിമാരോടുകൂടി ശകന്തള പ്രവേശിക്കുന്നു.]

സഖിമാർ—(മിശിക്കൊണ്ടു) ശകന്തളേ! ഈ താമരയിലയുടെ കാറ്റു നിനക്കു സുഖത്തേ ചെയ്യുന്നുണ്ടോ?

ശകന്തള—തോഴിമാരെന്നു വീശുന്നുണ്ടോ?

[അർദ്ധസൂയയും പ്രിയംവദയും വിഷാദഭാവത്തോടെ അന്വേഷണം നോക്കുന്നു.]

രാജാ—ശകന്തളയ്ക്കു നല്ലവണ്ണം അസഹ്യം ഉള്ളതായി കാണുന്നു. അതു വെച്ചിൽ നിമിത്തമായിരിക്കുമോ, അതോ കാരണമായിരിക്കുമോ? രണ്ടുപ്രകാരത്തിലും എന്റെ മനസ്സിൽ തോന്നുന്നു. അഥവാ സംശയം വേണ്ട.

കൊങ്കമേൽ നളദപങ്കിലം മുദുമുണാളി-

കാകലിതകങ്കണം

വങ്കജാക്ഷിയുടെ മേനി സവ്യഥമഥാപി

നേത്രമണിയമേ,

സങ്കടം സ്മരണിദാഘതാപകൃതമൊന്നു-

പോലെ വരമെങ്കിലും

മകമാരിലപരാധമുണ്ണുകൃതമീവി-

ധം സുഭഗമായ് വരും.

പ്രിയംവദം—(അനസൂയയോട്: അചവാളു്) 'അനസൂയേ!' ആ രാജ്യം
 ളിയേ ആദ്യം കണ്ടതു മുതൽ ശകന്തളം മനസ്സിൽ എന്തോ
 വിചാരപ്പെട്ടു ക്ലേശിക്കുന്നതു പോലെ തോന്നുന്നു.. ഈ
 സൗഖ്യക്കേടെല്ലാം അതു നിമിത്തം തന്നെ. ആയിരിക്കുമോ?

അനസൂയ—പ്രിയംവദേ! എനിക്കും ഉള്ളിൽ ഈ സംശയമുണ്ട്.
 ആകട്ടെ, ഇവളോടു തന്നെ ചോദിക്കാം. (പ്രകാശം) ശകന്തളം!
 നിന്നോടൊരു കാര്യം ചോദിക്കാനുണ്ട്. നിനക്കു
 പ്രബലമായി അസ്വാസ്ഥ്യം കാണുന്നല്ലോ.

ശകന്തളം—[പുറമെത്തയിൽ നിന്നും പാതി ഏഴുനേരം] തോഴീ! നീ എന്തോ
 ന്നാണു ചോദിക്കാനിറുപ്പിക്കുന്നത്?

അനസൂയ—തോഴീ ശകന്തളേ! കാമത്തേ സംബന്ധിച്ചുള്ള കഥ
 യൊന്നും നമുക്ക് അറിഞ്ഞുകൂടല്ലോ. എന്നാൽ കാമിജന
 ങ്ങളുടെ അവസ്ഥ ഇതിഹാസപുരാണങ്ങളിൽ എങ്ങനെ
 പറഞ്ഞുകേട്ടിരിക്കുന്നു, ഇപ്പോൾ നിന്റെ അവസ്ഥ അ
 ങ്ങനെയായിട്ടു കാണുന്നു. അതുകൊണ്ട് ഈ ക്ലേശം എ
 ന്തു മൂലമായിട്ടാണെന്നു പറയണം. വികാരത്തിന്റെ സ്വ
 രൂപം പരമാർത്ഥമായി അറിയാതെ എങ്ങനെയുണ്ടു പ്രതി
 കാമം ആരംഭിക്കുന്നത്?

രാജാ—എന്റെ ഉപയം അനസൂയസ്തം ഉണ്ടായല്ലോ.

ശകന്തളം—(ആത്മഗതം) എന്റെ മനസ്സിൽ പ്രബലമായി തോ
 ന്നുന്ന അഭിനിവേശത്തേ ഈ തോഴിമാരോടും ഉടനേ പറ
 യുന്നതിനു ഞാൻ ശക്തയാകുന്നില്ല.

പ്രിയംവദം—തോഴീ ശകന്തളേ! അനസൂയ ശരിയല്ലയോ പറ
 ഞ്ഞത്? തന്റെ സൗഖ്യക്കേടിനേ പറഞ്ഞത് എന്താണു
 പ്രതിവിധി ചെയ്യിക്കാതിരിക്കുന്നത്? നിന്റെ ശരീരം ദി
 വസംപ്രതി ക്ഷീണിച്ചുവരുന്നുല്ലോ. സൗന്ദര്യംകൊണ്ടുള്ള
 ഒരു ശോഭമാത്രം വെട്ടുപോകുന്നില്ല.

അദ്വൈതം—സത്യമാണു പ്രിയംവദേ പറയുന്നത്. എന്തെന്നാൽ—

താനതം പ്രകാശഗണ്ഡം വദനമുരസിജം
 മുക്തകാവ്യാമേരം
 ക്ലാന്തം മദ്ധ്യപ്രദേശം വിനതമതിതരാം
 തോടനിനം പാണ്ഡരാഭം,
 ചെന്താർബാണാത്തയായിട്ടിവളതിദയനീ-
 യാച ദൃഷ്ടിപ്രിയ മേ
 കാന്താ നൈദാലവാതശ്ശചിതദലകലാ
 മല്ലികാവല്ലികേവ.

9

ശകന്തളി—(ലജജയോടുകൂടി) മററാരോടു ഞാൻ പറയുവോ? പക്ഷേ നിങ്ങൾക്കു ഞാൻ ശ്രമകാരിണിയായിത്തീരും.

സഖിമാർ—അതിനാൽ തന്നെയാണു ഞങ്ങൾ നിർബ്ബന്ധിക്കുന്നതു്. ദിവ്യത്തേ ഭാഗം ചെയ്താൽ ഭാരത്തിനു കുറവുണ്ടാകുമല്ലോ.

രാജാ—ഏതു ഭേദിച്ചിടാതെ സുഖവുമസുഖവും
 പങ്കുകൊള്ളാ ജനത്താൽ
 ഘേതു ചേതോഗതാധേർവ്രവമിവളനുയ-
 കതാ വദിക്കാതിരിക്കും,
 കാതും കണ്ണും തൊടീച്ചങ്ങനെ മുഹൂരിവളാൽ
 സസ്പഹം വീക്ഷിതോപി
 ശ്രോത്രം തെല്ലല്ലമേ കാതരതയിവരം കഥി-
 ക്കന്നതെന്തെന്നിദാനീം.

൧൦

ശകന്തളി—(ലജജയോടുകൂടി) തോഴി! തപോവനത്തേ രക്ഷിക്കുന്ന ആ രാജ്യിണി എന്നാണോ ഏന്റെ ദൃഷ്ടിമാറ്റത്തേ പ്രാപിച്ചു—

(ലജജകൊണ്ടു വിരമിക്കുന്നു)

തോഴിമാർ—ഇങ്ങുതോഴി! പറകതന്നെ പറകതന്നെ.

ശകന്തളി—അന്നുമുതൽ അദ്ദേഹത്തിന്നേ കുറിച്ചുള്ള അഭിനിവേശം

ശം വേർതുവായിട്ടു ഞാൻ ഈ അവസ്ഥയേ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്നു.

(രാജാവ് സന്തോഷാതിശയത്തോടുകൂടി)

കേൾക്കേണ്ടതു കേട്ടു.

സന്താപത്തിൻജേതുവായ്തീർന്നതും മേ
ചെന്താർബാണൻ തൽ പ്രശാന്തിക്കുമായി,
ജ്ഞപ്രാതത്തിന്മേൽ വേനൽവായ്പ്പി-
ന്നനേത മേലശ്ചാമമാം വാസാം ചോൽ.

ൻ

ശകുന്തളം—അതു കൊണ്ടു നിങ്ങൾക്കു സമ്മതമാണെങ്കിൽ ആ രാജാവിന്റെ ഏന്റെ മേൽ കരുണ തോന്നുന്നതിനുള്ള മാർഗ്ഗം ഉണ്ടാകണം, അല്ലെങ്കിൽ താമസിക്കാതെ ഏന്റെ ഉദകൂടിയ ചെയ്യേണ്ടിവരും.

രാജാ—ഈ വാക്കു സകല സംശയത്തേയും കളയുന്നു.

പ്രിയംവദ—(അവചാർ) അനന്യയേ! ഇവളുടെ കാമം കവിഞ്ഞ സ്ഥിതിയിലായിരിക്കുന്നു. ഇനി കാലതാമസം പാടില്ല. ഇവൾക്ക് അഭിനിവേശം ജനിച്ചിരിക്കുന്നതു പൌരവവംശത്തിന് അലങ്കാരഭൂതനായിരിക്കുന്ന മഹാപുരുഷനിലാണല്ലോ. അതുകൊണ്ടു നാം അതിനെ അഭിനന്ദിക്കണം.

അനന്യയ—പ്രിയംവദേ! നീ പറഞ്ഞതു ശരിയാണ്.

പ്രിയംവദ—(പ്രകാശം) ശകുന്തളേ! നിനക്കു സർവ്വമാ അനുരൂപനായ പുരുഷനിൽ അഭിലാഷം ജനിച്ചതു ഭാഗ്യം തന്നെ. മഹാനദി സമുദ്രത്തേ വിട്ട് മറെറവിടെ ചെന്നു ചേരുന്നു?

അനന്യയ—തേന്മാവല്ലാതെ തളിർത്തിരിക്കുന്ന മുല്ലയ്ക്കു ചേരുന്നതിനു യോഗ്യമായ വൃക്ഷം മറെറതാണ്?

രാജാ—വിശാഖാനക്ഷത്രങ്ങൾ രണ്ടും ചന്ദ്രഃലഖയേ അനുവർത്തിക്കുന്നതിൽ എന്താശ്ചർയ്കം?

അനന്യയ—എന്നാൽ ഇനി നമ്മുടെ ഇഷ്ടതോഴിയുടെ മനോരഥത്തേ ശീഘ്രമായും ഗുഡമായും സാധിപ്പിക്കേണ്ടതിന് എന്താണുപായം?

പ്രിയംവദ—ഗുഡമായിട്ടെങ്ങനെ എന്നേ ആലോചിക്കാനുള്ളൂ; ശീഘ്രമായിട്ടാകുന്നതിനു പ്രയാസമില്ല.

അനസൂയ—അതെന്താണ്?

പ്രിയംവദ—ആ രാജ്യം ഇവളേ സ്നേഹത്തോടുകൂടി നോക്കുന്നതു കൊണ്ടു തന്റെ അഭിലാഷത്തേ സൂചിപ്പിക്കുന്നതും ഇങ്ങനെ ടെ ഉറക്കം ഇല്ലാതെ പാവശനായിരിക്കുന്നതും കാണുന്നില്ലയോ?

രാജാ—സത്യം. എന്റെ അവസ്ഥ ഇപ്പോൾ അങ്ങനെതന്നെ.

നിത്യം രാത്രിയിലന്താർത്തി പെരുകിപ്പൊട്ടുന്നു ചുട്ടീടവേ ധന്യത്തിൽ പൊഴിയുന്ന ബാഷ്പരശ്മിയാൽ വിച്ഛായരതീകൃതം അത്യന്തം മറയാത്ത ഞാണടികിണം പൂണ്ടോരു കൈവിട്ടുടൻ സ്രസ്തം സ്രസ്തമിദം സുവണ്ണവലയം പ്രത്യാനയിക്കുന്നു ഞാൻ. ൧൦

പ്രിയംവദ—(ആലോചിച്ചിട്ട്) എനിക്കൊരുപായം തോന്നുന്നു. ശകുന്തള രാജാവിന് ഒരു കാമപത്രിക എഴുതട്ടെ. അതിന്നു ഞാൻ പൂക്കളുടെ ഉള്ളിൽ വെച്ചു മറച്ചു പ്രസാദം എന്നു ഉള്ള പ്രാജ്ഞ അദ്ദേഹത്തിന്റെ കയ്യിൽ എത്തിക്കാം.

അനസൂയ—കൊള്ളാം; അതു നല്ല ഉപായമാണ്. എനിക്കു ബോധിച്ചു. ശകുന്തള എന്തു പറയുന്നു?

ശകുന്തള—നിങ്ങൾ പറയുന്നതിൽ എനിക്കെന്തു വികല്പമാണ്?

പ്രിയംവദ—എന്നാൽ തന്റെ അവസ്ഥയെ ഉപന്യാസിച്ചു ലളിതമായി ഒരു ശ്ലോകം ആലോചിച്ചുണ്ടാക്കണം.

ശകുന്തള—അതു ഞാൻ ഉണ്ടാക്കാൻ നോക്കാം. എന്നാൽ തിരസ്കരിച്ചേയ്ക്കുമോ എന്ന് ആശങ്കിച്ച് എന്റെ മനസ്സ് ഏറ്റവും ചഞ്ചലമായിരിക്കുന്നു.

രാജാ—

ഈയാശങ്ക നിനക്കു യം പ്രതിജ്ഞം ഭീയാലധീരീകൃതേ!
പ്രേയാനാശപെരത്തു നിന്നിൽ മരുവുന്നായാളിമൈവാനിക്തേ

ആയാസിപ്പവനഞ്ചിനന്ദിനി വശത്തായാലുമില്ലേലുമാം
ശ്രീയാലീപ്സിതനാമൊരുത്തനവളിൽ ചായാതിരുന്നിടുമോ? ൧൧

പ്രിയംവദ—അല്ലയോ തന്റെ ഗുണഗൌരവത്തേ അറിയാത്ത
വളേ! എന്തൊരുത്തനാണു ദേഹത്തേ തണുപ്പിച്ചു് ആന
ന്ദിപ്പിക്കുന്ന ശരൽക്കാലത്തേ നിലാവിനേ കട പാടിപ്പു മാ
യ്ക്കുന്നതാ?

ശകന്തള—(ചിരിച്ചുംകൊണ്ടു) എന്നാൽ നിങ്ങൾ പറയുന്നതുപോ
ലെ ഞാൻ ചെയ്യാം.

[ഇരുനൂറ്റോകം ഉണ്ടാക്കുന്നതിനായി വിചാരിക്കുന്നു]

മാജാ—ഞാൻ എന്റെ പ്രിയതമയേ നിമേഷരവിതങ്ങളായ നേ
ത്രങ്ങളേക്കൊണ്ടു നോക്കിനില്ക്കുന്നതു യുക്തംതന്നെ. ഏ
ന്തെന്നാൽ—

വചാക്ഷി പദ്യത്തിനു സുഗ്രഹീതു-
കാമാപദാന്യന്നമിതൈകചില്ലി,
രോമാഞ്ചമാനോരു കവിർത്തടത്താൽ
പ്രേമാണമെന്നിൽ പ്രകടീകരോതി. ൧൨

ശകന്തള—തോഴി! ഞാൻ ഒരു ശ്ലോകം മനസ്സിൽ വിചാരിച്ചുവെ
ച്ചിരിക്കുന്നു. എഴുതുന്നതിനു സാധനങ്ങൾ കണ്ടുമില്ലല്ലോ?

പ്രിയംവദ—പച്ചക്കിളിയുടെ വയറുപോലെ കോമളമായിരിക്ക
ുന്ന ഈ താമരയിലയിൽ സ്പെക്കൊണ്ടു എഴുതാമല്ലോ.

ശകന്തള—(ശ്ലോകം എഴുതിട്ടു്) തോഴിമാമേ ശരിയായോ എന്നു നി
ങ്ങൾ കേട്ടു പറയിൻ.

സഖിമാർ—ഞങ്ങൾ ഇതാ മനസ്സികത്തി കേട്ടുകൊള്ളുന്നു.

ശകന്തള—(വായിക്കുന്നു.)

അയി! പടുധിഷണാ! നിന്നാശയം നൈവജാനേ
രൂപ്തി പരമൗരാഗഃ പൂണ്ട മേ മെയ്യശേഷം,

ദയ്യിതമെ! നികാമം രാപ്പകൽ ക്രമദവൻ
മയി തവ കനിവില്ലാഞ്ഞുത്തചിപ്പിച്ചിടുന്നു..

൧൩

[രാജാവ്: പ്രത്യക്ഷനായി വേഗത്തിൽ അടുത്തുചെന്ന്]

പരമതനുശരീരം! തപാം തചിപ്പിച്ചിടുന്നു
പരമതനുവജസ്രം മാം ദയ്യിപ്പിച്ചിടുന്നു
പരവശത ദിനത്തുലാപി ക്രൈത്രയുണ്ടോ
പരദതമൊഴി! പ്രാർത്ഥാലാസ്യലിന്നത്രച്ചില്ല

൧൪

അനന്യായം പ്രിയംവദയം—[രാജാവിനേ കണ്ടിട്ടു സന്തോഷത്തോടു
കൂടി എഴുന്നോം] പ്രാർത്ഥനാനുപ്രമാധി ഉടനേ സിദ്ധിച്ചു
മനോരഥത്തിനായിക്കൊണ്ടു സപാഗതം

ശകന്ത—[എഴുന്നേൽക്കുന്നതിനു ഭാവികുന്നു]

രാജാ—ആയാസമുണ്ടുതരേ.

വടിവിലിസ്സുതശയ്യ പതിഞ്ഞതും,
ത്വദിതി ശൃംഗുളിനാളസഗന്ധിയും,
സ്സുതരാത്തിയുമാമുടൽകൊണ്ടുനീ
തുടർമാലാ മമ സൽക്രിയയിങ്ങനേ..

൧൫

അനന്യായം—സപാമി! ഈ ശിലാതലത്തിന്റെ കര ഭാഗത്തിൽ
ഇങ്ങനെയുണ്ടാലും.

[രാജാവ്: ഇരിക്കുന്നു. ശകന്ത സജ്ജമായി സമിതിചെയ്യുന്നു.]

പ്രിയംവദ—നിങ്ങൾ രണ്ടുപേക്കും പരസ്പരം അനുരാഗം പ്രത്യ
ക്ഷമായിരിക്കുന്നു. എങ്കിലും തോഴിയേക്കുറിച്ചുള്ള സ്നേഹം
വിനെയും പറയുന്നതിനായി. എന്നേ പ്രേരണം ചെയ്യ
യുന്നു.

രാജാ—ഭദ്ര! പറയാൻ ഒട്ടും സംശയിക്കരുത്. പറയാൻ തോന്നു
ന്നതിനെ പറയാതിരുന്നാൽ പശ്ചാത്താപമുണ്ടാ
യിത്തീരുന്നതാണ്.

അർ

അഭിജ്ഞാനശാക്തളം മണിപ്രവാളം

പ്രിയംവദ—ആവത്തിനെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്ന രാജ്യവാസീകുന്ന
അതിന്റെ സങ്കടത്തേ തീർക്കേണ്ടതാ രാജാവിന്റെ ധർമ്മ
ല്ലയോ?

രാജാ—അതിൽപരം മറെറാന്നില്ല.

പ്രിയംവദ—എന്നാൽ ഞങ്ങളുടെ ഈ ഇഷ്ടതോഴി അരൂഢവാൻ
നിമിത്തമായിത്തന്നെ കാമദേഷനാൽ ഈ അവസ്ഥാനര
ത്തേ പ്രാപിതയായിരിക്കുന്നു അതിനാൽ ഇവളേ അനു
ഗ്രഹിച്ച പ്രാണരക്ഷ ചെയ്യണം.

രാജാ—ഭദ്രേ! ഈ പ്രായമുറ ഉഭയസാധാരണിയായിരിക്കുന്നു. എ
ന്നാൽ ഞാൻ ഇതിനാൽ സർവ്വകാരണയും അനുഗ്രാഹീ
തനായി ഭവിക്കുന്നു.

ശക്തള—(പ്രിയംവദയേ നോക്കി) തോഴീ! അന്തഃപുരത്തിൽനിന്നു
പിരിഞ്ഞുപോന്നിട്ടു മനസ്സിനു സുഖമില്ലാതെ അങ്ങോട്ടു
തിരിച്ചുപോകാൻ താൽപര്യപ്പെട്ടുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന രാജാ
വിനേ എന്തിനാണു തടഞ്ഞു താമസിപ്പിക്കുന്നത്?

രാജാ— അനന്യഗതിയെന്നസ്സിതരഥാ ധരിക്കായ്ക്ക നീ
മനസ്വനി! തവ സ്ഥിതിമ്മ മനസ്സിലല്ലോ സദാ,
അനന്യജശരൈർഹതം പ്രഥമമേവമാമീവിധം
നിനച്ചു മദിരേഷണേ! പുനരഹോ! ഹനിച്ഛിദടാലാ. ( )

അനന്യ—സപാമി! രാജാക്കന്മാർക്കു വളരെ ഭാര്യമാരുണ്ടെന്നാണു
കേൾവി. എന്നാൽ ഞങ്ങളുടെ ഈ ഇഷ്ടതോഴി ബന്ധു
ജനങ്ങൾക്കു ശോചനീയയായി ഭവിക്കാത്ത വിധത്തിൽ ഇ
വളേ നോക്കിക്കൊള്ളണം.

രാജാ—ഭദ്രേ! ഞാൻ ചുരുക്കത്തിൽ പറഞ്ഞേക്കാം.

ഉണ്ടെങ്കിലും ഭ്രീകളത്രസംഗ്രാഹം
രണ്ടേ കലത്തിന്നു മമ പ്രതിഷ്ഠകൾ,
ഒന്നാമതോഴികൾ ചുഴുമുഴിയും
രണ്ടാമതി നിങ്ങളുടെയുഷ്മതോഴിയും.

അനസൂയയും പ്രിയംവദയും—ഞങ്ങൾക്കു കൃതാത്ഥതയായി.

പ്രിയംവദ—(കണ്ണുകൾക്കുഞ്ചി). അനസൂയേ! ഇതാ ഈ മാൻകട്ടി തുള്ളയേ കാണാതെ വ്യാകലതയോടുകൂടി അങ്ങുമിങ്ങും നോക്കുന്നു. വാ, അതിനേ തള്ളിയുടെ അടുക്കൽ കൊണ്ടുവരാം.

[രണ്ടുപേരും പുറപ്പെടുന്നു.]

ശകുന്തള— തോഴിമാരേ! എന്നേ ശരണമില്ലാതെ തനിച്ചാക്കിപ്പോകരുതേ. ഒരാളിവിടെ നില്ക്കുന്നു.

സഖിമാർ— ഈ ലോകത്തിനൊക്കെയും ശരണമായിട്ടുള്ളു. ആളല്ലെ നിന്റെ. സമീപത്തു തന്നെയിരിക്കുന്നതാ?

[പോയി]

ശകുന്തള— ആഹാ! രണ്ടുപേരും പൊയ്ക്കളഞ്ഞോ?

രാജാ— ഒട്ടും വിചാരിച്ചിട്ടില്ല. ഏതു ശുശ്രൂഷ ചെയ്യുന്നതിനും സന്നദ്ധനായി ഞാൻ അടുക്കൽ ഇരിക്കുന്നുണ്ടല്ലോ?

അംഭോബിന്ദുതുഷാരമന്ദമന്ദതാദേഹക്രമമേറ്റിയാ.

മംഭോജമുട്ടിതാലവൃന്തമതുക്കൊണ്ടുൻപോടു വീശട്ടയോ?

രംഭോത! പ്രപുരാദരം മടിയിൽവെച്ചിപ്പുറന്നുരോധേന ഞാനംഭോജാരുണമാർ ഭവൽപദയുഗം ബാലേ! തലോട്ടട്ടയോ? ഹൃദ്യം

ശകുന്തള—മാന്യന്മാരായുള്ളവരിൽ. ഞാൻ. അപരാധിനിയാക്കി ഭവിക്കയില്ല.

[ഏഴുന്നേറ്റു പോകാൻ ഭാഷിക്കുന്നു.]

രാജാ— അല്ലയോ സുന്ദരീ! ചെയ്തിലാഗിട്ടില്ല. നിന്റെ ശരീരം വസ്ത്രവും ഇങ്ങനെയിരിക്കുന്നു.

പൃഥ്വീശയ്യ വെടിഞ്ഞുയി!
താമരയിലയും കളുണ്ടതു കച്ചയുഗളാൽ,
ആമയവ്യാധിതരാംഗീ!
നീ മതിമുഖി! യാതചേ ഗമിക്കാമോ?

ഹൻ

[ബലാൽക്കരണ തടഞ്ഞു നിർത്തുന്നു.]

ശകുന്തള— ചെരവാ! മയ്യാദയേ ലംഘിക്കരുതേ. ഞാൻ കാമ

മരണം   മരണഭയത്തെ നശിക്കുന്നതും മരണപ്രവൃത്തിയും

പരമശക്തിയിരിക്കുന്നു എങ്കിലും തോന്നിയതുപോലെ ഹൃദയം
കൊടുക്കുന്നവളല്ല.

മാധു— അല്ലയോ ഭയശീല! 'ഇഷ്ടമനുഷ്ഠിച്ച് നിന്നു' ഭയപ്പെടേ
ണ്ട. ധർമ്മവ്യവസ്ഥയെ അറിഞ്ഞിരിക്കുന്ന കണ്യാമലം കി
ട്ടാലും ഇതിനെ കുറിച്ചാക്ഷേപിക്കയില്ല. 'എന്തെന്നാൽ—

ഗാഢവൃദ്ധയ്ക്ക് വേളി കഴിഞ്ഞതേക.
രാജ്യം കന്യാജനമുണ്ടു പണ്ടും,
നിന്ദിച്ചതില്ലായതനേക്കുറിച്ചു
നന്ദിച്ചതേയുള്ളു ഗൃഹകളെല്ലാം.   1   100

ശകന്തള— ഇല്ലേ! എന്തേ വിട്ടേയ്ക്കണം. ഇനിയും തോഴിമാ
രോടു ചോദിച്ചു കൊണ്ടുവരാം.

മാധു— അതുകൊണ്ട്, വിടാം.

ശകന്തള— എപ്പോഴാണ്?

മാധു— കൊണ്ടുവരുന്നവർക്കു കേവലം നിൻ-
ചുണ്ടോകമില്ലതായ പുഷ്പത്തിന്റെ സാരം,
ഇങ്ങൽ കടന്നതകലനൊരു വണ്ടുചോലെ
'കൊണ്ടൽക്കുറിക്കഴലി! അവാദം വീണ്ടേയം.   2   100

[ശകന്തളയുടെ മുഖത്തേ . ഉത്തമനരികൾ കാണുന്നു. അവൾ മുഖത്തേ തി
ശ്ച പരിഹരിക്കുന്നു.]

അങ്ങനെയായിൽ

'വേ! ചക്രവാകി! കൂട്ടുകാരനോടു യാത്ര വാങ്ങു കൊള്ളുക ത
ന്നെ. രാത്രി അടുത്തു വന്നിരിക്കുന്നു.

ശകന്തള— (ചേട്ട പരിശ്രമിച്ച്) എന്റെ ദേഹസ്ഥിതി നോക്കി അ
റിയുന്നതിൽ ആർക്കുമായ ഗൗരവി ഇങ്ങോട്ടു വരിക
യാണു്, സംശയമില്ല. അതുകൊണ്ടു് ഈ ശാഖകളുടെ
ഇടയിൽ മാഞ്ഞുനിന്നുകൊള്ളണം.

മാധു— അങ്ങനെ തന്നെ. [മറഞ്ഞു വീട്ടുന്നു.]

[കയ്യിൽ ജപചാര്യം എടുത്തുകൊണ്ട് ഗൌതമിയും മുയിലായിട്ട് അന്ന സൂര്യയും പ്രിയംവദയും പ്രവേശിക്കുന്നു.]

അനസൂയയും പ്രിയംവദയും— ഇതാ അമ്മ ഇങ്ങോട്ടു വരാം.

ഗൌതമി— [ശകന്തളയുടെ അടുക്കൽ ചെന്നു] കുഞ്ഞേ! നിന്റെ ശരീരത്തിനു സുഖക്കേടുകുറേ ശമിച്ചോ?

ശകന്തള— ഏനിക്കു ഭേദമുണ്ടു്.

ഗൌതമി— ഈ തീർത്ഥംകൊണ്ടു നിനക്കു നല്ല സൌഖ്യമാകും. (ശകന്തളയുടെ ശിരസ്സിൽ തീർത്ഥം തളിച്ചിട്ടു്) കുഞ്ഞേ! നേരം വൈകിയല്ലോ. വരിക, പണ്ണുശാലയിൽ തന്നെ പോകാം. [ഏല്പാവരം കൂടി പുറപ്പെടുന്നു.]

ശകന്തള— (അമ്മഗതം) ചപലമായ മനസ്സേ! പ്രയാസം കൂടാതെ ആഗ്രഹം സാധിക്കാമായിരുന്നപ്പോൾ ശങ്കിച്ചിരുന്നും ചെപ്പു് ഇപ്പോൾ നിവാരം ഇല്ലാതായതിന്റെ ശേഷം കിടന്നു പശ്ചാത്തപിക്. [കരം ദൂരം പോയി തിരിഞ്ഞു നിന്നിടു പ്രാർത്ഥന] എന്റെ താപത്തേ ശമിപ്പിച്ചു വള്ളികളേട്ടേ! ഞാൻ ഇപ്പോൾ യാത്ര പറയുന്നു. ഇനിയും നിന്റെ തണലിനേ അനുഭവിക്കാൻ വരാം.

[മോവരോടൊന്നിച്ചു മനസ്സുകേടോടെ പോയി]

രാജാ— [മുൻപിലിരുന്ന സ്ഥലത്തു ചെന്നു നെടുവീപ്പു വിട്ടു] അരമോ! പ്രാർത്ഥിതാർത്ഥങ്ങളുടെ സിദ്ധിക്കു് എങ്ങനെയെല്ലാം പ്രതിബന്ധങ്ങൾ വന്നുകൂടുന്നു. എന്തെന്നാൽ—

ലോലാപാംഗി മുഹൂഃ കരാംഗ്രച്ഛികളാൽ ബിംബാധരത്തേ മാ-
ച്ചാലാചിപ്പുരുതനന്ധീരമസക്തൽ താത്തേനാഴം വാക്കിനാൽ,
ലീലാവല്ലഭാനകാണ്ടുഗണ്ഡഥചകം തോളിൽ തിരിച്ചീടവേ
ചേലാളും മുഖമാത്തമാകിച്ചുമതിക്കുത്തിച്ച ചുബ്ബിക്കുവാൻ. ( )

ഇനി ഇപ്പോൾ ഞാൻ എവിടേയ്ക്കു പോകുന്നു? അഥവാ ഏ

ഒൻപ്രിയതമയായ ശകുന്തള ഇരുന്നിരുന്ന ഈ ലതാമണ്ഡലത്തിൽ തന്നെ കുറേ നേരം നില്ക്കാം.

(ചുറ്റും നോക്കിട്ട്)

കല്ലിനേൽ പല്ലവാംഗീ തനുവിലുളിതമാമുല്ലസൽപ്പുഷ്പതലും, നല്ലോരംഭോജപത്രേ നഖരവിലിഖിതം ക്ലാന്തമാം കാമലേഖം, കല്യാണാംഗീകരാഗ്രാൽഗളിതമിഹവിസാകല്പമീക്ഷിച്ചിതെല്ലാമില്ലീവല്ലീഗൃഹംമേവിജനമപി വെടിഞ്ഞിട്ടുടൻശക്തിപോകാൻ

അണിയറയിൽ— മഹാരാജാവേ!

അന്തിക്കുള്ളൊരു സപ്തതന്തുവിധിയിങ്ങാരണ്ണമായപ്പൊഴേ ചെന്തിചേന്നൊരുവേദിയേച്ചുഴലവേ നാനാവിധാകാരമായ്, അന്തസ്സുച്ഛന്നത്തിനും ഭയദമാം രാത്രിഞ്ചരന്മാരുടെ സന്ധ്യാഭോദപിശംഗമായൊരു നിഴൽക്കൂട്ടം ചരിക്കുന്നിതാ. ൨൪

രാജാ—(കുടിട്ട്) ഞാൻ ഇതാ വരുന്നു. ഭയപ്പെടേണ്ട.

[പോയി]

നാലാം അങ്കം

പൂർവ്വംഗം.

[പുപരിക്കുന്ന ഭാവമായി അനസൂയയും പ്രിയംവദയും പ്രവേശിക്കുന്നു.]

അനസൂയ—അോഴി! പ്രിയംവദേ! ഗാന്ധർവ്വമായ വിവാഹവിധി പ്രകാരം കല്യാണം കഴിഞ്ഞു ശകുന്തള അനുരൂപനായ ഭർത്താവിനേ പ്രാപിച്ചതിൽവെച്ച് എനിക്കു കൃതാത്മതയായി. എങ്കിലും ഒരു വിചാരം ഉണ്ട്.

പ്രിയംവദ— അതെന്താണ്?

അനസൂയ— ഇപ്പോൾ യാഗകർമ്മങ്ങൾ മുഴുവനായതിനാൽ രാജാവ് മഹാഷിമാരുടെ അനുരമതിയോടുകൂടി നഗരത്തിലേക്കു

വെള്ളപ്പൊക്കം. അദ്ദേഹം അന്വേഷിച്ചപ്പോൾ ചെന്നു ചേർന്നാൽ ഇവിടെ നടന്ന ക്രിയയെ മറന്നുപോയേക്കാമോ?

പ്രിയംവദ—ആ വിചാരം വേണ്ട. അതുപോലെ സ്വഭാവഗുണമുള്ള ഒരു പുരുഷൻ ഒരുനാളും മാനവും മര്യാദയും വിട്ടു നടക്കുന്നതല്ല. താതകണ്ഠൻ ഈ ദുർഗ്ഗമം അറിഞ്ഞാൽ എന്തു പറയുമോ എന്നാണെന്നിരിക്കു വിചാരം:

അനന്യ—എന്റെ ആലോചനയിൽ താതകണ്ഠൻ ഈ വിവരം സമ്മതമായിരിക്കുമെന്നുതന്നെ തോന്നുന്നു.

പ്രിയംവദ—അതെന്താണ്?

അനന്യ—താതൻ ആദ്യമേയുള്ള സങ്കല്പം ഗുണവാനായ പുരുഷൻ കന്യകയെ കൊടുക്കണമെന്നാണല്ലോ. അത് അദ്ദേഹത്തിനു ശ്രമം കൂടാതെ ദൈവഗത്യാതന്നെ സാധിച്ചതിൽ വെച്ച് അദ്ദേഹം സന്തോഷിക്കുന്നതിന്നു ഇടയുള്ളൂ.

പ്രിയംവദ—(പുക്കൂടെ നോക്കിട്ട്) പൂജയ്ക്കു വേണ്ടുന്ന പൂക്കൾ പരിച്ഛീന്തില്ലല്ലോ.

അനന്യ—ശകന്തയ്ക്കു സൗഭാഗ്യദേവതാർച്ചനത്തിനുകൂടി പൂവറിക്കേണ്ടയോ?

പ്രിയംവദ—ശരിതന്നെ. [പിന്നെയും പൂ പഠിക്കുന്നു.]

അണിയറയിൽ—ഇതാ ഞാൻ ഇവിടെ വന്നിരിക്കുന്നു.

അനന്യ—(കേട്ടിട്ട്) വഴിപോക്കരുടെ വാക്കുപോലെ തോന്നുന്നു.

പ്രിയംവദ—ശകന്ത പണ്ണശാലയിൽ ഉണ്ടല്ലോ.

അനന്യ—പക്ഷേ അവളുടെ മനസ്സു മറ്റൊരൊടത്തായിരിക്കാം.

പ്രിയംവദ—ആകട്ടെ. പൂവെപ്പോളിത്തു മതി. അങ്ങോട്ടു ചെല്ലാം. [രണ്ടുപേരും പുറപ്പെടുന്നു]

അണിയറയിൽ—എടി അതിഥിധിക്കാരം ചെയ്യുന്നവളേ!

ഗണിച്ചിടാതെ മുനിയായൊരെന്ന നീ
നിനച്ചിടുന്നവനെയേക താനയ്യേ,

സൂരിച്ചിടാ നിന്നെയവൻ കഥിക്കിലും
ഭൂമിച്ചവൻ പൃഷ്ഠതാം കഥാമിവ.

൧

അനന്യ—അയ്യോ കഷ്ടാ! അയ്യോ കഷ്ടാ! ഞാൻ ശങ്കിച്ചതു
ചോലെ തന്നെ സംഭവിച്ചല്ലോ. ശകുന്തള രാജാവിങ്കൽ
ആസക്ത ചിത്തയായിട്ടു മനോരാജ്യം വിചാരിച്ചുകൊണ്ടു്
അരോ കരു പുണ്യനായ മഹർഷിയേക്കുറിച്ചു അപരാധിനി
യായി ഭവിച്ചിരിക്കുന്നു. [ചിന്നെയും നോക്കിട്ട്] അയ്യോ! മ
ററാരുമല്ല. ഇതാ മഹാകോപിഷ്ഠനായ ദുർവാസസ്സുമാ
ർഷി അപ്രകാരം ശപിച്ചുവെച്ചു് ദേഷ്യപ്പെട്ടു വാറുചുങ്കൊ
ണ്ടു ബദ്ധപ്പെട്ടു തിരിച്ചു പുറപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. അഗ്നിഭഗ
വാനല്ലാതെ മററാർക്കുണ്ടു ദഹനശക്തി? പ്രിയംവദേ! നീ
വേഗത്തിൽ ചെന്നു കാല്പുൽ വീണു നമസ്കരിച്ചു് അദ്ദേ
ഹത്തിന്നു തിരിച്ചു വിളിക്കു. ഞാൻ അർദ്ധ്യാദകം എടു
ത്തുകൊണ്ടിതാ വരുന്നു.

പ്രിയംവദ—അങ്ങനെതന്നെ. [പോയി]

അനന്യ—[ഏതാനും ചുവടു നടന്നപ്പോൾ കാലതെറിപ്പായതായി ഭാ
വിച്ചു്]

അയ്യോ! പരിഭ്രമംകൊണ്ടു കാലിടറി എന്റെ കയ്യിൽനി
ന്നും പൂക്കൂട്ട വീണുപോയല്ലോ.

[പൂ പെരുകി എടുക്കുന്ന ഭാവമായി നില്ക്കുന്നു]

പ്രിയംവദ—(പ്രവേശിച്ചി) അനന്യയേ! പ്രകൃത്യാ കടിലനായ അ
ദ്ദേഹം ആരുടെ സാന്തപവാക്കിന്നു എടുക്കും? എങ്കിലും
ഞാൻ അല്പം ദയയേ ജനിപ്പിച്ചു.

അനന്യ—(ചിരിച്ചുകൊണ്ടു്) അദ്ദേഹത്തിന്നു ഉദ്ദേശിച്ചു് അതും
അധികംതന്നെ എന്നു വിചാരിക്കുന്നു. എങ്ങനെയാണു്
അത്രയെങ്കിലും സാധിച്ചതെന്നു പറക, കേൾക്കട്ടെ.

പ്രിയംവദ—സാന്തപവാദങ്ങളേക്കൊണ്ടു തിരിച്ചുവരാൻ ഭാവമി
ല്ലെന്നു കണ്ടപ്പോൾ ഞാൻ ഇപ്രകാരം ഉണർത്തിച്ചു;

“ഭഗവാനേ! തപസ്സിന്റെ പ്രഭാവത്തേ അറിയത്തേ പുത്രിയുടെ ആദ്യമായ അപരാധത്തേ ഈ ഭരതവണസ്തുക്കൾ മിച്ച സാധുവായ അവളേ രക്ഷിക്കണേ” എന്ന്.

അനസൂയ—എന്നിട്ടോ?

പ്രിയംവദ—എന്നിട്ട് അദ്ദേഹം, “എന്റെ യാക്കു മരിച്ച ഭവിക്കു ന്നതല്ല, എന്നാൽ അടയാളമായിട്ടുള്ള മുദ്ര കാണിച്ചാൽ ശാപം നിവർത്തിക്കും” എന്നു പറഞ്ഞുകൊണ്ട് അന്തർലാസം ചെയ്തു.

അനസൂയ—എന്നാൽ സമാധാനമായി. ആ രാജ്ഞി പുറപ്പെട്ടു ന്ന സമയം തന്റെ ചേര കൊത്തിട്ടുള്ള മോതിരം സ്തുരകമായി ശകന്തളയുടെ കയ്യിൽ ഉടിച്ചിട്ടുണ്ടല്ലോ. അതിനാൽ ശാപനിവൃത്തിക്കുള്ള ഉപായം അവൾക്കു സ്വപ്രാപ്തിയെന്നു.

പ്രിയംവദ—എന്നാൽ ഇനി ചെന്നു ശകന്തളയുടെ സൗഭാഗ്യമേവതാർച്ചനം കഴിപ്പിക്കാം.

[രണ്ടുപേരും ചുറ്റിനടക്കുന്നു]

പ്രിയംവദ—(നോക്കിട്ട്) അനസൂയേ! നോക്കൂ, ഇതാ ശകന്തള ചിത്രത്തിലെഴുതപ്പെട്ടവളെന്നപോലെ ഇടത്തേ കൈ കൊണ്ടു മുഖവും താങ്ങി ഭർത്താവിനേ ചിന്തിച്ചുകൊണ്ടു തന്നെക്കൂടിയും മറന്നു നിശ്ചലയായിരിക്കുന്നു. ഇവളാണോ വഴിപോക്കനു വന്നാൽ അറിയാൻ പോകുന്നത?

അനസൂയ—പ്രിയംവദേ! ഈ ശാപവൃത്താന്തം നമ്മുടെ രണ്ടു പേരുടേയും ഉള്ളിൽ ഇരുന്നാൽ മതി. പ്രകൃത്യാ സുകരമായ നമ്മുടെ തോഴിയേ സൂക്ഷിക്കണമല്ലോ.

പ്രിയംവദ—ആരെങ്കിലും മുല്ലസ്തു കാഞ്ഞവെള്ളം ഒഴിക്കുമോ?

[രണ്ടുപേരും പോയി]

നാലാം അങ്കം.

[പ്രഭാതത്തിൽ ഉണർന്നു കണപശിഷ്യൻ പ്രവേശിക്കുന്നു.]

കണപശിഷ്യൻ—സോമതീർത്ഥത്തിൽനിന്നും തിരിച്ചുവന്നിരിക്കുന്ന കലപതി കണപൻ നേരം നോക്കുന്നതിന് എന്നേ പറഞ്ഞുവെച്ചിരിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ടു വെളിയിൽ ചെന്നു നേരം വെളിച്ചമാകുന്നതിന് ഇനി എത്ര നാഴികയുണ്ടെന്നു നോക്കട്ടെ.

[പുറംനിന്നു നോക്കിട്ട്]:

ഓഹോ! നേരം വെളിച്ചമായല്ലോ. എന്തെന്നാൽ—

ക്ഷീണിച്ചോഷധിനാഥനസ്തുശിവരം പുകന്നോരോടേത്തിതാ
മാണിക്യദ്രുതിമരൊമേടമരണം മുൻപിട്ടുടിക്കുന്നിനൻ,
കാണിച്ചിപ്പ്യസനോദയങ്ങളൊരുമിച്ചിദ്രിപ്യതേജോദപയേ
പ്രാണിക്കാരുദശാന്തരേഷു നിയമം ധാതാവു ചെയ്യുന്നിതോ? ൨.

അതുതന്നെയുമല്ല.

നഷ്ടനതാകവേ ശശി മറഞ്ഞിഹ കൈരവിണി;
തുഷ്ടത ചേപ്പുതില്ല മമ ദൃഷ്ടിയിൽ നിഷ്പദയായ്,
ഇഷ്ടവിശോഭജന്യമബലാജനദുഃഖഭരം
കഷ്ടമസഹ്യമേറമതിനില്ലൊരു സംശയവും. ൩.

അനുസ്മരണം—[പ്രവേശിച്ചപ്പോൾ] ഈയുള്ളവർക്കു ലൌകിക
വ്യവഹാരങ്ങളുടെ ധർമ്മാധർമ്മനിയമങ്ങൾ അറിഞ്ഞുകൂടെ
കിലും ഈ മാജാവു ശകന്തളയേക്കുറിച്ച് പ്രവർത്തിച്ചിരിക്കു
ന്നത് അന്ത്യായംതന്നെ എന്നുള്ളതിന് എനിക്കു സംശ
യമില്ല.

കണപശിഷ്യൻ—എന്നാൽ ചോമത്തിനു നേരമായിരിക്കുന്നു എ
ന്ന് ഗുരുവിനേ അറിയിക്കാം. [പോയി]

അനസൂയ—ഞാൻ ഇപ്പോൾ ഉണന്നിട്ടും വിചാരംകൊണ്ടു കർമ്മപ്രകർമ്മങ്ങളെ ചെയ്യുന്നതിൽ അവയവങ്ങളെ വ്യാപരിപ്പിക്കുന്നതിനു ശക്തയാകുന്നില്ല. അസത്യസന്ധനായ ആരാജാവിങ്കൽ ശ്രദ്ധാത്മാവായ ശകുന്തളയ്ക്ക് അഭിനിവേശത്തോടു ജനിപ്പിച്ച കാര്യമേവന്റെ മനോരഥം ഇപ്പോൾ സിദ്ധമായല്ലോ. അഥവാ, ദുർവാസസ്സിന്റെ ശാപംതന്നെ ആയിരിക്കാം ഇങ്ങനെ സാഭവികളെന്നതിനു കാരണം. എന്തെന്നാൽ, ആ രാജ്യം അപ്രകാരമൊക്കെയും പറഞ്ഞിട്ട് ഇത്ര നാളായിട്ടും ദൈവത്തുപോലും അയ്യോതിരിയെന്നതിനു വേണ്ട ഒരു സംഗതിയും കാണുന്നില്ലല്ലോ. ആയതു കൊണ്ട് ശാപം നിവർത്തിച്ച രാജാവിന് ഭാർഗ്ഗവന്മാരുടെ അടുത്തടുത്തു അടുത്തടുത്തു അടുത്തടുത്തു അടുത്തടുത്തു അടുത്തടുത്തു കാണിക്കണം. എന്നാൽ തവസ്തു ചെയ്തുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ഉദാസീനന്മാരായ ഈ ആശ്രമവാസികളിൽ ആരോടാണ് ഇതിനെ കൊണ്ടുചെന്നു കാണിക്കാൻ അപേക്ഷിക്കാവുന്നത്? സോമതീർത്ഥത്തിൽ നിന്നും താതകണ്ഠൻ തിരിച്ചുവന്നിരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ അടുക്കൽ ചെന്നു 'ശകുന്തള ദുഷ്ടന്മാരായ വിവാഹം ചെയ്യപ്പെട്ടു ഗർഭിണിയായിരിക്കുന്നു' എന്ന് എങ്ങനെ പറയുന്നു? അതു കേവലം ശകുന്തളയുടെ തെറ്റിപ്പറയലും പറയാനില്ലല്ലോ. ആകട്ടാലും ധർമ്മസങ്കടമായിരിക്കുന്നു. എന്താണു വേണ്ടത്?

പ്രിയംവദ—[പ്രവേശിച്ച സന്യാസത്തോടെ] അനസൂയേ! വേഗം വാ, വേഗം വാ. ശകുന്തളയേ ഭർത്താവിന്റെ അടുക്കൽ അയയ്ക്കുന്നതിനു ചമയിക്കാൻ പോകാം.

അനസൂയ—[ആശ്ചര്യത്തോടെ] എന്ത്?

പ്രിയംവദ—കേൾക്കൂ. ഇപ്പോൾ ഞാൻ ശകുന്തളയുടെ അടുക്കൽ ലേക്ക് ഉറക്കം സുഖമായോ എന്നു ചോദിക്കാനായി പോയിരുന്നു.

അനസൂയ—എന്നിട്ടോ?

൫൪

അഭിജ്ഞാനശാങ്കരനും മണിപ്രവാളം

പ്രിയംവദം—അവൾ അജ്ഞിച്ച്, അധോമുഖിയായിട്ടിരിക്കുകയായിരുന്നു. അപ്പോൾ താതകണ്ഡം വന്നു വാത്സല്യത്തോടെ ആലിംഗനം ചെയ്ത് അഭിനന്ദിച്ചു് ഇപ്രകാരം പറഞ്ഞു. 'ഹോമിഷണ യജമാനൻ പുകകൊണ്ടു കണ്ണു കാണാൻ വയ്യാതിരുന്നെങ്കിലും ആഹുതി അഗ്നിമദ്ധ്യത്തിൽ തന്നെ വീണു. കണ്ടേ! നല്ല ശാഷ്യനായിക്കൊണ്ടു കൊടുക്കപ്പെട്ട വിദ്വേഷക്കുറിച്ച് എന്നപോലെ ഇനി എനിക്കു നിന്നേക്കു രിച്ചൊന്നും വിചാരിക്കുവാനില്ല. ഇന്നുതന്നെ നിന്നേ ജ്ഞിമാരാൽ രക്ഷിതയായിട്ടു ഭർത്താവിന്റെ അടുക്കൽ പറഞ്ഞുയ്ക്കാം.'

അനന്യയ— ഈ വിവാഹവൃത്താന്തത്തോ ആരാണു് താതകണ്ഡം നോട്ടം ചെയ്തു പറഞ്ഞതു്?

പ്രിയംവദം—അദ്ദേഹം ഹോമപ്പരയിൽ പ്രവേശിച്ചപ്പോൾ ശ്ലോകമായിട്ടൊരു അശരീരിവാക്കു കേട്ടു.

അനന്യയ—എന്ത്? അതു കേൾക്കട്ടെ.

പ്രിയംവദം—കേട്ടോ—

മുധാ ഭവിക്കാത്ത ദുഷ്ഠനവീര്യം
ദധാനയെന്നോക്കു ഭൂമിക്കു ഭൂതൈ,
ബുധാഗ്രഹോ! കണ്ഡ! ഗർഭസ്ഥിതോഷർ.
ബുധാം ശരീ മെന്നപോലാത്മപുത്രീം. ൪

അനന്യയ—(പ്രിയംവദയോടു അലിംഗനം ചെയ്ത്) തോഴി പ്രിയംവദൈ! എനിക്കു വളരെ സന്തോഷമായി. എന്നാൽ ഇന്നു തന്നെ ശകുന്തളയെ വിട്ടുപിരിയണമല്ലോ എന്നു വിചാരിക്കുമ്പോൾ വ്യസനവും ഉണ്ടു്.

പ്രിയംവദം—നമ്മുടെ വ്യസനത്തിനു നമുക്കു വല്ലതും നിവൃത്തിയുണ്ടാക്കാം. ആ പാവം എങ്ങനെയെങ്കിലും ഭർത്താവിനോടു ചേർന്നു സന്തോഷിക്കട്ടെ.

അനന്യയ—എന്നാൽ ഈ മാവിന്റെ കൊമ്പിൽ തൂക്കിയിരിക്കു

ന്ന ചിരട്ടക്കടുക്കയിൽ ഇതിനായിത്തന്നെ കാലാന്തരത്തിലേക്കു കൊള്ളുന്നതായ ഒരു ഇലഞ്ഞിമാല ഞാൻ സൃഷ്ടിച്ചിട്ടുള്ളതിന്നേ നീ എടുക്കു. ഞാൻ ശകുന്തളയ്ക്കു ഗോരോചനയും തീർത്ഥമണ്ണും കറുകക്കുരുന്തുംകൊണ്ടു മംഗല്യക്കായിട്ടു ചെയ്തെട്ടെ.

പ്രിയംവദ—അങ്ങനെതന്നെ.

[അനസൂയ പോയി]

പ്രിയംവദ—[കുടക്കയഴിച്ചു മാല എടുക്കുന്നു]

അണിയറയിൽ—ഗൌതമി! ശാർപ്പരവൻ മുതലായവരോടു ശകുന്തളയേ കൂട്ടിച്ചു കൊണ്ടുപോകുന്നതിനു സന്നദ്ധരായി ഭവിക്കാൻ പറക.

പ്രിയംവദ—(ചെവികൊടുത്തു) അനസൂയേ! വേഗമാവട്ടെ, വേഗമാവട്ടെ. ഇതാ ശകുന്തളയോടുകൂടി ഹസ്തിനപുരത്തേക്കു പോകുന്നതിനുള്ള ജ്വരിമാരേ വിളിക്കുന്നു.

അനസൂയ—[കുറിയട്ടുംകൊണ്ടു പ്രവേശിച്ചു] എന്നാൽ വാ, നമുക്കു പോകാം.

[രണ്ടുപേരും ചുറ്റിനടക്കുന്നു]

പ്രിയംവദ—(നോക്കിട്ട്) ഇതാ ശകുന്തള മുങ്ങിക്കളിച്ചുവന്നിരിക്കുന്നു. താവസിമാർ വന്നു തലയിലരിയിട്ടു അനുഗ്രഹിക്കുന്നു. നമുക്കു് അടുക്കൽ ചെല്ലാം.

[രണ്ടുപേരും അടുത്തുചെല്ലുന്നു]

[ഉക്തപ്രകാരേണ ശകുന്തള ആസന്നസ്ഥയായി പ്രവേശിക്കുന്നു]

(താവസിമാരിൽ ഒരത്തി ശകുന്തളയോടു്)

മകളേ! നിനക്കു ഭർത്തുണ്ണാളുമാനസ്യചകമായ പട്ടമയിഷിസ്ഥാനം ലഭിക്കട്ടെ!

മഹാദാരുണി—കുഞ്ഞേ! നിനക്കു മഹാവിരനായ പുത്രൻ ജനിക്കട്ടെ!

വിനോദത്തി—പുത്രീ! ഭർത്താവിനു നിന്നേക്കുറിച്ച് അധികാദരം ഉണ്ടാകട്ടെ!

[ഗൌതമി ഒഴികെ ശേഷം താവസിമാർ ആശീർവ്വം ചെയ്യുവെച്ചു പോയി]

ചെയ്യുവെച്ചു പോയി]

അനസ്യയയും പ്രിയംവദിയും—(അടുക്കൽ ചെന്നിട്ട്) തോഴീ! നിനക്കു മംഗല്യസ്ഥാനമായല്ലോ.

ശകന്തളം— എന്റെ ഇഷ്ടതോഴിമാർക്കു സ്വാഗതം. ഇവിടെ ഇരിക്കിൻ.

സഖിമാർ—(മംഗല്യം ലഭിക്കാൻ എടുത്തു കൊണ്ടിരുന്നിട്ട്) ശകന്തളേ! നേരേയിരിക്കട്ടെ. ഞങ്ങൾ മംഗല്യക്കുറി ഇടിക്കട്ടെ.

ശകന്തളം— ഇതു വളരെ പരിചിതമാണെങ്കിലും ഇപ്പോൾ ഗൗരവമുള്ളതായി വിചാരിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ, ഇനി എന്റെ തോഴിമാർ എഴുന്ന കുറയിടിക്കാൻ സംഗതിയുണ്ടാകുമോ? (ചരയുന്നു)

അനസ്യയയും പ്രിയംവദിയും— തോഴീ! മംഗളകർമ്മത്തിന്റെ മദ്ധ്യത്തിൽ കരയുന്നതു ശരിയല്ല.

[ചണ്ണനീർ തുടച്ചുവെച്ച് അലങ്കരിപ്പിക്കുന്നു]

പ്രിയംവദി— ശകന്തളേ! ഈ ആശ്രമത്തിൽ കിട്ടുന്ന അലങ്കാരസാധനങ്ങൾ നിന്റെ സൗന്ദര്യത്തിനു അനുരൂപങ്ങളായിരിക്കുന്നില്ലല്ലോ.

[ദിവ്യാരണങ്ങൾ എടുത്തു കൊണ്ടു രണ്ട് ജ്വരകമാരന്മാർ പ്രവേശിക്കുന്നു.]

ജ്വരകമാരന്മാർ— ഇതാ ശകന്തളയേ അലങ്കരിപ്പിക്കുന്നതിനു യോഗ്യങ്ങളായ ആഭരണങ്ങൾ.

[ഏല്പാവരം നോക്കി ആശ്ചര്യപ്പെടുന്നു]

ഗൗരമി— കുമാരന്മാരടാ! ഇതൊക്കെയും ഏവിടെ നിന്നാണ്?

കുമാരൻ— താതകണ്ഡന്റെ പ്രഭാവത്താലുണ്ടായതാണ്.

ഗൗരമി— മനസ്സുകൊണ്ടു സൃഷ്ടിച്ചതാണോ?

കുമാരൻ— അല്ല. കേട്ടാലും. 'ശകന്തളയ്ക്കുവേണ്ടി വനത്തിൽ ചെന്നു വൃക്ഷങ്ങളിൽനിന്നും പൂക്കൾ കൊണ്ടുവരുവിൻ' എന്നു താതകണ്ഡൻ ഞങ്ങളോട് ആജ്ഞാപിച്ചതിൻവണ്ണം ഞങ്ങൾ വനത്തിൽ ചെന്നു ഉടനേ—

കുറഞ്ഞിന്നിന്ദ്രയെത്തം പുടകയൊരുമരം ഭദ്രമാവിഷ്ണുരിച്ചു (ചുട്ടു) മരൊന്നിൽപ്പിന്നെ ലാക്ഷാരസമടിമലരിൽ ചാത്തുവാനുതഭവി പവർത്താളം വെളിച്ചെട്ടിളതളിരൈതിരാംവന്യദേവീകരാഗ്രൈ- സ്സവസ്ത്രീഭൃഷണം മറവനിരുഹ.സമൃദ്ധോൽഗതൈർത്തമായി. 3

പ്രിയംവദ— (ശകന്തളയേ നോക്കി) വനദേവതമാരുടെ ഈ അനുഗ്രഹത്താൽ നിനക്കു ഭർത്താവിന്റെ ഗൃഹത്തിൽ അനുഭവ്യമായ ഐശ്വര്യം സൃഷ്ടിച്ചിരിക്കുന്നു.

[ശകന്തള ലജ്ജയേ നടിക്കുന്നു]

കന്നടാ ജ്ഞാനിമാരുൾ— ഗൌതമാ! വത്ര. വനദേവതമാരുടെ ഈ ശുശ്രൂഷയേ സ്നാനത്തിനായി മാലിനിയിൽ ഇറങ്ങിയിരിക്കുന്ന കലപതിയോടു ചെന്നറിയിക്കാം.

മന്ദോമയൻ— അങ്ങനെ തന്നെ. [രണ്ടുപേരും പോയി]

അനസൂയയും പ്രിയംവദയും— ഈയുള്ളവർ ആഭരണങ്ങളേ കൊണ്ടു കൈകാര്യം ചെയ്തിട്ടുണ്ടോ? എങ്കിലും ചിത്രത്തിലേ പരിചയത്താൽ ഞങ്ങൾ ഇപ്പോൾ നിന്നെ ചമയിക്കാം.

ശകന്തള— നിങ്ങളുടെ സാമന്ത്ര്യാം എനിക്കറിയാം.

[അനസൂയയും പ്രിയംവദയും ശകന്തളയേ ചമയിക്കുന്നു.]

[സ്നാനാദികർമ്മങ്ങൾ കഴിച്ചു കണ്ഡൻ പ്രവേശിക്കുന്നു.]

കണ്ഡൻ—

പോകുമെൻമകൾ ശകന്തളാദ്വൈപരമേവമുൽക്കലികയാൽ മനസ്സാകലം ഗളനിരുലബ്ധാഷ്ടകലുഷം വിഷാദജഡമീക്ഷണം, ശോകമീദൃശമരണ്യവാസിമുനിയാമെന്നിഷമഭിമാനജം ഹാ! കഥാഗാമികളാത്മജാവിരഹപീഡയെപ്പരിഹരിച്ചിട്ടു? ന്ന

[ചുറ്റിനടക്കുന്നു]

സഖിമാർ— ശകന്തളേ! ആഭരണങ്ങളെല്ലാം ഇട്ടു കഴിഞ്ഞു. ഇനി പുടക ഉടുക്കണം.

[ശകന്തള ഏഴ്നേരം പുടക ഉടുക്കുന്നു]

മിച്ഛ   അഭിജ്ഞാനശാകന്തളം മണിപ്രവാളം

ഗൌതമി— കുഞ്ഞേ! ആനന്ദബാഷ്പത്തേ പ്രചമിപ്പിക്കുന്ന നേത്രത്താൽ നിന്നെ അത്യന്തവാത്സല്യത്തോടേ നോക്കി കൊണ്ടു് ഇതാ നിന്റെ അർപ്പൻ വന്നിരിക്കുന്നു. ഉചിതമായ മര്യാദയേ ചെയ്യു്.

ശകന്തള— (ലജ്ജയോടുളടി) അർപ്പാ! ഞാൻ വന്ദിക്കുന്നു.

കണ്യാൻ— മകളേ!

നന്ദുഷജ്ഞ പൃഷ്ഠപർവ്വപോലെ
ബഹുമതാ ഭവ പതിക്കയി! നീയും,
മഹിതഭാഗ്യമവധം പൃഥ്വിനെപ്പോൽ
മഹിയിലേകന്ദ്രപമാപ്താമി പുത്രം.   ൭

ഗൌതമി— ഭഗവാന്റേ! ഇപ്പോൾ അങ്ങൾ ചെയ്തതു രണ്ടു വരങ്ങൾ തന്നെയാണു്. കേവലം ആശീർവാദങ്ങളല്ല.

കണ്യാൻ— കുഞ്ഞേ! വാ. ഇതാ ഇവിടെ ഹോമാഗ്നികളേ പ്രദക്ഷിണീകരിച്ചു വന്ദിക്കു്.

[എല്ലാവരും മുററിക്കൊണ്ടു]

കണ്യാൻ— (ഘോഷം അശീർവാദം ചെയ്യുന്നു.)

ശാലയെച്ചുഴവേകുപ്തധിഷ്ഠിതങ്ങളുത്സവലങ്ങൾ
നാലുഭാഗത്തു മാന്ത്രിണിദർശനങ്ങളിപ്പാവകങ്ങൾ
ചാലവേദവ്യഗന്ധങ്ങളാൽ സർവ്വാപാപഹങ്ങൾ
പാലനംചെയ്തുകൊള്ളട്ടെയെൻ പുത്രിയേസ്സുവകാലം.   ൮.

മകളേ! ഇനി പുറപ്പെടാം. (തിരിഞ്ഞു നോക്കിട്ടു്) ശാർണ്ഠ്യമവൻ മുതലായവർ ഏവിടെ?

[ശിഷ്യന്മാർ പ്രവേശിച്ചു]

ഭഗവൻ! ഇതാ ഞങ്ങൾ സന്നദ്ധന്മാരായിരിക്കുന്നു.

കണ്യാൻ— ശാർണ്ഠ്യവാ! നിന്റെ ഭഗിനിക്കു വഴി കാണിച്ചു കൊടുക്കു്.

ശാസ്ത്രവൽ—ശകന്തളേ! ഇങ്ങനെ വരിക.

[എല്ലാവരും പുറംനടക്കുന്നു.]

കണ്യാൾ— അല്ലയോ വനദേവതമാരുടെ സാന്നിദ്ധ്യമുള്ള തപോവനപ്പുഷ്പങ്ങളേ!

ഇല്ലനിക്കളെ നനച്ചിടാഞ്ഞൊരുനാളിവിടെക്കുറുപ്പലപാനവുപു
വല്ലവം തൊടുവതില്ല നിങ്ങളിലുദിച്ചിടം പ്രിയതകൊണ്ടിവിടെ,
നല്ലൊരു സചമിവരുക നിങ്ങളുടെയാദ്യമായ കസ്യമാൽഗമോ
യല്ലഭം പ്രജതി സാ ശകന്തളേ യനജ്ഞനിക്കളെ തളിടവിൻ..

(ഇടനൂഴുകമായ: കോകിലശബ്ദം കേട്ട്)

ഗന്തു ശകന്തളയെ യൻചൊടരണ്യവാസം

ബന്ധുക്കളും തരകവങ്ങളനുജ്ഞന ചയ്യു,

ഘണ്ടാശരം കളമതാം കളങ്കണ്ണനാദം

സത്തുച്ഛുര ചാല്ലിയിവയുത്തരമായതിന്നാൽ.

(ആകാശത്തിൽ അശരീരി വാക്ക്)

താമരസം നിറഞ്ഞ സരസീഗണ പാരുതരം

മാമരാപ ള്ളിയാലുചരിചരിത സുരകരം,

കോമള പത്മദരണമസൃണീകൃതമസ്തുപരം

ക്ഷേമമിവരുക മാശ്ശമനുളലമരുൽപ്രസരം.

(എല്ലാവരും ആശ്ചര്യത്തോടു തളി കേൾക്കുന്നു)

ഗൌരമി— കഞ്ഞേ! ജ്ഞാനിജനത്തേക്കുവിച്ച സ്നേഹമുള്ള തപോ
വോവനദേവതമാർ നിന്നേ പോകുന്നതിന് അനുവദിച്ചിട്ടു
അനുഗ്രഹിച്ചിരിക്കുന്നു ഭഗവതിമാരേ നമസ്കരിക്കും.

ശകന്തള— [നമസ്കരിച്ച് പുറംനടന്നുകൊണ്ട് അപവാങ്ങ്], പ്രിയവ
ദേ! എനിക്കു് ആയുപത്രനേ കാണാൻ അധികമായും ഭക്ത
സൂക്യമുണ്ടെങ്കിലും ഈ ആശ്രമം വിട്ടുപുറപ്പെടുന്ന എ
ന്റെ പാദങ്ങൾ എത്രയും പണിപ്പെട്ടാണു മുൻപോട്ടു
പോകുന്നതു്.

പ്രിയംവദി— ശകന്തളേ! നി ഈ തപോവനത്തേ വിട്ടുപോകുന്നു

തുകൊണ്ടുള്ള വ്യസനം നിനക്കു മാത്രമല്ല. നിന്നോടു വേർ
ചെടാൻ ഭാവിക്കുന്ന ഈ തപോവനത്തിന്റേയാ അവ
സ്ഥയേ നോക്കൂ.

പുല്ലിനെ മാൻ തുപ്പുന്ന
നല്ലിളമയിൽ നന്തനം നിറഞ്ഞുനൂ,
വള്ളികളുറത്താപത്താൽ
വെള്ളില കണ്ണീർകണക്കു ചൊരിയുന്നൂ. ൧൨

ശകുന്തളം— (കേൾച്ചിട്ട്) അച്ഛാ! ഏനിക്കു സഹോദരിയേപ്പോ
ലെ സ്നേഹമുള്ള വനജ്യേഷ്ഠിയോടു ഞാൻ യാത്ര പ
റയട്ടെ.

കണ്ഠൻ— നിനക്കു് അതിനേകുറിച്ചു സഹോദരിസ്നേഹമുണ്ടെ
ന്നു ഞാൻ അറിയുന്നു. അതിതാ വലത്തുഭാഗത്തു നി
ല്ക്കുന്നു.

ശകുന്തളം— [മുല്ലയുടെ അടുക്കൽ ചെന്നു] വനജ്യേഷ്ഠി! നീ മാവി
ന്നോടു ചേർന്നിരിക്കുന്നു എങ്കിലും ദൂരദേശവാസത്തിനായി
പോകുന്ന സോദരിയേ ഈ കൊച്ചുശാഖകളാകുന്ന കൈ
കുറുകൊണ്ടു് ഒന്നു് അലിഗേനം ചെയ്യണേ.

കണ്ഠൻ—

മന്നേ ഞാൻ നിരൂപിച്ചപോൽ സദുശനായുള്ളോരുടേന്താവിനെ-
ത്തന്നേ പുണ്യവശേനമൽപ്രിയസുതേ! പ്രാപിച്ചു നീ സാമ്പ്രതം,
ഭരണശൃംഗം കലരും രസാലവരനി മുല്ലയ്ക്കുമായ് വല്ലഭൻ
നിന്നൊച്ചൊല്ലിയുമില്ലകില്ലിനിയെന്നിക്ഷീമുല്ലയെച്ചൊല്ലിയും. ൧൩

എന്നാൽ ഇനി പുറപ്പെടാം.

ശകുന്തളം— തോഴിമാരേ! ഞാൻ ഈ മുല്ലയേ റിങ്ങുൾ രണ്ടുവേ
രടേയുംകൂടി കയ്യിൽ എല്ലിച്ചിരിക്കുന്നു.

അനന്തരം പ്രിയവദനം— ഞങ്ങളേ നീ അത്രയുടെ കയ്യിലാ
ണ എല്ലിക്കുന്ന. ൧൪

കുണ്ഡൻ—കുഞ്ഞുങ്ങളേ! നോക്കിൻ. കരയരുത്. നിങ്ങൾ വേണ്ടയോ ശകുന്തളയേ പറഞ്ഞു ധൈര്യപ്പെടുത്താൻ?

[എല്ലാവരും ചുറ്റിനടക്കുന്നു.]

ശകുന്തള—അമ്മാ! ഇതാ ഗർഭം ധേതുവായിട്ടു വതുക്കുഞ്ഞുക്കുണ്ടു ആശ്രമസമീപത്തിൽ ചരിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ഈ മാൻ. പേട സുഖമായി പ്രസവിച്ചാൽ ഉടൻതന്നെ ആ സന്തോഷവർത്തമാനത്തെ എന്റെ അടുക്കൽ വന്നു പറയുന്നതിന്നു്, ഒരാളേ ഭായസ്തുണേ.

കുണ്ഡൻ— അതു ഞാൻ മറക്കുകയില്ല.

ശകുന്തള— (ഗതിഭംഗം നടിച്ചിട്ടു) എന്താണ് എന്റെ പുകയിൽ-തടയുന്നത്?

[എന്നു തിരിഞ്ഞു നോക്കുന്നു.]

കുണ്ഡൻ— കുഞ്ഞേ!

കൊടിയ കശനിവിലേ സമ്പ്രദായസ്യവക്ത്രേ
 രുദിതി കൃതവതീ നീ രോപണം തൈലഃസകം,
 വടിവൊടു തുടക്കുന്ന പിന്നില കുണ്ഡസാരം
 പൊടി വരകരി മുഷ്ട്യാപോഷിതൻ നിന്റെപുത്രൻ. മൺ

ശകുന്തള— മാൻകിടാവേ! സാഹവാസത്തേ ഉപേക്ഷിച്ചുപോകുന്ന എന്റെ പിന്നാലേ എന്തിനു വരണം? നിന്റെ തള്ള നിന്നെ ചെററിച്ചേച്ചുപോയതിന്റെ ശേഷം ഞാൻ തന്നെയാണ് നിന്നെ എടുത്തുവളർത്തിയതു്. എന്നാൽ ഇപ്പോൾ ഞാനും പോകുന്നു. അമ്മൻ നിന്നെ നോക്കിക്കൊള്ളും. തിരിച്ചുപോ.

[കരഞ്ഞുംകൊണ്ടു നടക്കുന്നു]:

കുണ്ഡൻ—

ഉൽപക്ഷുപ്രകരങ്ങളായ മിഴികൾക്കമ്പഗ്രാഹത്തേ ത്തട- (നീട്ടുഞ്ഞുൽപ്പന്നസ്ഥിരിയായ ബാഷ്പമുടിതൈസ്ഥയ്ക്കും നിയന്ത്രിക്കുതപൽപാദങ്ങളലക്ഷിതോന്നതനതക്കോണീ പിഭാഗങ്ങളാ-
 മിപ്പന്മാർക്കളിലങ്ങമിങ്ങമിടറിപ്പോകാതെ സൂക്ഷിക്കണം. മൺ

ശാർദ്ദൂരവൻ—ഭഗവാനേ! ഉദകാന്തം സ്തിഭൃജനത്തേ അനുഗമി
കയെന്നാണല്ലോ ശാർദൂലം. ഇവിടെ സരസ്സിന്റെ തീര
മായി. അതുകൊണ്ടു സന്ദേശമേന്തേ 'ഞങ്ങളേട' അരു
പെച്ചൊരുവെച്ചു തത്ര കവാൻ തിരിച്ചെഴുന്നള്ളുകയല്ലേ?

കുണ്ഡൻ— എന്നാൽ ക്ഷണനേരം ഈ ക്ഷീരവൃക്ഷത്തിന്റെ മറ്റൊ
രയിൽ നില്ക്കാം.

[എല്ലാവരും ചുറ്റിനടന്നു നില്ക്കുന്നു.]

കുണ്ഡൻ— (അശ്വഗതം) ദിവ്യർഷന്തമഹാരാജാവിനു യുക്തരൂപമാ
യ ഒരു സന്ദേശമായിട്ട് ഞാൻ എന്താണിപ്പോൾ പറഞ്ഞ
യല്ലേണ്ടത്?

(ആലോചിക്കുന്നു)

ശക്തൻ— (അപവാത്യ്) അനന്യയേ! വലത്തോട്ടു നോക്കു. മല്ലേ
ഒരു താമരയിലകൊണ്ടുമാത്രം മരത്തിരിയ്ക്കുന്ന ഇണയേ
കാണാതെ ഘോഷപരവശയായി ഒരു ചക്രവാകി അതാ ഇ
ങ്ങനെ കരയുന്നു. ഞാൻ ചെയ്യുന്നതു കടുപ്പമല്ലയോ?

അനന്യയ— ശക്തന്തല്ലേ അങ്ങിനെ പറയരുതു.

എന്താപി കോകിയഴൽകൊണ്ടതി ഭീഗ്ലമായ
ദോഷാവിന്നു ക്ഷണവനോടു കഴിച്ചിടുന്നതു
അശാനുബന്ധമതുകൊണ്ടു ഗരീയസോപീ
ക്ലേശാനമോ! നന്ദ! ജനങ്ങൾ സഹിച്ചിടുന്നതു. ഹന്ന

കുണ്ഡൻ— ശാർദ്ദൂരവാ! നീ ശക്തന്തയേ മുൻപിൽ കൊണ്ടുചെ
ന്നു രാജാവിനോട് ഇപ്രകാരം ഞാൻ പറഞ്ഞയച്ചതായി
പറയണം.

ശാർദ്ദൂരവൻ— തത്രവോൻ അജ്ഞാപിച്ചാലും.

കുണ്ഡൻ—

നന്നായോക്കു ജനം തപോധനമിമം ചൊല്ലാൻ നീൻ വംശവും,
തന്നാൾ പ്രേരണയെന്തെന്തിന്നിലിവൾ താനപ്പിച്ചൊരപ്രേമവും
കന്നായ് ഗ്രാഹ്യപരിശ്രമങ്ങളിലിയം സാമാന്യബുദ്ധ്യതപയം
പിന്നാലുള്ളതു ഭോഗ്യമാണതു വധുബന്ധുക്കൾ ചൊല്ലേണമോ?()

ശാർദ്ദൂരവൻ—സന്ദേശത്തേ ഞാൻ ധരിച്ചു.

കണ്ഠൻ—(ശകന്തയോട്) ഇനി നിന്നോടു പറയാനുള്ളതിന്നേ പറയാം. നോക്കൂ. കാട്ടിൽ വസിക്കുന്നു എങ്കിലും ഞാൻ ലൌകികത്തേയും അറിയുന്നു.

ശാർദ്ദൂരവൻ—ബുദ്ധിമാന്മാരുടെ ബുദ്ധിക്ക് അവിഷയമായി ഒന്നും ഇല്ലല്ലോ.

കണ്ഠൻ—ശകന്തളേ! നീ ഇവിടെനിന്നു ഭക്തഗൃഹത്തിൽ ചെന്നു ചേർന്നാൽ—

ഭക്ത്യാ സേവികു പുഷ്പാൻ മരുവുക സഖിയേ-

പ്പോൽ സപതീജനത്തിൽ

ജ്ഞാവിൻ വിപ്രിയം ചെയ്യരുതു നികൃതയെ-

ന്നാകിലും കോപമൂലം,

അത്യന്തം ഭൂത്യരിൽ കാട്ടുക സരളതയേ

ഗ്ലവ്മില്ലാതെഭോഗേ-

ഷ്ഠിത്ഥം വാഴുന്നു യോഷിത്തുകൾ ഗൃഹിണികളാ-

യന്ത്രഥാ ഗേഹബാധാഃ.

എച്ച്

ഗൌതമിയുടെ അഭിപ്രായം എന്താണ്?

ഗൌതമി—വധുജനത്തിന് ഇത്രതന്നെ ഉപദേശിക്കാനുള്ള ക്ഷണത്തേ! എന്തെയും സഖിമാരെയും അലിംഗനം ചെയ്തു പറഞ്ഞയയ്ക്കൂ.

ശകന്തള—അച്ഛാ! ഇവിടെ വെച്ചുതന്നെ എന്റെ തോഴിമാരും തിരിച്ചു പോകയാണോ?

കണ്ഠൻ—കണ്ടേ! ഇവരെയും വേളി കഴിച്ചു കൊടുക്കണമല്ലോ. ഇവർ കൂടെ അങ്ങോട്ടു വരുന്നതു ശരിയല്ല. ഗൌതമി നിന്നോടൊരുമിച്ചു പോരാം.

ശകന്തള—(കണ്ഠനേ അലിംഗനം ചെയ്ത്) ഞാൻ ഏങ്ങനെയുണ് ഇപ്പോൾ അച്ഛന്റെ മടിയിൽ നിന്നും പരിഭ്രഷ്ടയാക്കിട്ടു മലയപർവ്വതത്തിന്റെ തടത്തിൽ നിന്നും പഠിക്കപ്പെട്ട ചന്ദ്ര

നലതപോലെ ദേശാന്തരത്തിൽ പ്രാണധാരണം ചെയ്യുന്നതാ?

കണ്ണൻ—കഞ്ഞെ! എന്നാണിങ്ങനെ അധൈര്യപ്പെടുന്നത്?

ശീലേനാപി കലേന യോഗ്യതമനാം ഭന്തുഃപ്രിയാദേവിയായ് ചാലേപാന്തു തദർത്ഥമായ് ബഹുലമാം കൃത്യത്തിൽ നിത്യാകലാ, കാലേ കല്പഷഠീനനായ മകനേപ്പറ്ററുക്കണേ പ്രാചിപോൽ ബാലേ! നീ മമ വിപ്രയോഗകൃതമാം മാലേതു മാലോചിയാ.പൻ

[ശകന്തള കണ്ണന്റെ കാലുകൾ വീണു നമസ്സരിക്കുന്നു.]

കണ്ണൻ—നിന്റെ സയാഭീഷ്ടങ്ങളും സിദ്ധിക്കട്ടെ.

ശകന്തള—(സഖിമാരുടെ അടുക്കൽ ചെന്നു്) എന്റെ തോഴിമാരേ! നിങ്ങളുടെ മണ്ടുപേരും എന്നേ ഭരമിച്ചു തന്നെ അലിംഗനം ചെയ്യിൻ.

(അനസൂയയും പ്രിയംവദയും അപ്രകാരം ചെയ്തു്)

ശകന്തളേ! രാജാവു നിന്നേ കണ്ടിട്ടു് ഒരുവേള ഉടനേ ഭാമ്മിക്കാതെയിരുന്നാൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പേരുകൊത്തീട്ടുള്ള ഈ മുദ്രമോതിരം കാണിക്കണേ.

ശകന്തള—നിങ്ങളുടെ ഈ ശങ്കയെ കേട്ടിട്ടു ഞാൻ ഞെടുത്തുണ്ടു. സഖിമാർ—ഭയപ്പെടേണ്ട. അതിസ്സേഹം അസ്ഥാനത്തിലും അനിഷ്ടശങ്കിയാണല്ലോ.

ശാർണ്ഗ്ഗരവൻ—നേരം വൈകുന്നു. ഇനി വേഗത്തിൽ പുറപ്പെടാം.

ശകന്തള— [അശ്രുമാഭിമുഖിയായി നിന്നിട്ടു്] അച്ഛാ! എന്നാണു ഞാൻ ഇനിയും ഈ തപോവനത്തേ കാണുന്നതാ?

കണ്ണൻ—ഞാൻ പറയാം. കേട്ടോ.

ചിരായചതുരന്തയാം ധരണിതൻ സചതീഭവി-
ച്ചരാതികലമാമിനം തന്യമാപ്യ ദൃഷ്ട്വന്തജം,
ധരാഭരമചൻ വഹിക്കുമളവിൽ പ്രിയോപേതയാഘ്
വരാമിനി വസിക്കുവാറൊടുവിലെന്തകൾക്കിങ്ങുതാൻ. ൨൦

കേശമി—കഞ്ഞേ! യാത്രാമുഹൂർത്തം അതിക്രമിക്കുന്നു.
 അച്ഛനേ തിരിച്ചുവരൂ. അല്ലെങ്കിൽ അത്ര ഭയാൻ തന്നെ
 തിരിച്ചു പോക നല്ലൂ. ഇവൾ പിന്നെയും പിന്നെയും ഇ
 ങ്ങനെ കാരോന്നൊക്കയും പറഞ്ഞുകൊണ്ടിരിക്കും.

കണ്യാൾ—കഞ്ഞേ! എന്റെ തപോനഷ്ടാനത്തിനു താമസമാ
 കുന്നു.

ശകന്ത—(പിന്നെയും കണ്യാളനെ ആലിംഗനം ചെയ്ത്)
 ഇപ്പോൾ തന്നെ തപസ്സുകൊണ്ടു ക്ഷീണിച്ചിരിക്കുന്ന ഈ
 ശരീരത്തെ അച്ഛൻ എന്നേക്കുമിട്ടു വ്യസനിച്ചു ഇനിയും
 ക്ഷീണിപ്പിക്കരുതേ.

കണ്യാൾ—(നെടുവീച്ചോടുകൂടി)

ഭവത്യാകൃതപ്രയാമേ ഭവാനുപാരത്രസമാം,
 നീവാരബലി കാണുമ്പോൾ കോവാവത്സേ! ശശൂർമ്മേ! റഹ

എന്നാൽ പോകതന്നെ. മാഗ്ഗങ്ങളിൽ നിന്നു മംഗളം ഭ
 വിക്കട്ടെ!

[ശകന്തയും സാരഥിയും പോയി]

അനന്യയും പ്രിയംവദിയും— [ശകന്തയുടെ വന്നോടേ നോക്കി
 കൊണ്ടു വരാ കഷ്ടം! ധാ കഷ്ടം! ശകന്തയുടെ വൃദ്ധങ്ങളുടെ
 മറവുകൊണ്ട് കാണാൻ പാടില്ലാത്തൊരായല്ലോ.

കണ്യാൾ—(നെടുവീച്ചോടുകൂടി) അനന്യേ! നിങ്ങളുടെ ഭർമ്മിച്ചു
 കളിച്ചു നടക്കുന്നവൾ പോയി. വ്യസനത്തോ അടക്കിക്കൊ
 ണ്ട് എന്റെ ഇട വരുവിൻ.

അനന്യയും പ്രിയംവദിയും—(അപ്പോൾ എപ്പോഴോ ശകന്ത
 ഉണ്ടല്ലോ അതുവന്നപ്പോൾ പലപ്പോഴും അത്രമേൽ ക
 ടകുന്നുവോ?

കണ്യാൾ—നിങ്ങളുടെ സ്നേഹത്തിന്റെ അവസ്ഥയ്ക്കു ഇങ്ങനെ
 തോന്നുന്നതു സാരമാണ് [വിലാപത്തോടുകൂടെ ചുറ്റിനടന്ന്]
 അപ്പോ! ശകന്തയേ ഭർമ്മാവിന്റെ അടുക്കലേക്കു പറഞ്ഞു

നന്ന അഭിജ്ഞാനശാക്തളം മണിപ്രവാളം

യച്ഛ് ഇപ്പോൾ ഞാൻ സ്വസ്ഥചിത്തനായി. ഏറെന
ന്നാൽ,

പരസ്വമത്രേ കലകന്യകാജനം
പരിഗ്രഹീത്രേ ത മയച്ചു സാംപ്രതം,
പരം പ്രസാദം കലരന്ന മേ മനം
തിമിച്ചു നൾകിപ്പണയത്തെയെന്ന പോൽ. ൨൨

[ഏല്പുവരുചോതി]

അഖ്യാം അങ്കം

ആസനസ്ഥനായി രാജാവും മാസവ്യന്തം
പ്രവേശിക്കുന്നു.

മാസവ്യൻ—(ചെവി കെട്ടി) തോഴരേ! കേട്ടോ? സംഗീതശാല
യുടെ ഉള്ളിൽ മനോഹരമായി ഒരു പാട്ടു കേൾക്കുന്നു. മന
സ്സിലായോ? തത്രവേതി ഫംസപദിക വണ്ണചരിചയം
ചെയ്താണ്.

രാജാവ്—മിണ്ടാതിരിക്കുക കേൾക്കട്ടെ.

അന്നിയറയിൽ [ഗാനം ചെയ്യപ്പെടുന്നു]

ജ്യോതിച്ച ലോഭമൊട്ടു നൽപുതുതേൻ കടിപ്പാൻ
ചുംബിച്ചു മൃതകലികാമതി കൌശലേന,
അരംഭോജിനീ വസതിമാത്ര കൃതാർത്ഥനായി.
കിംഭോ! മറന്നു കിതചളമര! തപമേനാം? ൧

രാജാവ്—അഹോ! ഗീതിയിൽ രാഗം പ്രവഹിക്കുന്നു എന്ന് തോ
ന്നം.

മാസവ്യൻ—ആകട്ടെ, പാട്ടിന്റെ താൽപര്യം സ്വാമിക്കു മനസ്സിലാ
യോ?

രാജാ—(ചിരിച്ചുചൊണ്ടു്) ഞാൻ ഒരിക്കൽ ഹംസപദികയിൽ കൃതപ്രണയനായിരുന്നിട്ട് ഇപ്പോൾ വസുമാതീദേവിയുടെ അടുക്കൽ തന്നെ ഇരിക്കുന്നു എന്നൊരു ഹംസപദിക മുള്ളുപറകയാണ്. ആകട്ടെ, മാഡവ്യാ! താൻ അവളുടെ അടുക്കൽ ചെന്നു 'ശകാരം നല്ല ശിക്ഷയായി' എന്ന് ഞാൻ പറഞ്ഞയച്ചതായി പറയണം.

മാഡ—സ്വാമിയുടെ കല്പനപോലെ ചെയ്യാം. [ഏഴനേരം] തോഴരേ! സസോരബന്ധം ഉപേക്ഷിച്ചു മുദുക്ഷുവായിരിക്കുന്നവനെ അപ്പാസ്ത്രീകൾ പിടികൂടിയായാൽ പിന്നെ അവനു മോക്ഷം ഇല്ലാത്തതുപോലെ ഹംസപദികയുടെ പരിചാരികമാർ എന്റെ കടുമ്മിയിൽ പിടികൂടിയായാൽ പിന്നെ എനിക്കു മോക്ഷം എങ്ങനെയാണ്?

രാജാ—ആട്ടെ, പോവൂ. കൌശലത്തിൽ പറയൂ.

മാഡ—നിയാഹമില്ലല്ലോ. [പോയി]

രാജാ—(ആത്മഗതം) എന്താണെന്നിടേ ഈ ഗാനം കേട്ടിട്ട് ഇപ്പോഴുനവീർമ്മം ഇല്ലെങ്കിലും ഉള്ളിൽ ബലവത്തായി എന്തോ കൌതുക്യം തോന്നുന്നതാ? അഥവാ,

സന്തോഷിച്ചു വസിച്ചിടുന്നളവിലും രമ്യങ്ങളാം ഗോചരൈർ.
 ജനോമന്തരുദിച്ചിടും പ്രബലയാമൽക്കണ്ണതൻ കാരണം,
 എന്തോ പൂർവ്വജനസ്സിലുള്ള മമതാബന്ധം സ്വഭാവസ്ഥിരം
 ചിന്തോചസ്ഥിതമാകുതാനിഹ പുനസ്സന്ദേഹമില്ലേതുമേ. ൨

[പശ്ചാക്ഷനം തി സ്ഥിതി ചെയ്യുന്നു]
 ഹരിക്കാരൻ പ്രവേശിക്കുന്നു.

ഹരി—(നെടുവീർപ്പ് വിട്ട്) അയ്യോ! ഞാൻ ഈ മട്ടിലായി.

നാലുകെട്ടിലധികാരമുദ്രയാൽ
 കോലു കിട്ടിയതെന്നിങ്ങു സാംപ്രതം,
 കാലു തട്ടി മറിയാതിരിക്കുവാൻ
 കാലമൊട്ടു കഴിയെ പ്ലുചിച്ചിതേ.

മഹാരാജാവിനു ധർമ്മകാര്യം അനന്തികൃമണീയം തന്നെ. എങ്കിലും ഇപ്പോൾ തന്നെ രാജ്യകാര്യങ്ങൾ കേട്ടു കഴിഞ്ഞു ധർമ്മാസനത്തിൽ നിന്നും എഴുന്നേറ്റ് അകത്തെഴുന്നള്ളിയിരിക്കുന്ന മഹാരാജാവിനോടു കണപമഹഷിയുടെ ശിഷ്യന്മാർ വന്നിരിക്കുന്ന വിവരം ചെന്നറിയിച്ചു പിന്നെയും ഉടനെ ശ്രമപ്പെടുത്തുന്നതിനു ഞാൻ മടിക്കുന്നു. അഥവാ ലോകരക്ഷയെന്ന ജോലിക്കു് ഒരിക്കലും വിശ്രമം ഇല്ലല്ലോ. എന്തെന്നാൽ—

തുരംഗമാൻ ചേർത്തു സകൃദ്രഥേ രവി
 ന്നിരന്തരാർജ്ജുനതി സ്സുഭാഗതിഃ,
 ഭരം വഹിക്കുന്നു ഭൂവസ്സുഭാ ഫണീ
 കരം ഗ്രഹിക്കും നൃപതിക്കുമിക്രമം. ൪

അതുതുകൊണ്ടു് ഇപ്പോൾ തന്നെ ചെന്നു് അറിയിച്ചുകൊണ്ടു് (ചാരിനടന്നു നോക്കിട്ടു്) ഇതാ മഹാരാജാവു്,
 പ്രജകൾക്കു നീജപ്രജകൾക്കു സമം കൃതകൃപ്യവിധിർ.
 ജന്മതേ വീഴ്ചനും ഭവനം കൃതകൃത്യതയോടധുനാ,
 നീജയുഗമനുബന്ധമതികൽ നന്തിച്ചു ദിവാ ശ്രമവാൻ
 ഗജയുഗമാനാതാപ വർജ്ജിത ശീതളദേശമിവ. ൭

(അടുക്കൽ ചെന്നു്) മഹാരാജാവു സർവ്വോൽക്കർഷണം വർത്തിച്ചാലും. മഹാരാജാവു സർവ്വവാനത്തിൽ വന്നിട്ടു് താപസന്മാർ കണപമഹഷിയുടെ സന്ദേശവ്യക്തകൊണ്ടു സ്രുതസമാന്തരമായി വന്നിരിക്കുന്നു. മേൽ വേണ്ടതു കല്പിച്ചുവോളെ.
 രാജാ—കണപമഹഷിയുടെ സന്ദേശവ്യക്തകൊണ്ടു വന്നിരിക്കുന്നോ? ഹരി—സുഗമി.

രാജാ—എന്നാൽ ആ താപസന്മാർക്കു ഹൃദയാവിധി സൽക്കരിച്ചു് കൂട്ടിച്ചുകൊണ്ടു വരുന്നതിന്നു ഞാൻ പാഠത്തിരിക്കുന്നു എന്നു് പൂരോഹിതൻ സേവകമാതൻ്റെ അടുക്കൽ ചെന്നു പറയണം. ഞാനും അവർക്കു കാണുന്നതിനു യോഗ്യമായ സ്ഥലത്തു ചെന്നു മുൻപിൽകൂട്ടി നില്പാം.

മരിക്കാൻ—കല്പനപോലെ ചെയ്യാം. [പോയി]

രാജാ—(ഏഴന്നേം) ആരവിടെ?

[നടയിൽ തവണക്കാരത്തി പ്രവേശിച്ച്]

തിരുമേനി കല്പിച്ചാലും.

രാജാ—വേത്രവതീ: അഗ്നിയോത്രവേദനത്തിലേക്കു വഴി കാണിക്കൂ.

തവണ—ഇങ്ങനെ എഴുന്നള്ളാം.

രാജാ—(ചുറ്റിനടന്നുകൊണ്ട് രാജ്യഭാരമേറ്റു നടിച്ച്) എല്ലാവരും ഇപ്പോൾ ലഭിച്ചാൽ സുഖികളായിത്തീരുന്നു. രാജാക്കന്മാർക്കു കണ്ട ചാരിതാർത്ഥ്യം ദുഃഖോത്തരമായിത്തന്നെ ഇരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ—

പ്രതിഷ്ഠാലാഭത്താലുതിവരമൗത്യകൃമതുതാ-
നതിക്ലേശോപേതം പുനരധിഗതാർത്ഥസ്യ ഭരണം,
ക്ഷിതക്ഷിത്തിൻകൃത്യം ശ്രമമരവുമാം ശ്രാന്തിദ്രവുമാ-
മതിന്നൊപ്പം ചേർപ്പാർ സ്വകരധൃതദണ്ഡം കൊടയതേ. ൩

[അണിയറയിൽ സൂതിപാഠകന്മാർ]

മഹാരാജാവു സർവ്വംകഷ്ടം വത്തിച്ചാലും.

നോമൻ—ജനമിതമതിനായിക്കൈവെടിഞ്ഞാത്തമസൗഖ്യം
ദിനമനു വലയും നിൻവൃത്തിയിവണ്ണമത്രേ,
അനുഭവം ശിഷ്ടാൽ ഭൂതം ലോഭമുണ്ണ
നനുചരിച്ചതാപം മരായാലാശ്രിതാനാം. ൭

രണ്ടാമൻ—ഭൂമിയിലുണ്ടാകുന്നതിനായി നിത്യഭിക്ഷകന്മാർ
ഭവസി പലമശാനതികായി രക്ഷയ്ക്കുമായി,
ഭൂമിമനുഭവിക്കാൻ ഭൂദായാദയങ്ങൾ
ഭവതഃപരിപൂർണ്ണം ഐന്ദ്രിയം പ്രകാശം. ൮

രാജാ—രാജ്യഭാരമേറ്റാൽ ക്ലാതമനസ്സായ ഞാൻ ഈ സൂതി

വാഠകവാക്യങ്ങളാൽ പിന്നെയും പ്രോത്സാഹിതനായി ഭവിക്കുന്നു.

[ചുറ്റി നടക്കുന്നു]

തവണ—ഇതാ! ഇപ്പോൾ തന്നെ തുത്തുതളിച്ചു തുടങ്ങിപ്പൊട്ടിപ്പോട്ടു ഭവിക്കുന്നതും സമീപത്തു നില്ക്കുന്ന ഹോമപശുവോടു കൂടിയ തുമായ അഗ്നിഹോത്രഭവനത്തിന്റെ തിണ്ണ മഹാരാജാവ് ആരോഹണം ചെയ്യാലും.

രാജാ—[വഹിജനത്തിന്റെ തോളിൽ താങ്ങി കയറിനിൽ] വേത്രവതീ! ഏതുദേവിച്ചായിരിക്കും ഭഗവാൻ കണപൻ എന്റെ അടുക്കലേക്കു താവസന്മാരേ പറഞ്ഞയച്ചിരിക്കുന്നത്?

നിത്യാനുഷ്ഠാനവിപ്ലവം കിടവി വരികയോ?

താവസാനാം നിവസ.

പ്രശ്യാസ നാടവീപ്രാണികളിചചനനം

ചെങ്ങയോ കോപി ധൃത്തഃ?

കൃത്യാനാം തൊറുമൂലം മമ വിളവു ഭവി.

കാഠ്യയോ ഭൂഃമാണാ.

മിത്യാനുസ്യപ്രതക്പ്രകരമപരിനി.

ഷ്ടാകലം മാനസം മേ.

ൻ

തവണകുമാരി—സുചരിതത്തെ കൊണ്ടാടുക. ശീലമുള്ളവരായ മഹർഷിമാർ മഹാരാജാവിനെ സംഭാവനം ചെയ്യാൻ വന്നിരിക്കുന്നു എന്നു ഞാൻ ഉറപ്പിക്കുന്നു.

[നഗരമിടേയും ശകന്തളയേയും മുൻപിലാക്കി

താവസന്മാരും അവരുടെ മുൻപിലായി ചുരോമിതരും പ്രവേശിക്കുന്നു.]

ഹരിക്കരൻ—ഭഗവാന്മാർ ഇതാ ഇങ്ങനെ എഴുന്നള്ളാം.

ശാർദ്ദൂലൻ—ശാമദപതാ!

വൃദ്ധനതാഭാപ്രവാണധികയാമ്നികനസ്യ ജനേ-

ഷപചഥമതാൽ പ്രപൃത്തനചക്രഷൂനമിപ്പൊരുവൻ,

അപരിചിതസ്കന്മാവി ഹൃദമേതദൈവമി ജനൈ-
പരിമിതൈർവൃതഃ ഹൃതവഹേന പരീതമിവ.

൧൦

ഈ പുരപ്രവേശത്താൽ അങ്ങേക്ക് ഇങ്ങനെ തോന്നുന്നതു
യുക്തംതന്നെ. അതുപോലെ ഞാനും—

സ്നാതൻ യഥാഭൃക്തനൈസ്സൗശ്ചനൈ-
പ്ലുതൻ യഥാ സുപ്ലനൈയുത്ഥിതൻ യഥാ,
സ്വാതന്ത്ര്യവാൻ യന്ത്രിതനേ യഥാ തഥൈവ
വൈതം വിലോകേ സുഖസംഗിനം ജനം.

൧൧

ശകന്തള — [ദുർഗ്ഗിമിത്തത്തെ നടിച്ചു] അയ്യോ! എന്താണെന്റെ വ
ലത്തേ കണ്ണു സ്വീരിക്കുന്നത്?

ഗൈതമി—കണ്ടേ! ഭക്തുകലദേവരാമാർ അശ്രുഭക്തേ നിവ
ർത്തിപ്പിച്ചു നിനക്ക് സകല മംഗളങ്ങളേയും തരട്ടെ!

[ചുറ്റി നടക്കുന്നു.]

പുരോഹിതൻ—[രാജാവിനെ കാണിച്ചു] താവസന്മാരേ! ഇതാ!
നാലുജാതികളുടേയും നാലാശ്രമങ്ങളുടേയും രക്ഷിതാവായ
രാജാവു മുരവേകുട്ടിത്തന്നെ എഴുന്നോടു നിങ്ങളെ പ്രതി
ക്ഷിച്ചു നില്ക്കുന്നു. ഇദ്ദേഹത്തേ നോക്കിൻ.

ശാസ്ത്രരവൻ—മഹാബ്രാഹ്മണാ! രാജാവിന്റെ ഈ വിനയസപ
ഭാവം അഭിനന്ദിക്കാനുള്ളതുതന്നെ. എന്നാൽ ഞങ്ങൾ ഇ
തിനെക്കുറിച്ച് അഭയ്യർപ്പിച്ചിട്ടില്ല. എന്തെന്നാൽ—

ഫലഭരണ തരകൾ നമിച്ചിടം
ജലഭരണ ഘനങ്ങളുമടങ്ങേന,
അലഘുസംപദി സജ്ജനവും തഥാ
വിലസിടുന്നു ഗുണം ഗുണികൾക്കിതു.

൧൨

രാവണ—മഹാരാജാവേ! മഹാർഷിമാരുടെ മുഖഭാവം തെളിഞ്ഞി

രികുകൊണ്ട് ഇവർക്കു ക്ലേശകാരണം ഒന്നുമില്ലെന്നു ഞാൻ ഉറപ്പാക്കുന്നു.

രാജാ—(ശകുന്തളയോടുകൂടി) ആ യുവതി ആരായിരിക്കും?

പുഷ്പലദ്വീപി മറുപടിയ്ക്കിട്ടു
പുഷ്പരാജി മുനിമാരുടെ മധ്യേ,
ശുഷ്കപത്രനടുവിൽ സ്ഥിതമാകും
നിഷ്കലങ്കതളിരെന്നതുപോലെ.

൧൩

തവണ—ഇവളാണെന്ന് അറിയാൻ എനിക്കും കൌതുകം തോന്നുന്നു. ആരായാലും ഇവളുടെ രൂപം ദർശനീയമായിരിക്കുന്നു.

രാജാ—ഇരിക്കട്ടെ. പരകളത്രത്തെ നിവർണ്ണനം ചെയ്യുന്നതു നമുക്കു യോഗ്യമല്ല.

ശകുന്തള—(മാറത്തു കൈവെച്ചുകൊണ്ട് ആത്മഗതം) ഹൃദയമേ! എന്താണിങ്ങനെ തുടിക്കുന്നതാ? ഭർത്താവിന്റെ അപ്രകാരമുള്ള സ്നേഹത്തേ കാത്തു് ധൈര്യപ്പെട്ടുകൊൾക.

പുരോഹിതൻ—(മുൻപോട്ടു് ചെന്നു്) രാജാവേ! ഈ താപസന്മാർ യഥാവിധി പൂജിതന്മാരായി. ഇവരുടെ കലപതി പറഞ്ഞ യച്ചതായിട്ടൊരു കാര്യം ഇവർക്കു ഗ്രഹിപ്പിക്കാനുണ്ട്. അതിനെ രാജാവു കേൾക്കണം.

രാജാ—ഞാൻ ശ്രദ്ധയോടുകൂടിയിരിക്കുന്നു.

താപസന്മാർ—(ചയ്യയത്തിക്കൊണ്ടു്) രാജാവു സഃയാൽകഷണവത്തിച്ചാലും.

രാജാ—ഞാൻ നിങ്ങളെ എല്ലാവരെയും അഭിവാദനം ചെയ്യുന്നു.

താപസന്മാർ—ഭവാനു മംഗളവും ഇഷ്ടസിദ്ധിയും ഭവിക്കട്ടെ.

രാജാ—മഹർഷിമാർക്കു തപസ്സു നിവർണ്ണമായിരിക്കുന്നോ?

താപസന്മാർ—തപസ്സിനേതും തടവില്ല ഞങ്ങളേ വിപത്തു തീർത്തിങ്ങു ഭവാനു ഭവിക്കവേ,

രാജാ—ഇതെന്താണ് ഉപന്യസിച്ചത്?

ശങ്കരൻ—(ആത്മഗതം) ഈ വാക്ക് എന്റെ മേൽ തീ കോരിയിടുന്നു.

ശാസ്ത്രവാൻ—ഇതെന്താണ് ഉപന്യസിച്ചതെന്നോ ചോദിക്കുന്നത്? കൊള്ളാം, നിങ്ങൾ ലോകതന്ത്രങ്ങളിൽ ഏത്രയും സാമർത്ഥ്യമുള്ളവരാണല്ലോ. ഇതു മനസ്സിലായിട്ടില്ലയോ?

ജാതവിവാഹം യുവതി സച്ചരിതാപി നിജ-
ജ്ഞാതകലൈകവാസിനി മരിച്ചു വിശങ്കിതയാം,
താതമുഖകു വാഞ്ചരയതുക്താണ്ടു, പതിക്കുവളിൽ
പ്രീതിവരാശ്ശിലും പതിഗ്രാഹത്തിലച്ചിടവാൻ. ൧൭

രാജാ—അത്ര ഭവതി എന്നാൽ മുഖിൽ വിവാഹം ചെയ്യപ്പെട്ടുവെച്ചാണോ?

ശങ്കരൻ—(വിവാഹത്തോടുകൂടി ആത്മഗതം) ഹൃദയമേ! നിന്റെ ആശങ്ക ഇപ്പോൾ ശരിയായി.

ശാസ്ത്രവാൻ—കൃതവൈരമതോ? ധർമ്മം
ബാധ! വിമുഖരയോ? കൃഷേഷ്യ നിന്ദയതോ?

രാജാ—ഇപ്പോഴത്തെ കാര്യങ്ങളെ ഉണ്ടെന്നു സ്ഥാപിച്ചു ഇങ്ങനെ ചോദിക്കുന്നതെന്താണ്?

ശാസ്ത്രവാൻ—ഭാരതവാകന്നി വക്ത്രീകൾ
മതിയതിലതിവിത്തമത്താനാം. ൧൮

രാജാ—ഞാൻ സവിശേഷം അധീഷ്ഠിപ്പാനായി.

ശാസ്ത്രവാൻ—കേരള! ക്ഷണനേരം ലജ്ജിക്കാതിരിക്ക. നിന്നേ മൃദിച്ചിരിക്കുന്ന മുണ്ടു ഞാൻ ഏടുക്കാം. അപ്പോൾ ഭർത്താവു നിന്നെ കണ്ടറിയും. [പരഞ്ഞതുപോലെ ചെയ്യുന്നു.]

രാജാ—[ശങ്കരന്റെ നോക്കി ആത്മഗതം]

കൊണ്ടാടത്തക്കത്രപംതദിദമുപനതം
പണ്ടുതൊൻ സ്വീകരിച്ചി-
ട്ടുണ്ടാമോയില്ലയോയെന്നനധിഗതപരി
മേദനായിട്ടിദാനീം,
കണ്ടെത്തിപ്രാതരാദിനവമിഹികാ-

ഗർഭമാംകന്ദപുഷ്പം

വണ്ടത്താൻപോൽഗ്രഹിക്കുന്നതിനുമരുതനി-

ക്കിന്നുവേക്ഷിപ്പതിന്നം,

ഹൻ

[വിചാരമഗനനംവി സമിതിചെയ്യുന്നു]

തവണകാരന്തം— (ആത്മഗതം) അഹോ! മഹാരാജാവിന്റെ ഡ
മ്നീഷു വിസ്മയനീയംതന്നെ. അനായാസേന പ്രാപ്തമാ
യ ഇങ്ങനെയുള്ള രൂപത്തേ കണ്ടിട്ടു മററരെങ്കിലുമായിര
ന്നാൽ സംശയിക്കുമോ?

ശാർംഗ്ഗാവൻ— എന്താണൊന്നും മിണ്ടാതിരിക്കുന്നത്?

ശാർംഗ്ഗം— അല്ലയോ മഹേഷ്! ഞാൻ നന്നായി വിചാരിച്ചു ഞാ
കിട്ടും അത്ര ഭവതിയേ സ്വീകരിച്ചതായി തോന്നുന്നില്ല.
പാണു എങ്ങനെയൊന്നു സ്വപ്നമായ ഗർഭലക്ഷണത്തോടുള്ള
ടിനു ഇവളു കളത്രതേപാ സ്വീകരിക്കുന്നത്?

ശകന്തളം— (വിഷാദത്തോടുകൂടി ആത്മഗതം) ഹാ കഷ്ടം! വിചാരി
ത്തേക്കുവെച്ചതെന്ന സംശയമായ സ്ഥിതിക്ക് ഇന്നു അത്രയും
ഗ്രഹങ്ങൾ കൊണ്ട് എന്തുഫലം?

ശാർംഗ്ഗാവൻ— എന്താൽ വേണ്ട.

ഇച്ചാത്മജാം രഥസി വേട്ടതു സമ്മതിച്ചു
ശ്ലേഷാഗ്രന്ഥം മുനി നിനക്കവമാന്യനത്രേ,
മുഖ്യം ധർമ്മം തിരിയെ മോക്ഷനനേ വീചിച്ചു.
ദൃഷ്ട്വനം നൽകവതുപോലിതുചെയ്തമൃഗം.

ററ

ശാർംഗ്ഗം — ശാർംഗ്ഗാവൻ! താൻ ഇവി മിണ്ടാതിരിയ്ക്കൂ. ശകന്തളം!
ഞങ്ങൾ പറയേണ്ടതു പറഞ്ഞു കഴിഞ്ഞു. ഇദ്ദേഹം ഇങ്ങ

നെ പറയുന്നതിനു മറിച്ചു ബോധപ്പെടുത്തുന്നതായ ഉത്തരം നീ തന്നെ ഇദ്ദേഹത്തിനോടു പറയണം.

അകന്ദള—(ആത്മഗതം) അപ്രകാരം ഇരുന്ന അനുരാഗം ഈ വിധമായിത്തീർന്ന സ്ഥിതിയ്ക്കു കാമപ്പെടുത്തിയതുകൊണ്ട് ഫലമുണ്ടോ? എങ്കിലും ആത്മശോധനത്തിനുവേണ്ടി പറയാനുള്ളതു പറകതന്നെ. (പ്രകാശം) ഭർത്താവേ!— (അശംകരീയിൽ വിരമിച്ചു) വിവാഹം സംശയിതമായിരിക്കുമ്പോൾ ഈ സംബന്ധനം മയ്യാദയല്ലല്ലോ. ചെരവാ! മുൻപിൽ ആശ്രമത്തിൽവെച്ച് അങ്ങു വാക്കുകൾകേട്ടു വിശ്വസിച്ചുപോയ ജ്ജ്വലിച്ചിരുന്ന എന്തെ അപ്രകാരം പ്രതിജ്ഞ ചെയ്തു വഞ്ചനയായി പരിഗ്രഹിച്ചിട്ട് ഇപ്പോൾ ഇങ്ങനെ പറഞ്ഞുപേക്ഷിക്കുന്നത് അങ്ങേക്കു യുക്തമല്ല.

ശോഭ—(ചെവിവെർത്തിട്ടു) ശിവ! ശിവ! കഷ്ടം! കഷ്ടം!

കാലയുഗം സ്വയമേവ പേരിനുമനിക്കൃത്യന്തവിഭ്രംശവും കാലേസ്സിൽ കളവോതിയെന്നിനുള്ളവാക്കിടാൻ തുടങ്ങുന്നു നീ? കൂലം കത്തി മറിച്ചിട്ടും നദി നിജസ്വരമാംബുചിന്നങ്ങളുസാ (ൽ മാലിന്യം തടശാവിതന്റെ പതനത്തോടൊത്തു ചെയ്യുന്നപോ-

അകന്ദള—ആകട്ടെ, അങ്ങു പരമാർത്ഥമായി എന്തെ പറകളത്രമെന്നു ശങ്കിച്ച് ഇങ്ങനെ പറയുന്നതാണെങ്കിൽ ഈ അടുവാളംകൊണ്ട് അങ്ങു സാശയത്തെ ഞാൻ കളയാം.

ശോഭ—കൊള്ളാം. അതു തമ്മെപ്പക്ഷം തന്നെ.

അകന്ദള—(ശോഭിതവിരൽ തൊട്ടുനാക്കിട്ട്) അയ്യോ! എന്റെ വിരലിൽ മോതിരം കാണുന്നില്ലല്ലോ. (വിഷാദത്തോടുകൂടി ഗൌരമിയെ നോക്കുന്നു.)

ശോഭ—ശക്രാവതാരത്തിനു സമീപത്തുവെച്ചു ശചീതിതം തെ വന്ദിക്കുന്ന സമയം നിന്റെ കയ്യിൽ നിന്നു മോതിരം ചെയ്യത്തിൽ വിണ്ടുപോയിരിക്കണം.

ശോഭ—(വിരിച്ചുകൊണ്ടു്) ഇതാണ് സ്രീകർമ്മ സമയോചിത

മായി ബുദ്ധിമുട്ടുകൾ തോന്നും എന്നു പറയപ്പെടുന്നതു്.

ശകന്തളം— ഇതു ദൈവം തന്റെ പ്രകൃതിയെ കാണിച്ചതാണു് മറ്റൊരു സംഗതി പറയാം.

രാജാ—കാണാൻ അടയാളമില്ലെന്നായപ്പോൾ കേൾക്കണമെന്നായി ആകട്ടെ, കേൾക്കാം.

ശകന്തളം—ഒരു ദിവസം നവംബർമാസത്തിൽ അങ്ങു താമരയില കൊണ്ടുള്ള പത്രത്തിൽ വെള്ളം കോരി കയ്യിൽ വെച്ചുകൊണ്ടിരുന്നു.

രാജാ—മുഴുവൻ കേൾക്കട്ടെ.

ശകന്തളം—അപ്പോൾ എന്റെ കൃത്രിമപത്രനായ ദീപ്തപാപം ഗൻ എന്നു മാത്രമേ അറിയുകയുണ്ടായിരുന്നു. എന്നിട്ടു് ആദ്യം അങ്ങുതന്നെ യേശുവിനോടു കൂടി വെള്ളം അറിഞ്ഞു കടിക്കാൻ കാണിച്ചു കൊടുത്തപ്പോൾ പരിചയം ഇല്ലാത്തകൊണ്ട് അതുകൂടെ വന്നു കടിച്ചില്ല. പക്ഷെ ആ വെള്ളംതന്നെ അങ്ങു കയ്യിൽ നിന്നും ഞാൻ വാങ്ങിച്ചു കാണിച്ചപ്പോൾ അതു രാജപത്രംതന്നെ കടിച്ചു. അതു കണ്ടിട്ടു് 'എല്ലാ പ്രാണികൾക്കും തന്റെ കൂട്ടുകാരൻ വാശിസം ഉണ്ടു്. ഇവടെ രണ്ടുപേരും കാട്ടിൽ വളർന്നവരാണല്ലോ' എന്നു പറഞ്ഞു് അങ്ങു പരിഹസിച്ചു.

രാജാ—സമാധാനത്തോടു കൂടി അങ്ങനെയൊക്കെയും സ്മരിക്കാൻ പറ്റാത്തപക്ഷമെന്നു് മറ്റൊരുപ്രകാരം വ്യാജവാക്യങ്ങൾ കാണിക്കുന്നതിന്നു് ആകർഷണപ്പെടുമ്പോൾ.

ശകന്തളം— മറ്റൊരുപ്രകാരം അങ്ങനെയൊക്കെയും തന്നെ വേറൊരുപ്രകാരം വ്യാജമെന്നുള്ളതു് അറിഞ്ഞുകൂടാ.

രാജാ—അല്ലയോ വയോധികനായ താപസീ!

സ്പീകറുക്ക ശിക്ഷിതപട്ടതപമമാനുഷിക-
 മാകല്യമെന്തുപറയേണ്ടതു മാനുഷിക,
 ആകാശദേശഗമനത്തിനു മുൻപപത്യം
 കാകാലയത്തിൽ മുറികത്തി വളത്തിടുന്നതു.

൨൨

ശകന്തള—(കോപത്തോടു കൂടി) മയ്യാദകെട്ടുവനായ അങ്ങ് തന്റെ
 ദിബ്ബലിയെ അനുസരിച്ചു മറുളളവരുടെ പ്രകൃതിയേ ഉഴ
 ഫിക്കുയാണ് ധാച്ഛു മായി ധർമ്മിഷ്ടന്റെ വേഷം കെട്ടി
 മുകളിൽ പുല്ലുകൊണ്ടു മറഞ്ഞ കിണറുപോലെ ഭയങ്കർനാ
 യിരിക്കുന്ന അങ്ങേ ഈ മാതിരി പ്രവൃത്തി മററാക്കേലും
 ചെ യുന്നതാനോ?

രാജാ—(അത്ഭഗതം) എനിക്കു സംശയം തോന്നിക്കത്തക്ക വിധമാ
 യി എന്നെ ഉദ്ദേശിച്ചുള്ള ഇവളുടെ കോപം നിവ്യാജമെ
 ന്നപോലെ കാണപ്പെടുന്നു. എങ്ങനെയെന്നാൽ—

ഇത്തരമ സ്മൃതിവ്യതികൃതാശയനായൊരുത്താൻ
 വൃന്തമുവാംശുവേഷ്യയറിയാതെയിരുന്നിടവേ,
 ചിത്ത രക്ഷാ ചുകന്നമിഴിചില്ലി ചുളുകുകയാൽ
 ചിത്തജകാർമുകംശ്രുടിതമോയിവളാൽ തുടിതി.

൨൩

(പ്രകംശം) ഭദ്രേ! ദിഷ്ഷന്തന്റെ ചരിത്രം എല്ലാവരും അറി
 ഞ്ഞിട്ടുള്ളതാണ് ഭവതി ഒരുത്തി മാത്രം ഇങ്ങനെ പറയ
 ന്നതെന്താണെന്നു മനസ്സിലാകുന്നില്ല.

ശകന്തള—വായിൽ തേനും മനസ്സിൽ വിഷവും വച്ചുകൊണ്ടി
 രിക്കുന്ന ഇദ്ദേഹത്തിനെ റിശപസിച്ചു സ്വാധീനയായി ഭ
 വിച്ചു എന്നെ തോന്നിയതു കാണിക്കുന്ന കുലടയെന്നാക്കി
 ത്തിത്തതു നല്ല ഭംഗിയായി.

[പുടകയുടെ അററാകൊണ്ടു മുഖം മറച്ചു കരയുന്നു]

ശാങ്ക്രമവൻ—ഇങ്ങനെയൊന്നു പയ്യോലോചിച്ചു നിരോധിക്കപ്പെ
 ടാത്ത ചപലപ്രവൃത്തി പശ്ചാത്തപിപ്പിക്കുന്നത. ആയതു
 കൊണ്ട്—

എല്ലാവിധം പ്രണയവും ബഹുധാ വരീക്ഷി-
ച്ചല്ലാതെ ചെയ്യരുതുവാംശു പുനവിശേഷാൽ,
വല്ലാത്ത വേഴ്ചയിതുപോലെ മനസ്സിണി.
ട്രില്ലാത്തയാളുകളിൽ വൈരമതായിടുന്നു.

൨൪

രാജാ—അല്ലയോ! ഇതെന്താണ് ഈ സ്ത്രീയുടെ വാക്കിനെത്ത
ന്നെ വിശ്വസിച്ചു എന്നെ ഇപ്രകാരം അധിക്ഷേപിക്കു
ന്നത്?

ശാർണ്ഠവൻ—(ആക്ഷേപത്തോടെ) കീഴ്മേലായി സംസാരിക്കുന്ന
തു നിങ്ങൾ എല്ലാവരും കേട്ടോ?

ജനനമുതൽ ചതിയറിഞ്ഞിടാത്തയ്യെ
ജനമോതിയോരു മൊഴി സത്യമല്ലപോൽ,
തനതായ വിദ്യ ചതിയെന്നതെപ്പൊഴും
മനസാപറിക്കുമവരാപ്തവാക്കുകൾ.

൨൫

രാജാ—അല്ലയോ സത്യവാദിൻ! നിങ്ങൾ പറയുന്നതിനെ ഞാ
ൻ സമ്മതിച്ചു. എന്നാൽ ഈ സ്ത്രീയെ വഞ്ചിച്ചിട്ട് എന്നോ
ണെന്നിരിക്കാരു പ്രയോജനമുള്ളത്?

ശാർണ്ഠവൻ—ധർമ്മഭംഗം തന്നെ.

രാജാ—പൌരവന്മാരാൽ ധർമ്മഭംഗം പ്രായ്മി ക്കപ്പെടുമെന്നുള്ളതു
വിശ്വാസയോഗ്യമല്ലല്ലോ.

ശാർണ്ഠവൻ—അല്ലയോ രാജാവേ! വാഗ്വാദം കൊണ്ടു ഫലമില്ല
ത്തങ്ങൾ ഗുരു പറഞ്ഞയച്ചതിനണ്ണം ചെയ്തു. ഇനി തിരി
ച്ചുപോകുന്നു.

എന്നാലീ നിൻ കാന്തയായോരു സാലുപി
നന്നാലിപ്പോൾ തൃജ്യതാം ശുദ്ധ്യതാംവാ,
ഭക്തപ്രയത്നായ് സർവ്വകർമ്മവ്യ ഭാരം
പുത്രോധാനം ചെയ്തു ഭക്താവിനത്രേ.

൨൬

ഗൌതമി! മുൻപേ നടന്നാലും. (പുറപ്പെടുന്നു)

ശകുന്തള—ഈ ധൃന്തനായ രാജാവ് എന്നെ ചതിച്ചുകളഞ്ഞു നിങ്ങളും അനാഥയായ എന്നെ ഉപേക്ഷിച്ചും വെട്ടുപോകുന്നു?

(പിന്നാലെ പുറപ്പെടുന്നു)

ഗൌതമി—(നിന്നു തിരിഞ്ഞുനോക്കിട്ട്) ശാർണ്ഠ്യരവ! ഇതാ കുരഞ്ഞും കൊണ്ടു ശകുന്തള നമ്മുടെ ചിന്നാലെ വരുന്നു. ഭർത്താവ് ഇപ്പോൾ നിർദ്ദയനായി നിരസിച്ച സമിതിക്ക് എന്റെ ക്ഷമയുപേക്ഷിക്കണമെന്നു ചെയ്യൂ?

ശാർണ്ഠ്യരവൻ—(കോപത്തോടെ തിരിഞ്ഞുനിന്ന്) എന്താണിത്?—ദോഷമെന്താണിത്! താനേതാണിത് ക്ഷമിക്കാനാ?

[ശകുന്തള ഭയപ്പെട്ടു വിറയുന്നു]

ശാർണ്ഠ്യരവൻ—ശകുന്തളേ!

കുന്തിയിലായിരത്തിയും വണ്ണമാണെങ്കിലിട്ടും
നന്ദനകലുഷിതയാം നീ കേവലം ത്രാജ്യവത്രേ;
സദാ യുടെ നില പോയിപ്പോകുന്നു തേ നോധമെങ്കിൽ,
പരിത്യക്ത ഭവനത്തിൽ പാർത്തോടോ ദാസിയായും ൨൭

നല്ലൊരു യോഗം പോകുന്നു.

രാജാ—(പ്രയാശപൂർവ്വം) എന്താണിത്? ഈ സ്രവ്യയെ വ്യഭാമോ
മരിപ്പിക്കാനാ?

അശ്വതിരകര വാദ്യോജ്ഞിയെത്താനുസ്മൃതം,
ശരണമേറ്റിനെയെത്താനുസ്മൃതം സ്പിഷ്ടിപ്പിടുന്നു:
വശികയാ പശുക്കളത്രേണയാട്ട മേത്രാതെത്തന്ന
നിശ്ചിതമയാകൾ നാത്യം വാണിടും കേണമടയാ. ൨൮

ശാർണ്ഠ്യരവൻ—പ്രവൃത്താന്തത്തെ കളത്രാൻതരത്തിൽ അസംഗം
നിമിത്തം അങ്ങു മറന്നുപോയിരിക്കയാണെങ്കിൽ അധ

മ്ബത്തെ കുറിച്ച് അത്ര ഭയമുള്ള അങ്ങേയ്ക്ക് ഇവളെ ഉപേക്ഷിക്കാമോ?

രാജാ—ഇതിൽ ഗുരുലഭ്യതപത്തെ നിങ്ങളോടുതന്നെ ഞാൻ ചോദിക്കുന്നു.

പാരമൈന്ദവിയോ, കഥിയ്ക്കയോ
സാരസാക്ഷി കളവെ,—ന്നശങ്കയിൽ
ദാരസംഗമമൊഴിയ്ക്കയോ വരം?
പാരദാരികതയെ ഗ്രഹിയ്ക്കയോ? ൨൯

പുരോഹിതൻ—(വിചാരിച്ച്) എന്നാൽ ഇങ്ങനെ ചെയ്തതന്നെ.
രാജാ—എങ്ങനെയെന്ന് അനുശാസിച്ചാലും.

പുരോഹിതൻ—അത്രഭവതി പ്രസവംവരെയും എന്റെ ഗൃഹത്തിൽ താമസിക്കട്ടെ. അതെന്നതാണെന്നുവെച്ചാൽ, മഹാബ്രാഹ്മണം ആദ്യംതന്നെ ഭവാനു ചക്രവർത്തിയായ പുത്രനുണ്ടാകുമെന്നു പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലോ. ഈ കണപച്ചുട്രിപ്പു ജനിക്കുന്ന പ്രജതാദൃശലക്ഷണങ്ങളോടുകൂടി യിജന്നാൽ അത്രഭവതിയെ സൽക്കാരപൂർവ്വം സ്വീകരിച്ച് അന്തഃപുരത്തിൽ പ്രവേശിപ്പിക്കാം. അല്ലെങ്കിൽ അച്ഛന്റെ സമീപത്തേക്കു തന്നെ പറഞ്ഞയ്ക്കാം.

രാജാ—പുരോഹിതന്റെ മനസ്സുപാലെ ആകട്ടെ.

പുരോഹിതൻ—കണ്ടേ! എന്റെ ഭർമ്മിച്ചു വരിക.

ശകന്തള—ഭൂദിഭവീ! എന്നിങ്ങ പ്രവേശദാരം തരണേ!

(പരഞ്ഞുകൊണ്ടു പുരോഹിതനോടും പാവസന്ദാരോടും കൂടി ചേർന്നി)

രാജാവു ദുർവാസാവിന്റെ ശാപശക്തിയാൽ തിരോഹിതസ്തുതിയായി ശകന്തളയെക്കുറിച്ചുതന്നെ വിചാരിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു.

അണിയായിൽ—ആശ്ചര്യം! ആശ്ചര്യം!

രാജാ—(കെട്ടിട്ട്) അതെന്നതായിരിക്കാമോ?

പുറം അഭിജ്ഞാനശാക്തന്മാരും മണിപ്രവാളം

പുരോഹിതൻ—(പ്രവേശിച്ച് ആശ്ചര്യത്തോടെ) മഹാരാജാവേ! അത്രയും താഴെ കയ്യാടിയ സഭയിലിരിക്കുന്നു.

രാജാ—അതെന്തെന്നാണ്?

പുരോഹിതൻ—മഹാരാജാവേ! കണപരിഷ്കാരം തിരിച്ചുപോയിക്കഴിഞ്ഞപ്പോൾ—

നിന്നും ചെയ്ത തന്മാത്രകൾക്കു ഞാൻ
നിന്നും ചെയ്തതിന്നുപോകുകയുണ്ടായി

രാജാ—എന്നിട്ടോ, പിന്നെയെന്താണുണ്ടായത്?

പുരോഹിതൻ—അപ്പോൾവന്നുഗണപതിയെപ്പറ്റി ജ്യോതിരേണമെല്ലാമുണ്ടായതാൽ ഗ്രഹിച്ചുപോയി. ൩൦

(എല്ലാവരും വിസ്മയത്തോടെ നോക്കുന്നു.)

രാജാ—മുൻപേതന്നെ ഞാൻ ആ സ്രീയുടെ കാര്യത്തേക്കറിച്ച് ഒന്നും അറിഞ്ഞിട്ടില്ലെന്നു പറഞ്ഞു തള്ളിക്കളഞ്ഞില്ലേ? നിങ്ങളുടേതല്ലാത്തതായ ഉപദേശങ്ങളെക്കൊണ്ട് എന്തൊന്നും മനസ്സിലാക്കുവാൻ കഴിയുമോ? പുരോഹിതൻ പോയി വിശ്രമിക്കുന്നതന്നെ.

പുരോഹിതൻ—മഹാരാജാവേ സദാർത്ഥം വർത്തിച്ചപ്പോൾ.
(പോയി.)

രാജാ—വേഗത്തിൽ! എനിക്കു ക്ഷീണമായിരിക്കുന്നു. ശയ്യാശയ്ക്കു വരികയുണ്ടാകട്ടെ.

നടയിൽ തവന്നുണ്ടാകട്ടെ—മഹാരാജാവേ ഇങ്ങനെ എഴുന്നള്ളാം
(ചുറ്റിനടക്കുന്നു.)

രാജാ—(ആത്മഗതം)

പ്രസ്താവേണമെല്ലാമുണ്ടായിട്ടാണു
മന്ത്രിസഭയ്ക്കു ചെയ്തതായാണിത്;

അത്യാത്മതപം പൂർണ്ണമേവ ചിരതമെന്നാൽ
സത്യാത്മത്തെ പ്രത്യയിപ്പിച്ചിട്ടുണ്ടോ?

൩൧

(എല്ലാവരും പോയി.)

ആറാം അങ്കം

൮൩

ടെൺപോലീസ് മുതൽപ്പേരും ഒരു മുക്കുവനെ
പിൻകൈ കെട്ടി പിടിച്ചുകൊണ്ട് രണ്ടു
ശിപായികളും പ്രവേശിക്കുന്നു.

ശിപായികൾ—[മുക്കുവനെ മുതുകിപ്പിച്ച് ഇടിച്ചിട്ട്] എടാ കള്ളോ! പറ-
ചൊന്നതന്വരാന്റെ തിരുനാമദ്രമുള്ള ഈ തിരുവാഴി നി-
നക്കെവിടെ കിട്ടി?

മുക്കുവൻ—(ഭയഭാവത്തോടെ) യജമാനനാലേ! നിങ്ങൾക്കു നല്ല മ-
നസ്സുണ്ടാകണേ. ചൊന്നെജമാനന്മാരേ! ഞാൻ കള്ളം
ചെയ്യുന്നവനല്ല.

ഒന്നാ ശിപായി—പിന്നെ ഈ തിരുവാഴി ചൊന്നതന്വരാൻ
നിന്നെ വിട്ടിച്ച് ഉത്തരബ്രാഹ്മണനെത്തന്നെ വെച്ചു ഭാഗം
ചെയ്യേ?

മുക്കുവൻ—ഞാൻ പറയുന്നതു നിങ്ങൾ കേൾക്കണേ. ഞാൻ ഒരു
ക്രാവതാമതീയത്തിനു സമീപത്തു വാക്കുന്ന ഒരു മുക്കുവ-
നാണ്.

രണ്ടാം ശിപായി—കള്ളോ! ഞങ്ങൾ നിന്റെ ജാതിചോദിച്ചോ?
മുതൽപ്പേര്—സൂചകാ! അവൻ മുഴുവനും ക്രമത്താലെ പറയട്ടെ.
ഇടയിൽ തടയെണ്ട,

പൂർ

അഭിജ്ഞാനശാകന്തളം മണിപ്രവാളം

ശിപായിമാർ—അങ്ങനെയൊന്നു പറയുന്നതുപോലെയാട്ടെ.

(മിണ്ടാതിരിക്കുന്നു.)

മുതൽപ്പേർ—പറ പറ! കേൾക്കട്ടെ!

മുക്കുവൻ—ഞാൻ വല, ചൂണ്ടൽ മുതലായവകൊണ്ടു മീൻ പിടിച്ചാണു തറവാടകം ദിവസവൃത്തി കഴിക്കുന്നത്.

മുതൽപ്പേർ—(ചിരിച്ചുംകൊണ്ടു്) കൊള്ളാം, നിന്റെ ഉപജീവനം പരിശ്രദ്ധം തന്നെ.

മുക്കുവൻ—യജമാനൻ അങ്ങനെ ഉത്തരവാകരുത്.

തൻകലക്രമാഗതം കർമ്മമേറെ നിന്ദുമാ-
മെങ്കിലും ജനങ്ങളാൽ വജ്ജനീയമല്ലുത്,
ശങ്കയെന്തെയാടിനെക്കൊന്നിടുന്നു മാനസ-
ത്തിങ്കലേറമാറ്റനായ് വൈദികൻ വസിക്കിലും. ൧

മുതൽപ്പേർ—ആട്ടെ, പിന്നെക്കാര്യം കേൾക്കട്ടെ.

മുക്കുവൻ—പിന്നെ ഒരു ദിവസം ഒരു ചെമ്മീൻ എന്റെ വലയിൽ അകപ്പെട്ടു. അതിനെ ഞാൻ കണ്ടില്ലപ്പോൾ അതിന്റെ വയറിനകത്തു് ഈ മോതിരം തെളങ്ങിക്കൊണ്ടു കണ്ടു. എന്തിട്ടു് എടുത്തു വെട്ടുന്നായി ഞാൻ കൊണ്ടുനടന്നു കാണിക്കുമ്പോൾ യജമാനന്മാർ എന്നെ പിടിച്ചു. എന്നെ കൊന്നാലും ശരി, വിട്ടാലും ശരി, ഇതെന്തിനു കിട്ടിയതിങ്ങനെയാണു്.

മുതൽപ്പേർ—ജാനകാ! ഇവന്റെ മേത്തേ ചംപനാരവും ഈ ബീഭത്സവേഷവും കൊണ്ടു് ഇവൻ മുക്കുവൻതന്നെ എന്നു നിശ്ചയിക്കാം. മത്സ്യത്തിന്റെ വയറിൽ ഇവൻ ഈ തിരുവാഴി കണ്ടതിനെക്കുറിച്ച് ആലോചിക്കാനുണ്ടു്. അതു കൊണ്ടു് കൊട്ടാരത്തിലേക്കുതന്നെ പോകാം.

ശിപായികൾ—അങ്ങനെതന്നെ. എട്ടാ മുന്തിയരക്കു നവനേ! നട്ടെ.

(എല്ലാവരും ചുറ്റിനടക്കുന്നു.)

മുതൽപ്പേർ—സൂചകാ! ഇവനെ കോട്ടുവാനുക്കൽ ഭദ്രമായി സൂക്ഷിച്ചു നിർത്തിക്കൊള്ളണം. ഞാൻ ഈ തിരുവാഴിയാടുകൊണ്ടുചെന്നു തിരുമുമ്പിൽ കാണിച്ച് വിവരം അറിയിച്ചു കല്പനയറിഞ്ഞുകൊണ്ടു വരാം.

ശിപായികൾ—അങ്ങനാଁ അകത്തുപോകണം. പൊന്നുതമ്പുരാന്റെ തിരുവുച്ചു അങ്ങേപ്പേരിൽ ഉണ്ടാകട്ടെ. (മുതൽപ്പേർ പോയി)

ഒന്നാം ശിപാഹി—ജാനുകാ! മുതൽപ്പേരങ്ങനെ കുറേനേരമായല്ലോ പോയിട്ട്

രണ്ടാം ശിപാഹി—നല്ല സമയം കണ്ടല്ലാതെ തമ്പുരാക്കന്മാരുടെ തിരുമുമ്പിൽ ബോധിച്ചതുപോലെ കേറിച്ചെല്ലാൻ പാടുണ്ടോ?

ഒന്നാം ശിപാഹി—ജാനുകാ! ഇവനെ കൊലമാലയിട്ടീച്ചു കൊല്ലുന്നതിന്നു ബദ്ധപ്പെട്ട് എന്റെ കൈകൾ തരിക്കുന്നു.
(മുക്കവന്റെ നേരെ കൈയോങ്ങുന്നു.)

മുക്കവൻ—അയ്യോ! കാരണങ്ങളാതെ യജമാനൻ എന്നെ കൊല്ലരുതേ.

ഒന്നാം ശിപാഹി—(നോക്കിട്ട്) ഇതാ മുതൽപ്പേരങ്ങനെ കല്പനയും വാങ്ങിച്ചുകൊണ്ടു വരുന്നു. എന്നാൽ ഇനി നീ കഴുവൻപക്കുകൾക്ക് ആഹാരമായിത്തീരാനായി.

മുതൽപ്പേർ—(പ്രവേശിച്ച്) സൂചകാ! ഈ മുക്കവനെ വിട്ടേയ്ക്കാതെ തിരുവാഴിയുടെ വിവരം ഇവൻ പറഞ്ഞതു ശ്രീതന്നെയാണെന്ന്

ഒന്നാം ശിപാഹി—അങ്ങനെ പറയുന്നതുപോലെയാട്ടെ.
രണ്ടാം ശിപാഹി—ഇവൻ കുറുപ്പന്റെ അടുക്കൽപോയി തിരിച്ചുവന്നു.

(മുക്കവനെ കെട്ടിയിച്ചു വിടുന്നു.)

മുക്കവൻ—(മുതൽപ്പേരെ കണ്ടപ്പോൾ) അങ്ങനെ എന്റെ ജീവനെ രക്ഷിച്ചു.

വന്നു അഭിജ്ഞാനശാക്തന്മാരും മനീപ്രവാളം

മുതൽപ്പേർ—ഇതാ! തിരുവാഴിയുടെ വില ചൊന്നുതമ്പുരാൻ തീ നകം ഇനാമായി. തരുവിച്ചയച്ചിരിയ്ക്കുന്നു.

(പണക്കീഴി മുഴുവന്റെയും കയ്യിൽ കൊടുക്കുന്നു.)

മുഖവൻ—[ആനന്ദപാരവശ്യത്തോടെ നമസ്കരിച്ചു ചെന്നുകീഴിയാടിച്ചിട്ട്] ചൊന്നുതമ്പുരാൻ തിരുമനസ്സിലേക്ക് ഇങ്ങനെ തിരുവുളം തോന്നിയപ്പോ. എനിക്കു നല്ലകാലംതന്നെ.

സുഖകൻ—ഇവനെ തുടങ്ങലിൽനിന്നു താഴെ ഇറക്കി അമ്പാരിപ്പാത്തു കോവിയ കണക്കാക്കി ചെയ്തതു നല്ലകാലംതന്നെ എന്നു പറയാനുണ്ടോ?

ജാനകൻ—അങ്ങനേ! ചൊന്നുതമ്പുരാൻ ആ തിരുവാഴി വളരെ പ്രിയമാണെന്നു ഈ ഇനംകൊണ്ടു നിശ്ചയിക്കാം.

മുതൽപ്പേർ—അതിന്റെ വിചയേക്കുവെച്ചല്ലതിരുമനസ്സിൽ ഗൌരവം വിചാരിച്ചതെന്നു തോന്നുന്നു. അതു തൃക്കണ്ഠാർപ്പം തിന്നാൽ ഏതോ കരിപ്പൂർകനത്തിന്റെ കാമം തിരുമനസ്സിൽ നിറച്ചിരിക്കുന്നു. അതെന്നതാണെന്നുവെച്ചാൽ തിരുമനസ്സിനു സ്വഭാവവികമായി ഗാഢീയുമാണെന്നു കിട്ടാത്തതോടുകൂടി തൃക്കണ്ഠകൾ കണ്ണനീരുകൊണ്ടു നിറഞ്ഞുപോയി.

സുഖകൻ—എന്നാൽ അങ്ങനേ ചൊന്നുതമ്പുരാൻ ഒരു ഉപകാരമാണല്ലോ ചെയ്തത്

ജാനകൻ—ഈ മീൻകൊല്ലിക്കും അതു നല്ല ഉപകാരമായല്ലോ,
(മുഖവനെ അന്വേഷിച്ചുകൊണ്ടു നോക്കുന്നു)

മുഖവൻ—യജമാനന്മാരെ! ഇതിൽ പാതി നിങ്ങൾക്കിരിക്കട്ടെ, ഏന്റെ മേൽ നിങ്ങൾക്കു നല്ല മനസ്സുണ്ടാകട്ടെ.

ജാനകൻ— അതു യുക്തമാണ്.

മുതൽപ്പേർ—അരയരേ! തന്നെ ഞാൻ ഇപ്പോൾ എന്റെ ഇഷ്ടനായ ചങ്ങാതിയാക്കിയിരിക്കുന്നു. നമ്മുടെ ഈ ആദ്യസ്നേഹം ഉറപ്പിക്കുന്നതിനു നമുക്കൊരുമിച്ചു മദ്യപാനം ചെയ്യ

ണം. അതുകൊണ്ട് അടുത്ത ചാരായ കടയിലേക്കു തന്നെ പോകാം.

മുഴുവൻ — അങ്ങനെതന്നെ.

(എല്ലാവരും ചോയി)

ആറാം അങ്കം

[വിമാനത്തിൽ വന്നിറങ്ങുന്ന ഭാവമായി.

സാറാമതി എന്ന അറ്റുരസ്ത്രീ പ്രവേശിക്കുന്നു.]

സാറാമതി. എനിക്കു അറ്റുരസ്ത്രീത്വത്തിൽ ഇരിക്കേണ്ടുന്ന തവണകഴിഞ്ഞു. ഇപ്പോൾ അവിടെ മറ്റൊരു മണലടക്കം സ്മാനത്തിനുള്ള സമയവും ആയല്ലോ. അതുകൊണ്ട് ഈ രാജ്യത്തിലേക്കു വെട്ടിമാനം എന്നൊന്നു ചെന്നുനോക്കാം. മേനകയുമായുള്ള സാമന്യാ നിമിത്തം ശക്തനായേ കുറിച്ചു എനിക്ക് ആത്മനിർവ്വിശ്വാസമായ സ്നേഹമുണ്ട്. മുമ്പിൽ തന്നെ മേനക മകളുടെ കഥയെക്കുറിച്ചു വല്ലതും പ്രസ്താവം ഉണ്ടോ എന്നു അന്വേഷിക്കുന്നതിനു എന്നോടു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതു ചെയ്യുന്നു. (ചുറ്റും നോക്കിട്ട്) ഇതെന്താണ്? ഉത്സവകാലത്തിലോ രാജകുലം ഉത്സവത്തിന്റെ ആരംഭം പോലും ഇല്ലാത്തതായി കാണപ്പെടുന്നത്? ദിവ്യദൃഷ്ടി കൊണ്ട് എനിക്കു എല്ലാം അറിയുന്നതിനു ശക്തിയുണ്ടെങ്കിലും മേനക പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത് എല്ലാം പ്രത്യക്ഷമായിത്തന്നെ കണ്ടിരുന്നെങ്കിലും പായണമെന്നാണല്ലോ. ആകട്ടെ, തിരസ്കരണിക്കൊണ്ടു മാത്രം ഈ ഉദ്യാനപാലികമാരുടെ അടുക്കൽ ചെന്നുനിന്നു അവരുടെ കഥാപ്രസ്താവം എന്താണെന്നറിയാം.

[താഴെ ഇറങ്ങി തിരസ്കരണിക്കൊണ്ടു മാത്രം നില്ക്കുന്നു.]

പുസ്തകം

അഭിജ്ഞാനശാകന്തളം മണിപ്രവാളം

[ഒരു മാവു തളിത്തു നിലന്നതുമോക്കിക്കൊണ്ടു പരഭൃതിക
എന്നൊരുപെണ്ണു അവളുടെ പുറമെ മധുക്രിക എന്നൊ
രുത്തിയും പ്രവേശിക്കുന്നു.]

പരഭൃതിക—മധുരാകൃതി മൃതമുദഞ്ചിതമോദവികം
മധുമാസമതിനുടെ ജീവനുതുല്യമിതാ,
മധുചാലുളിതം നന്മനപ്രിയമായ്നിതരാ.
മധുനാവിലസുന്ദരമംഗളമെന്നതുപോൽ. ൨

മധുക്രിക—തോഴീ! പരഭൃതികേ! നീ എന്തൊന്നാണു തനിച്ചു
നിന്നുകൊണ്ടു പറയുന്നതു്?

പരഭൃതിക—മധുക്രികേ! എനിക്കു കച്ചിലിന്റെ പേരല്ലയോ?
മാവു പൂത്തുകണ്ടാൽ കച്ചിലിന് ഉത്സാഹം ഇളകുമല്ലോ.

മധുക്രിക—(സന്തോഷത്തോടുകൂടി) [ബഹുപ്പെട്ടു അടുക്കൽ ചെന്നു]
ഛാ! ഛാ! വസന്തകാലം വന്നല്ലോ.

പരഭൃതിക—മധുക്രികേ! നിനക്കു വണ്ടിന്റെ പേരല്ലയോ? അ
തു കൊണ്ടു് ഇപ്പോൾ മദിച്ചു് ഉത്സാഹമായി പാടുന്നതി
നുള്ള കാലമാണു്.

മധുക്രിക—തോഴീ! എന്നേ ഒന്നു താങ്ങിക്കോ. ഞാൻ ഒരു മാംപു
വ് എത്തിപ്പറിച്ചു കാമദേവനെ അർച്ചിക്കട്ടെ.

പരഭൃതിക—അർച്ചിക്കുന്നതിന്റെ ഫലത്തിൽ പാതി എനിക്കു
കിട്ടുമോ?

മധുക്രിക—അതു പ്രത്യേകം ചോദിക്കുന്നോ? നമ്മുടെ ജീവൻ
ന്നെല്ലയോ? ശരീരമേ ദേദിച്ചിട്ടുള്ളല്ലോ.

[പരഭൃതികയാൽ അവലംബിതയായിട്ടു മാംപുവ് എത്തിപ്പറിക്കുന്നു.]

ഛാ! ഇതു നല്ലവണ്ണം വിരിഞ്ഞിട്ടില്ലെങ്കിലും ഞെട്ടൊടിച്ചു
തു കൊണ്ടു നല്ല മണമുള്ളതായിരിക്കുന്നു.

[മാംപുവ് കരസംപൂർത്തിൽ ഗ്രഹിച്ചു്]

അഞ്ചിതച്ചുതി മൃതപുഷ്പ! ധനുൽരാഗ്രഗനായിടും
പഞ്ചബാണനു നിന്നൊന്നൊന്നിഹസഞ്ചിതാദരമേകിനേൻ;

കുഞ്ചിതാളകമാർമനസ്സിനു ചഞ്ചലതപവിധായകം
തഞ്ചമോടുവേകു നീയുമൊരഞ്ചിലേറിയബാണമായ്. ന്യ്

[അച്ഛിക്കുന്നു.]

[ഛരിക്കാരൻ ബലപ്പെട്ടു പ്രവേശിച്ചു കേംപത്തോടു കൂടി]

അരുതരുത്! വിചാരം കൂടാതെ എന്താണു കാണിക്കുന്നത്? മ
ഹാരാജാവിന്റെ കല്പനയാൽ വസന്തോത്സവം നിഷേധിക്കപ്പെ
ട്ടിരിക്കുമ്പോൾ മാംപുവ് പഠിക്കുന്നോ?

മധുരകരികയും പാളുതകയും (ചോദ്യം)

ആയ്യാൻ പ്രസാദിക്കണേ. ഞങ്ങൾ ആ വിവരം അറിഞ്ഞില്ല.

ഛരിക്കാരൻ— ഈ വാസന്തികളായ വൃഷ്ടങ്ങളും അവയിലി
രിക്കുന്ന പക്ഷികളും കൂടി അനുസരിക്കുന്നതായ മഹാരാ
ജാവിന്റെ കല്പനയേ നിങ്ങൾ കേട്ടില്ലയോ? ഇതാ
നോക്കിൻ.

മാവിൻമൊട്ടുകളിൽ പരാഗമുളവാകുന്നില്ല നാൾവൈകിയും
പുച്ഛിപ്പുൽഗതകോരകം കരവകം സന്നദ്ധമെന്നാകിലും,
വാവിട്ടൊച്ചയിടുന്നതില്ല ശിശിരം ചോയെങ്കിലും കോകിലം
പുച്ഛിപ്പുളിയുമലർകൃഷ്ണവിശിഖം തുണത്തിലാക്കുന്നിതോ? ഴ്

സാനമതി— അതിനേക്കുറിച്ചു സംശയമില്ല. രാജാവിനോടൊന്നു
വന്നാണല്ലോ.

പാളുതക — ആയ്യാ! മഹാരാജാവിന്റെ മച്ചിനൻ മിത്രാവസ്യ
ഞങ്ങളെ തൃപ്താദശ്രശ്രുഷ്ണായി പറഞ്ഞയച്ചിട്ട് ഏറെ
നാളായില്ല. അന്നുമുതൽ കല്പനപ്രകാരം ഞങ്ങൾ ഇവി
ടെ വന്ന് ഈ ഉദ്യാനത്തെ സൂക്ഷിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുകയാണ്.
അതിനാൽ ഞങ്ങൾ ഈ വർത്തമാനം ഇതിനു മുൻപിൽ
കേട്ടില്ല.

ഛരിക്കാരൻ— ആകട്ടെ, മേൽ ഇങ്ങനെ ചെയ്യരുത്.

മധുരകരികയും പാളുതകയും— ആയ്യാ! മഹാരാജാവ് എന്തെടു

ര സംഗതിവശാലാണു വസന്താത്സവത്തേ നിഷേധിച്ചിരിക്കുന്നതെന്നു ഞങ്ങളോടു പറയാവുന്നതാണെങ്കിൽ കേട്ടാൽ കൊള്ളാമെന്നാഗ്രഹമുണ്ട്

സാനമതി— മനുഷ്യർ ഉത്സവാഘോഷങ്ങളിൽ വളരെ ഉത്സാഹികളാണല്ലോ. അതിനാൽ വസന്താത്സവത്തേ രാജാവു നിഷേധിച്ചതിനു തക്കതായ കാരണം ഉണ്ടായിരിക്കണം.

ഹരികാരൻ— [അത്ഭഗം:] ഇതു പറക്ക പ്രസിദ്ധമായിരിക്കുന്നല്ലോ. പിന്നെ എന്തിനു പറയാതിരിക്കുന്നു? (പ്രകാശം) മഹാരാജാവു ശകുന്തളയേ നിരാകരണം ചെയ്ത സംഗതി നിങ്ങൾ കേട്ടില്ലയോ?

മധുകരികയും പഭൃതകിയും— ഓഹോ, തിരുവാഴി കണ്ടുകിട്ടിയതുവരെയുള്ള വർത്തമാനം മഹാരാജാവിന്റെ മച്ചിനൻ തന്നെ പറഞ്ഞു കേട്ടു.

ഹരികാരൻ—എന്നാൽ കുറച്ചു പറഞ്ഞാൽ മതിയല്ലോ. മഹാരാജാവിൻ്റെ ആ തിരുവാഴി കണ്ടിട്ടു ശകുന്തളയേ രഹസ്യമായി താൻ മുൻപിൽ പരിഗ്രഹിച്ചതു സത്യം തന്നെയെന്നും, അതിൻ്റെ ഓർമ്മയില്ലാതെയാണു നിരാകരണം ചെയ്തപ്പോഴെന്നും സൂരണാ ഉണ്ടായതു മുതൽ കുറിനമായ പശ്ചാത്താപം ജനിച്ചിരിക്കുന്നു. എന്തെന്നാൽ,

വീക്ഷിക്കുന്നില്ല മുൻപോൽ പ്രകൃതികളെ; വെറുക്കുന്നു രമ്യത്തിലെല്ലാം;
പ്രാക്ഷിപ്താംഗൻ കഴിക്കുന്നിതു നിശകളുറകെന്നിയേ ശയ്യതന്നിൽ,
ദാക്ഷിണ്യം മൃലമന്തഃപുരമതിൽവെറുതേവല്ലതും ചൊല്ലുമപ്പോൾ
ഭ്രഷ്ടിത്തോർമ്മിച്ചിടാതമ്മുനിസുതയുടെ പേരോതി ലജ്ജിച്ചിടുന്നു.

സ്വാനമതി— ഏനിക്കു വളരെ വളരെ സന്തോഷം.

മേരിക്കാമൻ— ഇപ്രകാരം തിരുമനസ്സിൽ ഭക്താ സ്വാസ്ഥ്യം ഇല്ലാതെ
യുവാലാണു വസന്തോത്സവം വിഷേധിക്കപ്പെട്ടത്.

മധു കരികയും ചമട്ടുകയും— എത്രയും യുക്തം തന്നെ.

അന്നിയറയിൽ— ഇങ്ങനെ എഴുന്നള്ളാം.

മേരിക്കാമൻ— (ചെവികൊടുത്തിട്ട്) ഒ! മഹാരാജാവ് ഇങ്ങോട്ടേയ്ക്കു
തന്നെ എഴുന്നള്ളുന്നു. വിങ്ങു. നിങ്ങളുടെ വേലയ്ക്കു
പോയിൻ.

മധു കരികയും ചമട്ടുകയും— അങ്ങനെ തന്നെ. [പോയി]:

[അന്തരംപാദപ്രവേശനം. മഹാരാജാവു കൂടെ വിദ്വേഷകൻ
മാലവ്യനും നടയിൽ തമ്പണക്കാരനെയും പ്രവേശിക്കുന്നു.]

മേരിക്കാമൻ— (രാജാവിനെ നോക്കി) അഹോ! ശ്രോഷ്യകളായ ആ
കൃതികൾക്ക് ഏതവസ്ഥയിലും സൗന്ദര്യത്തിനു കുറവില്ല.
എന്തെന്നാൽ തിരുമനസ്സിൽ അധികമായ ശ്ലേഷം ഉണ്ടെ
ങ്കിലും തിരുമേനി ദർശനീയമായിരിക്കുന്നു.

ദ്രാഗ്യകൃത വിശേഷദ്രാഗ്യനനിടക്കെഴിൻ പ്രകാശത്തിലായ്
ചൈരണ്യം വളയ്യാനു കേവലമണിത്തൂലത്താപധൃത്രാധരൻ,
ആരകതാക്ഷന്മാരൊക്കെപ്പിച്ചു നികഷാശ്ലോല്ലീഡസദ്രതവൽ.
പാരം കർശിതനെകിലും സ്വമഹസാതോന്നുന്നതില്ലങ്ങനെ. ന്നു

സ്വാനമതി— (രാജാവിനെ കണ്ടിട്ട്) ഇദ്ദേഹം ശകുന്തളയെ നിരാ
കരണം ചെയ്ത് അവമാനിച്ചിട്ടും അവർ. ഇദ്ദേഹത്തിന്റേ
വിചാരിച്ചു വ്യസനിക്കുന്നതു യുക്തം തന്നെ.

രാജാ— [വിചാരമേനായി പതുക്കെ ചുറ്റിനടന്നു].

പ്രഥമം പ്രിയയാൽ പ്രണോധ്യമാനം.
പ്രഥമനഭ്രമമാൻ സുപ്തമായി,
അഥമം ഫരുമേതദദ്വചിത്തം
കഥമപ്യാധിവളതുചാനുണൻ.

സാനമതി— ശോച്യവായ ശകുന്തളയുടെ ഭാഗ്യം ഇങ്ങനെ ഒക്കെയുമാണ്.

മാധവ്യൻ— (അപവാങ്ങ്) ഇദ്ദേഹത്തിന് ആ ശകുന്തളാവ്യാധി പിന്നെയും വന്നു പിടിച്ചെടുത്തല്ലോ. ഇനി എങ്ങനെയാണു ചികിത്സിക്കേണ്ടതെന്നു ഞാൻ അറിയുന്നില്ല.

ഘരിഷ്ഠൻ— (അടുക്കൽ ചെന്നു്) മഹാരാജാവു സുഖം കണ്ടുവെന്ന് വെളിച്ചം. ഉദ്യാനപ്രദേശങ്ങളിലേക്കും എന്നാൽ ചുറ്റുമുറ്റത്തു നോക്കപ്പെട്ടു. വിനോദസ്ഥലങ്ങളിൽ എത്തിലെങ്കിലും തിരുമനസ്സുചാലെ ഏഴുന്നള്ളിച്ചിരിക്കാം,

മാജാ—വേദവതീ! ഇന്ന് ഉറക്കച്ചുട്ടുവെക്കണ്ടു കാര്യങ്ങൾ കേൾക്കുന്നതിന്നു ഞാൻ ആസ്ഥാനമണ്ഡപത്തിൽ വരുന്നില്ല. അതിനാൽ ഞാൻ തീർച്ചചെയ്യാനുള്ള കാര്യം ഏതെങ്കിലും ഉണ്ടായിരുന്നാൽ അതിന്നു ഏഴുതുരുവേന അറിയിച്ചുകൊള്ളണമെന്നു ഞാൻ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതായി ദിവാനു പിശുനനോടു പറയണം.

തവന്നക്കാരി— അടിയൻ കല്പനചാലെ ചെയ്യാം. [ചോയി]

മാജാ— വാതായനാ! തന്റെ വേലയ്ക്കു ചൊല്ലേണ്ടുള്ള,

ഘരിഷ്ഠൻ— സാമി. [ചോയി]

മാധവ്യൻ— തോഴർ ഈച്ചകളേ ഒക്കെയും ആട്ടി ഭാടിച്ചു കളഞ്ഞു. ഇനി ഈ മനോഹരമായ ഉദ്യാനത്തിൽ സുഖമായി ഏഴുന്നള്ളിച്ചിരുന്നു തിരുമനസ്സിനേ സന്തോഷിപ്പിക്കുതന്നെ.

മാജാ— (നേടവീപ്പു വിട്ട്) തോഴരേ! അനന്തങ്ങളെല്ലാം തരുന്നോക്കി വരമെന്നു പറയുന്നതു യഥാർത്ഥമാണ്. എന്തെന്നാൽ,

തപസ്യപുത്രൻ പരിണയസൂതിപോക്കിയതാം
താമസമാം വികാരമതിന്നാൽ മനമുജയിതമായ്,

താവസമപ്പണത്തിനു തുനിഞ്ഞ മനോ ഭവനാൽ
ചാവമതികൽ മാകണയുമാശ്രുനിഃവശിതമായ്.

വ

മാഡം—സ്വാമി നില്ക്കുന്നു. ഞാൻ ഈ വടികൊണ്ടു കാമദേവ്യ
ന്റെ അസ്പൃഷ്ട ധപംസിച്ഛേച്ഛാം.

[വടി ഉയർത്തി മാംപുവ് അടിച്ചിടുന്നതിനു ഭാവിക്കുന്നു]

രാജാ—(വിരിച്ചുംകൊണ്ട്) ആകട്ടെ. ബ്രഹ്മതജസ്സു കണ്ടു. തോഴ്
രേ! ഇനി എവിടെയിരുന്നാണ് എന്റെ പ്രാണനാഥയേ
ഏകദേശം അനുസ്മരിക്കുന്ന ലതകളേ നോക്കി കണ്ണിനേ വി
നോദിപ്പിക്കുന്നതും?

മാഡം—പ്രാർത്ഥനയിൽ തവണക്കാരത്തി ചതുരികയുടെ അടു
ക്കൽ ഈ സമയത്തേ മാധവീമണ്ഡപത്തിൽ കഴിച്ചുകൂട്ടാ
മെന്നും ചിത്രപടത്തിൽ സ്വാമിതന്നെ എഴുതിയ ശകുന്ത
ളയുടെ മരായേ അവിടെ കൊണ്ടുവരണമെന്നും കല്പിച്ച
യച്ചില്ലയോ?

രാജാ—ഉള്ളതുതന്നെ. അത്രയും മനസ്സിന് ആശ്വാസമേതു
വായി മരാനാണം തോന്നുന്നില്ല. അതിനാൽ മാധവീമ
ണ്ഡപത്തിലേക്കു തന്നെ വഴികാണിക്ക.

മാഡം—സ്വാമി! ഇതാ ഇങ്ങനെ എഴുന്നള്ളാം.

[രാജാവു ചുറ്റിനടക്കുന്നു. സാന്നാമി പിന്നാലെ പോകുന്നു]

മാഡം—ഇതാ നല്ല കുളികകൽത്താഴ്യാടുമുടിയ ഈ മാധവീമ
ണ്ഡപം ഏല്പാവിധത്തിലുള്ള സൗഹൃദവന്താൽ നമ്മേ
സൽക്കരിക്കാൻ നോക്കിനില്ക്കുന്നതുപോലെ തോന്നുന്നു. അ
തിനാൽ ഉള്ളിലെഴുന്നള്ളിയിരിക്കാം.

[രണ്ടുപേരും പ്രവേശിച്ചതായി നടിച്ചു ഇരിക്കുന്നു]

സാന്നാമി—ഈ വള്ളികളുടെ ഇടയിൽനിന്നു സാമിയുടെ മരായ
-യേ നോക്കാം. എന്നിട്ടു ഭർത്താവിന്റെ സ്നേഹാതിശയത്തേ
അവളോടു ചെന്നു വായാം.

[ചങ്ങിപ്പട്ടയുടെ ഉടയിൽ നില്ക്കുന്നു]

രാജാ—തോഴരേ! ശകുന്തളയ്ക്കു പ്രഥമവൃത്താന്തമല്ലാം ഇല്ലോ ഞാൻ കാക്കുന്നു. ആദ്യം അവളേ കണ്ടു വർത്തമാനം തന്റെ അടുക്കലും പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടല്ലോ. അവൾ ഇവിടെ വന്നിട്ടു ഞാൻ കാർമ്മായില്ലാതെ നിരാകരണം ചെയ്ത സമയം താൻ എന്റെ അടുക്കൽ ഇല്ലായിരുന്നു. എന്നാൽ അതിനു മുമ്പിലും സല്ലാപകാലങ്ങളിൽ ഒരിക്കലും അവളുടെ പേരിന്നേ താൻ പറയാതിരുന്നതെന്താണ്? എന്നോ പറയട്ടെ താനോ മറന്നുപോയോ?

മംഗല—ഞാൻ റോണപോയിട്ടില്ല. അന്ന് എല്ലാം കല്പിച്ചിട്ട് ഒടുക്കം 'പരിഹാസാത്മമായി പറഞ്ഞതാണ്, പരമംതത്വമായിട്ടല്ല' എന്നു സ്വാമി കല്പിച്ചു. എന്റെ ബുദ്ധി മൺകട്ടിയായി കെടാൻ ഞാൻ അങ്ങനെ തന്നെ വിശ്വസിച്ചുപോയി. അതാണു പിന്നെ ആ പ്രസംഗം അറിയിക്കാതിരുന്നത്. അഥവാ വരാൻ ഇല്ലെന്ന് എങ്ങനെയും വരുമല്ലോ.

സാനുമാതി—അതു ശരിയാണ്. [രാജാവ് ധ്വജനിശ്ചിട്ട്]

രാജാ—തോഴരേ! എന്നോ രക്ഷിക്കണേ.

മംഗല—സ്വാമി! ഇതെന്താണ്? ഇവിടെയ്ക്കിതു യുക്തമല്ല. മഹാത്മാക്കൾ ഒരിക്കലും ഭൂവത്തിന് അധീനനായി ഭവിക്കയില്ലല്ലോ. കൊടുങ്കാറ്റടിച്ചാലും കന്നിളകുമേ?

രാജാ—തോഴരേ! മോഹംസ്ഥനായ ഞാൻ കാരണം കൂടാതെ നിരാകരണം ചെയ്തതിനാൽ വ്യസനകലയായ എന്റെ പ്രിയതമയുടെ ആ അവസ്ഥയേ വിചാരിച്ചിട്ട് എനിക്ക് ഒരു സമാധാനവും തോന്നുന്നില്ലല്ലോ. അവളുകേട്ടേ—

നിഷ്ഠുചംബര! നിരാകൃതാ നിജ്ജനാനു
 യാനമതിഭദ്രതാ
 നിഷ്ഠുനയന്നു ഗുരുതുല്യനായ ഗുരുശിഷ്യ.
 നമുക്കുരചെയ്യവേ

ഉൽകടാശ്രുകലുഷേക്ഷണംമയിനൃശം
 സഃചതസിഭൂശംസതീ
 നോക്കിനിന്നതുദമത്യമോ! ഗരളദിശേ
 ശല്യമതുപോലെമാം.

ൻ

സാന്ദമതി--അമോ! സ്വായം എല്ലാവർക്കും വലുതുതന്നെ. ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ ഇപ്രകാരമുള്ള വ്യസനവും എനിക്കു സന്തോഷത്തേക്കു ജനിപ്പിക്കുന്നു.

മാധവ--ആകാശസഞ്ചാരികളായ യക്ഷഗന്ധർവ്വങ്ങളിൽ ആരെങ്കിലും തത്രഭവതിയേ കൊണ്ടു ചൊയ്ക്കുളഞ്ഞിരിക്കുമെന്ന് എനിക്കൊരൂഹം തോന്നുന്നു.

രാജാ--ചതിവ്രതയായ അവളേ മറ്റൊരാളത്തൻ തൊടുന്നതിനു ചോദിക്കുമോ? മേനകയെന്ന അപ്സരസ്ത്രീയാണ് അവളേ പ്രസവിച്ചതെന്നു ഞാൻ കേട്ടിരിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ട് ആ വർഗ്ഗത്തിൽ ആരെങ്കിലും കൊണ്ടുപോയിരിക്കാമെന്ന് എനിക്കൊരു സംശയമുണ്ട്.

സാന്ദമതി--ഇദ്ദേഹത്തിനുണ്ടായ വ്യാമോഹത്തേ കുറിച്ചുണ്ട് എനിക്കാശ്ചര്യം തോന്നുന്നത്. ഇപ്പോഴത്തേ കാമ്യയേകുറിപ്പു.

മാധവ്യൻ--അങ്ങനെയൊന്നെങ്കിൽ തത്രഭവതിയുടെ സമാഗമം സ്വാമിക്കു താമസിക്കാതെ ലഭിക്കും.

രാജാ--അതെങ്ങനെയാണ്?

മാധവ്യൻ--ഭർത്താവിനോടു പിരിഞ്ഞു വ്യസനിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന പുത്രിയെ മാതാപിതാക്കന്മാർ ചിരകാലം കണ്ടു സഹിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കയില്ല.

രാജാ--തോഴരേ!

സ്വപ്നമോ? മായയോ? മന്മതിഭ്രാന്തിയോ?
 സ്വപ്ന പുണ്യത്തിന്നിദൃക്ഫലപ്രാപ്തിയോ?
 അപ്രതി പ്രാപ്യമായായതോ പോയിടത
 ക്ലിപ്തിയില്ലേതുമാശാപ്രവാഹത്തിനു.

൯൯

അഭിജ്ഞാനശാകന്തളം മണിപ്രവാളം

മാഡച്ചൻ— അങ്ങനെ കല്പിക്കേണ്ട. അവശ്യം കിട്ടാനുള്ള വസ്തുവിനു ചിന്തിക്കാൻ ശക്യമല്ലാത്ത വിധത്തിൽ സമാഗമം ഉണ്ടാകുമെന്നുള്ളതിലേക്കു ഈ തിരുവാഴി തന്നെ ദൃഷ്ടാന്തമായിരിക്കുന്നില്ലയോ?

രാജാ—(മോതിരത്തേ നോക്കിട്ട്)കഷ്ടം! ഇതും അസുലഭമായ സ്ഥാനത്തിൽ നിന്നും ഭ്രംശിച്ചിട്ടു ശോചനീയമായിരിക്കുന്നു.

തവമമചസുകമ്ബമൊന്നുപോൽതാ-
നവസിതമിന്നു ഫലത്തിലംഗുലീയ!
നവകിസലയശോണമങ്ങണഞ്ഞി-
ട്ടവളുടെ പാണിയെ നാം വിധുക്കതരായി. ൧൧

സാനമതി— ഈ മോതിരം മറെറാരാളിന്റെ കയ്യിലായിരുന്നാൽ ശോചനീയമായിത്തന്നെ ഭവിക്കുമേ.

മാഡച്ചൻ— സ്വാമീ! ഈ തിരുനാമദ്രവ്യമുള്ള തിരുവാഴി തത്രവതയുടെ കയ്യിൽ ചേരുന്നതിനുള്ള സംഗതി എന്തെന്നറിയുന്നില്ല.

സാനമതി—എനിക്കു തോന്നിയതു തന്നെ ഇയാൾക്കും തോന്നി.

രാജാ— കേട്ടോളൂ. അന്നു ഞാൻ ഇങ്ങോട്ടു പോരുന്നതിനായി പുറപ്പെട്ടപ്പോൾ എന്റെ പ്രാണേശ്വരി കണ്ണുനീരോടുകൂടി 'അയ്യപ്പന്ത്രൻ എന്നേ കൊട്ടാരത്തിൽ വരുത്തി ഇരുത്തുന്നതിനു എത്ര താമസിക്കും?' എന്നു ചോദിച്ചു.

മാഡച്ചൻ— എന്നിട്ടേ?

രാജാ—അപ്പോൾ ഈ മുദ്രമോതിരത്തേ അവളുടെ വിരലിൽ ഇടുവിച്ചു ഞാൻ ഉത്തരം പറഞ്ഞു

'ഇതിലെഴുതിയിരിയ്ക്കും മാമകേ നാമധേയേ
പ്രതിഭിനമൊരു വണ്ണം വീതമാഞ്ചണ്ണന്നം നീ,
അതിനടയ സമാപ്താവസുദീയാവരോധം
പ്രതിസുതനു! നയിപ്പാൻ നിന്നെയാളെ'ത്തുമെന്ന്. ൧൨

ശ്രമനായ എന്നാൽ വ്യാമോഹംകൊണ്ടു് അതിൻവണ്ണം ചെയ്യപ്പെട്ടില്ല.

സാനുമതി—നല്ലൊരവധിയേ ദൈവം തെറ്റിച്ചുകഴിഞ്ഞു.

മാഡമ്പ്യൻ—പിന്നെ എങ്ങനെയാണു് ഈ തിരുവാഴി മുക്കുവാൻ പിടിച്ചുറത്ത ചെമ്മീനിന്റെ വയറിനകത്തായതു്?

രാജാ—തന്റെ തോഴി ശചീതീർമ്മത്തേ വന്ദിക്കുന്ന സമയം അദ്ദേഹത്തിന്റെ കയ്യിൽ നിന്നു ഗംഗാ പ്രവാഹത്തിൽ വീണു പോയിട്ടാണു്.

മാഡമ്പ്യൻ—അതു ശരിയായിരിക്കാം.

സാനുമതി—അധർമ്മഭാവമായ ഈ രാജ്യത്തിന്നു് അത്രകൊണ്ടായിരിക്കാം സാധുവായ ശക്തന്റെ വിവാഹം സംഭവിക്കുന്നതായതു്. എന്നാൽ ഇദ്ദേഹത്തിന്നു് ഇപ്രകാരം ഗാഢമായ അനാഗാതം ഉണ്ടായിരിക്കുന്ന സ്ഥിതിക്കു് ഈ അടയാളംകൊണ്ടു വേണമോ വിവാഹത്തേ നിശ്ചയപ്പെടുത്താൻ? ഇതെന്താണെന്നു മനസ്സിലാക്കുന്നില്ല.

രാജാ—ഈ മോതിരത്തേത്തന്നെ ഞാൻ ശകാരിക്കട്ടെ.

മാഡമ്പ്യൻ-- (ആത്മഗതം) ഇദ്ദേഹത്തിനു ഭ്രാന്തിന്റെ മട്ടായിരിക്കുന്നു എന്നു തോന്നുന്നു.

രാജാ— തളിരിനു തുല്യമായ കരമങ്ങളു വെടിഞ്ഞായി! നീ ലളിതതരാഃഗുലീലസിതമെങ്ങനെ മുഷിജലേ?

അഥവാ,

ശക്തിവിവേകമായ ജഡവസ്തു ഗുണം ഗ്രഹിച്ചാ കിളിഭാഷിയാം പ്രിയ കിമവധീരിതയാച്ചി മയാ? ൧൩.

മാഡമ്പ്യൻ—(ആത്മഗതം) ഇതുകൊള്ളാം. എനിക്കു വിശ്വസ്യം പ്രാണൻ പോകുന്നല്ലോ.

രാജാ—അകാരണമായി പരിത്യജിച്ചതിനാലുള്ള പശ്ചാത്താപ

൯൮

അഭിജ്ഞാനശാകന്തളം മണിപ്രവാളം

ത്താൽ ദഹ്യമാനമാനസനായ എന്നേ കുറിച്ചു ദൗ ചെഴ്തു
ഇനിയും ദശ്നം തമണേ എന്റെ പ്രാണനാഥേ!

[ചതുരീക ബദ്ധപ്പെട്ടു പ്രവേശിക്കുന്നു]

ഇതാ ചിത്രഗതയായ സ്വാമിനി.

[ചിത്രപടം കാണിക്കുന്നു]

മാധവ്യൻ—തോഴമേ! ചിത്രം വളരെ നന്നായിരിക്കുന്നു. ആ ഭാ
വങ്ങളും നിലകളും ഓരോ അവയവങ്ങളുടെ ഉയർച്ചയും താ
ഴ്ചയും മറ്റും കണ്ടിട്ട് എന്റെ കണ്ണിന് ഇതു ചിത്രം ത
ന്നെയാ എന്നു ഭ്രമം തോന്നിപ്പോകുന്നു.

സാഹമതി—ഓ! ഓ! ഈ രാജ്ഞിക്കു ചിത്രമെഴുത്തിലുള്ള സാമ
ത്വം ആശ്ചര്യം തന്നെ. എന്റെ സചി തന്നെ മുൻപിൽ
നിലുങ്ങുന്നതുപോലെ തോന്നുന്നു.

രാജാ— ചിത്രത്തിൽ ശരിയാകാത്ത.
തത്രയും പാർത്തു മാറിടാം;
തന്നപിതൻ ഗാത്രഭാസ്സെന്നാ-
ലന്നപിതാ തെല്ലുതാനിതിൽ.

മൗ

സാഹമതി—പശ്ചാത്താപം ഫേതുചായിട്ട് ഏറ്റവും പ്രബലീഭ
വിച്ചിരിക്കുന്ന തന്റെ അനുരാഗത്തിനും തന്നിട്ടു ചിത്രമെ
ഴുത്തിച്ചുള്ള നൈപുണ്യത്തേക്കുറിച്ച് അഹങ്കാരമില്ലാത്തതി
നും അനുരൂപമായിട്ടാണ് ഇപ്പോൾ ഇദ്ദേഹം പറഞ്ഞത്.

മാധവ്യൻ— സ്വാമി! ഇതിൽ മൂന്നു വേദകാണുന്നുണ്ടല്ലോ. എ
ല്ലാവരും പ്രിയദശ്നമായിരിക്കുന്നു. തത്രഭവതി ശകന്തള
ഏതാണ്?

സാഹമതി—ഈ വിദ്യയ്ക്കു ശകന്തളയുടെ രൂപം തിരിച്ചറിയാൻ
വഹയാഞ്ചകിൽ ഇയാൾക്കു കണ്ണുകൊണ്ടു ഫലമെന്ത്?

രാജാ— തന്നിക്കേതെന്നാണു തോന്നുന്നതത്?

മാധവ്യൻ—എനിക്കു തോന്നുന്നതു കെട്ടഴിഞ്ഞിരിക്കുന്നതും ഉള്ളി

ലിടുന്ന മാല വെളിയിലേയ്ക്കു പുറപ്പെട്ടിരിക്കുന്നതുതായ തലമുടിനോടും, വിയപ്പുതുള്ളികൾ അങ്കുരിച്ചിരിക്കുന്നതായ മുഖത്തോടും, തോളുകൾ ഏറാവും തളന്നു താണിരിക്കുന്ന വയറായ ഭുജങ്ങളോടും കൂടി തൽക്കാലം വെള്ളം ഒഴിച്ചിട്ടു തളിരുകൾ നന്നത്തു ശോഭിക്കുന്ന മാവിന്റെ വശത്തായിട്ടു കറഞ്ഞതാണു ക്ഷീണിച്ചതുപോലെ ഏഴുതിയിരിക്കുന്നതു തത്രഭവതി ശകന്തള എന്നും മറാവർ മണ്ടുപേജം സവിമാർ എന്നുമാണ്.

രാജാ—മാഡമ്പ്രാർ മുഡനല്ല. ഏന്റെ അനുമാഗനമിത്തങ്ങളായ പ്രത്യേക ചിഹ്നങ്ങളും ശകന്തളയുടെ ആകൃതിയിൽ കാണുന്നുണ്ട്.

സപിന്നമായ വിരളിന്റെ ലാജരനം
 ഭിന്നവണ്ണമനുരേഖമുണ്ടിമ,
 വണ്ണകോച്ഛാസിതമേതുഭൂതമായ്
 കണ്ണനീർ കവിളിൽനിന്നു വിന്നതും.

൧൭

ചതുരികേ! ഇതിലേ വിഹ്യാസമലം പാതിയേ ഏഴുതി തീർന്നിട്ടുള്ളി. നീ ചെന്നു ചായങ്ങൾ എടുത്തു കാണുവാ. ചതുരിക—ആർച്ച മാഡമ്പ്രാ! ചിത്രപടത്തേ പിടിച്ചുകൊള്ളണം. ഞാൻ ചെന്നു ചായപ്പെട്ടി എടുത്തു കാണു വരട്ടെ. രാജാ—പടം ഞാൻതന്നെ വെച്ചുകൊള്ളാം.

[പടത്തേ വാങ്ങിക്കുന്നു.]

[ചതുരിക പോയി]

രാജാ—അത്രാഗമിച്ചുടയിതാം പ്രഥമംവെടിത്തു
 ചിത്രാപ്പിതാം പുനമനല്ലാസേനപശ്യാൻ,
 സത്രാശനാപഗകടന്നടനല്ല മദ്ധ്യേ
 കുത്രാപിജാതകതുക്കോസ്മി മരീചികായാം.

൧൮

മഹേശ്വരൻ—(അമ്മഗം) സത്യം ഇദ്ദേഹം ഗംഗാപ്രവാഹത്തേ ഉപേക്ഷിച്ചിട്ട് മൃഗതൃണ്ണയിൽതന്നെയാണ് ഇപ്പോൾ വെ

ഉളം കുടിക്കാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നത്. (പ്രകാശം) തോഴരേ! വേ
റേ എന്താണിനി ഇതിൽ എഴുതാനുള്ളത്?

സാനമതി—എന്തെല്ലാം സ്ഥലം ശകുന്തളം ഇഷ്ടമായിട്ടുണ്ടോ
അതെല്ലാം തന്നെയാണ് ഇദ്ദേഹം എഴുതാനാഗ്രഹിക്കുന്ന
ത്, സംശയമില്ല.

രാജാ—കേട്ടോളൂ.

അൻപിൽ സൈകതലീനഹംസമിഥനാ ലേഖ്യം ധൂനിമാലിനീ-
വൻപിൽചുറ്റുമതിന്നു കന്നു ഹിമവൽപാശ്ചേ മൃഗാധ്യാസിതം,
കമ്പിൽകല്പിത വല്ലമായ തരുവിൻ മൃഗത്തിലായ്ക്കവിൻ
കൊമ്പിൽകണ്മനചേർത്തുവെച്ചുരസിടും മാൻവേടയുലേഖ്യയാം

മാസവ്യൻ—(ആശ്ചര്യം) ഞാനാണെങ്കിൽ നീണ്ട താടിക്കാരാ
യ മഹഷിമാരുടെ കൂട്ടംകൊണ്ടു ചിത്രം നിറച്ചേയ്ക്കുമായി
രുന്നു.

രാജാ—തോഴരേ! ഇതുകൂടാതെ ശകുന്തളയുടെ അലങ്കാരങ്ങളിൽ
ഞാൻ വിചാരിച്ചിരുന്നതു ചിലതും വിട്ടുപോയിട്ടുണ്ട്.

മാസവ്യൻ—അതെന്താണ്?

സാനമതി—സഖിയുടെ വനവാസത്തിനും ശരീരസൗന്ദര്യത്തി
നും അനുരൂപമായി വല്ലതും ആയിരിക്കണം.

രാജാ— ചെവികൾക്കു നാരചി ശിരീഷഭ്രഷണം
കവിളിൻതടാവധി വിളംബികേസരം,
സവിശേഷകോമളമകാരി തോഴരേ!
നവ്വിസാംകരം ച കചമണ്ഡലാന്തരേ. ഘ

മാസവ്യൻ—എന്താണു തത്രവേതി ചെന്താമരയുടെ ദളുപോ
ലെ ശോഭിക്കുന്ന കയ്യിന്റെ അററംകൊണ്ടു മുഖത്തേ മറ
ച്ചു ഭയപ്പെട്ടതുപോലെ നില്ക്കുന്നത്? (വൃക്ഷിച്ചു നോക്കിട്ടു)
മേ! ഈ പുഞ്ചലീപുത്രനായ പുനേൻ കവരുന്ന ദൃഷ്ടവ
ണ്ടത്താൻ അത്ര വേതിയുടെ മുഖത്തേ ആക്രമിയ്ക്കുന്നു.

രാജാ—ആ ദൃഷ്ടനേ തടുക്കരുതോ?

മാഡവ്യൻ—ദൃഷ്ടനാമേ ശാസിക്കുന്ന സ്വാമി തന്നെ ഇവനേ തടുക്കുന്നതിനു ശക്തനായി ഭവിക്കും.

രാജാ—ശരിതന്നെ. ഘോഷവല്ലീപ്രിയായിരേ! എന്തിനിവിടെ വന്നു ചാരിപ്പാനു കഷ്ടപ്പെടുന്നു? അതാ നോക്കൂ;

എല്ലാമാം കസുമമാന്ദ്യം മേവിടും
വല്ലഭോ തവ ത്രയാത്ത്യാകിലും,
അല്ലയോ മധുച! നിന്നെയോർക്കയാ-
ലല്ലൽപുണ്യനുകരണത്തില്ല തേൻ. ൧൯

സാനമതി—രാജാവു നല്ല മന്ത്രിയായിട്ടാണ് ഇപ്പോൾ പറഞ്ഞത്.

മാഡവ്യൻ—ഇതു നിഷേധിച്ചാലും ഒഴിച്ചുപോകാതെ വിപരിതമായി തിരിച്ചുതന്നെ പിന്നെയും വരുന്ന ജാതിയാണ്.

രാജാ—ആഹ! അതുവോ? ഞാൻ പറഞ്ഞാൽ കൂട്ടാക്കയില്ലയോ? എന്നാൽ കണ്ടോ,

സാഭോഗാവസരങ്ങളിൽ കരണയോ-
ടത്രേ മായാസ്വാദിതം
രംഭോജപ്രിയതന്റെ ചെന്തളിർപണി-
ഞ്ഞീടുന്ന ബിംബാധരം,
ദംഭോദ്രിക്തമതേ! മദോൽകട! തൊടുന്നാ-
കിൽ ശാ!നിന്നെന്തൊ-
നംഭോജത്തിനകത്തടച്ചു തടവിൽ
പാപ്പിച്ചിട്ടും ഭംഗമേ!

൨൨

മാഡവ്യൻ—ഇപ്രകാരമുള്ള കഠിനശിക്ഷയ്ക്ക് എങ്ങനെ ഭയപ്പെടാതിരിക്കും? [ചിരിച്ചു് ആത്മഗതം]
ഇദ്ദേഹത്തിനിപ്പോൾ ഭ്രാന്തുതന്നെയാണ് ഈ സംസാർത്താൽ ഞാനും ഭ്രാന്തനായിത്തീരുന്ന, (പ്രകാശം)

സ്വാമീ! ഇതു ചിത്രമാണല്ലോ.

രാജാ—എ! ചിത്രമാണോ?

സാന്ദമതി—ഞാനും ഇപ്പോൾ അത് കാത്തില്ല. വിന്നെയൊന്നോ എഴുതിയതുപോലെ മനസ്സിലും അനുഭവിക്കുന്ന ഇദ്ദേഹം?

രാജാവ്—തോഴരേ! എന്തിനാണു വെറുതേ ഈ ദോഷൈകഫലമായ കാര്യം ചെയ്തത്?

ഉണ്മയിലിടുന്നസൗഖ്യം
തന്മയമാം ഹൃത്തുകൊണ്ടനുഭവിക്കൂ,
മന്മനസി സ്മരണക്രതാ
പെണ്മണി ചിത്രീകൃതാപുനർഭവതാ

൨൧

[കരഭ്യൻ]:

സാന്ദമതി—ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ ഈ വിരഹതാപം പൂർവ്വാപരവിരുദ്ധമായി വിലക്കുന്നമായിരിക്കുന്നു.

രാജാ—തോഴരേ! ഞാൻ ഭക്തസമയവും ആശ്വാസമില്ലാതെ ഇങ്ങനെ ടുഷിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നല്ലോ.

വിനാ നിദ്രാമസായ്യം മേ
കിനാവിൽ തൽസമാഗമം,
അനാരതാശ്രവാൽ ചിത്രേ
പുനാപ്യം തദപിലോകനം.

സാന്ദമതി—രാജാവു ശകന്തളയേ നിരാകരിച്ചതിന് ഇപ്പോൾ അനുഭവിക്കുന്ന അവസ്ഥ വേണ്ടുവോളം പരിഹാരമായി. ഞാൻ പ്രത്യക്ഷമായിട്ടു കാണുന്നല്ലോ.

[ചതുരിക പ്രവേശിച്ചു]

ചതുരിക—മഹാരാജാവു സർവ്വോൽകണ്ഠണവത്തിച്ചാലും. അടിയൻ ചായപ്പെട്ടി എടുത്തുകൊണ്ട് ഇങ്ങോട്ടേക്കു പുറപ്പെട്ടു.

രാജാ—എന്നിട്ടോ?

ചതുരിക—ഇടയ്ക്കു വസുമതിയമ്മ തരളികയോടുകൂടിവന്ന് അതിനകേണ്ട് അടിയൻറെ കയ്യിൽ നിന്നും പിടിച്ചു പറിച്ച് ഞാൻ തന്നെ തൃക്കയ്യിൽ കൊണ്ടുചെന്നു കൊടുക്കാം എന്നുത്തരവായി.

മാഡമ്പ്യൻ—നിന്നെ വിട്ടേച്ചതു ഭാഗ്യം തന്നെ.

ചതുരിക—അമ്മയുടെ ഏതൊക്കെ ചെയ്തിൽ തടഞ്ഞതിനേ തരളിക വിടിച്ചുകൊണ്ടിരുന്ന തരം നോക്കി ഞാൻ ഓടിപ്പോന്നു.

രാജാ—തോഴരേ! എൻറെ പ്രീതിഭാവനകൊണ്ട് വസുമതി ഗവിതയായിരിക്കുകയാണ്. ഇങ്ങോട്ടു കടന്നുവന്നേയ്ക്കും. താൻ ഈ ചിത്രത്തേ സൂക്ഷിക്കണം.

മാഡമ്പ്യൻ— [ചിത്രത്തേ വാങ്ങിച്ചുകൊണ്ട് എഴുന്നേറ്റ്] ആതമാവിനേ സൂക്ഷിക്കണമെന്നു കല്പിക്കണം. അമ്മ കലശലുകഴിച്ചു പോയാൽ സ്വാമി എന്നേ വിളിച്ചേയ്ക്കുന്നു. ഞാൻ മേഘമാളികപ്പാത്തു ചെന്നിരിക്കാം. അവിടെ മാടപ്രാവല്ലാതെ മററായം കാണുകയില്ല.

[ഓടിപ്പോയി]

[നടയിൽ തവണക്കാരത്തി കയ്യിൽ ഒരഴുത്തുകൊണ്ടു പ്രവേശിച്ചു]

— മഹാരാജാവു സഖോൽകണ്ഠണ വർത്തിച്ചാലും.

രാജാ— വേത്രവതീ! നീ വരുന്ന വഴിക്കു വസുമതിയേ കണ്ടോ?

തവണ— കണ്ടു. അടിയൻ ഈ എഴുത്തുകൊണ്ടു വരുന്നതിന്തെ അമ്മ തിരിച്ചുപോയി.

രാജാ— അവൾ ഉചിതജന്മയാണ്. ഞാൻ കായ്കളിൽ വ്യാപൃതനായിരിക്കുന്ന സമയം ഒഴിച്ചു അവൾ പത്രം.

തവണ— മന്ത്രി ഇപ്രകാരം തിരുമനസ്സറിയിക്കാൻ പറഞ്ഞു. 'ഇന്നു മുതലെടുപ്പുകണക്കുകൾ അധികം നോക്കാനുണ്ടായിരുന്നതിനാൽ ചെറുതൊക്കും ഒന്നേ അന്വേഷിക്കുന്നതിനിടയായുള്ളു. അതിനേ ഈ എഴുത്തിൽ എഴുതീട്ടുണ്ട്. അതു

തൃക്കൺപാർത്തു കൊള്ളുമാറാകണം.

രാജാ— എഴുത്തിങ്ങോട്ടു കാണിക്കു.

തവണ— [എഴുത്തിനേ തുറന്നു കാണിക്കുന്നു]

രാജാ— (ധായിച്ചു നോക്കിട്ട്)

‘ധനമിത്രൻ എന്ന കപ്പൽ കച്ചവടക്കാരുൻ കപ്പൽ ചേതത്തിൽ
അപായപ്പെട്ടുപോയി. അവനു മകളില്ല. അവന്റെ അവ
രിമിതമായ ധനമെല്ലാം സക്കാരിലേക്കു് അടങ്ങുന്നതാണ്’ എ
ന്നു മന്ത്രി എഴുതിയിരിക്കുന്നു. അനചത്ര്യത കഷ്ടം തന്നെ. വേ
ത്രവതി! അനവധി ധനവാനായിരുന്നതിനാൽ അവൻ അനേ
കം ഭായ്യാമാരുണ്ടായിരിക്കാ. അവരിൽ ആരെങ്കിലും ഗർഭം ധരി
ച്ചിട്ടുണ്ടോ എന്നു വിചാരണചെയ്യാൻ പറയണം.

തവണകാരത്തി— അയാളുടെ ഭായ്യാമാരിൽ സാകേതശ്രേഷ്ഠിയു
ടെ മകൾ ഒരുത്തിയുണ്ട്. അവൾക്കു് ഈയിടെ പുംസ
വനം കഴിഞ്ഞതായി കേട്ടു.

രാജാ— എന്നാൽ ആ പ്രജയ്ക്കുണ്ടല്ലോ പിത്ര്യമായ സകല മു
തലിനും അവകാശം. ഈ വിവരം മന്ത്രിയോടു ചെന്നു
പറഞ്ഞേയ്ക്കണം.

തവണകാരത്തി— അടിയൻ കല്പനപോലെ ചെയ്യാം.

[പോകുന്നു]

രാജാ— വേത്രവതി! ഇവിടെ വാ, പറയട്ടെ.

തവണകാരി— അടിയൻ ഇതാ വിടകൊണ്ടിരിക്കുന്നു.

രാജാ— സന്തതി ഉണ്ടെങ്കിലെന്ത്, ഇല്ലെങ്കിലെന്ത്?

ഇപ്പോൾ ജനം ദിവ്യവശേന കഷ്ടം!
നഷ്ടപ്പെടുന്നതൊരുമുഖംവെക്കു്
ദുഷ്ടതപമില്ലാത്ത വിധത്തിലായാൾ
ദുഷ്ടനെന്നെങ്ങു വിളിച്ചു ചൊല്ലു.

൨൩

തവണകാരത്തി— അടിയൻ അപ്രകാരം പരസ്യം ചെയ്തി
ല്ലിക്കാ. [വെളിയിൽ പോയി കരം കഴിഞ്ഞിട്ടു തിരിച്ചുവന്നു]

കാലത്തിലുണ്ടായ വഷംപോലെ കല്ലനപ്രകാരം ചെയ്യു
പ്പെട്ട പരസ്യം സകല ജനങ്ങളിലും അഭിനന്ദിക്കപ്പെട്ടു.

രാജാ— (നെടുവീർപ്പ് വിട്ട്) ഇങ്ങനെയല്ലേ സന്തതി ചേരും ഹേതു
വായിട്ടു നിരാശ്രയമായ ഐശ്വര്യം മൂലപുരുഷന്റെ അപ
സാനത്തിങ്കൽ അന്വന്ദേ പ്രാപിക്കുന്നത്? എന്റെ അപ
സാനത്തിങ്കൽ ചൗരവവംശലക്ഷ്മിയുടേയും കഥ ഇപ്രകാ
രമാകുമല്ലോ.

തവണക്കാരീ— ഈശ്വരൻ ഒരു നാളും അങ്ങനെ വരുത്തുക
യില്ല.

രാജാ— കഷ്ടം! ഞാനെത്ര മൃഡനാണ്? സ്വയം ഉചനതമായ്
ശ്രേയസ്സിനേ ഞാൻ അനാദമിച്ചുകഴുത്തല്ലോ.

സാനമതി— ശകന്തയേത്തന്നെ മനസ്സിൽ വിചാരിച്ചാണ് ഇ്
ദ്ദേഹം ആത്മാവിനേ നിന്ദിക്കുന്നത്, സംശയമില്ല.

രാജാ— കളത്രമായോജിതവീജമാത്മനാ
കലത്തിന്ദനായതു ഹാ! വെടിഞ്ഞു ഞാൻ,
കിളിച്ചു കാലത്തിൽ വിതച്ചതുപ്ലമാം
ഫലത്തെയേകുന്ന നിലത്തിനൊപ്പമായ്. ൨൪

സാനമതി—ഭവാന്റെ സന്തതി അപവിഷ്ണിണയായി ഭവിക്കും.

ചതുരിക—[നടയിൽ തവണക്കാരത്തിയോട് അപവാങ്ങ്] ഈ കച്ചവ
ടക്കാരന്റെ വർത്തമാനം തിരുമനസ്സിനു വളരെ അസ്വാ
സ്വപ്രകാരണമായിത്തീർന്നിരിക്കുന്നു. ഇതിനു സമാധാനം പ
റഞ്ഞാശ്വസിപ്പിക്കുന്നതിനു നീ മേഘമാളികയിൽ ചെ
ന്ന് ആയുമാഡവ്യനേ കൂട്ടിച്ചു കൊണ്ടുവോ.

നടയിൽ തവണക്കാരത്തി—അതുതന്നെ കൊള്ളാം.

[പോയി]

രാജാ—കഷ്ടം! ദുഷ്ടന്തൻ പിണ്ഡം വെണ്ണുന്നവകു് അതു മേൽ
കിട്ടുന്നതു സംശയസ്ഥാനമായല്ലോ.

ഹന്താല്ലായവിധിപ്രകാരമുദിതശ്രദ്ധാ നമുക്കുരുപോൽ
സന്താനത്തിലിതിന്നുമേൽ നിവചനം നല്കീടുമെന്നിങ്ങനെ,

ചിന്താമാന്ദ്യം വിരക്തപ്രസവനാമെന്നാൽ പ്രസിക്തം ജലം

സന്താപോഷ്ടജ്വബാഷ്പധാവനസമുദ്ധരിഷ്ടംകുടിക്കുന്നു ഹാ! റഭി

[ഭൃച്ഛയെ പ്രാപിച്ചു വീഴുന്നു]

ചതുരിക—[വരികുമിട്ടു രാജാവിനെ താങ്ങിക്കൊണ്ട്] വൊന്നതിരു
മേനീ! സമാശ്വസിക്കണേ! സമാശ്വസിക്കണേ!

സാ.നമതി—ഹാ! ഹാ! കഷ്ടം! കഷ്ടം! ഇദ്ദേഹം വിളിക്കിരിക്കെ
തെന്നെ ഇടയിൽ മറവുനിമിത്തം ഇരുട്ടിന്റെ ബാധയേ
അനുഭവിക്കുന്നു. ഞാൻ ഇപ്പോൾതന്നെ പരമാത്മം ധരി
പ്പിച്ചു ഇദ്ദേഹത്തിന്നേ ആശ്വസിപ്പിക്കട്ടെയോ? അല്ലെങ്കി
ൽ വേണ്ട, 'യാഗത്തിൽ തൽപരന്മാരായ ദേവന്മാർ ത
ന്നെ താമസിയാതെ ധർമ്മപതിയായ നന്നേ ഭർത്താവ്
അഭിനന്ദിക്കത്തക്കവണ്ണം ഉത്സാഹിക്കും' എന്നു പറഞ്ഞു
അദിതി ദേവി ശകന്തളേ ആശ്വസിപ്പിക്കുന്നതു ഞാൻ
കേട്ടിരിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ട് അതുവരെനോക്കാം. എന്നാ
ൽ ഇപ്പോൾ ഞാൻ കാണുകയും കേൾക്കുകയും ചെയ്ത
സംഗതികളേ ഉടനേചെന്നു പറഞ്ഞു പ്രിയസഖിയേ ആ
ശ്വസിപ്പിക്കണം.

[മേല്പോട്ടേഴുന്നൂറായി അനന്തംനം ചെയ്തു
അണിയറയിൽ

അയ്യോ! കൊല്ലരുതേ കൊല്ലരുതേ!

രാജാ—[ഭൃച്ഛവിട്ട് എഴുന്നോറ്റ് ചെയ്തിരിക്കാതെ] അതു മാധവ്യന്റെ
നിലവിളിയാണെന്നു തോന്നുന്നല്ലോ.

ചതുരിക—അയ്യ മാധവ്യനേ ശകന്തളാദേവിയുടെ ചിത്രപട
ത്തോടു കൂടി വസുമതിയമ്മയുടെ ദാസിമാരായ തരളിക മു
തൽപേർ പിടികൂടിയെന്നു തോന്നുന്നു.

രാജാ—ചതുരികേ! മാധവ്യനെ ഉപദ്രവിക്കരുതെന്നു ഞാൻ പ
റഞ്ഞിരിക്കുന്നപ്രകാരം വസുമതിയോടു ചെന്നു പറ.

[നടയിൽ ര.വണക്കാരത്തി സംഭ്രമത്തോടുകൂടി
പ്രവേശിച്ചു]

ഇതാ തിരുമനസ്സിലേ തോഴരേ കഴുത്തിൽ പിടിച്ചു ഞെ
ക്കി കൊല്ലാൻ ഭാവികുന്നു. വേഗത്തിൽ രക്ഷിക്കണേ!

രാജാ—ആരാണിങ്ങനെ ദുസ്സാമത്വം കാണിക്കുന്നതാ?

തവണ കോമി—പൊന്നുതിരുമേനി! മനുഷ്യർ. കാണാൻ വയ്യാത്ത വല്ല ഭൂതമോ. മരോ ആയിരിക്കണം. അദ്ദേഹത്തിനേ കഴുത്തിൽ പിടിച്ചു തൂക്കി മേലമാളികയുടെ മുകുപ്പിൻറെ മുകുളിൽ കൊണ്ടുപോയിരിക്കുന്നു.

രാജാ—[എഴുന്നേറ്റ്] എന്റെ ഗൃഹവും ഭൂതങ്ങളാൽ ആക്രമിക്കപ്പെടുമോ? അഥവാ,

അനവധിതതമുലം തെറ്റൊന്നിക്കെന്തുമാത്രം
ദിനമനു വരുമാറുണ്ടെന്നു ഞാനേനെന്നു ജാനേ,
അനവധി ജനമെന്തിങ്ങാചരിക്കുന്നതെല്ലാം
മനമതിലറിവാൻതോന്നെങ്ങനേ ശക്തനാകും? ൨൩

അന്നിയറയിൽ—അയ്യോ! തോഴരേ! കാടിവരണേ! കാടിവരണേ!

രാജാ—[ഗതിഭയഭയത്തോടെ ചുറ്റിനടന്നുകൊണ്ട്] തോഴരേ! ഭയപ്പെടേണ്ട, ഭയപ്പെടേണ്ട!

അന്നിയറയിൽ—[പിന്നെയും യഥാപുഷ്പം നിലവിളിക്കുന്നു.] തോന്നെങ്ങനെ ഭയപ്പെടാതിരിക്കും? ഇതാ ആരോ എന്റെ കഴുത്തു പിടിച്ചു പുറകോട്ടു വളച്ചു; കമിംപുപോലെ ഒടിക്കാൻ ഭാവികുന്നു.

രാജാ— [ഭയഭയത്തോടെ] വില്ലുകൊണ്ടുവരട്ടെ: പട്ടാണിച്ച്,
[വില്ലുംകൊണ്ടു പ്രവേശിച്ചു]
ഇതാ പള്ളിവില്ലും തൃക്കുറുപ്പും.
രാജാ— [വില്ലു വാങ്ങിക്കുന്നു].

അന്നിയറയിൽ— [ഭയമാറി]

കടിക്കാനായ് കണ്ണോത്ഥിത പുതുനിണം കൊന്നിടുമിതാ!
പിടയ്ക്കും നിന്നേ ഞാൻ തടയാതികടുവാ വൽസകമിവ,
മിടുക്കൻ ഭക്തന്മാർക്കുടനഭയദാനത്തിനു ധനു.
ഒന്നുടക്കും ദുഷ്ടന്മാൻ വരണമധുനാ തേ ശരണമായ്. ൨൪

രാജാ—(കോപത്തോടുകൂടി) എന്ത്? എന്നേത്തന്നെ ചൂണ്ടിപ്പറയുന്നോ? ദുഷ്ടഭൃതമേ! നില്ല നില്പ്! നിന്റെ കഥ ഇപ്പോൾ കഴിയും. [നില്ലകുലച്ച്] വേത്രവതീ! കോണിപ്പടിയിലേയ്ക്കു വഴികാണിക്കൂ.

തവണകാരത്തി—ഇതാ! ഇങ്ങനെ എഴുന്നള്ളാം.

[എല്ലാവരും ബദ്ധപ്പെട്ട് അങ്ങോട്ടുവെല്ലുന്നു]

രാജാ—(ചുറ്റും നോക്കിട്ട്) ഇവിടെ ഒന്നും കാണുന്നില്ലല്ലോ.

അണിയറയിൽ—അയ്യോ! കാടിവരണേ! രക്ഷിക്കണേ! ഞാൻ സ്വപ്നമേ കാണുന്നു. സ്വപ്നമേ എന്നേ കണ്ടുനില്പൂ. പൂച്ച പിടിച്ച എലിപ്പോലെ ഞാൻ ജീവനിൽ നിരാശനായിരിക്കുന്നു.

രാജാ—ദുഷ്ടഭൃതമേ! നിന്റെ ഈ തിരസ്കരണികൊണ്ടുള്ള ഊരം എന്റെ അസൂയത്തോടു പറ്റുകയില്ല. ഇതു നിന്നേ കാണും. നോക്കിക്കോ! ഇതാ ഞാൻ തൊടുക്കുന്ന ഈ അസൂയം—

ശിക്ഷിക്കും ശക്ത്യനാം നിന്നെ
രക്ഷിക്കും രക്ത്യനാം ദിവിജം
ഭക്ഷിക്കും ക്ഷീരമേ ഹംസം
പക്ഷി സക്ഷീരനീരതഃ.

൨൮

[അസൂയത്തെ തൊടുകുന്നു]

[മാഡവ്യനേ വിട്ടേച്ച മാതലിയും മാഡവ്യനും പ്രവേശിക്കുന്നു]

മാതലി— പൃത്രദിഷാ തവകൃതാ ദിതിജാശ്ശരവ്യാ-
സ്തത്ര തപമാനമയ ചാപമിതംപയപ്പാൻ,
നേത്രങ്ങളാദരഭരണ സതാം പതന്തി
മിത്രങ്ങളായവരിലുഗ്രശരങ്ങളല്ല

൨൯

പ്രഥമ അഭിജ്ഞാനശാക്തീയം മണിപ്രവാളം

ദീപിക്കും ഉവിചലിതേന്ധനൻ ഹൃതാശൻ
ക്ഷേപിക്കിൽ പ്രവരപ്പദാക പത്തിവൊക്കും,
പ്രാവിക്കും പ്രകടതയേ നിജപ്രതാപം
കോപിക്കിൽ പ്രകൃതിയിതുജ്ജിതാശയാനാം.

ന ൧

അജ്ഞാ—മാതലി പ്രവർത്തിച്ചതു യുക്തം തന്നെ. (മാന്വ്യന്തേഃ ക്വേ
വാക്യം) തോഴരേ! ദേവേന്ദ്രന്തൻ ആജ്ഞയേ അതിക്രമിക്കാൻ
പാടില്ല. അതിനാൽ അമാത്യചിശ്രുതാന കണ്ടു വിവരം
ധരിപ്പിച്ചു ഞാൻ പറഞ്ഞയച്ചതായി അയാളോടിപ്രകാ
ശം പറയണം.

സ്ഥിരഗുണാഞ്ചിതാ തേ മതിഃ പ്രജാ-
ഭരണഃകയാൽ ചെയ്തുകൊള്ളണം,
കരധൃതാ ധനുർവ്വപി താദൃശീ
പരന്ദിമിത്തമായുദ്യതാദ്യഃമ.

ന ൨

മാന്വ്യൻ—സ്വാമി, കല്പിച്ചതുപോലെ ചെയ്യാം.
[ചോയി]

മാതലി—രാജാവേ! എന്നാൽ ഫലമേതെ ആരോഹണം ചെയ്
യ്യാലും.

[രാജാവു രാജാഭോഹണത്തേക്കഭിനയിക്കുന്നു.]
[എല്ലാവരും ചോയി]

ഏഴാം അങ്കം

[ആകാശമാറ്റേണ മഹാത്മ്യനായി രാജവും
മാതലിയും പ്രവേശിക്കുന്നു]

രാജാ— മാതലീ! ഞാൻ മഹേന്ദ്രന്തൻ ശാസനയേ അനുഷ്ഠിച്ചു
എങ്കിലും അദ്ദേഹം എന്നേ സൽകരിച്ചതിന്റെ ഖാവസ്ഥ

വിചാരിക്കുമ്പോൾ അതിനു തക്കവണ്ണം അദ്ദേഹത്തിന് എന്തെന്നോണ്ടു് കരുപയോഗവും ഉണ്ടായില്ലെന്നു തന്നെ ഞാൻ നിശ്ചയിക്കുന്നു.

മാതലി— [വിരിച്ചുകൊണ്ടു്] രാജാവേ! നിങ്ങൾക്കു രണ്ടുപേർക്കു് ഇതിൽ മനസ്സിന് അത്രപി തന്നെ. എന്തെന്നാൽ—

ക്ഷിതിവ! തപമാദ്യപക്രതം വലാമിതൻ-
പ്രതിപത്തിയോത്തു കരുതുന്നു തുല്യമായ്
അതിവിസ്മിതസ്തപദാനതോർഹണാം
മതിയായതായ് ന ഗണയത്യസാവചി. ൧

രാജാ— മാതലി! അങ്ങനെ പായരുത്. എന്നേ യാത്ര പാഞ്ഞ യച്ച സമയത്തുണ്ടായ സൽക്കാരം മനോരഥങ്ങൾക്കും വിഷയമല്ലാത്ത വിധത്തിലായിരുന്നല്ലോ. സകല ദേവന്മാരുംകൂടി നിന്നിരുന്ന സുധർമ്മയിൽ എന്നേ അർദ്ധാസനത്തിൽ ഉപവേശിച്ചിരിക്കുമ്പോൾ—

അരികിലുദിതാകാംക്ഷം നില്ക്കു ജയന്തനെ നോക്കുവേ
പരിചൊടു ചിരിച്ചാമുഷ്ടാരസ്സുരലാരിചന്ദനം,
പരിമളഭാമനാ മന്ദാരമാല്യമെടുത്തുടൻ
ഹരി മമ ഗളേ ചേർത്താനോത്താലിതിൽ പരമമന്തരോ? ൨

മാതലി— ദേവരാജകൽനിന്നു് എന്തൊരു സൽക്കാരത്തിനാണു് ഇവിടേയ്ക്കു യോഗ്യതയില്ലാത്തതു്? ഭാത്തുനോക്കുക തന്നെ

രണ്ടു കൊണ്ടസുരകണ്ടകരാറി-
ദൃണ്ടർകോനു ദീവി സൌഖ്യമഖണ്ഡം,
പണ്ടു നീണ്ട നരസിംഹനഖൗഘം
കൊണ്ടുമിന്നു തവ പത്രികൾകൊണ്ടും.

രാജാ— അതും ശതകൃതുവായ ഭഗവാന്റെ മഹിമതന്നെയാണല്ലോ.

ബോധിക്കേണമിതിബുജിഷ്യരൈര്യതല്ലാതുളുകാർത്തുങ്ങളും
സാധിക്കുന്നതധീശരായവരുടേ സംഭാവനാശക്തിതാൻ,
രോധിക്കുന്നതിനെന്തു ശക്തി ഗരുഡജ്യേഷുന പാരോക്ഷവേ
ബോധിക്കും തിമിരത്തെയക്നവനേചേക്ഷാസ്തിലഗ്രാസുന? ൪

മാതലി— അതും ശരിതന്നെ. [കും ദൂരം പോയിട്ട്] രാജാവേ!
ഇതാ സ്വർഗ്ഗലോകത്തിൽ പ്രതിഷ്ഠയേ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്ന
ഭവൽകീർത്തിയുടെ സൗഭാഗ്യത്തേകണ്ടാലും.

ദേവസ്ത്രീമണികളുണിഞ്ഞ വണ്ണശേഷം
യാവത്താൽ പദവിധിയോത്തു ഗാനയോഗ്യം,
സൗഖ്യവർഗ്ഗമലതികാം ശുഭകോൽകരത്തിൽ
ഭാവൽകസ്മൃതിയെഴുതുന്നിതാസുരന്മാർ. ൭

രാജാ— മാതലി! ഞാൻ ഇന്നലെ സ്വർഗ്ഗത്തേക്കു പോകുമ്പോൾ അ
സുരയുദ്ധത്തിലുള്ള ഒരു സുകൃത്താൽ വഴിയിലേ വിശേഷം
മുഴുവനും നോക്കി അറിഞ്ഞില്ല. അതിനാൽ ഇപ്പോൾ
സപ്തമത്തുകളിൽ ആരുടെ മാർഗ്ഗത്തിലാണു നാം വർത്തി
ക്കുന്നതെന്നു അറിഞ്ഞാൽ കൊള്ളാം.

മാതലി— നമ്മുടെ ത്രിസ്രോതസ്സിനെയെവനൊഴുക്കുന്നുനിദൃതം
വിഭക്തജ്യോതിസ്സായ് പുനരെവനിരത്തുന്നുഭഗണം,
നമസുപാനാനാമൻ പരിവഹ, നവന്മാർഗ്ഗമിതാൻ
ശുഭരൂപം പൃഥ്വിന്ദ്രാവരജനുടെ രണ്ടാംചുവടിനാൽ. ൩

രാജാ— അതു നിമിത്തം ആയിരിക്കാം ബഹിരന്തഃകരണങ്ങളു
ളോടുകൂടിയ അന്തരാത്മാവിനു നിർവൃതി തോന്നുന്നത്.
[മഥമകൃതൈ നോക്ഷിത്] നാം മേഘമാർഗ്ഗത്തിൽ ഇറങ്ങിയിരി
ക്കുന്നു.

മാതലി— എങ്ങനെ അറിഞ്ഞു?

രാജാ— ചാതകങ്ങൾ കടന്നിടുന്നരചംഘ്നിതൻ വിവരങ്ങളിൽ
പീതകാന്തി കലന്നിടുന്നു ഘയങ്ങൾ വൈദ്യുതദീപ്തിയാൽ

മാതലേ! ജലശീകരാർദ്രിത നേമിയായ ഭവദ്രഥം
ശീതളാംബുദമണ്ഡലോപരി മണ്ടിടുന്നിതു സാന്ദ്രതം. ൭

മാതലീ—ശരിതന്നെ. ഇനി കുറച്ചുനേരംകൊണ്ടു രാജാവു ത
ന്റെ അധികാരഭൂമിയിൽ എത്തും.

രാജാ—[താഴത്തേക്കു നോക്കിട്ട്] മാതലീ! ഇപ്പോൾ രഥം വേഗ
ത്തിൽ ഇറങ്ങുന്നതിനാൽ ഈ ഭൂലോകത്തിന്റെ കാഴ്ച അ
ത്യാശ്ചര്യമായിരിക്കുന്നു.

പൊങ്ങിപ്പോരുന്ന ശൈലങ്ങളുടെ മുകളിൽ നി-
ന്നുഴിതാൻ താണിടനോ
തിങ്ങിപ്പത്രങ്ങളായ് കണ്ടതു തധിതി മര-
ങ്ങളുമായ് തീർന്നിടുന്നു,
മങ്ങിപ്പാഥസ്സു കാണാഞ്ഞൊരു പുഴകൾ തെളി-
ഞ്ഞുപുസിക്കുന്നു, കാഴ്ച-
യ്ക്കിങ്ങിപ്പാരുനമിപ്പിച്ചൊരുവനരികിലേ-
യ്ക്കാനയിക്കുന്നിതോമേ?

൮

മാതലീ—രാജാവിനു തോന്നിയതു ശരിയായിരിക്കുന്നു. [ബഹുമാന
ത്തോടുകൂടി നോക്കിട്ട്] അഹോ! ഭൂലോകം അത്യന്തമണ്ഡി
യംതന്നെ.

രാജാ—മാതലീ! ഇതേതാണ് പൂർവ്വചരിത്രസമുദ്രങ്ങളേ അഥവാ
ധനം ചെയ്തു സന്ധ്യകാലമേഘംചോലെ സ്വർണ്ണരസനി
ഷ്ഠിയാക്കി ഒരു പർവ്വതം കാണപ്പെടുന്നത്?

മാതലീ—രാജാവേ! ഇതു മഹാഷിമാരുടെ സിദ്ധിക്കേത്രവും കിം
പുരുഷവർഷത്തിലേ പർവ്വതവുമായ ഹേമകൂടമാണ്

പ്രവഞ്ചസ്രധ്വജനാമജനാമരീചി ത-
ന്നപത്മകശ്യാപനാമപ്രജാപതി
സ്വപതിയോടൊത്തിവടെച്ചിരുന്നൻ
പ്രപസ്സു ചെയ്യുന്നു സുമാസുരാർച്ചിതൻ.

൯

വളർത്തപ്പെട്ട മന്ദാരവൃക്ഷങ്ങളോടുകൂടിയ കശ്യപപ്രജാപതിയുടെ ആശ്രമത്തേ പ്രവേശിച്ചിരിക്കുന്നു.

മാജാ—ഇതു സ്വർഗ്ഗത്തേക്കാളും അധികതരമായ സകലേന്ദ്രിയ സൗഖ്യത്തേ ജനിപ്പിക്കുന്ന ദിവ്യസ്ഥലമായിരിക്കുന്നു. എനിക്ക് അമൃതമയമായ ഒരു കയത്തിൽ മുങ്ങിയതുപോലെയുള്ള നിർവൃതി തോന്നുന്നു.

മാതലി—[രഥത്തെ നിർത്തിട്ട്] എന്നാൽ ഇറങ്ങാം.

മാജാ—[ഇറങ്ങിട്ട്] മാതലി എന്നാണു ഭാവികുന്നതാ?

മാതലി—രഥത്തേ ഞാൻ ഉറപ്പിച്ചു നിർത്തി. ഇതാ ഞാനും ഇറങ്ങുന്നു. [അപ്രകാരം ചെയ്തിട്ട്] ഇതാ ഇങ്ങനെ വരാം. [ചുറ്റി നടന്നുകൊണ്ട്] ഇതാ മഹാത്മാക്കളായ ബ്രഹ്മിമാരുടെ തപോവനപ്രദേശങ്ങളേ നോക്കിക്കണ്ടാലും.

മാജാ—ഞാൻ ഇവയേ കണ്ടു വിസ്മയിക്കുന്നു.

സാനന്ദം കാഠിനാൽ പ്രാണനമരതരു
 വ്രാതവതാം വനത്തിൽ
 സ്നാനം ധർമ്മാത്മമായ് കാഞ്ചനകമലരജഃ
 പിംഗഭാസ്സാം പയസ്സിൽ,
 ധ്യാനംതാൻ വജ്രരത്നതരകളിലമരീ
 സന്നിധൗ സംയമം താൻ
 സ്ഥാനം തേടുനിതന്ത്രഷ്ടികൾ തപമിവിടെ
 ചെയ്തിടുന്നീമഹാന്മാർ.

൧൧൨

മാതലി—മഹാത്മാക്കളുടെ പ്രാർത്ഥന ഉത്തരോത്തരം ഉൽകൃഷ്ട ശ്രേയസ്സിനേക്കുറിച്ചാണല്ലോ. [ആകാശത്തിൽ ലക്ഷ്യം ഖണ്ഡിച്ച്] അല്ലയോ വൃദ്ധശാകല്യാ! ഭഗവാൻ കശ്യപൻ എന്നു നരഷ്ടിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു? [കേട്ടതുപോലെ ഭാവിച്ച്] എന്നാണു പറയുന്നതാ? 'അഭിതിദേവിയം മഹഷ്ടിപത്നിമാരം കൂടി ചോദിച്ചിട്ട് പതിവ്രതാധർമ്മത്തേ കുറിച്ച് അവരോടു പ്രസംഗിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു' എന്നോ?

രാജാ—ഏന്നാൽ അവസരത്തേ കാത്തു നില്ക്കാം.

മാതലി— [രാജാവിനെ നോക്കി] രാജാവ് ഈ അശോകവൃക്ഷത്തിന്റെ മൂട്ടിൽ ഇരിക്കതന്നെ. ഞാൻ ചെന്നു സമയം നോക്കി രാജാവു വന്ദിക്കുന്നതിനായി വന്നിരിക്കുന്ന വിവരം ഭഗവാനേ അറിയിക്കാം.

രാജാ—മാതലിയുടെ യുക്തംപോലെ ആകട്ടെ.

മാതലി—[പോയി]

രാജാ—[വെള്ളക്കൈ സ്സൂരിക്കുന്ന ലക്ഷണത്തെ നടിച്ച്]

മന്ദിച്ചുപോയാശയെനിക്കു ചുമ്മാ
സ്സന്ദിച്ചിടുന്നെന്തിനു ഫന്ത! കയ്യേ?
നിന്ദിച്ചു ഭാഗ്യത്തെ ലഭിച്ചു വീണ്ടും
നന്ദിച്ചിരിപ്പാനെന്തേതോ നിനച്ചാൽ?

൧൩

അണിയറയിൽ—അരുതരുത്. ചാപല്യം കാട്ടരുത്. ജാതിസ്വഭാവം വെളിപ്പെടുന്നല്ലോ.

രാജാ—[ചെയ്തുകൊടുത്തിട്ട്] ഈ സ്ഥലത്തിൽ അവിനയത്തിനു പ്രസക്തിയില്ലല്ലോ. ചെന്നെ ആരാണിപ്രകാരം നിഷേധിക്കപ്പെടുന്നത്? (ശബ്ദാനുസാരേണ നോക്കിട്ട്) അയ്യോ! ഇതാരാണ്? ഒരു വിക്രമിയായ ബാലൻ അടുക്കൽ നില്ക്കുന്ന രണ്ടു താപസിമാരുടെ നിഷേധവചനങ്ങളേ ലക്ഷ്യമാക്കാതെ—

ചാലവേ വലിയ സിംഹി തന്നുടേ
ബാലനേ, മുലകടിച്ചു നില്ക്കുവേ
ലോലയാം സദ പിടിച്ചുലച്ചുമോ!
വേലനത്തിനു വലിച്ചിടുന്നിതാ.

൧൪

[അശോകവൃക്ഷപാരനായ ബാലനും താപസിമാരും
പ്രവേശിക്കുന്നു]

ബാലൻ—വാ ചൊളിക്കു സിംഹക്കുട്ടി! വാ ചൊളിക്കു. നിന്റെ പല്ലുകളേ ഞാൻ എണ്ണി നോക്കട്ടെ.

നോം താപസി—ദൃസ്യാമത്വം കാട്ടുന്നോ? ഞങ്ങൾ മക്കളേപ്പോലെ വളർത്തുന്ന ജന്തുക്കളേ എന്നതിന് ഉപദ്രവിക്കുന്നു? നിന്റെ അഹങ്കാരം വലിച്ചുവരുന്നല്ലോ. മഹാഷിമാർ നിനക്കു 'സർവമനൻ' എന്നു പേരിട്ടിരിക്കുന്നതു യഥാർത്ഥമെന്നെയാണ്.

രാജാ—എന്താണ് എനിക്കു് ഈ ബാലനിൽ കൗരവപുത്രനിലെന്നപോലെ സ്നേഹം തോന്നുന്നത്? അനപത്യതതന്നെയാണ് ഇപ്രകാരം വാത്സല്യത്തേ ജനിച്ചിരിക്കുന്നത്.

മഞ്ജോം താപസി—സർവമനാ! ആ സിംഹക്കുട്ടിയേ വിട്ടില്ലെങ്കിൽ അതിന്റെ തള്ള നിന്റെ നേരേ ചാടി വിഴുമേ.

ബാലൻ—(വിരിച്ചുംകൊണ്ട്) ഒ! എന്നാലിനിക്കു വലിയ പേടിയാ!

[താഴത്തെ ചുണ്ടു തള്ളിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്നു]

രാജാ— പെരിയോരു തരസിബീജമായ്
തെരിയുന്നേഷ കുമാരകൻ മമ,
ഏരിയുന്നതിനിസന്ദേഹ്യയാ
പൊരിയായ് മേവിടുമഗ്നിപോലവേ. ൧൪

കനോം താപസി—കഞ്ഞെ! സിംഹക്കുട്ടിയേ വിട്ടേയ്ക്കൂ. നിനക്കു കളിക്കാൻ വേദം ഒരു കളിപ്പാട്ടം തരാം.

ബാലൻ—ഏവിടെ, തന്നാട്ടെ.

[കൈനീട്ടി കാണിക്കുന്നു]

രാജാ—[നോക്കീട്ട് ആശ്ചര്യത്തോടെ] ഈ കുട്ടിക്കു ചക്രവർത്തിലക്ഷണം കാണുന്നല്ലോ. എന്തെന്നാൽ, ഇവന്റെ—

സുരകതമിഷ്ടാർത്ഥസപ്രസാരിതം
കരം സ്മരിക്കുന്നു നിരന്തരാഹ്ലി
നിരന്തരാഹ്ലമദചാര വാരിജം
വരം വിഭാതത്തിൽ വിടുന്ന്തെന്നപോൽ, ൧൩

പ്രഥമം അഭിജ്ഞാനശാകന്തളം മണിപ്രവാളം

മണ്ടാം താചസി—സുവ്രതേ! ഇവനേ വാങ്മന്ത്രത്താൽ അന്നു സരിപ്പിക്കാൻ പ്രയാസമുണ്ട്. നീ ചോയി ഏന്റെ വണ്ണശാലയിൽ കൊച്ചുമാർണ്ഡേയന്റെ ഒരു ചായമിട്ടു മണ്മയിലിരിക്കുന്നതിനേ ഏടുത്തു കൊണ്ടുവാ.

നോം താചസി—അങ്ങനെതന്നെ. [ചോയി]

ബാലൻ—അതുകൊണ്ടു വരുന്നതുവരെ ഞാൻ ഈ സിംഹക്കുട്ടിയേ കൊണ്ടുതന്നെ കളിക്കും.

[താചസിയേ നോക്കി ചിരിക്കുന്നു];

രാജാ—ഈ ഉജ്ജ്വലസപനായ ബാലനേ കുറിച്ചു എനിക്കു് അധികമായ കൌതുകം തോന്നുന്നു.

[നെടുമ്പിട്ടു് വിട്ടു്];

ദന്താകുരമകാരണസ്മിതവശാലേതാനമാലക്ഷ്യമായ് ചെന്നാർവേരിചെവിക്കുചേർത്തുകളമായഞ്ചൊഴിക്കൊഞ്ചലാൽ സന്താനാഭരണങ്ങളാം തനയർ വന്നങ്കത്തിലേറീടവേ ഘന്താലിംഗ്യതദംഗസംഗജരജസ്സേലുക്കു ധന്വ്യാ ജനം. ൧൭

താചസി—ഈ കുട്ടി ഞാൻ പറഞ്ഞിട്ടു കൂട്ടാക്കുന്നില്ലല്ലോ. [തിരിഞ്ഞുനോക്കിട്ടു്] ഇവിടെ ജ്വലിക്കുമാരന്മാർ ആരുള്ളു? [രാജാവിനെ കണ്ടിട്ടു്] അല്ലയോ, ഇങ്ങോട്ടു വരണേ. ഇതാ ഈ കുട്ടി വിടിക്കാൻ വയ്യാതെ ഉറപ്പായി വിടിച്ചു വെച്ചു കളിയായിട്ടു് ഉചദ്രവിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന സിംഹക്കുട്ടിയേ ഇവന്റെ കയ്യിൽനിന്നും വിടീക്കണേ.

രാജാ—[ചിരിച്ചുകൊണ്ടു് അടുക്കൽ ചെന്നു്] അല്ലയോ മമ്മിപുത്രാ!

ഏവം തപോവനവിതലമുദഗ്രമായ
ഭാവം കലൻ തവ ജനദനാം മുനീന്ദ്രം,
സാവദ്യനാക്കരതു സതപഗുണപ്രധാനം
നീ വത്സ! ചന്ദനതരും ചെറുവാസുചോലെ.

൧൮

താപസി—ഈ കുട്ടി മരംചീപുത്രനല്ല.

രാജാ—ആകൃതിക്കു ശരിയായ വ്യാപാരംകൊണ്ടുതന്നെ അതറിയാം. എങ്കിലും സ്ഥലവിശേഷത്തേ വെച്ചാരിച്ച് അങ്ങനേ ഉൾമിച്ചതാണ്.

[താപസി അപേക്ഷിച്ചതുപോലെ ചെയ്യുംകൊണ്ട് ബാലൻറെ സ്വർസുഖത്തേ അനുഭവിച്ച് ആത്മശതം].

ഛന്ദ! നല്ലെന്നനിക്കാരുടേയോ കിടം-
വന്തരംഗത്തിലേവം സുഖം സ്വർനാൽ
ഏന്തനിയാച്ചുമായുളളമാനന്ദമ-
ത്തന്തയാകും മയാധന്യനുണ്ടായിടും?

൧൧൯

താപസി—[രണ്ടുപേരേയും സൂക്ഷിച്ചുനോക്കിട്ട്].
ആശ്ചര്യം! ആശ്ചര്യം!

രാജാ—ഏന്താണ്?

താപസി—ഈ കുട്ടിയുടേയും വോൻറെയും ആകൃതിസാദൃശ്യം കണ്ടു ഞാൻ ആശ്ചര്യപ്പെടുന്നു. അതുമാത്രമല്ല, വോദന ഇതിനുമുൻപിൽ കണ്ടുപരിചയമില്ലെങ്കിലും ഈ ബാലൻ അനുകൂലനായിത്തന്നെ ഇരിക്കുന്നല്ലോ.

രാജാ—[ബാലനെ ലാളിച്ചുകൊണ്ട്]
ആര്യേ! ഈ ബാലൻ മുനികുമാരനല്ലെങ്കിൽ പിന്നെ ഏതു വംശത്തിൽ ജനിച്ചവനാണ്?

താപസി—ഇവൻ പുരുവംശത്തിൽ ജനിച്ചവനാണ്.

രാജാ—(ആത്മശതം) എൻറെ വംശം തന്നെയോ? അതിനാൽ തന്നെ ആയിരിക്കാം എൻറെ മരായുണ്ടെന്നു താപസിക്കു തോന്നിയത്. വൌരവന്മാർക്ക് അന്ത്യമായ കലപ്രതം ഇങ്ങനെയാണല്ലോ.

ഭവനങ്ങളിലുത്തമങ്ങളിൽ വാ.
അമ്പനീരക്ഷ കഴിച്ചതിൻറെ ശേഷം

അവർ പതികളൊത്തു ധർമ്മപുത്രം-
മവലംബിച്ചു വനത്തിൽ വാണിടുന്നു.

(പ്രകാശം) ഈ ദിവ്യസ്ഥലത്തിൽ മനുഷ്യർക്കു സേപഹയം വ
രുന്നതിനു ശക്തിയില്ലല്ലോ.

താപസി—അതു ശരിതന്നെ. എന്നാൽ ഈ ബാലന്റെ മാതാ
വിന് അപ്സരസ്സാബന്ധം ഉള്ളതിനാൽ ദേവഗുരുവായ ക
ശ്യപന്റെ ഈ ആശ്രമത്തിലാണ് അവൾ ഇവനെ പ്ര
സവിച്ചത്.

രാജാ—(ആത്മഗതം) ഈ സംഗതി പിന്നെയും ആശയ്ക്കു അവ
കാശം കൊടുക്കുന്നല്ലോ. (പ്രകാശം) തത്രഭവതി എതു രാജ
ഷിയുടെ പത്നിയാണ്?

താപസി—ആ ധർമ്മപത്നീപരിത്യാഗിയുടെ പേരിനെ സ്മരിക്ക
പ്പോലും ചെയ്യരുത്.

രാജാ—(ആത്മഗതം) ഈ പറയുന്നത് എന്നേ ഉദ്ദേശിച്ചതന്നെ
ആണല്ലോ. ഈ ബാലന്റെ അമ്മയുടെ പേരു ചോദി
ച്ചെങ്കിലോ? അഥവാ പരസ്മിപ്രസംഗം അന്യായമാ
ണല്ലോ.

കന്യാ താപസി—[മൺമയിലിനേയും കൊണ്ടു പ്രവേശിച്ചു] സർവ്വമ
ന്നാ! ശകന്തലാവണ്യത്തേ നോക്കൂ.

ബാലൻ—[ദൃഷ്ടികേടപത്തോടേ] എന്റെ അമ്മ എവിടെ?

താപസിമാർ—(ചിരിച്ചു) മാതൃപ്രിയനായ ബാലൻ നാമസാമൃ
ത്താൽ ഭ്രമിച്ചുപോയി.

മണ്ടാം താപസി—കുഞ്ഞേ! പക്ഷിയുടെ ഭംഗിയേ നോക്കാനാ
ണു പറഞ്ഞത്.

രാജാ—(ആത്മഗതം) ഈ ബാലന്റെ അമ്മയുടെ പേരു ശകന്തള
യെന്നോ? കരു പേരുതന്നെ പലർക്കും ഉണ്ടല്ലോ. ഈ പേ
രിന്റെ പ്രസ്താവം മരുമരീചികപോലെ കേവലം എന്നേ
ഭ്രമിപ്പിച്ചു പിന്നെയും വ്യസനിപ്പിക്കാൻ തന്നെയോ?

ബാലൻ—അമ്മാ! ഈ നല്ല മയിലിനെക്കുറിച്ച് ഇപ്പോൾ എന്തായിരിക്കുന്നു.

[കൈനീട്ടി കളിപ്പാട്ടം വാങ്ങിക്കുന്നു.]

ഒമ്മാം താപസി—(പരിഭ്രമത്തോടുകൂടി) അമ്മേ! കുഞ്ഞിന്റെ കയ്യിലേ രക്ഷ കാണുന്നില്ലല്ലോ.

രാജാ—പരിഭ്രമിക്കേണ്ട. രക്ഷയിതാ കിടക്കുന്നു. ബാലൻ സിംഹക്കുട്ടിയേ പിടിച്ചു വലിച്ചുകളിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നപ്പോൾ അതു താഴെ വീണുപോയി.

[കുനിഞ്ഞുനോക്കുന്നു.]

താപസിമാർ രണ്ടുപേരും—

അമ്മേ! അമ്മേ! (നോക്കിട്ട്) ഇതെന്തൊരാശ്ചര്യം! ഇത്രയും രക്ഷ കയ്യിലെടുത്തുവെച്ചിരിക്കുന്നല്ലോ.

[വിസ്മയാന്തമാരാകി നെഞ്ചിൽ കൈവെച്ചുകൊണ്ടു്]

(പരസ്പരം നോക്കുന്നു)

രാജാ—എന്താണു നിങ്ങൾ എന്നേ അന്വേഷിക്കുകയാണു നിങ്ങളുടെ ചിന്ത?

ഒമ്മാം താപസി—മഹാരാജാവു കേട്ടാലും. ഇത് 'അപരാജിത', എന്നു പ്രസിദ്ധമായ ഒരു കാണ്ഡമാണു്. ഇതിനേ ഇവന്റെ ജാതകമർത്ഥത്തിൽ ഭഗവാൻ കൃത്യവൻ രക്ഷാത്രപേണ ധരിപ്പിച്ചു. ഇതു താഴെ വീണാൽ ഇവന്റെ മാതാപിതാക്കന്മാരും ഇവനും അല്ലാതെ വേറെ ആരും ഇതിനേ എടുത്തുകൂടാ.

രാജാ—അഥവാ എടുത്താലോ?

ഒമ്മാം താപസി—എടുത്താൽ ഉടനെ സുഖമായിത്തീർന്നു എടുത്ത ആളിനെ കടിക്കും.

രാജാ—നിങ്ങൾ എപ്പോഴെങ്കിലും പ്രത്യക്ഷമായി അപ്രകാരം സംഭവിച്ചു കണ്ടിട്ടുണ്ടോ?

താപസിമാർ—ഓരോ പലപ്പോഴും.

രാജാ—[സന്തോഷത്തോടുകൂടി ആത്മഗതം] ഇപ്പോൾ പുണ്യമായ കനോമമത്തേയും ഞാനെന്നതാണു് അഭിനന്ദിക്കാത്തതു്?

[ബാലനെ ആലിംഗനം ചെയ്യുന്നു]

മണ്ടര തഃപ്യാസി—സുവ്രതേ! വാ. ഈ വർത്തമാനം ജപിച്ചും കൊണ്ടിരിക്കുന്ന ശകന്തളയോടു ചെന്നു പറയാം.

[അപസിമാർ പോയി]

ബാലൻ—എന്നേ വിടണം. എനിക്കമ്മേടടുക്കൽ പോണം.

മണ്ടര—മകനേ! എന്നോടൊരുമിച്ചുതന്നെ പോയി അമ്മയേ സന്തോഷിപ്പിക്കാം.

ബാലൻ—എന്റെ അമ്മൻ മുഷ്ട്വന്തനാണു, താനല്ല.

മണ്ടര—(വിരിച്ചുകൊണ്ട്) ഈ വിവാദത്തെന്നു എനിക്കു വേണ്ടുവോളം വിശ്വാസജനകമായിരിക്കുന്നു.

[ഏകദേശം അഞ്ചു മണിയായ ശകന്തള പ്രവേശിക്കുന്നു]

ശകന്തള—സർവ്വദമനന്റെ രക്ഷയ്ക്കുവേണ്ടിയേ വികാരകാരണത്തിലും പ്രകൃതിസ്ഥയായി കേട്ടിട്ടും എനിക്കെന്റെ ഭാഗ്യത്തിൽ ചിശ്വാസം തോന്നുന്നില്ല. അഥവാ, സാൻമതിപറഞ്ഞതുപോലെ സംഭവിക്കാമല്ലോ.

മണ്ടര—അയ്യേ! ഇതാ! തത്രഭവതി ശകന്തള.

വാസസ്സമണ്ടരമതി ധൂസരമായ്; വ്രതോപ-
വാസാലുണങ്ങി മുഖമാകലിതൈകവേണീ;
വാസം തുടന്നിവിടെയീവിധമെന്റെ വിപ്ര-
വാസവ്രതത്തെ യിവരം സാധപി വധിച്ചിടുന്നു. ൨൧

ശകന്തള—[വശമാണുപവിവർണ്ണനായ രാജാവിനെക്കണ്ട്] എന്റെ ഭർത്താവിനേപ്പോലെ ഇരിക്കുന്നില്ലല്ലോ. പിന്നെ ഇതാമാണു രക്ഷയ്ക്കുവേണ്ടിയോടുകൂടാതിരിക്കുന്ന എന്റെ കഞ്ഞിനേ ശരീരസംസ്കാരംകൊണ്ടു മുഷിപ്പിക്കുന്നത്?

ബാലൻ—[അമ്മയുടെ അടുക്കൽ ചെന്നു] അമ്മേ! ഇതാ, ആരോട് രാധ എന്നേ മകനെന്ന് പറഞ്ഞു ആലിംഗനം ചെയ്യുന്നു.

മണ്ടര—എന്റെ പ്രാണവല്ലഭേ! ഞാൻ ഭവതിയിൽ പ്രവർത്തിച്ച ക്രൗഢ്യവും അനുകൂലപരിണാമമായിതീർന്നല്ലോ. ഇപ്പോൾ

ഭവതി എന്നോ. ഭക്താവെനും കാമീച്ചരിയണമെന്നു
ഞാൻ പ്രായ്മിക്കേണ്ടതായിരിക്കുന്നു.

ശകന്തളം—(ആത്മഗതം): ഹൃദയമേ! സമാശ്വസിക്കും- സമാശ്വ
സിക്കും. ദൈവം മത്സരത്തേവിട്ടു. എന്തൊര മേൽ ദൈവം ചെ
യ്ക്കു എന്നു തോന്നുന്നു. ഇതൊന്നും ഭക്താവ്യതന്നെ.

രാജാ—മോഹതമസ്സുകൾ വിശദാശയനാം മമനീ;
ഗേഹിനി! സമുദോപഗതയായധുനാ വിധിനാ,
മോഹനഗാത്രി! ശീതകിരണഗ്രഹണാവസിതൈ,
രോഹിണിയെന്നപോൽ സ്വപദി: യോഗമുഖേതവതീ: **൨൫**

ശകന്തളം—ആയുർപ്പത്രൻ ജയിച്ചാലും—

[ബാക്കോൽഗമം ഹേതുവായിട്ടു മദ്ധ്യേ തൊണ്ടയിടി വിരമിക്കുന്നു];

രാജാ—സുന്ദരി!

സ്ത്രീതവാത്സല്യമാം നിൻ ജയാശംസനം
ജാതമാമശ്രുരോധാൽ. തടഞ്ഞെങ്കിലും,
കാതരാക്ഷി! ജയിച്ചേനതാംബുലതാ-
ശോഭതരകതാധരം നിൻമുഖം കാക്കയാൽ. **൨൬**

ബാലൻ—അമ്മേ! ഇതാമാണ്?

ശകന്തളം—കുഞ്ഞേ! നിന്റെ ഭാഗ്യത്തോടു ചോദിക്കും.

രാജാ—[ശകന്തളയുടെ പാദങ്ങളിൽ നമസ്കരിച്ചു];

കരുതരുതു നീ കല്യാണാംഗീ! നിരകരണാപ്രിയം,
ഗുരുതരമഹോ! മോഹം ചേതസ്സിനങ്ങളുവായി: മേടു
വരുമുരുതമോമൃലം ലോകകുനാസ്വരൂഭത്തിലും,
കരുടനൈരിയം സപ്തഭ്രാന്ത്യാ ഹിരോപ്പിതമാലയും, **൨൭**

ശകന്തളം—(കണ്ണനീരോടുകൂടി) ആയുർപ്പത്രൻ എഴുന്നേൽക്കണം
എന്റെ പുണ്യപ്രതിബന്ധകമായ ജന്മാന്തരവാചം **൨൮**

ലോകുഖമായിരുന്നതിനാലത്രെ പ്രകൃത്യാ ദയാലുവായ
ആയുപുത്രനും അന്യം എന്നേകരിച്ചു അപ്രകാരം തോന്നി
യത്. [രാജാവു എഴുന്നേൽക്കുന്നു.] ദുഃഖിതയായ എന്റെ ഭാ
ഗ്യം പിന്നെ എങ്ങനെയാണ് ആയുപുത്രനുണ്ടായത്?

രാജാ—എന്റെ വിഷാദത്തേ കളഞ്ഞിട്ടു പിന്നെ പറയാം.

സുന്ദരാംഗി! മോഹവശ്യനനുമാ! തവാധരേ
ബിന്ദുവായ്പതിച്ചൊരശ്രുലക്ഷ്യമാക്കിയില്ലതൊൻ
ഇന്നരാളപക്ഷുലഗന്ധമയതഞ്ജസാതുട-
ച്ചുന്നതാനതാപമുള്ളിൽ നിന്നൊഴിച്ചുകൊള്ളുവൻ. ൨൭

[ശകന്തളയുടെ ചങ്ങമ്പുഴ തുടക്കുന്നു.]

ശകന്തള—(ദുഃഖമോതിരം കണ്ടിട്ട്) ആയുപുത്രാ! ഇത് ആ മോതി
രമല്ലയോ?

രാജാ—അതതന്നെ. ഈ മോതിരം കണ്ടിട്ടാണല്ലോ എനിക്ക്
ഭാഗ്യമുണ്ടായത്.

ശകന്തള—ഈ മോതിരം അന്യായമല്ലയോ ചെയ്തത്? ആയുപു
ത്രനേ കാർത്തികനാട്ടിനുള്ള സമയത്തു നോക്കിയപ്പോൾ
കണ്ടില്ലല്ലോ.

രാജാ—എന്നാലിനി വസന്തസ്വമാഗമചിഹ്നമായ പുഷ്പത്തേ ല
ഭിച്ചു ലത ശോഭിക്കട്ടെ.

[മോതിരത്തെ കയ്യിലിടിക്കാൻ ഭാവിക്കുന്നു]

ശകന്തള—ഞാൻ ഈ മോതിരത്തേ വിശ്വസിക്കുന്നില്ല, ആയു
പുത്രൻ തന്നെ ധരിച്ചുകൊണ്ടാലും.

മാതലി—[പ്രവേശിച്ചു] ദൈവഗത്യാ രാജാവിനു ധർമ്മപത്നീസമാ
ഗമവും പുത്രമുഖദർശനവും ലഭിച്ചു സന്തോഷമായല്ലോ.

രാജാ—ഈ ശ്രേയോലാഭം മാനുഷിത്രമായ ഭവാനർ നിമിത്തം ല
ഭിക്കുന്നതിനിടയാക്കുകൊണ്ട് അതിന്റെ ഫലം എനി
ക്ക് അധികമാധുർദ്ദമുള്ളതായിരിക്കുന്നു. മഹേശ്വരന്മാർ
ഈ സംഗതി അറിഞ്ഞില്ലല്ലോ.

മുൻപു അഭിജ്ഞാനശാക്തളം മണിപ്രവാളം

ധൃഷ്ണനേതൽപ്രസ്തുതൻ,
ഈക്ഷാസൃഷ്ടപ്രപഞ്ചൻ മുരഘരനിഖരിൽ
ജന്മവാൻ വാമനാഖ്യൻ,
സാക്ഷാന്നാരിചദാക്ഷായണികളിവർവിധി
കൊന്നുവിട്ടുള്ള പുത്രൻ

൨൭

മാതലി—ആ മഹാത്മാക്കൾ തന്നെ ഇവർ.

മാജാ—(അടുത്തുപോയി) ഇന്ദ്രഭഗവാന്റെ ആജ്ഞാകരനായ ദിഷ്പിഷ്ഠൻ നിങ്ങളേ രണ്ടുപേരേയും നമസ്കരിക്കുന്നു.

കശ്യപൻ—മകനേ! എറിയകാലം ഭൂമിയേ രക്ഷിച്ചാലും.

അദിതി—അപ്രതിഫലനായി ഭവിച്ചാലും.

ശകുന്തള—പുത്രനും ഞാനും നിങ്ങളുടെ പാദവന്ദനം ചെയ്യുന്നു.

കശ്യപൻ—കഞ്ഞേ!

പ്രിയൻ തവാഖണ്ഡലനോടു തുല്യൻ
ജയന്തതുല്യൻ തനയൻ തപദീയൻ,
വയം തദാശീസ്സീതുതന്നെ ചൊല്ലാം
സ്വയം തപമിന്ദ്രാണിയൊടൊപ്പമാക.

൨൮

അദിതി—കഞ്ഞേ! ഭർത്താവിനു ബഹുമതയായി ഭവിച്ചാലും. നിന്നെ പൂത്രൻ ഭീഷ്മായുസ്സോടുകൂടിയിരുന്ന രണ്ടു വംശത്തിലേയ്ക്കും സന്തോഷകരനായി ഭവിക്കട്ടെ. ഇരിക്കിൻ.

[എല്ലാവരും കശ്യപൻ അഭിമുഖമായി ഇരിക്കുന്നു]

കശ്യപൻ— [എല്ലാവരേയും പ്രത്യേകം നോക്കിട്ട്]

ശ്രദ്ധാ ഭവൽപത്നിയപത്യരത്നം
സിദ്ധാഭിലാഷൻ വിധിനാ ഭവാനും,
ശ്രദ്ധാചവിത്തംച വിധിശ്ച മൃണു-
മദ്ധാസമം ചേന്നതുപോലെയായി.

൨൯

രാജാ—ഭഗവാനെ! ഭവദനുഗ്രഹത്തിന്റെ അന്യാദൃശമഹിമാവി
നാൽ എനിക്കു് അഭീഷ്ടലാഭം മുൻപിലും ഭവദുൾനം തദ
നന്തരവുമായി സംഭവിച്ചിരിക്കുന്നു. ഭഗവാൻ കാത്തു ക
ണ്ടാലും;

പൂമുന്നമുണ്ടാം തദനന്തരം ഫലം
ജീമൂതജാലം പ്രഥമം തതോജലം,
സാമാന്യമട്ടിങ്ങനെ ഘേതുകായ്തയോ-
ശ്രീമൽപ്രസാദസ്യ തുമുൻപു സമ്പദഃ.

൩൪

മാതലി—ഇങ്ങനെയാണു ലോകഗുരുകളുടെ പ്രസാദവൈഭവം.

രാജാ—ഭഗവാനെ! നിന്തിരുവടിയുടെ ആജ്ഞാകരിയായ ഇവളേ
ഞാൻ ഗാന്ധർവ്വവിധിയായി വിവാഹം ചെയ്തതിന്റെ ശേ
ഷം കുറച്ചു നാൾ കഴിഞ്ഞിട്ടു ബന്ധുക്കൾ എന്റെ സമീ
പത്തു കൂട്ടിച്ചുകൊണ്ടു വന്നപ്പോൾ കാൽകേടുകൊണ്ടു് സമീ
കരിക്കാതിരുന്നതിനാൽ ഞാൻ നിന്തിരുവടിയുടെ സ
ഗോത്രനായ കണ്ണമഹർഷിക്കു വലുതായ അപരാധം ചെ
യ്തപ്പോയി. പിന്നീടു് ഈ മോതിരം കണ്ടിട്ടു് ഇവളേ മുൻ
പാൽ വിവാഹം ചെയ്തതിന്റെ കാൽമുണ്ടായി. ഇതെ
നിക്കു് ആശ്ചര്യമായി തോന്നുന്നു.

പ്രത്യക്ഷമായൊരു ഗജം വഴിപോകുമപ്പോൾ
സത്യതപശംകയതിനെ പ്രതി പൂണോരുത്തൻ,
പ്രത്യേതി തച്ചരണമുദ്രകൾ കണ്ടു പിന്നീ.
ടിയ്യേവമേവ മമ ചിത്തവിമോഹ മോക്ഷിൽ

൩൫

കശ്യപൻ—മകനേ! നിന്റെ മേൽ തെറ്റുള്ളതായി ശങ്കിക്കേ
ണ്ട. നിനക്കു് അപ്രകാരം സമ്മോഹം ഉണ്ടായതിന്റെ
സംഗതി കേട്ടുകൊണ്ടാലും.

രാജാ—ഞാൻ അവഹിതനായിരിക്കുന്നു.

കശ്യപൻ—അപ്പുറസ്തീർമ്മത്തിന്റെ സമീപത്തു നിന്നും മേനക

നിന്നാൽ ഉപേക്ഷിക്കപ്പെട്ട ശക്തളയേ കൂട്ടിച്ചുകൊണ്ടു് അഭിജ്ഞാനശാക്തളം വന്നപ്പോൾ തന്നെ ദുർവാസസ്സിന്റെ ശാപത്താലാണു് സാധുവായ ഈ സഹധർമ്മചാരിണിയെ പരണീതപുത്ര്യയെന്നുള്ള ഭാർമ്മിയാതെ നീ നിരോധിച്ചതെന്നും അഹേതുകമായിട്ടാണു് ആ ശാപം നിവർത്തിക്കുന്നതാണെന്നും പ്രണിധാനശക്തികൊണ്ടു് ഞാൻ അറിഞ്ഞു.

രാജാ—(ഉച്ഛ്വാസത്തോടുകൂടെ) ഞാൻ ലോകോപവാദത്തിൽ നിന്നും മുക്തനായി.

ശക്തള— (ആത്മഗതം) ആവു! ഭർത്താവു് അകാരണമായിട്ടല്ലല്ലോ എന്നേ ഉപേക്ഷിച്ചതു്. അന്നെനിക്ക് ഒന്നും തന്നെ ഭാർമ്മിയാതിരുന്നില്ല. വിരഹം ഹേതുവായതു് ശൂന്യഹൃദയമായിരുന്ന സമയത്തായിരിക്കാം ശാപം പ്രാപ്തമായതു്. 'ഒരു വേള ഭർത്താവു നിന്നേ കണ്ടിട്ടു് ഭാർമ്മിക്കാതിരുന്നാൽ ഈ മോതിരം കാണിക്കണം' എന്നു തോഴിമാർ എന്നോടു പറഞ്ഞതു് ഇതു കരുതിയാണു്.

കുശ്യപൻ—(ശക്തളയേ നോക്കി) കണ്ടേ! കാർത്തു് മനസ്സിലായല്ലോ. ഭർത്താവിനേക്കുറിച്ചു് മനസ്സാപം ഒന്നും തോന്നരുതു്. എന്നെന്തെന്നാൽ,

ദ്രുപദശാപാഗതസ്മൃതി കർക്കശനാം പതിനിന്നെവെടിഞ്ഞു.
ഭാസുരശീലനപേതവിമോഹനിവൻ തപദധീനനിദാനീം,
ധൂസരിതമരവിയായൊരു ദർപ്പണപുഷ്പമതിൽ പ്രതിബിംബം
നോസരതിസ്സുടമായതഴു കരുടസ്ഥിിലതിൽതെളിയുന്നു. 102

രാജാ—നിന്തിരുവടി അരുൾചെയ്തതു ശരിതന്നെ.
കുശ്യപൻ—മകനേ! ഞാൻ യഥാവിധിജാതകർമ്മാദികൾ ചെയ്തിരിക്കുന്ന ശാക്തളേയനായ ഈ പുത്രൻ നിന്നാൽ അഭിജ്ഞാനശാക്തളയോ?

രാജാ—ഭഗവാനേ! ഇവകലല്ലോ എന്റെ വംശപ്രതിഷ്ഠ.

[ബാലനെ കൈകൊണ്ടുഗ്രഹിക്കുന്നു.]

കശ്യപൻ—ഇവനേ ഭാവിയായ ചക്രവർത്തി എന്നറിഞ്ഞുകൊ
രുക.

ഗതപാ തേരതിൽ വാനിലൂടെയതിലംഘിച്ചാഴിയേഴും ജവാൽ
ജിതപാ വിഷ്ണുപമാകവേ വിചുലയാം കീർത്തിക്കുവൻപാത്രമാം,
സതപാനാം ദമനേന സർവ്വദമനാച്ഛാനം ലഭിച്ചിപ്പൊഴേ
കൃതപാ ഭൂഭരണം പുനർഭാരനെന്നുള്ളോരു പേർ നേടിടും. ൩൩

രാജാ—നിന്തിരുവടിയാൽ കൃതസംസ്കാരനായ ഇവനിൽ ഇതെ
ല്ലാം സംഭാവ്യമായിത്തന്നെ ഞാൻ വിചാരിക്കുന്നു.

അദിതി—ഭഗവാനേ! കണ്വന്റെ അടുക്കൽ ആളയച്ചു പുത്രി
യുടെ മനോരഥം സാധിച്ചു എന്നുള്ള ഈ സന്തോഷവൃത്താ
നത്തേ അറിയിക്കേണ്ടയോ? പുത്രിയേ കുറിച്ചു വാത്സല്യ
മുള്ള മേനക ഇവിടെത്തന്നെ എന്നേ ശുശ്രൂഷിച്ചു താമ
സിക്കുന്നുണ്ടല്ലോ.

ശകന്തള—(ആത്മഗതം) എന്റെ ആഗ്രഹത്തേത്തന്നെ ഭഗവതി
കല്പിച്ചല്ലോ.

കശ്യപൻ—തവശ്ശക്തികൊണ്ട് ഇതൊക്കെയും അദ്ദേഹം അറി
ഞ്ഞിരിക്കുന്നു.

രാജാ—അതുകൊണ്ടുതന്നെ ആയിരിക്കാം മഹർഷി എന്തേ കുറി
ച്ചു അധികം കോപിക്കാത്തതു്.

കശ്യപൻ—എങ്കിലും ഈ സന്തോഷവർത്തമാനത്തേ നാം പറ
ഞ്ഞയച്ചു് അറിയിക്കേണ്ടതു് ഉചിതമത്രെ. ആരവിടെ?

ശിഷ്യൻ—[പ്രവേശിച്ചു്] ഭഗവാനേ! ഇതാ ഞാൻ ഇവിടെയുണ്ട്.

കശ്യപൻ—ഗാലവാ! ഇപ്പോൾതന്നെ ആകാശമാറ്റുന്ന പോ
യി ശാപനിവൃത്തി മേതുവായിട്ടു് ജാതസൂതിയായ ദു
ഷ്ഠനനാൽ പുത്രസഹിതയായ ശകന്തള പ്രതിഗൃഹീത
യായി എന്നുള്ള പ്രിയത്തേ ഞാൻ പറഞ്ഞയച്ചതായി ത
ത്രഭവാൻ കണ്വനേ ഗ്രഹിച്ചിരിക്കണം.

ശിഷ്യൻ—ഭഗവന്റെ കല്പനപോലെ ചെയ്യാം. [പോയി]

൧൩൦   അഭിജ്ഞാനശാകന്തളം മണിപ്രവാളം

കശ്യപൻ—മകനേ! ദുഷ്ടന്മാ! നീയും പുത്രഭായ്യാസമേതനായി സഖാവായ ആവണ്ഡലന്റെ റഥത്തിൽ കയറി രാജധാനിയിലേയ്ക്കു പുറപ്പെട്ടാലും.

രാജാ—ഭഗവാന്റെ ആജ്ഞാപ്രകാരം ചെയ്യാം.

കശ്യപൻ—

ഭാവൽക്കപ്രജകൾക്കു വ്യാജി വഴിപോലുണ്ടാകണം വാസവൻ, ദേവന്മാർക്കു ഭവാനമിഷ്ടിവിധിയാൽ സത്തുഷ്ടി നൽകീടണം, ഈവണ്ണം ബഹുകാലമിങ്ങു ഭയലോകാനുഗ്രഹശ്ലാഘ്യമാം ഭാവത്തോടു വസിക്കു നിങ്ങൾ സുഖമായന്യോന്യസച്ഛാനുചിതം.

രാജാ—ഭഗവാനേ! യഥാശക്തി ശ്രേയസ്സിനായിക്കൊണ്ടു പ്രയത്നം ചെയ്യാം.

കശ്യപൻ—മകനേ! ഇനിയും നിനക്കെന്തു പ്രിയത്തേയാണൊൻ ചെയ്യേണ്ടത്?

രാജാവ്—ഭഗവാന്റെ അനുഗ്രഹത്താൽ എനിക്കു സർവ്വപ്രിയവും സംഭവിച്ചു. ഇനിയും നിന്തിരുവടി അനുഗ്രഹിക്കുന്നതിന് ഇച്ഛിക്കുന്നു എങ്കിൽ ഇപ്രകാരം ഭവിക്കട്ടെ.

ഭരതവാക്യം.

നന്മയോടമരണപ്പെഴും ജനമിതൈക-

താനത ഭവിക്കണം

സന്മനോഹരസരസ്വതിക്കു മമിമാവ.

നല്ലമുളവാകണം,

ജന്മമൃത്യുമയമായാരാമയമകറി

മോക്ഷമരളീടണം

ചിന്തയൻ മമച നിലലോഹിതനമേയ

ശക്തി ഷമമേശ്വരൻ.

[എല്ലാവരും പോയി.]

ശ്രീഭക്ത.

മണിപ്രവാളശാങ്കന്തളം.

പ്രാബ്ധതാവ്

തിരുവനന്തപുരം കാളജ് പണ്ഡിതർ

എ. കൃഷ്ണചന്ദ്രമോടി.

ബി. വി. ബുക്സ് ഡിപ്പോ

പകർപ്പവകാശം.

ഒന്നാമങ്കം

ധാരാ...ദകം=ബ്രഹ്മാവിന്റെ സൃഷ്ടിയിൽ ആദ്യത്തേതായ വെള്ളം, 'അപ ഏവ സ സജ്ജാദൈ' എന്നു മനുവചനം. ഹോതം=ഹോമിക്കുന്നവൻ, യജമാനൻ. ദിനെ...യം=പകൽ സമയവും രാത്രി സമയവും ക്ലിപ്തപ്പെട്ടതൂന്ന സൂര്യനും ചന്ദ്രനും. നാഭലക്ഷ്യം=നാഭത്തിന്റെ ലക്ഷ്യം, നാഭം ഏതിന്റെ ലക്ഷണമോ അത്. 'ശബ്ദഗുണകമാകാശം' എന്നാണ് ആകാശലക്ഷണം. ഭൂതാളിക്കാകേ=ജീവാനുതിനെല്ലാം, ഏകവൃക്തി=പ്രധാനകാരണം, ഏതാ...കൻ=ഈ വിധം പ്രത്യക്ഷമായേതെന്നു കണ്ടുന്ന എട്ടു മുത്തികളുള്ളവൻ, ഉലകടയോൻ=(തന്റെ എട്ടു മുത്തികളെക്കൊണ്ടും പ്രപഞ്ചം ഭരിക്കുന്ന) ലോകനാഥൻ, കാത്താളെ-നാട്ടുരസാസപാദത്തിനു വിരോധികളായ വിഷ്ണുജിഹ്വകളിൽനിന്നു രക്ഷിക്കട്ടെ.

വേഷം ധരിച്ചു കഴിഞ്ഞാൽ—കഴിഞ്ഞാൽ എന്നതുകൊണ്ടു വേഷം ധരിക്കുന്നതിൽ കുറച്ചു വരരുതെന്നും അതു നാട്ടുവിദ്യയിൽ പ്രത്യേകം ശ്രദ്ധ വെക്കേണ്ട സാഗതിയാണെന്നും സൂചിപ്പിക്കുന്നു.

ചിരിച്ചുകൊണ്ട്— ഈ കാര്യത്തിൽ നീ കുറച്ചു തൊടിലുരിച്ചിരിക്കുന്നു എന്ന അഭിപ്രായം സ്നേഹപൂർവ്വം വെളിവാക്കുന്നതാണ് ചിരി.

ശ്ലോ—൨. അഭിനന്ദിച്ചു-അഭിനന്ദിച്ചതിന്നു ശേഷമേ, സാധു=ശരിയെന്നു വിശ്വാസമുള്ളത്, അഭിനന്ദിക്കുന്നതുവരെ ശരിയെന്നു വിശ്വസിക്കില്ലെന്നർത്ഥം. അല്ലെങ്കിൽ- അഭിനന്ദിച്ചു=അഭിനന്ദിച്ചുപോലും, അഭിനന്ദിച്ചില്ലെങ്കിൽ സാധുവല്ലെന്നർത്ഥം. ശിക്ഷ=അഭ്യംസം, ആത്മനി=തന്നിൽ, അല്ലാസം അനുസരിച്ചാണ് അറിവു ശരിയോ അല്ലയോ എന്നു തീർച്ചപ്പെടുത്തേണ്ടതെന്നു നീ വിചാരിക്കുന്നതു ശരിയല്ല. അഭ്യംസമുണ്ടായാലും മനസ്സിരിക്കുന്ന കാര്യം വിശ്വസിച്ചാൻ പാടില്ല. എന്നു ഭവേം.

ശരി തന്നെ—കാരോ വേഷങ്ങൾക്കു വേണ്ടി ഏപ്പാടു പ്രത്യേകം ചെയ്യേണ്ടതു തന്നെ. ഇനി വേണ്ടതിനെ=ഈ രംഗത്തിൽ ചെയ്യു തന്നെ ഇപ്പോൾ ചെയ്യേണ്ടതിനെ.

അനുഭവം യാഗ്യതയെത്തന്നെ വെളിവാക്കുന്നു:—

ശ്ലോ—൩. നീരാടുവാൻ=വെള്ളത്തിൽ ക്രീഡിച്ചാൻ, സാരാംശ്രേണുങ്ങൾ, ദിവസാം=പകൽ സമയങ്ങൾ, പരിണാമരമ്യം=അവസാനമനോഹരങ്ങളായിട്ട്, ഭവന്തി=ഭവിക്കുന്നു.

ശ്ലോ—൪. കിമ...തം=അല്പം മാത്രം ചുഞ്ചിക്കപ്പെട്ടത്. അല്ലിക

കൂടെ അഗ്രങ്ങൾ അതിമൃദുക്കളുംകയാൽ ഇഷ്ടംപാലെ ഇങ്ങന തേൻ കടിപ്പാൻ തരമില്ലാത്തതിനാൽ അല്പം മാത്രമേ ചുവന്നം സാഭവിക്കയുള്ളുവെന്നു താൽ പട്ടം. സ്ത്രീകൾ...ലംപംപ്രകാശിക്കുന്നവയും മനോഹരങ്ങളുമായ അല്ലികളുടെ അഗ്രങ്ങളോടുകൂടിയതും അതിമൃദുവും ആയതും, കന്നി വോട്=മാദ്രവായികും നിമിത്തം സൂക്ഷ്മീയകാണ്ഡം, ആത്മമൊലിഷ്ടം=തന്റെ മുടികളിൽ, ഇവിടെ അനുഭവയാഗ്രതയും ശിരീഷുചുഷ്ണസമുദ്ധിയും ശൃംഗംരസത്തിന്റെ ഉദ്ദീപനവിഭാവങ്ങളാകയാൽ ഇതു നാടകത്തിൽ സ്ഥായീയായ ആ രസത്തിലേക്കു വഴി തിരിച്ചിരിക്കുന്നു.

എന്തെന്നാൽ—മറ്റുചുവന്നങ്ങളു കാരണം എന്തെന്നാൽ

ശ്ലോ—൩. വേതസ്സമാകുങ്കം=മനസ്സിനെ ആകർഷിക്കുന്നതും. അണിയറയിൽ നിന്നു തേരിന്റെ ശബ്ദം കേട്ടിട്ടു പറയുന്ന 'സ്ത്രീതസ്സഭം' എന്നു മുതൽ, സ്ത്രീതസ്സഭം=മുഖിച്ചു വേഗം, പ്രാതസപനാമാ=വന്റെ വേർപ്രസിദ്ധമായിട്ടുള്ളവൻ, കീർത്തികേട്ട ഭക്ഷണൻ.

മാജാവിന്റെ പ്രഭാവംതിശയത്തെ സുതയാക്കാവിക്കാണി ചെന്നു:—

ശ്ലോ—൩. ആഞ്ഞചാപൻ=വില്ലുധരിച്ചവൻ, വിചോക്തംകണ്ടിട്ട്, ശൃംഗം അനുഗതൻ=മാനിനെപ്പിന്തുടന്നവൻ, ഭക്ഷന്റെ യാഗം നശിപ്പിക്കാൻ ശിവൻ ചെന്നപ്പോൾ യാഗഭയത മുഗസപത്ര ചുമായി കാടി എന്നു പുരാണകഥ. ആ മാനിനെ എന്നു തല്ലുപുറം. പിന്നാകലംബം=പിന്നാകലമെന്ന വില്ലുകയ്യിലുള്ളവൻ. സ്മരാമി=ഞാൻ കാക്കുന്നു. വില്ലുധരിച്ച മാനിനെപ്പിന്തുടരുന്ന മാജാവിന് അപ്രകാരമുള്ള ശിവനോടു സദൃശ്യം.

ലക്ഷ്യംവെച്ചു മാൻ ദൂരത്തായതുനിമിത്തം തേരിനു വേഗം കൂട്ടുവാൻ വേണ്ടി, മാനിന്റെ കാട്ടത്തിന്റെ സ്വഭാവം വർണ്ണിച്ചുകൊണ്ടു സുതനെ ഉത്സാഹിപ്പിക്കുന്ന 'സുത' എന്നു മുതൽ.

ശ്ലോ—൪. അനുപദം=അടിക്കടി, ഉടനടന്നെന്നർത്ഥം. പുവ്വ...തം=ശരീരത്തിന്റെ മുൻഭാഗത്തിലെക്കൊതുക്കിയത്. വിവൃതാൽ മുഖം=പിളർന്നു വായിൽനിന്നും, വാ പിളർക്കാൻ കാരണം ശ്രമാധിക്യം. പഥി=വഴിയിൽ. അവനെഴുകിഞ്ചിൽ-ഭൂമിയിൽ അല്പമായും, നട്ടസിഭൃഗം=ആകാശത്തിൽ അധികമായും, ധാവതി=കാടുന്നു. കാടുവോൾ ഭൂമിയിൽ അല്പമേ തൊടുന്നുള്ളു. അധികവും പാട്ടമായിട്ടുണ്ടെന്നർത്ഥം. ഇതിന്റെ വേഗത്തിനെ ഇഷ്ടംപാലം കറുപ്പുമില്ല. അതിനാൽ തേരിന്റെ വേഗം കൂട്ടാത്തതാൽ നമുക്കിതിനെ കിട്ടില്ല എന്നു ഭാവം.

ശ്ലോ—൫. നിശ്ചലചാരം=ഗതിവേഗത്താലുണ്ടാകുന്ന ചരന്റെന്റെ സ്വഭാവം നിമിത്തം അനങ്ങാത്ത കണ്ണുചാരങ്ങളോടുകൂടി, ബൃഹസ്പതി=കുളുബ്ധികൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന പൊടി, അതിലും മേലിടം=മുഖിൽ കടക്ക, റഥഭവോടകൾ=കൃതർക്കതിരകൾ.

ശ്ലോ—൬. ചൈതന്യം=ചൈതന്യത്തിലേത്തന്നെന്ന, മാത്രാദരം=അർപ്പണം

ണ ചേർത്തിനിടയിൽ, വേർപിരിഞ്ഞതും വേർപിരിഞ്ഞതുപോലെ തോന്നുന്നതും, യോജിച്ചപ്പോൾ തമ്മിൽ ചേന്ന് ഒന്നായിത്തീർന്ന വിധത്തിൽ, ഇതു രണ്ടും ഒരർത്ഥമുള്ളതു സമീപത്താകുന്നു എന്നതിന്റെ വിവരണം. വക്രം യൽ പരമാർത്ഥം വാസ്തവത്തിൽ വളഞ്ഞ ആകൃതിയിലുള്ളതു യാതൊന്നോ, ഋജുപ്രായം വളവില്ലാത്തതിനോടു തുല്യം. ഇതു സമീപത്തുള്ളതു ഒരർത്ഥാകുന്നു എന്നതിന്റെ വിവരണം. ശീശ്രംകൊണ്ട് വേഗം നിമിത്തം, നിമേഷവും-ഒരു ക്ഷണം മുഴുവനെങ്കിലും, കിമപി-ഒരു വസ്തുവും, മേഘിനീക്ക്, ഒരേ നേട്രത്തിലില്ല, പാർശ്വം ന-സമീപത്തിലില്ല.

ആശ്രമഗൃഹമായ ആ മാനിനെ കടുത്തുഗ്രഹണെന്നു വിചാരിച്ചു കൊണ്ട് വാൻ തുടങ്ങുന്നതു ചമത കൊണ്ടുവരവാണ് പുറപ്പെട്ട ഭരണ മഹഷിയും ശിഷ്യരും യദൃച്ഛയാ കണ്ടെത്തിയതിനാൽ അവർ രാജാവിനെ വാസ്യവും മനസ്സിലാക്കി കൊല്ലരുതെന്നു പറയുന്ന 'രാജാവേ!' എന്നു മുതൽ.

ശ്ലോ-൧൦. കസ്യമതതി-പുഷ്പസമൃദ്ധം, ഉഗ്രതന്ത്രം-മാനിന്റെ ഗരീരത്തിൽ, ദൈവാനന്ദം കൃതാന്തം-അസുരന്മാരെ നശിപ്പിക്കുന്നവ, കടുവാണങ്ങൾ-മുച്ഛയുള്ള ശരങ്ങൾ.

ശ്ലോ-൧൧. സാധുവേണ്ടവിധം, മൌച്ഛി-ഞാൻ, ഭവ...യാ-ഭവാനുഭവേ ആയുധത്തിന്റെ പ്രവൃത്തി, സാധുവായനം-നിരപരാധികളെ ഉപദ്രവിക്കൽ, ന-അല്ല, ഇവിടെ-നിങ്ങൾ കലപരവരയായി ആയുധം എടുത്തുവരുന്നതും ആർത്തരക്ഷയ്ക്കാണ്. സാധുവായനത്തിനല്ല എന്ന സാമാന്യത്താൽ പ്രാണഭയം അന്തരായ ഈ മാനിനെ ഭവാനു രക്ഷിക്കായാണ് വേണ്ടത്. ശിക്ഷിക്കയല്ല എന്ന വിശേഷം സൂചിക്കുന്നു. കൊല്ലരുതെന്നു മാത്രം പറഞ്ഞു നിൽക്കുന്നതു ഇത്രയും പറഞ്ഞുകൊണ്ടു സംഭ്രമമായിട്ടും സ്വഭാവവിശേഷവും സൂചിക്കുന്നു.

ശ്ലോ-൧൨. ജനനാൽ-ജനിച്ചതിനാൽ, ഉചിതരൂപം-ഏറ്റവും ഉചിതം, ഭവതഃ-ഭവാനു, സദൃശം-ചേർപ്പനും, സന്തം-നിമിശിലിയും, സമസ്യധരണീമണ്ഡലം-ചക്രവർത്തിയും, ആയ തനയം-പുത്രനെ, ലഭസപ-ലഭിച്ചുവെന്നും, ഈ നാടകത്തിലെ കഥാവസ്തുവിൽ പ്രധാനപഥമായി വർണ്ണിക്കുന്നതും സന്തതിലാഭരൂപവുമായ കാമാനുബന്ധിതം ഇവിടെ ഉപക്രമമായി.

കലപതി-കലത്തിന്റെ (മഹഷിഗണത്തിന്റെ) രക്ഷിതാവ്. 'കലവംശേസജാതീയഗണേ' എന്നു നിഘണ്ടു.

ശ്ലോ-൧൩. ഹിംസാമിതം-വിഹ്ലംകൃതം കഴിയുന്നതും, 'മുനികൃത്യം-ഋജുവൽ ചെയ്യുന്ന യോഗാദികർമ്മം, അക്ഷി...തമാം-ക്ഷയിക്കാത്ത പരാക്രമാതിശയത്തോടുകൂടിയതായ. ആശ്രമത്തിൽപോകുന്നതും അരിമിസൽ കാമസപികാരത്തിന്നു മാത്രമല്ല കൃത്യതയ്ക്കും കരണമെന്നെന്നു ഭാവം.

ശ്ലോ-൧൪. കീരങ്ങൾ-യന്തകൾ, ക്ഷിപി...രം-മരണപ്പാത്ത്, വി

നന്നം തന്തകൾ കതിരുകൊണ്ടിരിക്കുന്നുവോ പൊത്തിന്റെ വക്കിൽ തട്ടി കതിരിന്മേൽനിന്നു വീണു, യാത്രം=വരിനെല്ലു (പ്രകരണത്താൽ) ഐം...തം=ഭാടകായ മുട്ടി ഉടക്കുന്നതുകൊണ്ടു വളരെക്കാലമായി മിനുപ്പം സ്തിശ്ചയമുള്ളതായിത്തീർന്നത്, അശുപട്ടം=പാറപ്പാറം, വിസ്രജ്ഞത=വിശ്വാസം, ഉപദേവം യാതൊന്നും വരില്ലെന്നുള്ള വിശ്വാസമെന്നു ഭാവം. തോയാശയാനാം=ജലാശയങ്ങളുടെ, പ്രാന്തക്ഷോണി=ചുറ്റുമുള്ള പ്രദേശം, പടം...നാം=വസ്യത്തിന്റെ (വെള്ളത്തിന്റെ) അറഞ്ഞുനിന്നു വീണു വെള്ളത്തുള്ളി കൾകൊണ്ടു ഭംഗിയുള്ളത്.

ശ്ലോ—൧൫. കല്യാണം=കൈത്തൊഴിയെ ജലങ്ങൾ, ഉപവനപ്രാന്തങ്ങൾ=നന്നമുണ്ടാക്കിയ മരങ്ങളും വല്ലികളും നിൽക്കുന്ന സ്ഥലത്തിന്റെ ചുറ്റുമുള്ള ഭാഗങ്ങൾ, എണകിശോരങ്ങൾ=മരങ്ങൾകൂടിച്ചു, വിശങ്കം=ഭയം, വിനം=കൂടാതെ.

സ്തുതിക്കുന്ന ലക്ഷണം—സ്തുതിക്കുന്ന മാതിരി വലത്തുകെ സ്തുതിക്കുന്നതു കൗമസ്യപ്രാപ്തിയെ സൂചിപ്പിക്കുന്ന ലക്ഷണമാകുന്നു.

ശ്ലോ—൧൬. എന്തിനസംശ്യാം=ഇവിടെ ഫലം എന്ത്?, ശാന്തമായ ആശ്രമമാകയാൽ ഫലം ഉണ്ടാവാനു വഴി കാണുന്നില്ല. എന്നു ഭാവം, ദൈവഗതി=ദൈവത്തിന്റെ ഗതി, ഫലം അനുഭവിപ്പിക്കുന്ന അഭ്യർത്ഥത്തിന്റെ പരിണാമം, കവാടനിരോധം=വാതിൽ അടക്കൽ, മനവ=ഇല്ലതന്നെ, അഭ്യർത്ഥം ഫലോന്മുഖമായിപ്പരിണമിച്ചാൽ ആ ഫലം അനുഭവിപ്പാൻ എവിടെയു വഴിയുണ്ടാവുമെന്നു ഭാവം.

സൂചിപ്പിച്ച നിമിത്തത്തിന്റെ ഫലം ഉടൻ പുറത്തു ചാടിക്കൊണ്ടു പോകുന്നു എന്നു മുതൽ.

ശ്ലോ—൧൭. ഏവംരമണീയം=ഈ മാതിരി സൗന്ദര്യമുള്ളത്. സൗന്ദര്യംകൊണ്ടുവന്നു വേണ്ടു ഉപകരണങ്ങളുള്ള അന്ത്യപുരസ്കരിക്കേണ്ടുകൊണ്ടു സൗന്ദര്യമുള്ളതെന്നു ഭാവം. എന്നു വന്നാൽ=എന്നു വന്നതുകൊണ്ട്, അഭവീചതയാ=കാട്ടിലുള്ള ലതയാൽ. നിജഭാവമെന്തെന്നു ശോഭ. ഉദ്യാനലതയാ=ഉദ്യാനലതകൾ. വിദൂരം=ദൂരത്തിൽ. കൃതം=ആക്കപ്പെട്ടു. ജനത്തിന് എന്നു സാമാന്യമായി മാത്രം പഠിക്കുന്നതുകൊണ്ടു ഇപ്പോൾ വിശേഷപ്രതിവത്തി തുടങ്ങിയിട്ടില്ല. മനോഹരവസ്തുക്കളെക്കാണുന്ന ഗുണരോഷത്തൻ മാത്രമാണ്.

മറഞ്ഞുനിന്നു—അവരുടെ സൈന്യസമൂഹം കേൾക്കുവാനുള്ള കൗശലമാണ് ഇതിനു കാരണം.

ഔചിത്ര്യമില്ലാത്ത ആൾ തന്നെ—കൗശലശീലിക്കേണ്ട കലത്തു ധർമ്മത്തെപ്പരിശീലിപ്പിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നതാണ് ഔചിത്ര്യമില്ലായ.

ഔചിത്ര്യമില്ലെന്നു മാത്രമല്ല സംശ്യാസംശ്യാവിചാരവും കലയാണെന്നു പറയുന്നു:—

ശ്ലോ— മദ്യം നിസ്കൃത്യം=സ്വഭാവം തന്നെ നന്ദം, കൃപകളാകുന്നു. സമീപം=വെളിച്ചം. വിവാഹം=മുറിപ്പാൻ ഇതരം=ഇല്ലാതെ. ഉത്സാഹം=കൈയെടുത്തു. കവചം=കുറുപ്പും. കരിമ്പും=കരിമ്പും. ഇതരം=ഇതരം. ഇവളെ ആശ്രയിച്ചു. തന്റെ ഏകാന്തതയെ ഉപേക്ഷിച്ചു. പക്ഷെ വൈകാരികതയും വരാവുന്നതിനാൽ കൃപയെ ശരിയായി നടക്കുമെന്നും തോന്നുന്നില്ല. ഇതിൽ മരണിക്കു ആലോചനകൾ വന്നപ്പോൾ, എന്താവാം. ഇങ്ങനെ ഒരു വശത്തെ കഴിയില്ലാത്തതുകൊണ്ട്.

ഇവളെ നല്ലവണ്ണം നോക്കും—ഇതുകൊണ്ട് ചക്ഷുഃപ്രീതി എന്ന ഒന്നാമത്തെ കാമവസ്ഥയിൽ പ്രവേശിച്ചുവെന്നു സൂചിക്കുന്നു. ചക്ഷുഃപ്രീതി, മനസ്സംഗം, സങ്കല്പം, പിന്നെ ജാഗരണം, കാമം, വിഷയവൈകല്യം, ലജ്ജാഭാവം, മനസ്സംഗം ഉന്മാദം, മൃച്ഛ, മരണമിച്ഛയും പത്തവസ്ഥകൾ,

അനുഭവിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ചക്ഷുഃപ്രീതിയുടെ ആസ്വാദ്യതാതിശയം സൂചിപ്പിക്കുന്നു:—

ശ്ലോ— മൻ കഠിനം—കഠിനം. ആയിച്ചു തന്നെയാണു് എന്നർത്ഥം. ചൊല്ലാം. യോ=അധികമായ ഭംഗി ഉണ്ടാക്കുന്നതുതന്നെയാണു്. ഭൃഷി...=അധികം ശോഭിക്കുന്നു എന്നർത്ഥം, നല്ലകാര്യം=സ്വഭാവത്താൽ തന്നെ ഭംഗിയുള്ളവസ്തു.

മുഖസ്മിതി പഠനത്തിൽ നീരസത്തോടുകൂടിയെന്നതാണു്. ഇതുകൊണ്ടുതന്നെ എന്നു മുതൽ പ്രിയംവദ എന്നു് ഇഷ്ടമനുസരിച്ചു പറയുന്നവർ എന്നു് അനന്തമായ പേർ.

ശ്ലോ— മൻ നവയൗവനത്തിന്നു പുതുതായിപ്പുത്ത പുഷ്പത്തോടുകൂടി സാദൃശ്യംകൊണ്ടു കണികളുടെ മനസ്സിന്നു സന്തോഷവും വികാരവും വർദ്ധിപ്പിക്കുന്നുവെന്നു സൂചിക്കുന്നു.

പുഷ്പം പുത്തനായി പുഷ്പിച്ചു—പുത്തം എന്നു പറയാതെ പുഷ്പിച്ചു എന്നു പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു് നവയൗവനത്തിലുണ്ടാകുന്ന ആത്മവോൽഗമം സൂചിക്കുന്നു.

ശകന്തയുടെ കോപവും അപ്പോൾ തന്നെ മുല്ലയ്ക്കു വെള്ളം ഒഴിക്കലും ഭക്തപ്രസംഗംകൊണ്ടുണ്ടായ ലജ്ജയുടെ അനുഭാവം.

മനസ്സംഗമെന്ന രണ്ടാം അവസ്ഥയിലേക്കു കടക്കുന്നു 'യോ! ഇവൾ' എന്നുമുതൽ.

ശ്ലോ— മൻ ക്ഷന്ത്രയോഗം=ക്ഷന്ത്രിയന്നു വിവാഹം ചെയ്യുന്നവർ, ആർ=അയർത്തിൽ പ്രവേശിക്കാത്തതു്. പുരുഷം=അയർത്തിൽ പ്രവേശിച്ചു കണ്ടിട്ടില്ല, എന്റെ മനസ്സം ഇതുവരെ അങ്ങിനെതന്നെയാണു്. അതുകൊണ്ടു് ആർക്കുമാണെന്നു മിക്കവാറും എന്നു താൽപര്യം.

അത്രം ഇവളിൽ, സമരകരം അനുരാഗമുള്ളത്, വിവികിസിരങ്ങൾ സംശയം വരുന്ന സംഗതികൾ, ചിത്തച്ഛിന്നം മനോഗതി, ഇവിടെ ഇഷ്ടസിദ്ധിക്കനുസരിച്ചു വഴികൾ തന്നെ രാജാവിന്റെ മനോഗതി വണ്ണിച്ചുതുകൊണ്ടു രാഗാതിശയത്തിലുണ്ടാകുന്ന ലോകസ്വഭാവം വ്യക്തമാക്കിയിരിക്കുന്നു.

ഇനി രസികനായ കവി, രാഗത്തിന്റെ ആചംബനവിഭാവമായ ശകന്തളയെ ഒന്നു പുത്തനാക്കുന്നു 'യോഴിമാദരി! അയ്യോ! ഇതാ' എന്നു മുതൽ.

ശ്ലോ.— ൨൨ വേപമാനാം വിറയ്ക്കുന്ന ഇവളെ, ഭർതൃസംഗമത്തിൽ സംഗ്രമം നിമിത്തം ഉണ്ടാകുന്ന വിറയാണു് അത്യാന്തരത്തിൽ വിവക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നതു് സ്വഗൃഹസംഗീതൊടന്നു, ആലിംഗനം ചെയ്യുന്നു എന്ന് അർത്ഥം അർത്ഥം. തരള തപാഗം ഇളകുന്ന കടകുണ്ണോടു കൂടി, ഇളകുതരിന്നു കരണം ഭയാ അത്യാന്തരത്തിൽ അനുരാഗം. ആലോചനാനുഭവം നേർക്കപ്പെടുന്നവനായിട്ടു്, ശ്രുത്യന്തേ ചൈവിക്കരികേ, സ്വപനസംഗമിരിക്കുന്നു, ചുഞ്ചിതം ചുഞ്ചിക്കുന്നു, സത്യാന്വേഷം ക്ഷത്രയോഗ്യയോ അല്ലയോ എന്നു പരമം തമത്തെ അന്വേഷിക്കൽ, പരമം അറിഞ്ഞു പാടല്ല എന്നുള്ള വിചാരമെന്നർത്ഥം, വിധുരൻ ചൊല്ലുതന്നെത്തന്നെ, വെറുതെ തമസിച്ചു ബുദ്ധിമുട്ടുമാത്രം ശേഷിച്ചുവെന്നർത്ഥം, വണ്ടിന്റെ ഉപദ്രവത്തിൽ ഭയം നിമിത്തം നായികക്കുണ്ടായ അവസ്ഥാഭേദം കണ്ടപ്പോൾ സ്വതസ്സിദ്ധമായ അംഗവേഷ്യകളുടെ മനോഹരതയാൽ വിസ്തൃതനായ രാജാവിന്നു തന്നാഗ്രഹിക്കുന്ന സംഭോഗവിധിയാസങ്ങളിൽ അവൾക്കുണ്ടാകുന്ന വേഷ്യകളുടെ ഭാർഗവം. അപ്പോൾ ആഗ്രഹവും വർദ്ധിച്ചു. ഈ വഴിക്കു സംഭോഗവേഷ്യകളെ പ്രകൃതവേഷ്യകളോടു താരതമ്യപ്പെടുത്തി നോക്കിത്തുടങ്ങി. വണ്ടിന്നു കൃതം പരമം പരമം തമസിച്ചുവെന്നർത്ഥം.

ശ്ലോ.— ൨൩ ചൈവമവൻ എന്നു സാമാന്യമായി നിദ്ദേശിച്ചുതുകൊണ്ടു പ്രയാഗാതിശയം ചൊന്നിരിക്കുന്നു.

പ്രമാദം വലിയ ഭയത്തിന്നു കാരണം.

വ്യാകലായോടുകൂടി വിചാരിക്കാതിരിക്കുമ്പോൾ വന്നെത്തിയ യോഗ്യപുരുഷനെക്കണ്ടപ്പോഴുണ്ടായ നഷ്ടം പ്രമാദം വലിയ ഭയത്തിന്നു കാരണം. അല്ലെന്നോപോലും ശകന്തളയെപ്പറ്റിയ നല്ല കഴിയുന്നതും കൂടാതെ കഴിക്കുന്ന മെന്ന വിചാരത്തോടുകൂടിപ്പറ്റ 'നിഷ്കളം' എന്നു മുതൽ, വ്യാകലായപ്പെട്ടു നിൽക്കുന്ന ശകന്തളയെ ധൈര്യപ്പെടുത്തുന്നു 'നമുക്ക് അതിഥി' എന്നു മുതൽ.

സന്നാഹന്മാർ രക്ഷിതാവു് അടുത്തുതന്നെ ഉള്ളവർ.

ശ്ലോ.....— ആളെ അറിഞ്ഞപ്പോൾ മനോവികാരം ഉണ്ടായതു് ന്റെ ഭർഗവം, അതുവരെ ആളെ അറിയാതെ യിടുകരയിലായിരുന്നു ശകന്തി.

ശ്ലോ—൨൪ അനുകൂലം തടവിലാത്തതു വൈദ്യതം മിന്നലിൽ ഉള്ളത്. വി
ക്രമം വിവാസം ശോഭ.

ഒരു സംഗ്രഹം— വനശ്ചോക്സിതയനോക്കയോർ സവിപരിഹാസമാ
യിപ്പറഞ്ഞ ഭക്തപ്രാർത്ഥന ഗരിയായിട്ടുള്ളതോ അല്ലയോ എന്ന സംഗ്രഹം.
തജ്ജനം ചെയ്യുന്നു—നോക്കിക്കോനീ! എന്ന ഭാവത്തിൽ.

ശ്ലോ—൨൫ അതരവി... ധി=കാമകലാർക്ക വിരോധി. ആകമാരോ?
ആകന്നവിധത്തിലോ? കാമകലാവാരോധിയായ വ്രതനിയമം വേർകണയ്ക്കുവ
രൊമാത്രം വേണമെന്നോ? എന്നു താൽപര്യം, ഉതം അതോ? സതതം എന്നും,
മരണം വരെയും, മദിരേക്ഷണപ്രിയം ഷിഷം ഭംഗിയുള്ള കണ്ണുകളുണ്ടെന്നിതിന്നും
പ്രിയം ചെയ്യാതെ തീർന്നിട്ടുള്ള, ഹരിണിമളോഃ = മാൻപേടകളോടു കൂടി, മരണം
വരെയും വ്രതനിയമം മരണയോ? എന്നു താൽപര്യം.

ശ്ലോ—൨൬ ഘന... തി=കാർവേണിയെക്കുറിച്ചുള്ള അനന്ദം ദോഷമി
ല്ലാത്തത്, ഗച്ഛന്തവ ഇവളെ അഗച്ഛന്തവ നീ ഗമിച്ചുപോയി എന്നു
ഭാവം.

ദേഷ്യഭാവത്തോടെ-ലജ്ജകൊണ്ട് അവിടെ ഇരിപ്പാൻ ആളല്ലാ
തായിട്ടാണ് ദേഷ്യഭാവം.

ശ്ലോ—൨൭ മുനി... നം=ജ്ഞിപുത്രിയുടെ പിന്നാലെ പോക. വിന...
രൻ=വിനയത്താൽ (സംയമനശക്തിയാൽ) തടുക്കപ്പെട്ട ഗമനത്തോടു കൂ
ടാവാൻ.

ശ്ലോ—൨൮ സ്രംസി-അല്പം തന്നെ, നിശ്ചാനജം=ദീർഘശ്വാസം നി
മിത്തം ഉണ്ടായത്. മിസദ... രം=വിയപ്പുതുങ്ങിപ്പോ. ഗൃഹീതം=പിടിച്ചുകെ
ട്ടി. ചൈച്ചര്യം, വ്യാകുലം=ചിതറിക്കിടന്നിരുന്നത്; രാഗവിശേഷത്താലുണ്ടായ
അനുഭവ സുഖിപ്പിച്ചുകൊണ്ടു നായികയ്ക്കു ശ്രമാവസരങ്ങളിലുണ്ടാകുന്ന ശോ
ഭാവിശേഷത്തെക്കുറിച്ചു പിന്നെയും പുതുജവരത്തുകയാണ് ഇവിടെച്ചെയ്തി
രിക്കുന്നത്, വണ്ടിനെക്കൊണ്ടു രത്നാമംഭരൻ ലുണ്ടാകുന്ന രമ്യതയും, നന
കൊണ്ടു രത്നന്തരിലുണ്ടാകുന്ന രമ്യതയും നായകൻ ഉദ്ദേശിച്ചിരിക്കുന്നു. ഇനി
സങ്കല്പമെന്ന മൂന്നാമത്തെ അവസ്ഥയിലേക്കു ചേക്കാൻ പ്രയാസമില്ലെന്നാണ്
കവിഭാവം.

സ്വതന്ത്രയായിരുന്നെങ്കിൽ— വേറൊരുകാരായിരുന്നു. മനസ്സ് ഇദ്ദേഹ
ത്തെ വിട്ടുപോവാൻ സമ്മതിക്കുന്നില്ലല്ലോ, എന്നു ശോഷം.

നീ ആരാണ്— നീ പോവാൻ പറഞ്ഞതുകൊണ്ടു അറിഞ്ഞാൽ വേ
റാൻ വിചാരിക്കുന്നില്ല എന്നു ശോഷം.

ശ്ലോ— ൨൯ സംഭാ... മയി=ഞാൻ പറയുമ്പോൾ, മമാ... ചി=എ
ന്റെ നേരെ, മ... രം=അന്നപ്പോൾ വെച്ചായ, മഹാദായ വസ്തു എന്നർത്ഥം.
ആലോചനം= വോട്.

ശ്ലോ—൩൦ തുര... .താൽ=കുതിരകളുടെ കളമ്പിനാൽ, ഉദ്ധതം=പുറം
കുപ്പട്ടത്, പരി...കം=അസൂമിക്കാരായ സൂര്യന്റെ ശോഭയോലെയുള്ള ശോ
ഭയുള്ളത്, തരുവിതരി=മരങ്ങളും.

ശ്ലോ—൩൧ രഥേക്ഷയം=തേർകണ്ടിട്ട്, കമ്പംപുണ്ഡ്=വേടിച്ച്, ത
വോവില്ലമോ=തവോവില്ലമോ എന്നു തോന്നുന്നവിധം.

ശ്ലോ—൩൨ യാതി=പോകുന്നു, പശ്യാൽ=പിന്നോട്ട്, വാത...നം=കര
ഠിന്നനുസരിച്ചു പിന്നാക്കം നിന്നുകൊണ്ടു പോകുന്നു, കേതോപ...കം=
കൊടിക്കൂറ്റം, കാരാറിന്റെ ഗതിക്കു വിചാരിതമായിക്കൊണ്ടുപോകുന്ന കൊടി
മരത്തിനേൽ കെട്ടിയ കൂറയുടെ സ്ഥിതിപോലെ മറ്റസ്സിന്റെ മിരിച്ചിൽ
പിന്നാക്കമാണെന്നു സാരം.

രണ്ടു മെക്കം

ചക്ഷുഃപ്രീതിയും മനസ്സംഗവും ഒന്നാമങ്കത്തിൽ കാണിച്ചുവല്ലൊ.
സങ്കല്പം, ജാഗരം എന്ന മൂന്നും നാലും അവസ്ഥകളാണ് ഈ അങ്കത്തിൽ
കാണിക്കുന്നത്. അതിൽ—

ഈ പന്റെനമ്സവിവൻ റുപനൊത്തുഗമിച്ചവൻ
പിപാസാദികൾകൊണ്ടേറ്റാം തപിച്ചോളുന്നിതാദിയിൽ
“ഈ ഘട്ടക്കാരൻ” എന്നുമുതൽ

ശ്ലോ—൧ ആകിലാം=ആയിത്തന്നെ ഇരുന്നോട്ടെ. തന്...യം=അവളുടെ
മനോഭാവം അറിയുന്നതിൽ, സുലഭയല്ലെങ്കിൽ യത്നം എന്തിനാണെന്നു കാ
ണിക്കുന്നു, “മദനവിധി” എന്നുമുതൽ. മദനവിധി=കമകായ്മമായ വിവാഹാ
ദികൾ. ഉദയതി=ഉണ്ടാകുന്നു. പ്രാത്മം, ലം=രണ്ടാറ്റിക്കും പരസ്സരം ആഗ്രഹ
മുണ്ടെന്നു കാണാൽതന്നെ.

ശ്ലോ—൨ ഗനദൈവം=ചതുർഭുജ, സ്വതയതേ=സ്വതപംഭുജനെ, ഇവിടെ
“ഉപായമോക്ഷാമതാമനച യാക്രൂടിയോമണൊ” എന്നപ്രമാണമനുസരിച്ചു
ജ്ഞാപായചിന്ത സൂചിക്കുന്നു. അയ്യകൊണ്ടു രാഗാധിപ്യവും ഉത്തമനായക
ത്വവും സൂചിക്കുന്നു.

ശ്ലോ—൩ സാൽം=കമമിച്ചു, പ്രിയാംഗസാദൃശ്യവുംകൂടി പ്രിയമായി
അഭിന്നിരിക്കുന്നുവെന്നു കാവും. മോദനം=കൊഴുക്കട്ടെ.

ശ്ലോ—൪ ചാവ... .നം=താണടിത്തഴമ്പുള്ള പ്രകാശംകൊണ്ടു മനോഹ
രം, ഉല്ലാഖവ്യാം=ലഘവ്യാമുജ്ജിത്, ഇ.ദ...സ്യ ഇ ചംഗഭദ്രേ=ഇന്ദ്രന്റെ ഉപോ
ദ്ധവ, സാരോത്തരം=ചലിക്കാകൊണ്ടു വെച്ചുവത്,

സ്ഥിരപ്രതിബിംബം=സ്ഥിരമായതിന്നുപോലുള്ളവൻ

ശ്ലോ—൫ വിഹാരക്ഷമം=കാട്ടം, ചാട്ടംമുതലായതിന്നു സ്വാധീനമേതെന്ന്. ഭയക്രോധയോഃ=ഭയത്തിലും, കോപത്തിലും, കോടണ്ഡി=വില്ലാളി കൈശ്ചക്രം=യോഗ്യത, ഭൂഷം=അസത്യം, വേട്ട [അസാധുവെന്നു പറഞ്ഞുവന്നത് ശരിയല്ല എന്നർത്ഥം.

ശ്ലോ—൬ വിഷം...ഷു=കൊമ്പുകളിട്ടിട്ടു നിവാനജലങ്ങൾ. നിവാനമെന്നാൽ രാജാക്കന്മാർ നായാട്ടിനുപോകുന്ന സമയങ്ങളിൽ കളിക്കുന്നതിന്നു മറ്റുമായി ഉണ്ടാക്കുന്ന വെറിയ തടാകങ്ങളാണ്. കിടികർ=പന്നികൾ, വിഹരിക്ക, ആം ഇങ്ങിനെ തുടങ്ങി രണ്ടു പദങ്ങൾ വിഹരിച്ചോട്ടെ. അതു വിരഞ്ഞോട്ടെ എന്നിങ്ങിനെ താൽപര്യം.

ശ്ലോ—൭ ശമധനർ=ശമംധനമായിട്ടുള്ളവർ, കിമപി=വളരെശ്ശക്തിയുള്ളത്, കൃശാനമയം=അഗ്നിമയം, മഹഃ=തേജസ്സു്, ശാപശക്തി എന്നു താൽപര്യം; ധിമങ്ങൾ=മഞ്ഞുപോലെ തണുത്തവ, ധരി=ഭിഃ=സൂര്യകാന്തങ്ങളോട്, ഉൽഗിരന്തി=പുറപ്പെടുവിക്കുന്നു, പര...ണേ=മറ്റൊരു തേജസ്സു തട്ടുമ്പോൾ.

ശ്ലോ—൮ അനിമേഷകർ=ചീമാത്തവ, പനി...ഖം=ചന്ദ്രകുലയെ. വിലോകതേ=നോക്കുന്നു .

ശ്ലോ—൯ വാനോർ...മണി=ദേവസ്ത്രീ, മട്ട് ലഭ്യന ഉക്തിയുജ്ജ്വരിൽ ശ്രേഷ്ഠായവർ എന്നു വിഗ്രഹം, തജ്ജിയ=ഉപേക്ഷിച്ചു, ധൃത=ധരിക്കപ്പെട്ടവർ സ്വീകരിക്കപ്പെട്ടവർ.

ശ്ലോ—൧൦ സതപം=ചൈതന്യം, ചിത്രമെഴുതുവോൾ ഏതേതംഗങ്ങൾക്കു സൌന്ദര്യം തികഞ്ഞില്ലയോ അതെല്ലാം മാറി എഴുതിശ്ശരിയാക്കുന്ന സമ്പ്രദായം പ്രസിദ്ധം, രൂപസാരം=സൌന്ദര്യസാരം. മനസ്സിൽതോന്നുന്നവിധംതന്നെ കൽപ്പിച്ചുവരാത്തതിനാൽ രണ്ടാമത്തെപക്ഷം. ധാരവ്യഭൃതപം=ബ്രഹ്മാവിന്റെ യോഗ്യത. തന്മൂർത്തി=അവളുടെ രൂപം.

ശ്ലോ—൧൧ നവൈ...ഉം=നവങ്ങൾകൊണ്ടു നമ്മളി എഴുക്കാത്ത ഇളന്തളിർ, അനാസാദിതം=ആസാദിക്കാത്തത്, ക്ഷീണിക്കാത്ത=അനുഭവം നിമിത്തം മട്ടു കറയാത്ത, അനന്ദം=ദോഷസ്സൾമില്ലാത്തത്, ഇവിടെ അനുഭവിക്കാത്ത പുഷ്പം മുതലായതിന്റെ സൌമ്യതാൽ ആഗ്രഹാതിശയം സൂചിക്കുന്നു.

ശ്ലോ ൧൨ മയിസന്ദഖസ്ഥിതേ=ഞാൻ നോക്കെ നോക്കുമ്പോൾ, മനോ...ഇല്ല. കാമത്തെ പ്രത്യക്ഷമാക്കിയതുമില്ല.

ശ്ലോ— ൧൩ അകസ്താൽ=ചാരണംകൂടാതെ, വിട്ടുപിരിയുന്നതിൽ മനസ്സിനുണ്ടാകുന്ന വികാരങ്ങളുടെ അനുഭാവങ്ങളായ ഈ വേഷ്യകളെക്കൊണ്ടു ദക്തയാണെന്നു ചിഹ്നമെന്നു കാവാം.

ശ്ലോ— ൧൪ വർണ്ണങ്ങൾ=അരികൾ, ഉപാദീയമനഃ=സ്വീകരിക്കപ്പെട്ടു

ടന്നത്, നശ്വരം=നശിക്കുന്നത്, അതിനാൽ താൻ പഠിക്കുന്നതു ധർമ്മവി
തിക്ക യോജിച്ചതല്ലെന്നു കാവം.

ശ്ലോ— ൧൧ സാര...ഗം=സാരമായ സുഖാനുഭവംകൊണ്ടു മനോ
ഹരം, ഇവിടെ സുഖമെന്നാൽ തപസ്സുകൊണ്ടുള്ള നിർവൃതി, അതിമാത്രം=അ
ധിപം, തപഃ=തപസ്സിനെ, സംഖിനോതി=ശേഷരിക്കുന്നു, അമ...യം=ദേ
വസമൃദ്ധം, 'സമുദായസ്സമുദയഃ' എന്നമരം. രാജോപസൃഷ്ടം മുനിരിതി ഏ
വ-രാജശബ്ദം ഉപസക്തമായിച്ചേർന്നു മുനി എന്നു തന്നെ. രാജമുനി അതാ
യതു രാജഷ്ട്രം.

ശ്ലോ— ൧൩. ദംഭോജി.....ജൻ=വജ്രതുല്യവും (ശത്രുക്കൾക്കു) ഭൂമി
വും ആയ കയ്യുള്ളവൻ, അംഭോ...ത=ചുറ്റും സമുദ്രമുറുങ്ങി രംഭം...നം=രം
ഭ മുതലായ ദേവസ്ത്രീജനം, അസ്മര...ശ=അസ്മരന്മാരെ നശിപ്പിക്കുന്നതിലു
ള്ള ആഗ്രഹം, രണ്ടിങ്കുചല-മണ്ട വസ്തുക്കളെ മാത്രം വിഷയമാക്കി ഉണ്ടാകു
ന്നതാണ്. ജംഭോരംഭം=ഇന്ദ്രന്റെ.

സജജി...ധം=തയ്യാറാക്കിയ ആയുധങ്ങളോടുകൂടിയതും.

ശ്ലോ— ൧൪ ഗുരുവർമ്മനി=ഗുരുക്കളായ പൂർവ്വ മുതലായവർ നടന്ന വ
ഴി, അവരുടെ ആചാരമെന്നർത്ഥം. പുരു...സഃ=പുരുഷശ്രേഷ്ഠ!. പുരുവാ
ശ്വർ=പുരുവാശ്വകർ, അജസ്രം=എല്ലൊഴും, ആർത്തിഭാജം=ഉപദ്രവമുണ്ടു
വെന്ന്, ഉരുഭരായ=വഖിയ ശ്രേയസ്സുണ്ടാക്കുവാൻവേണ്ടി, ഗൃഹീതദീക്ഷർ=
ഭീക്ഷിച്ചിരിക്കുന്നവർ.

ശ്ലോ— ൧൫ ഗുരു...ധം=ഗുരുക്കളുടെ കല്പിക്കപ്പെട്ട മണ്ട കർമ്മവൃക്
തങ്ങൾ, ഭിന്ന...ജരം=വേദവേദോയുള്ള പ്രദേശങ്ങൾ, ആത്മഗതം=മനോ
ഗതി, ദിധാ=മണ്ടവിധത്തിൽ.

ശ്ലോ— ൧൬ മന്ദമകമാഗസം=കാമവ്യാപാരങ്ങളുടെ സ്വപത്രവശേ
ശംഭോപാലം, നാഗരി...കൻ=കാമവ്യാപാരങ്ങളിൽ അരിവതുരകളായ നാ
ഗരികസ്ത്രീകളുടെ വല്ലാസരസം അറിയുന്നവൻ; പരമദർശനം=പരമദ
ർശനമാണെന്നു

മൂന്നാമങ്കം

ശ്ലോ— ൧ അനന്തായം=വിഷ്ണു, അപഹന്തി=നശിപ്പിക്കുന്നു. ഇദ
കൃതിവിനോ=ഇഷ്ടാപനേനാട്ടു തുല്യമായ, ധന്വന്തഃ ഗുണമുവേണം=വില്ലി
കൾ ഉണ്ടാവാതികൊണ്ടു.

ശ്ലോ— ൨ അസ്യയതു=തന്നിഷ്ടാപനം ചെയ്ത നട്ടപ്പൻ കരമില്ലാത്ത

വർഷം ശാഖാഭിഭാഷണിനോ അസംഖ്യമെന്ന നിശ്ചയത്തിനോ അനുരംഗം കറുപ്പാൻ കഴിയുന്നില്ലെന്നു ഭയം. ഇവിടെ വിവേകം അതിക്രമിച്ചു നിൽക്കുന്ന കാലത്തെ വിവേകപൂർവ്വം വണ്ണിച്ചു നായകവിശേഷം കാണിച്ചിരിക്കുന്നു.

ശ്ലോ— ൩. തപദീ...കം=ഭവാനെൻ്റെ വാണും, ഹിമം=തണുത്തതും, പ്രമാ=യഥാർത്ഥമായ നിശ്ചയം, മദശം=എന്നെപ്പോലെയാളുടേതായ ഹിമപ്രദനം=ഹിമമെന്ന വ്യംഭനം, അമേ...വൽ=അറിവാൻ കഴിയാത്ത ശക്തിയുള്ള വളംപോലെ.

ശ്ലോ— ൪ കണവാഹി-തുണികളോടുകൂടിയ, മദ...ശൈലം=കാമതാപത്താൽ തളന്ന അംഗങ്ങൾകൊണ്ടു്, വിക...നാം=വികന്ന താമരപ്പൂക്കളുടെ. മാന്ദ...തം=ഇളക്കാരൻ്റെ.

ശ്ലോ— ൫ അല്പനതം=ഉയർന്നു, സന്നതം=താണു്, നവം=പുതുത, ആരാൽ=സമീപത്തിൽ.

ശ്ലോ— ൬ ദളപകിലം=രാമച്ചം അറച്ചുതേച്ചത, മദ...നം=മദവായ താമരത്തണ്ടുകൊണ്ടുണ്ടാക്കിയ വളയുള്ളത്, സവ്യം=പീഡയുള്ളത്, അശാപി=എന്നാലും, സുര...തം=കാമത്താലും വെയിൽ നിമിത്തവും ഉണ്ടായ താപങ്ങളാൽ ഉണ്ടായതു, കാമതാപംകൊണ്ടുള്ള സങ്കടവും വെയിൽകൊണ്ടുള്ള സങ്കടവും എന്നർത്ഥം. അപരം=ഉപദ്രവം; അതുകൊണ്ടു കാമകൃത തന്നെയാണെന്നുള്ളതിൽ സംശയിക്കേണ്ടതില്ല.

ശ്ലോ— ൭ തന്ത്രം=തളന്നതു, പ്രകീർമ്മഗണ്ഡം=അധികമധികം തളന്ന കവിൾ തടങ്ങളോടുകൂടിയതു, ഉരസിജം=സൂനം. മക...ന്ദ്രം=കാഠിന്ദ്രം വിട്ടത്. ക്ലിന്തം=വാടിയത്. വിന...രാം=ഏറ്റവുംതാനത് പാണ്ഡരാഭം=വിമുത്തത് അത...യാം=ഏറ്റവും ദയ തോന്നത്തക്ക സ്ഥിതിയെ പ്രാപിച്ചവർ, ഞ്ചിപ്രിയം=കാണാൻ ഇഷ്ടയായവർ, നൈദ...ഖം=ശ്രീഷ്ഠകാലത്തെ കാര്യ തട്ടി ഇലക്കൊഴിഞ്ഞു ചോയതാൻ, വല്ലികം ഇവ=വല്ലി എന്നു പോലെ.

ശ്ലോ— ൮ വേദോഗതാത്തേഃ മേതും=മനസ്സിലുള്ള ദുഃഖത്തിന്റെ കാരണം, അന്യക്തം=ചോരിക്കപ്പെട്ടവർ, സസ്പൃഹം=ആഗ്രഹത്തോടെ വീക്ഷിതൻ=നോക്കപ്പെട്ടവൻ, ശ്രോതും=കേൾപ്പാൻ. കരന്തം=വെയർച്ചക്കേട്, ഇവിടെ ശക്തി എന്ന വ്യക്തിയാർഭാവം സ്പഷ്ടമാക്കിയിരിക്കുന്നു.

ശ്ലോ— ൯ ജന്തുവ്രാതം=ജീവവർഗ്ഗം, മേഘശ്യാമം=മേഘങ്ങളെ കൊണ്ടു കറഞ്ഞത്. വാസരം=ദിവസം.

‘ഉദകക്രിയ ചൈശ്വേണ്ടിവരം’ എന്നതിനാൽ മൂർച്ഛ എന്ന അവസ്ഥ

മയിൽക്കുത്തിട്ടുണ്ടെന്നു നമ്മൾക്കുതന്നെ അറിയാമല്ലോ. ഇനി മരണത്തിനും താമസമില്ല എന്നു സ്പഷ്ടമാക്കുന്നു.

‘വിശാഖനക്ഷത്രങ്ങൾ’ എന്നു മുതൽ അനന്യായം പ്രിയംവദയും വിരോധം പാപയാതിരുന്നതുകൊണ്ടുണ്ടായ കൃതാർത്ഥമായ അറിവു കൊണ്ടു അതു ശങ്കിച്ചതുതന്നെ നന്നായില്ലെന്നു വ്യഞ്ജിപ്പിക്കുന്നു.

ശ്ലോ— ൧൦ അന്തഃ=മനസ്സിൽ. ബാഷ്പസ്വരി=ശബ്ദംപ്രവാഹം. വിഷ്ണു...തം=രത്നങ്ങളുടെ നിറംമങ്ങിയത്. സ്രസ്തംസ്രസ്തം=അഴിഞ്ഞഴിഞ്ഞു പോകുന്നത്. സുവർണ്ണവലയം=പൊൻവള. പ്രത്യംഗവിഷ്ണു=തിരിയേ കയററിയിടുക.

ശ്ലോ— ൧൧ യംജനംപ്രതി=യാതൊരാളെക്കുറിച്ചോ. അധീരീകൃതേ=യെശ്ശമില്ലാതാക്കിത്തീർക്കപ്പെട്ടവർ. പ്രേയാൻ=കാമി. ഇഹ ഏവ=ഇവിടെത്തന്നെ ആയാസിപ്പവൻ = യത്നംചെയ്യുന്നവൻ. അബ്ധിനന്ദിനി=ശ്രീ. ജ്വല്ലിതൻ=ആഗ്രഹിക്കപ്പെട്ടവൻ.

ശ്ലോ— ൧൨ പദാനി=പദങ്ങളെ. സംഗ്ര...മാ=ആലോചിച്ചുണ്ടാക്കുവാൻ തുടങ്ങുന്നവർ. ഉന്ന...ല്ലി=കര പുരികത്തെ ഉയർത്തിയവർ. പ്രേമാണം=പ്രേമത്തെപ്പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നവർ=സ്പഷ്ടമാക്കുന്നു.

ശ്ലോ— ൧൩ പദ്യധിഷ്ണാ=ബുദ്ധിസാമർത്ഥ്യമുള്ളവനേ! നൈവജാനേ=ഞാൻ അറിയുന്നില്ല. യഥാ=അങ്ങയിൽ. നികാമം=ഏറ്റവും. മയി എന്നിടം

എന്റെ ഹൃദയം ഭവതിയെ ധരിപ്പിക്കും എന്നു കാണിക്കുന്നു:—

ശ്ലോ— ൧൪ പര...രേ= ഏറ്റവും തനുവായ ശരീരമുള്ളവരേ! തപാ=നിന്നെ. പരം=എന്നാൽ. അതനു=കാമൻ. അജസ്രം=എപ്പോഴും. മരം=എന്നെ. പരവശതം=വാട്ടം.

ശ്ലോ— ൧൫ സുമശയം=പുമെത്ത. ശൃഷ്ടി...സി=വാടിയ താമരവളയത്തിന്റെ ഗന്ധമുള്ളത്. സ്തംഭ...ന്തി=പ്രത്യക്ഷമായ പീഡയുള്ളത്, സൽക്രിയം=സൽക്കാരം.

തന്റെ നിസ്സാരതയോത്തു ഭയപ്പെട്ടു ശകന്തളു പറയുന്നു ‘തോഴി’! എന്നു മുതൽ.

ശ്ലോ— ൧൬ അനന്യഗതി=മരണാനിനെ ആശ്രയിക്കത്തക്കതേ ഇതരമാം വേറെവിധം. അന...പതം=കാമശരങ്ങളാൽ പീഡിതം. പ്രഥമം ഏവ=മുഖ്യതന്നെ. പുനഃ=പിന്നെയും. നിന്റെ ഈ സംശയം പീഡയിന്മേൽ പീഡചോലെ അതിദൃസ്സഹമാണെന്നു ഭാവം.

കാശ്ചഞ്ചയായ അനന്യയ വേണ്ടിടത്തോളം നിഷ്കഷ്ണം ചെയ്യുന്നതാണു ‘സപാമി’! എന്നു മുതൽ.

ശ്ലോ— ൧൭ ഭൂരി...ഥം=അനേകം ഭായ്മമാരുടെ സപീകാരം; പ്രതിഷ്ഠ= സ്ഥാപനം. കലചരമ്പരയായി വന്നിട്ടുള്ള ഭൂമിയെ ഞാൻ ഏതുത്തോളം വെറുമാനിക്കുന്നുവോ അത്രത്തോളം ഇവളെയും വെറുമാനിക്കുമെന്നർത്ഥം.

ലജ്ജകൊണ്ടും ഭയംകൊണ്ടും പരവശരായ ശകന്തളയെ ക്രമത്തിൽ അനുകൂലപ്പെടുത്തുവാൻ നോക്കുന്ന 'ഒട്ടും വിചാരപ്പെടേണ്ട' എന്നു മുതൽ.

ശ്ലോ— ൧൮ അംഭോ....തം=വെള്ളത്തുണിയുടെ സമ്പർക്കംകൊണ്ടു തണുത്ത ഇളംകാറ്റുണ്ടാകുന്നിമിത്തം, ദേഹ...ഭി=ദേഹത്തിന്റെ തളച്ചു തീർന്നവൻ കഴിയുന്നതും. അംഭോ...നം=താമരയിലയായ വിശദി. പ്രചുരാദരം=വലിയ ആദരവോടെ. ഇഷ്ടാനുരോധേന=ഇഷ്ടമനുസരിച്ചുകൊണ്ടും. അംഭോജാഭനാം=താമരപ്പൂവോലെ ചൊവന്നതും. സമീകളപ്പോലെ തന്നെ അഭിപ്രായം നോക്കി ശൂശ്രൂഷിച്ചാൻ എന്നിങ്ങനെ അറിവുണ്ടെന്നർത്ഥം. അപരാധിനിയായി ഭവിക്കയില്ല=അനർഹമായ ശൂശ്രൂഷ ചെയ്തിട്ടു തെറ്റാകാറിടയായിത്തീരുകയില്ല.

ശ്ലോ— ൧൯ ആമയ...ഗീ=അസാസ്ഥ്യം നിമിത്തം തളന്ന് അംഗങ്ങളോടുകൂടിയ വർഗ്ഗം. ആ തപേഃ=വെയിലിൽ. കാലം നോക്കിയാലും ദേശം നോക്കിയാലും അവസ്ഥ നോക്കിയാലും ചോകുന്നതു ശരിയല്ലെന്നർത്ഥം.

'നടക്കാവുന്നവളല്ല'— കാമപരവശയാണെന്നുള്ളതുകൊണ്ടു മന്ത്രാദക്ഷേപ കാണിക്കുന്നതിൽ തടസ്സം ചെയ്യാൻ മനസ്സുവരില്ലെന്ന വിശ്വാസിക്കാമെങ്കിലും സപാതശ്രമില്ലെന്നുള്ള സംഗതി അതിന്നു വിപരീതമായിട്ടുണ്ടെന്നു ഭാവം. ഗുരുജനത്തെപ്പേടിക്കേണ്ടതുണ്ടെന്നു റ്റേയം.

ശ്ലോ— ൨൦ അപരീക്ഷതചോമളം=അനുഭവിക്കാത്തതും മാർദ്ദവമേറിയതും ആയതും. ഇണ്ടർക്കധീനത=ഭ്രമംകൊണ്ടുള്ള പരവശത. യംവൽ=എപ്പോൾ. പിഞ്ചേയം=പാനം ചെയ്യും. പാനം ചെയ്യുന്നതിനുശേഷം വിട്ടയക്കാമെന്നർത്ഥം.

ശ്ലോ— ൨൧ മുഹൂഃ=വീണ്ടും. ആലാപിച്ചു=പാഞ്ഞു. അധീരം=ചെയ്യുകേടാകുക. അസകൃൽ=പലതവണയും. ലീലാവൽഗനം=ലീലയോടുകൂടിയ ഇളക്കം. ഗണ്യചമകം=കവിർത്തടം. ആത്തം=കൈകൊണ്ടു പിടിച്ചു. എന്തീലം=സാധിച്ചില്ല. സാധിച്ചുകഴിഞ്ഞില്ലെന്നർത്ഥം.

ശ്ലോ— ൨൨ പല്ലവാം....തം=പല്ലവാംഗിയുടെ ശരീരംകൊണ്ടു ചുളുങ്ങിയതും. പല്ലവാംഗി കിടന്നു തളുകനിമിത്തം ചുളുങ്ങിയതെന്നർത്ഥം. ഉല്ല...ല്ലം=നല്ല പൂമത്ത, അംഭോജപത്രം=താമരയിലയിൽ, നവ...തം=നവംകൊണ്ടെഴുതിയതു, ക്ലാന്തം=വാടിയതു, കാമലേഖം=കാമപത്രം, കല്യാ...ഗ്രാൽ=കല്യാണാംഗിയുടെ കൈയിന്റെ തലയ്ക്കുണിന്നു, ഗളിതം=വീണതു, വിസാകല്പം=താമരവളയംകൊണ്ടുള്ള വള. ഇതെല്ലാം ഇരക്ഷി

മുഴുത്തല്ലാം കണ്ടിട്ട്, വല്ലിഗൃഹം വെള്ളിക്കടൽ, മേഘനിക്ഷ, വിജനം അപ്=വിജനമെങ്കിലും, വെടിഞ്ഞിട്ടുടൻ പേരുകാൻ ശക്തി ഇല്ല. എന്നു യോജനം.

ശ്ലോ — ൨൪ സപ്തതന്തുവിധി=യാഗകർമ്മം. ആരണ്യം=തുടങ്ങിയതു. നാനാവിധാകാരം=പലമാതിരി ആകൃതി. അന്തഃ=മനസ്സിൽ, ഭയഭംഭം=വേദിയുണ്ടാക്കുന്നതു, സാധ്യം...നം=സസ്യകാലത്തിലുള്ള മേഘംപോലെ കറപ്പും ചൊവപ്പും കലർന്ന നിറമുള്ളതു. ചരിക്ക=സഞ്ചരിക്ക.

നാലാമകം

പുച്ഛംഗം

ശ്ലോ — ൧ ഗണിച്ചിടാതേ=സാരമായി വിചാരിക്കാതെ, ഏകതാനം=ഏകാഗ്രമനഃസ്താദൃശി യവം. കഥിക്കിലും അവൻ നിന്നെ സ്മരിച്ചിടാ എന്നു യോജനം, പുച്ഛതം=മുച്ച കഴിഞ്ഞതു, കഥം ഇവം വൃത്താന്തത്തെ എന്നുപോലെ, നായികയുടെ വിപ്രലംഭത്തെപ്പോലുള്ള അസ്തിവാദം അടിയുറപ്പിച്ചു കെട്ടുകയാണിവിടെ കാണിച്ചിട്ടുള്ളതു.

നാലാമകം

ശ്ലോ — ൨ ക്ഷീണിച്ചു്=പ്രകേരത്തെ^൧ മാഷധിനാഥൻ=ചന്ദ്രൻ. അസൃശിചരം=അസൃമയചതുതത്തിന്റെ കൊടുമുടി. മാണിക്യദ്വീപി=മാണിക്യരത്നത്തിന്റെ ശോഭയുള്ളതു. അത്ഥനം=അത്ഥനനെ. വ്യസനോദയങ്ങൾ=ക്ഷയവും വൃദ്ധിയും. ദിവ്യ...യേ=ദിവ്യങ്ങളായ രണ്ടു തേജസ്സുകളിൽ. ചന്ദ്രസൂര്യന്മാരിൽ. ആമ...ഷ്ഠം=അവനവന്റെ അവസ്ഥാഭേദങ്ങളിൽ, ഒരാൾക്ക് ആപത്തുവരുമ്പോൾ മറ്റൊരാൾക്കു സമ്പത്തു വന്നുവെന്നുവരാം. അതു കൊണ്ട് ആപത്തും സമ്പത്തും മാറിമാറി വരുന്നതു ലോകസ്വഭാവമാണെന്നു ലോകസാക്ഷികളായ ചന്ദ്രസൂര്യന്മാരുടെ സ്ഥിതികൊണ്ടു തന്നെ ദൃഷ്ടാന്തപ്പെടുത്തിക്കാണിച്ചു് ആപത്താൽ വ്യസനംകൊണ്ടും സമ്പത്തിൽ സന്തോഷംകൊണ്ടും പരവശനായിത്തീരരുതെന്ന തത്വം മനസ്സിലാക്കുകയാണെന്നു തോന്നും എന്നു ഭാവാ. ശിഷ്യന്റെ അദ്വയാസവിശേഷത്തെ അയാളുടെ മനോവൃത്തിയുടെ ഗതികാണിച്ചുകൊണ്ടു വാതുവശേഷം സൃഷ്ടുവാക്കിയിരിക്കുന്നു; ഇതു പ്രകൃതംകൊണ്ടു ശിഷ്യൻ കണപമഹഷിയെന്നിച്ച് അഗ്നിശരണത്തിൽ ചേരുന്നവെന്നും ചിന്നെ ശകുന്തളയെക്കണ്ടപ്പോൾ അവൾ ഭൂമിയിരിക്കുന്നതു കണ്ടുവെന്നും അതിനെപ്പറ്റിത്തന്നയായിരുന്നു അയാളുടെ വിചാരമെന്നും ഉള്ള കഥാസംഗതി സൂചിച്ചിരിക്കുന്നു.

അല്ലെങ്കിൽ ദുഃഖിക്കുന്നതു കുംഭല്ല. അങ്ങിനെ വരുന്നതും ലോക സ്വഭാവമാണ് എന്നു ചൊല്ലിക്കുന്നു:—

ശ്ലോ—ന ശശി=വരൻ മറഞ്ഞു നഷ്ടൻ ആകവേ=മറഞ്ഞുകൊണ്ടു തായ്ത്തീർപ്പോൾ. കൈരവിണി=ആയൽപൊയ്ക്ക. നിശ്ചയായ്=ശോഭകെട്ടതായ്. മമദൃഷ്ടിയിൽ തൃപ്തര ചേർപ്പിടിലു=എന്റെ കണ്ണിന്നു നന്ദോഷം ഉണ്ടാക്കുന്നില്ല. ഇഷ്ടം.....സ്പ്രം=ഇഷ്ടജനത്തിന്റെ വിരഹത്താലുണ്ടാകുന്നതാണ്. അവലംബം.....ഇ=സ്രീജനത്തിന്റെ ദുഃഖാധിക്യം. ശകന്താദുഃഖംകണ്ട ശിഷ്യന്റെ ദുഃഖം ഇവിടെ അലക്ഷ്യക്രമവ്യംഗ്യം.

ശ്ലോ—ശമുധാനിഷ്ഠലമഠി. ദധാനം=ധരിക്കുന്നവൾ. ഭൂതൈ=വൈശ്വപുത്രിയായിരിക്കേണ്ട. ബധാശ്രു!=ബലിമന്ദന്മാരിൽ ശ്രേഷ്ഠി. ഗർഭം...ധം=അമ്മത്ത് അഗ്നിയോടുകൂടിയ. ശമം=ശമലരയെ. ആത്മപുത്രി=തന്റെ പുത്രിയെ. ബധാശ്രു! ഭോ! കണ്ഠ! ഗർഭസ്ഥിരോഷന്ധ്യംശമിം എന്നപോൽ ആത്മപുത്രി ഭൂമിക്കു ഭൂതൈ, മുധാഭവിക്കാത്ത ദുഷ്ഠനവ്വിയും ദധാന എന്ന് കാക്ക. ഇങ്ങിനെ യോജനം.

ശ്ലോ—@ ഇന്ദ്രിയംതരം=ചന്ദ്രനെപ്പോലെ വെളുത്തതു. ഭദ്രം=നല്ലതാണ്. ആവിഷ്ണുരിച്ചു=പുറത്തെക്കു കാണിച്ചു. ലാക്ഷാമണം=ചെയഞ്ഞിച്ചാർ. പദ്യം=സന്ധി. മണിബന്ധമെന്നർത്ഥം. വന്യം.....ശൈലം=വനദേവതയുടെ കയ്യിന്റെ അറംങ്ങൾകൊണ്ടു. അവനി.....തൈരം=വൃക്ഷസമൂഹത്തിൽനിന്നു പുറപ്പെട്ടവ, വൃക്ഷങ്ങളുടെ കവിളികളിൽകൂടി പുറത്തെക്കു കാണിച്ചവ എന്നു താൽപര്യം.

ചിത്രത്തിലെ പരിചയം—ദേവാലയങ്ങളിൽ എഴുതീട്ടുള്ള ദിവ്യസ്രീകളിൽ ആഭരണം എഴുതിയിട്ടുള്ള നമ്പ്രാളം ചെണ്ടുണ്ടായ പരിചയം.

ശ്ലോ—ന ശകന്തളം അഭ്യംശകന്തളം ഇന്ന്. ഉൽകലിക=ഉൽകണ്ഠ, ഗർഭം...ഷം=മണ്ണത്തിൽ തടഞ്ഞുനിൽക്കുന്ന ഖാഷ്ഠം നിമിത്തം ചലിക്കിയതാണ്, വിഷാദജഡം=ദുഃഖാനിമിത്തം വേണ്ടവിധം വിഷയത്തെ ഗ്രഹിച്ചാൻ കഴിയാത്തതാണ്, ഇഷ്ടാഹാരം=കാഴ്ച, ഇഷ്ടശം=ഇതു മാതിരി, അഭിമാനം=തന്റെ എന്ന വിചാരാനിമിത്തം ഉണ്ടാകുന്നതാണ്, അഭിമാനം എന്നാൽ വാസ്യത്തിൽ ഇല്ലാത്ത സംഗതിയെ ഉണ്ടെന്നു സങ്കല്പിച്ചുണ്ടാകുന്ന സ്വതന്ത്രവുദ്ധിയാകുന്നു. പ്രകൃത്തിൽ പ്രപഞ്ചം അസത്യമാണെന്നു നിശ്ചയംവന്ന മനസ്സിന് തന്റെ മകൾ എന്ന വിചാരം അഭിമാനമാണെന്നറിയാതെ സ്പഷ്ടമാവാല്ലൊ, കഥം=എങ്ങിനെ, ഗ്രഹിതം=പ്രാപഞ്ചികസുഖം തന്നെ കാഴ്ചമെന്നു കരുതി ഗ്രഹത്തിൽ തന്നെ ചഴിഞ്ഞുകൂട്ടുന്നവർ, ആത്മം.....ധം=പുത്രിയുടെ വേർപാടുകൊണ്ടുണ്ടാകുന്ന ദുഃഖം. ഇവിടെ ശകന്തളംശബ്ദവും ആത്മജാശബ്ദവും സാദൃശ്യപ്രായമാകയാൽ എടുത്തുവളർത്തിയ മകളുടെ വിധോഗം പ്രപഞ്ചം മിഥ്യയാണെന്നു നിശ്ചയിച്ചുള്ള ഏറിക്കൂട്ടി ഇങ്ങിനെ ദുഃഖമുണ്ടാക്കുന്ന സ്ഥിതിക്കു ഇതിലെത്രയോ വ്യത്യംസപ്പെട്ട ഗ്രഹികളുടെ

ദുഃഖം വളരെ അധികമായിരിക്കുമെന്നു പറയേണ്ടതില്ല എന്നു താല്പര്യം പ
യ്യവസ്കുന്നു. തന്റെ ദുഃഖത്തിന്റെ സ്വഭാവം താൻതന്നെ ആലോചിച്ചു
കൊണ്ടു അന്യദുഃഖവിചാരത്തൽ മനസ്സിനെ നയാക്കുന്നതായിക്കാണിച്ചതു
കൊണ്ടു പാരത്രികത്തിന്റെ ഉൽകൃഷ്ടത കവി വെളിവാക്കിയിരിക്കുന്നു.

ശ്ലോ— ൭ നന്ദജന്മം=യയാശി, വൃഷപച്ഛദം=ശമ്മിഷ്ട, ബഹുമതം=
വളരെ സമ്മതമായിട്ടുള്ളവർ, ഭവം=ഭവിക്കട്ടെ, മഹിതഭാഗ്യം=വർദ്ധന ഭാ
ഗ്യമുള്ളവനായ പുരു എന്നതിനോടനപയാ, ഏകഗുണം=ചക്രവർത്തിയാക
ആപ്തനാമി=പ്രാപിക്കട്ടെ.

ശ്ലോ— ൮ ക്ലിപ്തപിണ്ഡം=ക്ലിപ്തപ്പെട്ടസ്ഥാനങ്ങളോടുകൂടിയവ, സ്ഥാ
നങ്ങൾ ക്ലിപ്തപ്പെടുത്തിട്ടുള്ളവ എന്നർത്ഥം. ആസ്തിണ്ണഭേദങ്ങൾ=ഭേദപ്പെടുത്തി
ച്ചിട്ടുള്ളവ, പാവകങ്ങൾ=അഗ്നികൾ, സർവ്വങ്ങൾ=എല്ലാ പാപങ്ങളും തീ
ക്കുന്നവ.

ശ്ലോ— ൯ കസുമോൽഗമേ=പൂക്കളേവോൾ, വല്ലഭം=ഭർത്താവിനെ, വ്രജ
തി=പ്രാപിക്കുന്നു, ഭർത്താവിന്റെ സമീപത്തലേക്കു പോകുന്നുവെന്നർത്ഥം.
ഇവിടെ ശകുന്തളയുടെ വാത്സല്യ ശുശ്രൂഷാദികൾക്കു പാരമ്യമായ വൃക്ഷങ്ങ
ളിൽ ചേരുന്നവസ്തുഗണമായ അനുവാദം ആരോപിച്ചു ബന്ധുവ്യവഹാരസ
മ്പ്രദായം നടത്തുന്നതുകൊണ്ടു മഹാഷിയുടെ ദുഃഖം തിശയം വ്യഞ്ജിക്കുന്നു.

ശ്ലോ— ൧൦ ഗന്ധം=ചോവാനൻ, ഹനം=ആശ്ചര്യം, ഇന്ദ്രശം=ഇന്ദ്രിയം,
കളം=മധുരം, കളകണ്ണനാദം=കയിലിന്റെ ശബ്ദം, സന്തുഷ്ട്യം=സന്തോഷി
ച്ചിട്ട്,

ശ്ലോ— ൧൧ താമരസം=താമരപ്പൂവ്, സരസീ.....രം=പൊയ്കകളെ
ക്കൊണ്ടു മടനാഹരം, ഇടയ്ക്കിടയ്ക്കു നല്ല താമരപ്പൊയ്കകളുള്ളത്. ഉപരി=മേ
ൽഭാഗത്ത്, വാരി...രം=തടുക്കപ്പെട്ട സൂര്യരശ്മിയോടുകൂടിയത്, കോമ...
തം=കോമളമായ താമരപ്പൂവൊഴികൊണ്ടു മാർദ്ദവമുള്ളത്, അന...രം=അനു
കൂലമായി വിയുന്ന വായുവോടുകൂടിയത്, മാർദ്ദം=വഴി, പരം ക്ഷേമം അ
സ്മയം=ഏറ്റവും ക്ഷേമമായി ഭവിക്കട്ടെ,

ശ്ലോ— ൧൨ വെള്ളിലം=വെളുത്ത ഇല, പഴത്തുവിളർത്ത ഇല.

ശ്ലോ— ൧൩ ഇവിടെ അചേതനമായ മൂല്യചിതൽ ശകുന്തളാസഹോദ
രീത്വം ആരോപിച്ചുള്ള വ്യവഹാരം കൃതകൃത്യതയുടെ ആധിക്യത്തെ എന്നാ
ൽസഹോദരികളായ രണ്ടു പുത്രിമാരെ വിവാഹംകഴിച്ചുകൊടുത്താലുണ്ടാക
ുന്ന കൃതകൃത്യതയോടു തുല്യമായ നിർവൃതിയെ കാണിച്ചിരിക്കുന്നു. അതുകൊ
ണ്ടു ഉജ്വലിച്ചു കിടക്കുന്ന കരണാശാന്തത്തിലേക്കു വിരിയുന്ന വഴി ഇന്നതാ
ണെന്നു കവി സൂചിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു.

ശ്ലോ— ൧൪ കശനവിശലം=കശപ്പല്ലു തട്ടിച്ചിടത്തായ, സമ്പ്രണോ=പ്ര
ണമുള്ളത്, യസ്യവക്ത്രം=യദൈവ മാനുകുട്ടിയുടെ മുഖത്ത് രേഖ
ണം=മുറുളണങ്ങളുണ്ടായത്, ദൈവസേവകം=എണ്ണുകൊണ്ടുള്ള ധാര, എണ്ണതു

ജിക്കൽ എന്നുതാൽപര്യം, കൃതവതീ=ചെയ്യുവർ, പൊടിവരക.രിമുഷ്ട്യാ=ഒരു വിടവരകരിപ്പൊടികൊണ്ടു്, പോഷിതൻ=വളത്തിയവൻ, നിന്റെ പുത്രൻ അക്ഷുണ്ണസാരം പിന്നിൽ തുടരുന്ന എന്നു യോജന.

ശ്ലോ— ൧൫ ഉൽപക്ഷുപ്രാ രങ്ങൾ=ഇമ്മയിലേ രോമങ്ങൾ പൊങ്ങിട്ടുള്ളവ, അത്പ്രഹം=വിഷയങ്ങളെ പ്രഹിക്കൽ, കാശ്ച, ഉൽപന്നസ്ഥിതി=നീക്കം ക്കുന്ന നിലയോടുകൂടിയത്, കാശ്ച തടയുന്നതെന്നു സാരം, വാഷ്ടം=കണ്ണീർ, ഉദിതസൈന്ധ്യം=ചെയ്യുത്തോടെ. നിയന്ത്രിക്കേ=നിറുത്തുക. ബല..ങ്ങൾ=അങ്ങമിങ്ങും താനും ഉയന്നും ഇരിക്കുന്ന പ്രദേശങ്ങളോടുകൂടിയവ. പന്മാക്കൾ=വഴികൾ.

ശ്ലോ— ൧൬ ഏഷാകോകി അപി=ഈ ചക്രവാകപ്പൊടിയും. ദോഷാം=രാത്രിയെ. ഗരീയ.സു=വലിയ. ക്ലേശാൻ അപി=ക്ലേശങ്ങളെയും.

ശ്ലോ— ൧൭ ഇമംതപോധനം ജനം=ഈ തപോധനനായ ആളെ, തപസ്സു ധനമായിട്ടുള്ളവനായ (ജഷിയായ) എന്നെ. ഇതുതൊണ്ടു് ശപശൂരണ വേണ്ടിടത്തോളം യോഗ്യതയുണ്ടെന്നു കാണിച്ചു. 'ചൊല്ലാൻ' എന്നതു കൊണ്ടു് സ്വപംശമവീമയം കാണിച്ചു. അതിനാൽ അന്യായമായി വല്ലതും ചെയ്യുന്നതു രണ്ടുകലത്തെയും അവമാനിക്കുകയാണെന്നു വിചാരിച്ചുകൊള്ളണമെന്നു ഭാവം. ഇങ്ങിനെ ധർമ്മങ്ങളെ നോക്കിയാൽ ഇവളിൽ ന്യായപ്രകാരം ആചരിക്കേണ്ടതാണെന്നു സൂചിപ്പിച്ചിറുന്നുശേഷം ചാലം നോക്കിയാലും അങ്ങിനെതന്നെ എന്നു കാണിക്കുന്നു. "കനാടപ്രോബാ" എന്നുമുതൽ, ഗ്രാഹ്യം=ഗ്രഹശോഭനം, സാമാന്യബുദ്ധ്യം=പരിഗ്രഹങ്ങളിൽ സാധാരണമായ സ്തോദാദിവിചാരത്തോടുകൂടി.

ശ്ലോ— ൧൮ പുജ്യാൻ=പുജ്യന്മാരായവരെ, നികൃതം=നിരീകപ്പെട്ടവർ, ഭോഗേഷു-സുഖാനുഭവങ്ങളിൽ, അന്യമാ-മറവിധത്തിലായാൽ. ആ പതികൾ എന്നു ചേർന്നും. ഗേഹഖാധാ=ഗൃഹത്തിനുള്ള ഖാധകൾ തന്നെയാകുന്നു.

ശ്ലോ— ൧൯ ശീലേന കലേന അപി=ശീലംകൊണ്ടും കലകൊണ്ടും, ഭൂതഃ=ഭത്താവിനു, തദത്ഥം=ആ നിലയ്ക്കുവേണ്ടത്, നിത്യാകഖാ=ദിവസവും വ്യാപരിച്ചവർ, ഇവിടെ വരാൻപോകുന്ന ശ്രേയസ്സിലേക്കു ശക്തനായുടെ മനോവ്യോപാരത്തെ നയിച്ചു സമാധ.നമാക്കുന്നു.

ശ്ലോ ൨൦ ചിരായ=വളരെക്കാലം, ചതുരന്ത=നാലുഭാഗമുള്ളത്, സപത്തിഭേവിച്ചി-സപത്തിയായിത്തീർന്നു്, ചക്രവർത്തിയുടെ ഭാഗ്യയായിത്തീർന്നു എന്നർത്ഥം, അരാ...നം=ശത്രുകളാ നശിപ്പിക്കുന്നവനായ, ദൃഷ്ട്വന്നജം തനയം ആപ്തം=ദൃഷ്ട്വന്നതിൽ നിന്നുണ്ടായ പുത്രനെ ലഭിച്ചിട്ടു്, ധരാഭരം=ഭൂഭാരം, പ്രിയോപേധം=ഭത്താവ:നോടുകൂടിയവർ,

ശ്ലോ— ൨൧ ഭവത്യാ-ന.ന്നാൽ, കൃതപുർവ്വം=മുമ്പും ചെയ്യപ്പെട്ടത്, മേഘിന്റെ, ഭവന...പം=പണ്ണിശാലയുടെ ഉമ്മറത്തു മുളച്ചുനിൽക്കുന്നതി; നി.

വാരവലി-വരിനെല്ലുകൊണ്ടുള്ള ബലി, നീ ബലിയിട്ട വരിനെല്ലു മുച്ചു നിൽക്കുന്നതു കണ്ടുവേൾ എന്നർത്ഥം. ശുചഃശമഃ=ദുഃഖത്തിന്റെ ശമനം, ചോവാം=എന്ത്? എങ്ങനെ ഉണ്ടാകുന്നു? എന്നർത്ഥം. വിവേകം നിമിത്തമുള്ള ദുഃഖത്തിന്റെ ഉദ്ദീപനം. ഭവമേവ നിവാരണലി ദുഃഖത്തെ വളർപ്പിക്കുകതന്നെയാണ് ചെയ്യുകയെന്നു ഭാവം. ഇവിടെ വിവേകം നിമിത്തം മങ്ങി പ്രകാശിച്ചിരുന്ന മഹച്ഛിയുടെ കരണം കെടാൻ തുടങ്ങുന്ന വിളക്കുപോലെ ഒന്നു പടന്നു കത്തുന്നു.

മഹച്ഛി തന്നെത്താൻ ധൈര്യം വരുത്തുന്നതിനെയാണ് “ആവു! ശകന്തളയെ” എന്നു മുദൽ കാണിച്ചിരിക്കുന്നത്.

ശ്ലോ— ൨൨ പരസ്വപം=അസ്തമന്റെ മുതൽ, പരിഗ്രഹീത്രേ=പരിഗ്രഹിച്ച ആർക്കായിക്കൊണ്ടു. ഭർതാവന്നായി എന്നർത്ഥം, തം=ആ കലകന്യാകാജനത്തെ, സാമ്പ്രതം=ഇപ്പോൾ പണയത്തെ തിരിച്ചു നൽകി എന്നപോൽ മേമനം പരംപ്രസാദം കലരണമെന്നു യോജന. പണയരവ്യം തിരികെക്കൊടുത്താലുണ്ടാകുന്ന സന്തോഷംപോലെ എന്റെ മനസ്സിൽ സന്തോഷമുണ്ടാകുന്നു എന്നർത്ഥം

അഞ്ചാമിടം

വണ്ണപരിചയം=ഗീതകൃമത്തിന്റെ അല്പാസം.

ശ്ലോ— ൧ മുതകലികാം=വിടരുന്ന മാനുവ്. അംഭോ...ത്ഥൻ=താമര പൊയ്ക്കയിൽ താമസിക്കുന്നതുകൊണ്ടുതന്നെ കൃതാത്ഥൻ. കിരവദ്രമര! =ധൃത്തനായ വണ്ടേ! തപം=നീ. എന്നാം=ഇവളെ. ഇവിടെ രാജാവു ഹംസപദികയോടുകൂടി കുറച്ചു ചാലം ക്രീഡിച്ചതിന്നു ശേഷം വസുമതീദേവിയിൽതന്നെ ആസക്തനായിത്തീർന്നു. ഹംസപദികയിൽ പ്രവേശിക്കാത്തതും അപ്രസൂതപ്രശംസവഴിക്കു കാണിച്ചിരിക്കുന്നു. ശകന്തളയെ മരണപോയ സംഗതി തുല്യസ്ത്രായംകൊണ്ടു കവി വൃഞ്ചിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു.

ദുഃഖസശ്ശാപം നിമിത്തം മറഞ്ഞു കിടക്കുന്നതുകൊണ്ടു ജന്മാന്തരവംസനപോലെ മാത്രം ആയിത്തീർന്ന ശകന്തളാരാഗം തുല്യവസ്ഥയെ കാണിക്കുന്ന പാട്ടു കേട്ടപ്പോൾ അസ്സഷ്ടമായി അല്പം പ്രകാശിച്ചതിനാൽ എന്തെന്നറിയാത്ത വധം ഉൽകണ്ഠിതനായ രാജാവിന്റെ നിലയെ കാണിക്കുന്നു. ‘എന്താണെന്നിക്ക്’ എന്നു മുതൽ.

ശാപശക്തിയാൽ വീണ്ടും മങ്ങുന്നതിനെക്കാണിക്കുന്നു. ‘അഥവാ’ എന്നുമുതൽ—

ശ്ലോ—൨ രമ്യങ്ങളാം=മനോഹരങ്ങളായ. നോചാരെ=വിഷയങ്ങൾ നിമിത്തം. കണ്ണിനും ചെവിക്കും ആനന്ദകരങ്ങളായ ചിത്രങ്ങൾ, ഗീതങ്ങൾ മുതലായതു കണ്ടിട്ടും കേട്ടിട്ടും എന്നർത്ഥം. ജന്തോഃ=പ്രാണങ്ങളെ വർഗ്ഗത്തിനെല്ലാം. അന്തഃ=മനസ്സിൽ. പൂർവ്വജനസ്സു് =പൂർവ്വജനം. മമതാബന്ധം=സ്നേഹബന്ധം. സ്വപദാവസ്ഥിരം=വാസനാരൂപമായി ഉറച്ചു കിടക്കുന്നതു്. ചിന്തോപസ്ഥിതം=ആലോചനയാൽ ഭാഗ്യം വരുന്നതു്. രമ്യങ്ങളായ വസ്തുക്കളെക്കുറിച്ചു കയോ മധുരമായ ശബ്ദം കേൾക്കുകയോ ചെയ്യുമ്പോൾ സകല ജീവികൾക്കും മനസ്സിൽ സൂക്ഷ്മമായ ഒരു കണ്ണുയണ്ടായിക്കൊണ്ടെന്നാണിത്. സന്തോഷസമയത്തിലും ഈ ഉൽകണ്ണുയണ്ടാകുന്നതിനാൽ ഇതിന്നു കാരണം ഭുജമാണെന്നു വിചാരിപ്പാൻ തരമില്ല. അതുകൊണ്ടു ജന്മാന്തരത്തിൽ ഇഷ്ടവസ്തുക്കളോടുണ്ടായിരുന്ന സ്നേഹബന്ധം വാസനാരൂപമായി ആത്മാവിൽ കിടക്കുന്നതു സ്നേഹത്തിന്റെ ഉദ്ദീപനവിഭാവങ്ങളായ രമ്യവസ്തു ഭക്തനും മുതലായതിനാൽ പ്രകാശിക്കുകയും വിഷയവിശേഷം വ്യക്തമാകാത്തതുകൊണ്ടു് ഉൽകണ്ണു (അസഹ്യത)യായിത്തീരുകയുമാണു് എന്നർത്ഥം. അതിനാൽ ഇതിൽ വിഷയവിശേഷം ഉണ്ടാകുന്നില്ല എന്നു വിചാരിച്ചാൽ വ്യർത്ഥവും ഉൽകണ്ണുയണ്ടാകുന്നതു വാസനാസ്വഭാവമാണെന്നു ഭാവം.

ശ്ലോ—൩ രവിഃ=സൂര്യൻ. തുരംഗമാൻ=കുതിരകളെ. സക്തൽ=ഭരണ പ്രാവശ്യംമാത്രം. രഥേ=തേരിൽ. സൂര്യൻ ഒരു തവണമാത്രമേ കുതിരകളെ തേരിൽ കെട്ടിട്ടുള്ളു. കെട്ടിയതിൽപിന്നെ അഴിക്കാതെ ഓട്ടം തന്നെയെന്നർത്ഥം. സദാഗതിഃ=വായു. നിര. .തിഃ=ഇടവിടാതെ തുടങ്ങിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്ന ഗമനത്തോടു കൂടിയവനാണു്. ഫണി=സപ്തം. ആദിശേഷൻ. സദാ=എപ്പോഴും. ഭവഃ ഭരം വഹിക്കുന്നു=ഭൂമിയെ എടുത്തുകൊണ്ടിരിക്കുന്നു. ച.രം=നികുതി. ഗ്രഹിക്കും=സ്വീകരിക്കുന്ന. ഇക്രമം=ഈ സ്ത്രീയും തന്നെയാണു്. സർവ്വഭാ വേല തന്നെയാണെന്നർത്ഥം.

ശ്ലോ—൪ നിജപ്രജകൾക്കു് =തന്റെ മക്കൾക്കു്. കൃതഭവ്യവിധിഃ=നന്മയെ ചെയ്യുകയോ കൊണ്ടിരിക്കുന്നവൻ, ഭജതേ=ആശ്രയിക്കുന്നു. നിജയുഗം=തന്റെ കൂട്ടുകാരെ. ദിവാ=വകൽ. ശ്രമവാൻ=മുൻപറഞ്ഞവനായ. ഗജായുധചൻ=ആനക്കൂട്ടത്തിലെ തലവനായ ആന. ആ ത...ശം=വെയിലില്ലാത്തതും. തണുപ്പുള്ള തുമായ പ്രദേശത്തെ. ഇവ=എന്നപോലെ.

ശ്ലോ—൫ പ്രതിഷ്ഠാലാഭം=രാജസ്ഥാനത്തിന്റെ പ്രാപ്തി, ഭൗത്യക്രമം=ഇച്ഛ. രാജസ്ഥാനം കീട്ടുവാനുള്ള ആഗ്രഹമെന്നർത്ഥം. അഭിപ്രായം അതുതാൻ=നന്മിക്കും അത്രമാത്രം- അധിഗതാർത്ഥസ്യ ഭരണം പുനഃ=ലഭിച്ചതായ രാജസ്ഥാനത്തിന്റെ ഭരണമാകട്ടെ. അതിക്രമോപേതം=അതിയായ ക്രമശത്തോടുകൂടിയതാണു് - ക്ഷിതിക്ഷിത്തിൻകൃത്യം-രാജാവിന്റെ കൃത്യം-ശ്രമമരം=ശ്രമത്തെ നശിപ്പിക്കുന്നതു്. ശ്രാന്തിഭം=ശ്രമത്തെ ഉണ്ടാക്കുന്ന

കു- അതിന് = ആ കൃത്യത്തിന് - ഒപ്പം ചേർപ്പാൻ = തുല്യമായിക്കണക്കാക്കുവാൻ, സ്വകരഗ്രന്ഥങ്ങൾ = തന്റെ കൈകൊണ്ടുതന്നെ പിടിച്ചതായ - ചൊട അതേ = കൊട ഒന്നു മാത്രമേ ഉള്ളു - തന്റെ കൈകൊണ്ടുതന്നെ പിടിച്ചുകൊടുക്കുവാനായിട്ടും അധികം ശ്രമം ഉണ്ടാക്കാതെയും എന്നാൽ തീരെ ശ്രമത്തെക്കുറിച്ചാതെയും ഇരിക്കുന്നുവോ അപ്രകാരംതന്നെയാണു് രാജാവിന്റെ കൃത്യവും എന്നർത്ഥം

ശ്ലോ-7 ദിനമനുഭവസന്തോഷം - അനുഭവശി = അനുഭവിക്കുന്നു, ഭ്രമഹാ = വൃക്ഷ, നനുഹരതില = ഹരിക്കുന്നതുണ്ടല്ലോ - ആശ്രിതാനാം = ആശ്രിതന്മാരുടെ - രാജാവിന്റെ വൈമനസ്സും അറിഞ്ഞു അവസരമനുഭവമായ വൈതാളീകന്മാർ ആ വൈമനസ്സും തീർക്കുകയാണു്, ശകന്തള അടുത്തുവരുന്തോടെ ശാപശക്തി രാജാവിന്റെ സ്വഭാവമഹിമയെ മന്ദിപ്പിക്കുന്നതിന്റെ ക്രമമാണു് അങ്കാരം = മുതൽ ഇതേവരെയുള്ള കവിയുടെ മനോധർമ്മം -

ശ്ലോ-8 വൃഭവി = ഭൂമിയിൽ - ഖലജനശിക്ഷ = ഭൃഷ്ടജനശിക്ഷ - നിത്യാഭിഷ്ടം = എപ്പോഴും ഭരണദീപ്തിയായി - ഭവസി = ഭവിക്കുന്നു - ഭൂവിണം = ധനം - ഭവതി = ഭവാനിൽ - പ്രജകളിൽ ഖസ്യകൃത്യമെല്ലാം വേണ്ടതുപോലെ നടത്തുന്നതു് ഭവൻ തന്നെയാണു്. ദായാഭന്മാർ ധനം അനുഭവിച്ചു സുഖമായിരിക്കുകമാത്രമേ വേണ്ടതുള്ളു എന്നർത്ഥം.

ശ്ലോ-9 നിത്യാനു... ഏന്ദ്രനിത്യകർമ്മങ്ങൾക്കു വിഹ്ലം, തപസ്സിന്നു തടസ്സം, താപസാനാംനിവാ... കളിൽ = താപസന്മാർ വസിക്കുന്നതിനടുത്ത പ്രദേശങ്ങളിലുള്ള വന്യജീവികൾ, ആശ്രമത്തിലേ പക്ഷിമൃഗാദികൾ, കോപി = കഷ്ട, മമകൃത്യാനാം = എന്റെ കൃത്യങ്ങളുടെ, ഭ്രമഹാണാം = വൃക്ഷങ്ങൾക്കു ഇതി = ഇപ്രകാരം, ആശ്രമ... രം = അനേകം സംശയങ്ങൾ വർദ്ധിച്ചതു്, അവരി... ലം = സ്ഥിരമായി നിൽക്കാതെയായി സ്വസ്ഥതയില്ലാത്തതു്.

ശ്ലോ-10 അസ്യജനേഷു = ഇവന്റെ പ്രജകളിൽ, അപമം = ദുർമ്മാർഗ്ഗം. അപകൃഷ്ടൻ = പതിതൻ, തഥാപി = എന്നാലും, അപരിചിതഃ = പരിചയിക്കാത്തവനായ, നന്ദിലുള്ള ലൌകികവ്യവഹാരങ്ങളിൽ ഏറ്റെടുത്തവനായ ഞാൻ എന്നർത്ഥം. അപരിചിതഃ ജനൈഃ വൃതം ഏതൽ ഹൃദയഹേന പരീതം ഗൃഹം ഇവ അവൈമി = അസംഖ്യം ജനങ്ങൾ നിറഞ്ഞതായ ഈ പ്രദേശത്തെ തീച്ചിടിച്ചു ഗൃഹംപോലെയായി വിചാരിക്കുന്നു അനേകം ആപത്തുകൾ നിറഞ്ഞിട്ടുള്ളതും സകല ഗുണങ്ങളും നശിക്കുന്നതിന്നു കാരണവും ആണെന്നു ഭാവം. മനസ്സായ മനശക്തിയെ പൊട്ടന്നു നശിപ്പിക്കുന്നതായ അനേകം പ്രലോഭനങ്ങളുള്ള നഗരത്തിലെ വാസം വിജനത്തിൽ ഇരുന്നു തപവിചാരം പരിചയിച്ചിരിക്കുന്ന എന്നിങ്ങു രീച്ചിടിച്ചുഗൃഹത്തിൽ ഇരിക്കും.

ചോദിച്ച ആ സൗമ്യമായിത്തന്നെ അവൻ താൽപത്യാ. ഇവിടെ സംയമശക്തി അഭ്യസിച്ച വരുന്നവനും എന്നാൽ പുത്തിയായിട്ടില്ലാത്തവനും ആണ് എന്നു ശാർദ്ദൂരവനെ തരം തിരിച്ചിരിക്കുന്നു.

ഇനി ശാരദാതൻ ശാർദ്ദൂരവനെക്കുറിച്ചു ചില കയറ്റിട്ടുള്ള നിലക്കുറവുണ്ടെന്നു കാണിക്കുന്നു:—

ശ്ലോ— ൧൧ സ്നാതൻ=കളി കഴിഞ്ഞവൻ, അച്ഛകരനെയഥാ=എന്നു തേച്ചിരിക്കുന്നവനെ എഴിഞ്ഞയോ, അസുശേഷൻ=അശുദ്ധിയായവൻ, പുതൻ=ശുദ്ധൻ. സുപ്തൻ=ഉറങ്ങുന്നവൻ. ഉത്ഥിതൻ=ഉണർന്നുവന്നവൻ. യത്രിതൻ=ബന്ധിക്കപ്പെട്ടവൻ. ഏതം സുഖസംഗിനംജനം തമൈവവിശ്വേഷം= ഈ സുഖാസക്തന്മാരായ ജനത്തെ അപ്രകാരംതന്നെ കാണുന്നു. വിഷയവിമുക്തനായ എനിക്കു വിഷയാസക്തന്മാർ സ്നാതൻ മുതലായവർക്ക് അച്ഛകരൻ മുതലായവരെപ്പറ്റി തോന്നുന്നതുപോലെ തോന്നുന്നു എന്നർത്ഥം. ശാരദാതൻ പ്രലോഭനങ്ങളിൽ നിസ്സാരബുദ്ധിയായിത്തീർന്നിരിക്കുന്നുവെന്നു കവി ഏദയം.

ശ്ലോ— ൧൨ ഫലഭാരണ=ഫലങ്ങളുടെ ഭാരംകൊണ്ടു, ധാരാളം ഫലങ്ങളുണ്ടായാൽ. ഘനങ്ങൾ=മേഘങ്ങൾ. അലംപ്യസമ്പദി=അനല്പസമ്പത്തുണ്ടാകുമ്പോൾ. സജ്ജനങ്ങളോടുകൂടി സാധാരണ പരിചയമുള്ള ഞങ്ങൾക്ക് ഈ ഗുണത്തിൽ അഭിനന്ദിപ്പാനല്ലാതെ ആശ്ചര്യപ്പെടാൻ വഴിയില്ലെന്നു മുൻവാചകത്തോടുകൂടി താൽപത്യം ഗ്രഹിക്കേണ്ടതാണ്.

ശ്ലോ— ൧൩ പുഷ്പപ്രതി=വളർച്ച ശോഭയുള്ളത്. ശുഷ്കപത്രനടുവിൽ= ഉണങ്ങിയ ഇലകളുടെ നടുവിൽ.

ഒന്നിമിത്തംകൊണ്ടു വ്യസനിക്കുന്ന ഏദയത്തെ ആശ്ചര്യപ്പെടാൻ നോക്കുന്നതാണ്. 'ഏദയമേ' എന്നു മുതൽ.

ശ്ലോ— ൧൪ അപവൃപായം=വില്ലാ കൂടാതെ. തപനൻ=സൂർയ്യൻ. ദൃഷ്ടാന്തംകൊണ്ടു പ്രതാപാധിക്യം സൂചിക്കുന്നു.

ശ്ലോ— ൧൫ മുത്തിമതി സൽക്രിയാഇവ=ശരീരത്തെ സഹിക്കാൻ സൽക്രിയാപോലെയുള്ളവളാണ്. സമാനഗുണരായ വയുവരരെച്ചേർന്നു പിതാമഹനു കീർത്തി വിരകാലം അന്ധാധിതയായ് എന്നു യോജന. തുല്യഗുണന്മാരായ സ്രീപുരഷന്മാരെ ദമ്പതിമാരാക്കിത്തീർത്തുകൊണ്ടു ബ്രഹ്മാവിനു കീർത്തികേടിക്കു വകയില്ല, എന്നർത്ഥം.

ശ്ലോ— ൧൭ ജാതവിവാഹം=വിവാഹം കഴിഞ്ഞ. സച്ചരിതം അവിനേല്ല നദപ്പുളവളാണെങ്കിലും, നിജ...നി=തന്റെ ജാതാതികളത്തിൽതന്നെ താമസിക്കുന്നവളായാൽ. വിശക്തിതം=സംശയംകളപ്പെട്ടവർ. അതുതൊണ്ടു പതിക്ക് അവിളക്ക് പ്രീതി വരാത്തീടാ പതി ഗൃഹത്തൽ അയച്ചിട്ടുവാൻ തരമുവർ വാണു എന്നു യോജനം.

ശ്ലോ— മ വൃ കൃതവൈരാ = ചെയ്യുപോയ കാർയ്ക്കത്തിൽ വിന്നീടുന്നു എന്നു വെറുപ്പ്. ഇവളെ വിവാഹം ചെയ്യുപോയിട്ടു പിന്നെ ഇവളിൽ വെറുപ്പു തോന്നിട്ടോ എന്നർത്ഥം. ധർമ്മ വിമുഖത = ധർമ്മത്തിൽ വൈമുഖ്യം. കൃശേഷു ന്നിന്ദ = കൃശന്മാരിൽ നിന്ദ. സമ്പത്തില്ലാത്തവരായ ഭൈരവൻ നിസ്സാരന്മാരാണ്. അവരോടുകൂടി ബന്ധുത്വം തന്നുടെ പാരായ്ക്കമാണ് എന്നുള്ള നിന്ദ. എന്നർത്ഥം. ഈ വികൃതികൾ = കൃത കാർയ്ക്കചേഷാ മുതലായ മനോവികാരങ്ങൾ, അതിവിത്തമത്താനാം = ഐശ്വര്യമത്തന്മാർക്ക്.

ശ്ലോ— മൻ ഉപനതം തൽജലം = അടുത്തു വന്ന ആജ്ഞ. അന...ദൻ = നിശ്ചയമുണ്ടാകാത്തവൻ. പ്രാ തഃ = പ്രകാശത്തിൽ ആരാൽ = സമീപത്തിൽ. അഭി...ദം = അകത്തു പുതയ മഞ്ഞു ഉച്ചിയുണ്ട്. കന്ദപുഷ്പം = മുല്ലപ്പൂവ്. 'മിഹികാഗർഭം' എന്നതുകൊണ്ടു ഉപേക്ഷാപക്ഷത്തിൽ അല്പം ശക്തി അധികമുണ്ടെന്നു സൂചിക്കുന്നു.

അത്യാഗ്രഹങ്ങൾ = പട്ടമഹിഷീസ്ഥാനം, ഭക്തുവ്യഗ്രമതയാവുക മുതലായതലുള്ള ആഗ്രഹങ്ങൾ.

ശ്ലോ— ൨൦ ഇഷ്ടാത്മ മാ = ഇഷ്ടപുത്രിയെ. മുഷ്ടാ = മോഷ്ടിച്ചത് മോഷകനെ = മോഷ്ടിച്ചവനെ, മോഷ്ടിച്ച മുതൽ കണ്ടുപിടിച്ചു ആ മുതൽ കണ്ടു തന്നെ തിരിയെ കൊടുക്കുന്ന ഉപോപചാർന്നു കണമമിഷി ചെയ്തത് അതു കൊണ്ടു നി അവമാനിക്കുതന്നെ നയാണ് വേണ്ടതെന്നു ഭാവം.

ശ്ലോ— ൨൧ കാലുഷ്യാ = ചീത്തതാ. കൃപാ = തീരാ. നിമ...ബ = തന്റെ നിമ്ബലായ വെള്ളം. തടശാഖി = തീരത്തിലുള്ള വൃക്ഷം.

കാലൈകനിരതന്മാർ ആകുഷിക്കപ്പെട്ടു പോകാ— ധർമ്മനിരതനായ് എഴുന്ന ആകുഷിപ്പാൻ കഴികയില്ല എന്നു ഭാവം.

ശ്ലോ— ൨൨ അരിക്ഷിതപട്ടതപാ = അദ്വൃശിക്കാതെന്നു ഉണ്ടായ സമമർദ്ദം. അമാനുഷിക്കാ = മനുഷ്യജാതിയിൽ പെടാത്തവരിൽ കൂടി. ആകല്യാ = കന്ദപുഷ്പനാമ്പ് നപദ്യാ = മുട്ടിയ കാകാചയാ = കാക്കക്കൂട്ടിൽ

ശ്ലോ— ൨൩ അസ്മതി...യൽ = സ്മൃതിയില്ലായനിമിത്തം വ്യത്യസ്തപ്പെട്ടമനസ്സോടുകൂടിയവൻ. ഉപാകൃത്യന്തം = മസ്തിൽ നടന്നതായ. പിത്തജ്വാലകം = കാമൻറ വിപ്ലവം. തുടിയം = ഭിക്കപ്പെട്ടത്. ഞാൻതന്നെ വിവാഹം ചെയ്യിട്ട് അതു മാനു ഇവളെ ഉപേക്ഷിക്കത ചെയ്യാ കഠിനമനസ്സായി അന്നു സ്വകാർയ്ക്കമായി നടന്ന വിവാഹാന്ത വിശ്വസി കാശിരിക്കുകയാണെന്നിൽ എ ഉവിധം കാപാകൊണ്ടു പുരികം ചുളിക്കുമോ ആ വിധം ചുളിക്കി കാമഭവൻറ വില്ല ഭിച്യ കളത്ത ഉപോപച അവിൻറ ഫലം ഇല്ലാതാക്കിത്തീർക്കുന്നു. ഇതു കാണുമ്പോൾ ഞാൻ തന്നെ മാനതായിരിക്കുമോ എന്ന് സംശയം ഉണ്ടാകുന്ന കവിയത്തിലാണ് കോപം എന്നു ഭാവം. ഇവി

കൊഴുപകൊണ്ടു മറഞ്ഞ സ്തരണം പുറകുകൊണ്ടിടയുടെ വളവു കണ്ടുപോയി
അല്ല പ്രകാശിച്ചാൽ തുടങ്ങി. അതു കൊണ്ടു കോപം നിവൃത്തിമാണെന്നു
സംശയിക്കത്തക്കതാണെന്നതുവരെ തോന്നി.

വീണ്ടും ശാപശക്തിയാൽ പരിഭ്രതനായിപ്പറയുന്ന 'ഭദ്ര' എന്നു മു
തൽ

ശ്ലോ—൨൪ ഉപാഞ്ച=രഹസ്സിൽ.

കീടമേഖയിസ്സംസാരിക്കുന്നതു—വാസുവത്തിനു നേരെ വിപുരീർമ്മർ
യിസ്സംസാരിക്കുന്നതു്.

ശ്ലോ—൨൫ ആപുവാക്കുകൾ=സത്യം പറയുന്നവർ, 'സ്രീകർക്കശി
കുന്ദിത' എന്നു ഉദാഹരണം കാട്ടിപ്പറഞ്ഞതിന്റെ സമാധാനമാണിതു്.

ശ്ലോ—൨൬ തൃജ്യതാം ഗ്രഹ്യതാം വാ=ഉപേക്ഷിക്കപ്പെടുകയോ സ്വീ
കരിക്കപ്പെടുകയോ എതു വിധമായാലും വേണ്ടില്ല. ഭന്തവ്യം=ഭരിക്കപ്പെടേ
ണ്ടവർ, ഭായ്യം, സവ്യം...രം=എല്ലാ കർത്തവ്യങ്ങളും ചെയ്യേണ്ടുന്ന ചുമതല. പു
ത്രാധാനം=സന്തതൃൽപാദനം. മരണവർഷം ആ കാർത്തിക ചുമതലയില്ലാ
ത്തായാൽ ഞങ്ങൾ അതിനെപ്പറ്റി അന്വേഷിച്ചാൽ വിചാരിക്കുന്നില്ല എന്നു
ഭാവം.

ശ്ലോ—൨൭ അവിചക്ഷിതം=അതിപാചിഷ്ടം ദാസിയായും—'സർ
വ്യാപി ചതിഭേവതാ' എന്നാണു് പ്രമാണമെന്നു ഭാവം.

പുണ്യമോഹിപ്പിക്കുന്നതു—ഞാൻ സ്വീകരിക്കുമെന്നു വിചാരിക്കത്തക്ക വി
ധം തെറ്റിപ്പിഴച്ചു ഭ്രമിപ്പിക്കുന്നതു്.

ശ്ലോ—൨൮ അശിശിരകരൻ=സൂര്യൻ, അംഭോജാളി=അമരക്കൂട്ടം;
അജസ്രം=എന്നും, ഉല്ലസിപ്പിച്ചിടുന്നു എന്നു ഇവിടെയും ചേർക്കുക, ശശി=ചന്ദ്ര
ൻ, കമലിനി=ആവർപ്പം, വശിഷ്ഠം=ഉന്മൂലശക്തിയെ സ്വാധീനപ്പെടു
ത്താൻ കഴിവുള്ളവർ, നിശിരമതികരം=തീക്ഷ്ണ ബുദ്ധികൾ.

കളത്രാന്തരം=മരൊരാളു ഭായ്യം, മരണപോയിരിക്കയാണെന്നിടം മൺ
ചോയുകൊണ്ടു സ്വീകരിക്കാതെ കൈയാണെന്നിടം അതു—അങ്ങു പറഞ്ഞ
മാതിരി ഉപേക്ഷിക്കാമോ—ഉപേക്ഷിക്കുന്നതു ചേർന്നായിരിക്കുമോ. പു
വ്യുത്താന്തരം വാസുവത്തിൽ മരണമാണെന്നും അധർമ്മത്തിൽ അങ്ങുപറഞ്ഞ
മാതിരി ഭയം അങ്ങയുണ്ടെന്നും വരുന്നതായാൽ അധർമ്മംകൊണ്ടുള്ള സം
ശയത്താലേക്കിലും ഇവളെ കേവലം ഉപേക്ഷിക്കയില്ലായിരുന്നു. തീച്ചയാ
യും ഉപേക്ഷിച്ചുകൊണ്ടു വാസുവത്തെ പുവ്യുത്താന്തരം മരണിട്ടില്ലെ
ന്നു മരണമെന്നു നടിക്കയാണെന്നും അധർമ്മവും നാശ്യംകൊണ്ടു മൺമാ
ണെന്നും തെളിയുന്നു. എന്നു ഭാവം. അങ്ങയുടെ നാശ്യവും പ്രവൃത്തിയും പ
രസ്പരവിരുദ്ധമായിരിക്കുന്നു. പെട്ട പൊളഞ്ഞുപോയതു്, എന്നു ആശയം.
ഇതിനെ "എടുത്തുപുതുക്കുന്നതു സംഗ്രഹിസ്സുതോ വേറുതാകാകാലമുള്ളിട

താ' എന്നുള്ള മുഖചരമാണ് അക്ലിപ്തമായിത്തോന്നുന്നത്. ആ പാഠത്തിൽ— മറ്റൊരുവളില്ലാത്ത ആ സകലകൊണ്ടു പൂർണ്ണവൃത്താന്തം അങ്ങനെയ്ത മറ്റൊരാളിൽ അധർമ്മത്തിൽ പേടിയോ? എന്നു ഭാഷ.

ശ്ലോ—൨൯ സാമസാക്ഷി കളവു കഴിയുകയോ എന്നു യോജന. മംഗലം=വിവാഹംചെയ്യു ഭാര്യയുടെ സ്വീകരണം, പാരദാരികത=പരദാരികതമനം, താൻ വേട്ട ഭാര്യയെ ഉപേക്ഷിക്കുന്നതോ അന്യഭാര്യയെ സ്വീകരിക്കുന്നതോ ഏതാണ് അധികം അധർമ്മമായിട്ടുള്ളത്. എന്നർത്ഥം. രണ്ടുവിധത്തിലും അധർമ്മമെന്നു വിധിച്ചു പ്രവൃത്തിതന്നെയായിത്തീരുന്ന ധർമ്മസങ്കടങ്ങളിൽ ഏതു പ്രവൃത്തി അധികം അധർമ്മമെന്നോ അതു ചെയ്യാതെ അധർമ്മം കാരണമല്ല ചെയ്യുന്നതാണ് ധർമ്മമായിട്ടുള്ളത്. പരദാരികതമനമൊഴിവാക്കേണ്ടതിൽ ഏതാണ് അധികം അധർമ്മമെന്നു നിങ്ങൾ തന്നെ പറയുവിൻ എന്നു താൽപര്യം.

താജാവിന്റെ ധർമ്മസങ്കടങ്ങളെക്കണ്ടു പുരോഹിതൻ ഉപായം ആലോചിച്ചു പറയുന്നതാണ്. 'എന്നാൽ' എന്നു മുതൽ.

ശ്ലോ—൩൦ ഭാഗ്യധേയങ്ങൾ=ജന്മന്മരകർമ്മങ്ങൾ, ഉല്പതം=തുടങ്ങി, അംഗനാരൂപം-സ്ത്രീരൂപം, ജ്യോതിഃ-തേജസ്സ്, ഏനം=ഇവയുടെ ശക്തിയുള്ളതെ. അപ്സരസ്ത്രീത്വം ആരംഭം=അപ്സരസ്ത്രീത്വത്തിന്റെ സമീപത്തിൽ വെച്ചു, ഉൽഗമിച്ചു=മേല്പോട്ടുപോയി.

ശ്ലോ— ൩൧ പ്രത്യംഭേശം=നിരോകരണം, ഉപേക്ഷിക്കൽ. മത്സംസംഗം=കുമാരിയുടെ, അത്യന്തതപം=അതിയായ വീഡ. പ്രത്യയിപ്പിക്ക-വിശ്വസിക്കുക, അവളെ വിവാഹം ചെയ്യുന്നതായി കൽക്കിട്ടു. മനസ്സുവല്ലാതെ യാചിക്കുന്നതൊന്നും. ഉപേക്ഷിച്ചതു ധർമ്മമെന്നതിൽ ഈ മനസ്സുപമുണ്ടാവാൻ സംഗതിയുമില്ല. അതുകൊണ്ടു മനസ്സാധം വിവാഹം ചെയ്യിട്ടുണ്ടെന്നു വിശ്വാസം വരുത്തുന്നതിന്നു ശ്രമിക്കുന്നവിധത്തിൽ എന്നെ ഖാലിക്കുന്നു എന്നു താൽപര്യം. കാർത്തികേഴിഞ്ഞപ്പോൾ ശാപശക്തി വീണ്ടു. കറയുകയാണിത്.

ആറ്റിമിതി

പൂർണ്ണം

ശ്ലോ— ൧-കലക്രമാഗതം=കലപരമ്പരയായി ആചരിച്ചവരെന്നത്. ആർക്കു=ദൈവമുഖൻ, വൈദികൻ=വേദവിധിപ്രകാരം ആചരിക്കുന്നവൻ. നിത്യമായ പ്രാണിഹിംസപോലും കലക്രമാഗതമാകയാൽ വൈദികനുപോലും വർണ്ണനിയമമല്ല എന്നർത്ഥം;

ബ്രഹ്മാമങ്കം

ശ്ലോ—൨ ചുതം=മാവ്, ഉദ...കം=വഴിച്ച സന്തോഷമുള്ള കമ്മിളകളോടുകൂടിയത്, മധുപംലളിതം=വണ്ടുകൾ നിറഞ്ഞത്, നിതരം=ഏറ്റവും വിഖസനം ജ്ഞമംഗളം. എന്നപദമേറ്റം.

ശ്ലോ—൩ അഞ്ചി...ഷ്ടി=മനോഹരകാന്തിയുള്ള മായുവേ, ധന്...ഗൻ=വില്ലാളികളിൽ മുഖൻ, സഞ്ചിതാദരം=വദൻ ആദരമേറിയവനായി, കഞ്ചി...മാർ=കടിലങ്ങളായ കരനിരയുള്ളവർ, സുരമിസ്രീകൾ, വഞ്ചി...കം=ചഞ്ചലമുണ്ടാക്കുന്നത്, അഞ്ചിൽ ഏറിയ-അഞ്ചു വാണങ്ങളിൽ പ്രധാനമായ.

വാസന്തികൾ=വസന്തത്തിൽപൂക്കുന്നവ.

ശ്ലോ—൪ പരാഗം=പൂവൊടി, വിടരനില എന്നു താല്പര്യം. ഉൽഗതകോരകം=ഉണ്ടായ മൊട്ടുകളോടുകൂടിയത്, മൊട്ടിട്ടത്, സന്നദ്ധം=തയ്യാറായത്, കരവകവൃക്ഷം മൊട്ടിട്ടു തയ്യാറായിട്ടുണ്ടെങ്കിലും അതിൽ പൂവ് ഇല്ല. എന്നർത്ഥം. കോകിഷം=കയിൽ, പുവില്ലാളി=കാമദേവൻ, അർ...ഖം-പകരിവരെ തൊടുത്തുവെച്ചിട്ടു ഗമത്തെ, തുണം=ആവനാഴി, തിരികെ ആവനാഴിയിൽതന്നെ ഇടുന്നവെന്നർത്ഥം.

ശ്ലോ—൫ പ്രകൃതികളെ=പ്രജാപ്രധാനികളെ, വ്യംക്ഷിപുംഗൽ=കയ്യംകാലം അങ്ങമിങ്ങും മാറിയും മാറിച്ചും ഇടുന്നവനായിട്ട്, ഭാക്ഷിണ്യം=അന്യന്റെ അഭിപ്രായം അനുസരിച്ചു നടക്കുന്ന സ്വഭാവം, ഭൂക്ഷിത്വം=മാങ്ങാവ്, ഇവിടെ മറഞ്ഞിരുന്നിരുന്ന ശൃംഗാരം വേഷമെല്ലാം പൂർണ്ണമായിരിക്കും. ഗിയാക്കി വീണ്ടും അരങ്ങത്തുവന്നുകഴിഞ്ഞു. വിഷയവിരക്തി, നിദ്രനംഗം, മുഖമായ കാമദശകളും ചിന്തതടങ്ങിയ സഞ്ചാരിഭാവങ്ങളും കാണിച്ചു കൊണ്ടു വിപ്രഭംഭത്തിന്റെ മദ്ധ്യവസ്ഥയിൽ എത്തിയിരിക്കുന്നു.

ശ്ലോ—൬ തൃകത...ണൻ=വിശേഷങ്ങളായ ആഭരണങ്ങളെല്ലാം ഉപേക്ഷിച്ചവൻ, ഹൈരണ്യം=സ്വർണ്ണംകൊണ്ടുണ്ടാക്കിയത്, ഉൾത്താചധൂത്രാധമൻ=ഉൾത്താപംനിമിത്തം കരളുവരണ്ടു ചുണ്ടോടുകൂടിയവൻ, ആരകതാക്ഷൻ=കണ്ണുകൾ ചൊവന്നവൻ, നിഷം...വൽ=ചാണയിൽ വെച്ചു കടഞ്ഞ നല്ല രത്നംപോലെ, കശിതൻ=കൃശമാക്കിയെടുത്തവൻ, സ്വപഥസംതന്നെത്താനുള്ള മേജസ്സുകൊണ്ട്, ഇവിടേയും തന്നെ, വിഷയനിവൃത്തി, നിദ്രനംഗം ഈ ദശകളും ചിന്താർകളും കാണിച്ചിരിക്കുന്നു. എന്നാൽ മുഖമിത്തംകാലം ഒരു പടി കയറിക്കൊണ്ടു ഉപമകൊണ്ടു ധൂത്രാധമൻ എന്നു തുകൊണ്ടുംവെളിപ്പെടുത്തിയിട്ടുണ്ട്.

ശ്ലോ—൭ പ്രഖ്യാപ്യമാനം=ഉണർത്തപ്പെടുന്നതിൽ, പ്രഥമനഭ്രംഭം വെച്ചു സംഭ്രമം, സുപും=ഉറങ്ങിയത, ഹതഃഘൃതം=മിത്തം=ഭംഗംകൊടുത്തു ഭംഗസ്സു. അച്ഛ=ഇപ്പോൾ, കഥർവ്വി=മർദ്ദിപ്പിക്കൽ, ആധി=ഭീഷണം.

ശകന്തയുടെ ഭാഗ്യം ഇങ്ങിനെ ഭക്തയുമാണ് — ശകന്തയിൽ ഇദ്ദേഹത്തിനുള്ള അനുരാഗം ഇത്രത്തോളം ശകന്തയുള്ളതായാൽ അവളുടെ അപസ്മരം ശോച്യത കൂടുകയാണിടം ചെയ്യുന്നതെന്നു താൽപര്യം.

ശ്ലോ— വൃ പരിണയസ്തുതി=വിവാഹത്തിന്റെ ഭാഗ്ഗം. ഉജ്ജ്വലം=ത്യാകരം. താപസമപ്പണം=സന്താപം ഉണ്ടാക്കിത്തീർക്കൽ. വിവാഹത്തിന്റെ ഭാഗ്ഗം ചെയ്തില്ലാതാക്കിത്തീർത്ത താമസവികാരമായ മോഹം തീർന്നതും നോക്കി വസന്തകാലവും വന്നു. കാമൻ ഉപദ്രവിപ്പാനും ഭയങ്ങി എന്നർത്ഥം.

ശ്ലോ— ൩ ന്നു നിഷ്ഠിതം=കരുണകൂടാതെ. വേതം=കഷ്ടം. നിമാകൃതം=ഉപേക്ഷിക്കപ്പെട്ടവളായിട്ടു. നിജനാനന്യാനം=സജനത്തോടൊന്നിച്ചുപോകൽ. ഉദ്യതം=ഭയങ്ങിയവളായി. ഉൽക...ണം=തള്ളിവരുന്ന കണ്ണീർ കൊണ്ടു ക്ലേശിയ കണ്ണോടുകൂടി. നൃഗംസചേതസിമയി=കഠിനഹൃദയനായ എന്നിൽ സതീ=പരിവ്രത. ഗരളദിശ്വശല്യം=വിഷം പുരട്ടിയ ശല്യം. മാം ദഹതി അഹോ=എന്നെ ദഹിപ്പിക്കുന്നു. അയ്യോ. ഉച്ചം എന്നതു കൊണ്ടു ഗുരു ശിഷ്യന്റെ കോപം സൂചിക്കുന്നു. 'നൃഗംസചേതസി' എന്നതു കൊണ്ടു രാജാവിന്റെ നിർദ്വേഷം. ഇവിടെ നാടികയുടെ അപ്രകാരമുള്ള സ്ഥിതിയുടെ സ്മരണംകൊണ്ടു ഉദ്ദിപിതവും നിർദ്വേഷത്താൽ സഞ്ചരികൃമായ കരുണം വാപ്രഭംഭരംഗരത്തിന്റെ അംഗമായിത്തീർന്നു വിപ്രഭംഭരയെ പ്രോക്ഷിപ്പിക്കുന്നു.

“വ്യംമോഹത്തെക്കുറിച്ചാണ് എന്നിക്കാശ്ചയ്യം തോന്നുന്നത് ഇപ്പോഴത്തെ കാമയെ കുറിച്ചല്ല” — ഇത്രത്തോളം ശരിയായി ആലോചന എത്തുന്ന ആളുകയാൽ എന്നു ഭാവം.

ശ്ലോ— ൧൦ മന്മതിദ്രാവി=എന്റെ മനസ്സിനുള്ള ദ്രവം. ഈ ദ്രവം ഫലപ്രാപ്തി=ഈ മാതിരി ഫലപ്രാപ്തി. അപ്രതിപ്രാപ്യം=തിരിയെ കിട്ടാത്ത വിധത്തിലുള്ളതു. ക്ലൃപ്തി=ക്ലൃപ്തം, അധി. തിരിയെ കിട്ടുമെന്നുള്ള ആശങ്കിഷ്ടമർത്ഥം ഭാവം.

ശ്ലോ— ൧൧ തവമമപസ്മരം=നിന്റെയും എന്റെയും സുകൃതം, അവസൃതം=അവസാനിച്ചതായി. നവ...ണം=പുതുതളിർപോലെ പൊവുന്നതായ. പാണിയെ=കയ്യിനെ. ഈ പദം 'അണിഞ്ഞു' എന്നതിനോടും 'വിധുകതർ' എന്നതിനോടും പേരണം.

ശോചനീയമായിത്തന്നെ ഭവിച്ചേനെ— സഖിയുടെ കയ്യിൽനിന്നു പോയാൽ പിന്നെ ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ കയ്യിൽ തന്നെ ഇരിക്കേണ്ടതാണ്. അന്യന്റെ കയ്യിൽ പെടുന്നതുപോലും ശോച്യമായ വിധത്തിൽ ഈ മോതിരം ഇവരുടെ പരസ്സരാനുരാഗബന്ധത്തിന്റെ സ്മരകമായി ഉപയോഗപ്പെടുത്തിയിരിക്കുന്നു എന്നു കാണുന്നതിനാലെന്നു ഭാവം.

ഈയാർക്കും തോന്നി— എത്ര വഴിക്കാണ് ഇവർ മോതിരത്തേപ്പോലെയും രക്ഷിപ്പാനാക്കിത്തീർത്തതെന്നറിയാൻ കഴിയുന്നതുകൊണ്ടും എനിക്കു കേൾക്കുന്നതുതന്നെ ഈയാർക്കും തോന്നി എന്നു ഭാവം.

ശ്ലോ— ൧൨ മാമകേനാമധേയേ=എന്റെ പേരിൽ. സമാപ്തം=അവസാനത്തിൽ. അസ്തു.....യാ=എന്റെ അന്ത്യത്തിലേക്ക്. നയപ്പാൻ=കൊണ്ടുപോവാൻ. നിന്നെ നയിപ്പാൻ എന്നു യോജനം.

ശ്ലോ— ൧൩ ലളിതം.....തം=എന്നും ഉദ്ദേശ്യമായ വിരലുകളിൽ ശോഭിച്ചതായിത്തീർന്നിട്ട്, ഗളിതവിവേകം=വിവേകമില്ലാത്തതു, കിം=എന്തിനുമിത്തത്താൽ, അവധിരിതം=ഉപേക്ഷിതം, മയാ=എന്നാൽ.

ശ്ലോ— ൧൪ ഗാത്രഭാസ്സം=ശരീരസൗന്ദര്യം, അനപിതം=പേനതീ, ഭാരോ അംഗങ്ങളുടെയും മറ്റും സംസ്ഥാനങ്ങൾ ശരിയാകാത്തതല്ലാം ശരിയാക്കാൻ കഴിയും. എന്നാൽ രോഗാസപത്രപമായ ചിത്രത്തിൽ തത്രഭവതിയുടെ സൗന്ദര്യം അല്പമായിട്ടല്ലാതെ പുത്തിയാക്കുന്നതിനു അസാദ്ധ്യമാണ് എന്നർത്ഥം.

ശ്ലോ— ൧൫ സ്വീനം=വിയർത്തു, ലാജരനം=പിന്നം, വിരൽ അല്പം വിചർച്ചയിട്ടുണ്ടെന്നു കാണിക്കുന്നതിനു എന്നർത്ഥം, കിനവണ്ണം=അല്പം നിറം കറഞ്ഞതായിട്ടു, ചായത്തിൽ കറച്ചു വെച്ചുവെച്ചു വരത്തിൽ മലിനവണ്ണമാക്കിത്തീർത്തതാണിത്. അപരേവം=രേഖകളെ അനുസരിച്ചുകൊണ്ടു, വിരലിനെ കാണിക്കുന്ന രേഖകളെത്തുടർന്നുകൊണ്ടു എന്നർത്ഥം. വണ്ണം.....തം=ചായം കനത്തിൽ ഇട്ടിട്ടുള്ള കാരണത്താൽ ഇവിടെ വിരൽ എഴുതിട്ടുള്ള വരകളെത്തുടർന്നുകൊണ്ടു മലിനവണ്ണം ഇട്ടിരിക്കുന്നതിനാൽ വിയർപ്പും ചായം കനത്തിൽ ഇട്ടതുകൊണ്ടു കണ്ണിതാ ഉപേക്ഷിക്കേണ്ടതാണെന്നും, ആ വഴിക്കു വിയർപ്പിനും കണ്ണിരിനും കാരണങ്ങളായ സാത്വികഭാവങ്ങളും അവയ്ക്കു കാരണമായ അരാഗാദിയാ ഉപേക്ഷിക്കേണ്ടതാണെന്നും അപ്പോൾ ഇവിടെ അരാഗാവതിയാക്കിത്തീർത്തുവെച്ചു ശകുന്തലായവാനാണ് തരച്ചിട്ടുള്ളതും ആലോചിപ്പാൻ മൂലമാക്കി സാധിക്കുന്നതല്ല. അതുകൊണ്ടു അപകാരം എഴുതിയവളാണ് ശകുന്തല എന്ന് ഉപേക്ഷിച്ചു മാധ്യമൻ മൂലമാക്കി. എനിക്കിന്നെ മുൻപാകൃതോടുമിതാൽപദ്യം ഗ്രഹിച്ചുകൊൾക.

ശ്ലോ— ൧൬ അത്ര=ഇവിടെ, ചിത്രാപ്തിനം=ചിത്രത്തിൽ എഴുതപ്പെട്ടവളെ, പശ്യൻ=നോക്കിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്നവൻ, സത്രാശനാപഗന്ധം=ശ്ലീശ്, അലപമല്യേ=വഴിമല്യത്തിൽ, കത്രഅപി=കരിയെ, മരിചികയാം=കാനൽജലത്തിൽ, അയ്യഗ്രമായ വെള്ളത്തിൽ തന്നെല്ലാതെ ഭൂമിയിൽ കിടക്കുന്ന സ്ഥലത്തെക്കുറിച്ചു നോക്കിയാൽ വെള്ളം ഇളകുന്നതുപോലെ തോന്നും. അങ്ങിനെ തോന്നുന്ന സൂക്ഷ്മരൂപംകൊണ്ട് കാനൽജലം എന്നു പറയുന്നതു.

മാതകളുടെ കൈകളോടു കൂടിയവൻ, ദേഹം തീർപ്പാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നവൻ എന്നർത്ഥം. അന്ധി-ഭവിക്കുന്നു.

‘ഊതൃഷ്ണികയിൽ തന്നെയാണ് വെള്ളം കുടിപ്പുന്നോഗ്രഹിക്കുന്നത്’— സുഖഭക്ഷണങ്ങൾ അന്ധപുരുഷികളെ വിട്ട് അസുഖഭയം ശക്തമായ ആഗ്രഹിക്കുന്നത്. ഊതൃഷ്ണികയിൽനിന്നു വെള്ളം കുടിപ്പാൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നതു പോലെതന്നെയാണ്. എന്നു ഭാവം.

ശ്ലോ— ൧൭ സൈകതം.....നാം=ജ്ഞത്തിൽ ഇരിക്കുന്ന അരയന്ന പ്പെട്ടകളോടുകൂടിയതായ, മംചിനീധനീ=മാചിനിനടി, ലേഖ്യം=എഴുതേണ്ടതാണ്, ഹിമവൽപാശം=ഹിമവാന്റെ താൾവരയിൽ ഉള്ള, ഉഗ്രായുധം=തംഭരകൾ മേയുന്നതായ, കന്ധം എന്നതിന്റെ വിശേഷണം. കല്പിതവല്പം=തുക്കിയിട്ട മമവിമികളോടുകൂടിയതു. രജ=കൃഷ്ണമൃഗം, ഇവിടെ രാജാവിന്റെ ചിത്രകലാരണപുണ്യം സംബന്ധിച്ചു മവ്യംഗം.

വിദ്യകൾ ചിത്രം എഴുത്തിലുള്ള പരിവയക്കുറവ് അയാൾ തന്നെ സമ്മതിക്കുന്നു ‘ഞാനാണെങ്കിൽ’ എന്നുമുതൽ.

ശ്ലോ— ൧൮ ശിരീഷഭൂഷണം=നെന്മേനിവാകപ്പുവാകുന്ന ആഭരണം. ന അരമി=ഉണ്ടാക്കപ്പെട്ടില്ല. കവിളിൻതടവധി=കവിൾത്തടവമര, വിളംബികേസരം=അല്ലി തുങ്ങിക്കിടക്കുന്നതു. ശിരീഷഭൂഷണം എന്നതിന്റെ വിശേഷണം. വിസാഹരം=എളയ താമരവളയം, കവ.....മേം സുനമല്ലത്തിൽ, ന അകാരി= ഉണ്ടാക്കപ്പെട്ടില്ല.

ശ്ലോ— ൧൯ തൃഷാത്തംദോഹം നിമിത്തം ക്ഷീണിച്ചവർ, ഭവാനെ അന്ധിരിക്കുകയാണ്. അങ്ങോട്ടു വെല്ലുക. എന്നു ഭാവം.

ശ്ലോ— ൨൦ ദോഷാദ്രിക്തമതേ=മനസ്സിൽ ഉരഗം വളിച്ചവനെ! മരോക്കടംപമരിക്കൊണ്ടവനെ! ഇവിടെ പൂർവ്വാപരം മരണ ഉന്മാദാവസ്ഥ സ്സംഭം.

ശ്ലോ— ൨൧ ഇക്ഷണസൗഖ്യം=കണ്ണുകൾക്കുള്ള സുഖം, മമന.സി=എന്റെ മനസ്സിൽ, സ്മരണതതം=കാൽയുണ്ടാക്കിയ, ഭവതം=ഭവാനാൽ, ചന്ദനം=പിന്നെയും. ചിത്രീകൃതം=ചിത്രമാക്കിത്തീർത്തപ്പട്ടു.

ശ്ലോ— ൨൨ നിദാംവിനാം=ഉറക്കം ഇല്ലാത്തതാൽ, കിനാവിൽ=സപ്തത്തിൽ, തൽസമാഗമം=അവളുടെ സമാഗമം, മേ=എനിക്കു, അസാധ്യം, ആകുന്നുവെന്നു ചേർക്കുക. അനാരതം=എപ്പോഴും വരുന്ന കണ്ണീർ, ചിത്രം അപി=ചിത്രത്തിലും. കലപിചോകനം=അവളുടെ ദർശനം, അനാപ്യം=അസംബന്ധം.

അനവശ്യം കഷ്ടതകൾ—ഇതുകൊണ്ടു പ്രകൃതഗ്രന്ഥത്തിൽ പ്രധാന പദ്യങ്ങൾ വർണ്ണിക്കുന്ന കാരണവന്ധിഗർഭം. നോമകത്തിൽ നട്ടുവെച്ചിട്ടു

നാൽ ഇടയ്ക്കു കരം ഉണ്ടാക്കം പിടിച്ചുപോയിട്ട് ഇപ്പോൾ കാരണമില്ലാത്തപോഴെങ്കിലും മുളക്കാൻ തുടങ്ങുന്നുണ്ടെന്നു കവി ചൊല്ലപ്പെടുന്നിരിക്കുന്നു.

ശ്ലോ— ൨൩ ഇഷ്ടം ജനം=ബന്ധുവായ ആൾ. ദിഷ്ടവശേന=ദൈവശക്തിയാൽ. ആയാൾ=ആ ബന്ധു. ദൃഷ്ടതപമില്ലാത്തവിധത്തിൽ എന്നതു കൊണ്ടു മുഖ്യമായിരുന്ന ബന്ധുദൃഷ്ടനായിരുന്നവെങ്കിൽ ആ ദൃഷ്ടകർമ്മത്തിൽ മാത്രം ദക്ഷിണൻ ബന്ധുവാകുന്നതല്ല എന്നു കണിയിച്ചിരിക്കുന്നു.

അനാദരിച്ചു കളഞ്ഞുവല്ലോ— ഞാൻ പൊതുവെ പ്രധാനകൃത്യമായിരിക്കുതിരുന്ന ധർമ്മത്തിനുംകൂടി വിരോധമാണ് ചെയ്യുതു. കാരണമെന്നു മാത്രമല്ല ഈ വിരോധം എന്നു ഭാവം.

ശ്ലോ— ൨൪ ആത്മനാം=അവനവനാൽ തന്നെ. ആശ്ചര്യമിതിവേദം=ഗോപാലനം ചെയ്യതായ. കളത്രം=ചന്ദ്രിതം.

ശ്ലോ— ൨൫ ആക്രമണവിധി=വേദവിധി. നിവപനം=പിതൃതപ്തം. അപ്രസവൻ=സന്തതിയില്ലാത്തവൻ. പ്രസിക്കം=തപ്പിക്കപ്പെട്ടു. സന്തം...ഷ്ടം=സന്താപം നിമിത്തം ചുട്ടു കണ്ണീർ കഴുകിക്കളഞ്ഞു ശേഷമുള്ളതു മാത്രം— ഞാൻ തപ്പിച്ച ജലത്തിൽ കറം ഭാഗം കണ്ണീർ കഴുകുവാൻ ഉപയോഗിക്കേണ്ടിവരുന്നു. ശേഷം മാത്രമേ കടിപ്പാൻ തരമാകുന്നു എന്നർത്ഥം. ഇവിടെ ധർമ്മപരമായ ഫലം നല്ലവണ്ണം പ്രകാശിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു. 'തോഴരേ! എന്നെ രക്ഷിക്കണം!' എന്ന ഭാഗംകൊണ്ടു കാരണത്തിൽ മുട്ടിയവയെ പ്രാപിക്കാറായ രാജാവ് ഇതാ ധർമ്മത്തിൽ മുട്ടിയവയെ പ്രാപിക്കുന്നു.

ശ്ലോ— ൨൬ അനവചിതം=മനസ്സിലാത്തതല്ല. ഏനിക്കു=എനിക്കുതന്നെ. ഞാനേ=ഞാൻതന്നെ. ന ജാനേ=അറിയുന്നില്ല.

കരിവുപോലെ— ചാവാരായപ്പൊഴും വിദൂഷകൻ കിട്ടിയ ഉപമ കരിവുതന്നെയാണ്. ഉണ്ണിത്തണ്ടല്ല.

ശ്ലോ— ൨൭ കണ്യാ.....ജനം=കഴുത്തുതൊട്ടിപ്പുറംകൊണ്ടു വൃത്തിയാക്കേണ്ടതല്ല. വസകം=പശുക്കുട്ടിയെ. ഇവ എന്നുപോലെ.

ശ്ലോ— ൨൮ ദീപ്തം=ബ്രാഹ്മണനെ. സകലീരനീരതം=പാൽ മേൽത്ത വെള്ളത്തിൽ നിന്നു. ദൃഷ്ടാന്തംകൊണ്ടു നിങ്ങളെ രണ്ടുപേരും കാണാൻ സാധിക്കുന്നില്ലെങ്കിലും എന്റെ ശരം നിന്നിൽതന്നെ കൊള്ളത്തക്കവിധം ദിവ്യമത്രം അഭിമന്ത്രിച്ചുയരുന്നതുകൊണ്ട് ഇഷ്ടം സാധിപ്പാൻ കഴിയുമെന്നു കണിയിച്ചിരിക്കുന്നു.

ശ്ലോ— ൨൯ വൃത്രദീപ്തം=ദേവേന്ദ്രനാൽ. ദിതിജാപം=അസുരന്മാർ തവ=അങ്ങയ്ക്കു. ശരവ്യാപം=ശരത്തിന്റെ ലക്ഷ്യങ്ങളായി. കൃതം=ചെയ്യപ്പെട്ടവരായിരിക്കുന്നു. തപം=അങ്ങനും. തത്രം=അവരിൽ. അഥി അയപ്പാൻ ചാപം ഇത്. ആനമയം=വളച്ചുകൊൾക. സതാം=സജ്ജനങ്ങളുടെ. നേത്രങ്ങൾ=കണ്ണുകളാണ്. പതന്തി=പതിക്കുന്നതാണ്.

ശ്ലോ— ൩൦ അജയാൻ=ജയിപ്പാൻ സാധിക്കാത്തവരായ- വരബലത്താലെന്നു ഭാവം. ദിവസം.....രം=സൂര്യനാൽ നശിപ്പിച്ചാൻ സാധിക്കാ

തന്ത്രം. അൻപതുകൾ = ചന്ദ്രൻ. നക്രം = രാത്രിയിൽ. ക്ഷിണോതി = നശിപ്പിക്കുന്നു. ദൃഷ്ടാന്തംകൊണ്ട് ഇത്രയും ഈ അസുരന്മാരെക്കൊൽവാൻ സാധിക്കില്ലെങ്കിലും അതുകൊണ്ടു ന്യൂനത വരുന്നതല്ലെന്നു സൂചിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു.

ശ്ലോ— ൩൧ ദീപിക്കും = ജപിക്കും. പ്രവിലഖിതേന്ദ്രനന്ദം = ഇളക്കുന്ന വിരകോടുകൂടിയവൻ. ഇതാശൻ = അഗ്നി. വിരക്തം ഇളക്കിപ്പുട്ടിയൻ ക്കീ അധികം കത്തും എന്നർത്ഥം. ദക്ഷിണിക്കിൽ = ആക്രമിക്കിൽ. ഏറിയകൂടായ മരോറാ ചെയാൽ. പ്രവരപ്പുഴകം = വലിയ സപ്പം. കോവിക്കിൽ നിജപ്രതാപം പ്രകടതയ്ക്കു പ്രദർശിക്കും. എന്നു യോജന. ഉജ്ജ്വലിതാശയാനാം = സ്വഭാവത്തിന് ഉജ്ജ്വലിതമുളവകൾ.

ശ്ലോ— ൩൨ സ്ഥിരഗുണാഞ്ചിതാ ദേവതാതിഃ = സ്ഥിരങ്ങളായ ഗുണങ്ങൾകൊണ്ടു നല്ലതായ ദേവന്റെ ബുദ്ധി. ഏകം = സഹായമില്ലാതെ തന്നെ. മേകശ്ചയാ താദൃശീ ധനുവൃല്ലി അല്ല പരനിമിത്തമായ് ഉല്പതം = എന്റെ കയ്യിലുള്ളതും അപ്രകാരമിരിക്കുന്നതുമായ വില്ല്വ് ഇപ്പോൾ മരോറാ കായ്ത്തിനായി ഉപയോഗിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. തന്റെ ബുദ്ധിക്കു സഹായമായിട്ടുള്ള എന്റെ വില്ല്വിന്നു കറച്ചു കാഴം സഹായിപ്പാൻ തരമില്ലാതെ വന്നിരിക്കുന്നുവെന്നു ഭാവം.

ഏഴാമങ്കം

വിണ്ണിൽഗമിച്ചസുരരേന്ദ്രഹസാജയിച്ച
വിണ്ണോർവരന്റെവെറ്റമാനവുമേറുകൊണ്ടു
നദിച്ചമതലിയൊടുംതിരിയേവരുന്ന
സന്ദർശനപഠവാൻതുനിയുന്നതപ്പോൾ.

ശ്ലോ— ൧ തപഃ = അങ്ങുന്ന്. ആദ്യവക്രതം = സൽകരിക്കുന്നതിനുമുമ്പു കഴിഞ്ഞ ചെയ്യുതായ ഉപകാരത്തെ. പ്രതിപത്തി = വെറ്റമാനം. തപഃപദാനതഃ = അങ്ങു ചെയ്യു കർമ്മം (അസുരവിജയാ) നിമിത്തം. അതിവിസ്ഥിതഃ = ഏറവും ആശ്ചര്യപ്പെട്ടവനായ. അസൗ അപി = ഇദ്ദേഹവും (ഇത്രയും) അർണം = സൽകാരത്തെ. ന ഗണയതി = വിചാരിക്കുന്നില്ല. നായകന്റെ അനുഭാവവിശേഷം വ്യംഗ്യം.

ശ്ലോ— ൨ ഉദിതാകാംക്ഷം = ആഗ്രഹത്തോടുകൂടി. ആദ്യം.....നം = മറ്റൊരു തട്ടുന്നതുകൊണ്ടു മാറിചെന്നിട്ടുള്ള രക്തചന്ദനം പഠിയൽ. പതി.....നം = അധികമായ പരിമളം ഉള്ളത്.

ശ്ലോ— ൩ നർസിംഹമൃത്തിയുടെ നഖങ്ങളും രാജാവിന്റെ ശരങ്ങളും അസുരന്മാരെക്കൊന്നു ദേവേന്ദ്രനു സൗഖ്യമുണ്ടാക്കുന്നു എന്നിങ്ങിനെ ഭരത.

പ്രവൃത്തി തന്നെ രണ്ടിനും പറഞ്ഞതു കൊണ്ടു രാജശരണങ്ങൾക്കു നരസിംഹന
ഖസാദശ്യവും ആ വഴിക്കു ക്രൂരതാശയവും സൂചിക്കുന്ന.

ശ്ലോ— ൪ ഭജിഷ്ഠർ=പരിവരകന്മാർ. സംഭാവനാശക്തി=ഖണ്ഡ
മാനശക്തി. പ്രഭുക്കളുടെ ഖണ്ഡമാനശക്തികൊണ്ടാണ് ഭൃത്യന്മാർ ദണ്ഡംഗ്യമാ
യ കാർത്യവംകൂടി സാധിക്കുന്നതെന്നർത്ഥം. രോധിക്കുന്നതിന്=നിമുറിക്കുന്ന
തിന്. ഗരുഡജ്യേഷ്ഠൻ=അമ്മൻ. തിമിരത്തെ രോധിക്കുന്നതിന് എന്നു
രയാജന. അഗ്രംസനേ=മന്ത്രിയായി.

ശ്ലോ— ൫ വണ്ണശേഷം=ശിഷ്ടമുള്ളതായവണ്ണം. വണ്ണം എന്നാൽ നി
റം കൊടുക്കുന്ന ചായം മുതലായതുകൊണ്ടു. പ്രകൃതത്തിൽ കങ്കമം കസ്തുരി മുത
ലായത്. യാവഞ്ച്=എല്ലാം. പദവിധി=മുദ്രാശാസ്ത്രം. ഗാനയോഗ്യം=പാഠ
വാൻ തക്കത്. സൂതി എന്നതിന്റെ വിശേഷണമാണിത്. സൌഖ്യം.....
ത്തിൽ=കല്പലതകളിൽ ചാർത്തിട്ടുള്ള വസ്ത്രസമുഹങ്ങളിൽ. കല്പലതകളെ വസ്ത്രം
ഖങ്കാരാദികൾ ധരിപ്പിച്ചിരിക്കുമെന്നു പ്രസിദ്ധിയുണ്ട്. ഭാവൽകസ്തുതി=അ
ങ്ങയുടെ സൂതി.

ശ്ലോ— ൬ ത്രിസ്രോതസ്സ്=ഗംഗ. വിഭക്തജ്യോതിസ്സു=വേർതിരിച്ച
റിയായുന്ന പ്രകാശമുള്ളത്. ഭഗണം=നക്ഷത്രസമൂഹം. സപ്തക്ഷിമണ്ഡലമെന്നു
ഭാവം. നഭസപാൻ=വായു. ഇന്ദ്രാവരജൻ=വാമനമുത്തി. സത്യലോകത്തി
ൽനിന്നു പുറപ്പെട്ട ആകാശഗംഗയെ പ്രവഹിപ്പിക്കുന്നവനും നക്ഷത്രഗണ
ങ്ങളെ വേർതിരിച്ചു പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നവനും വാമനമുത്തിയുടെ രണ്ടാമത്തെ
അടി വെച്ചതു കൊണ്ടു തുല്യ പ്രാപിച്ചവനും ഭൂമിയിൽനിന്നു ആറാമത്തെ
മന്ത്രമായ പരിവഹൻ എന്ന വായുവിന്റെ മാറ്റമാണിത് എന്നർത്ഥം.

ശ്ലോ— ൭ അരപണ്ണികൾ=ആറങ്ങാലുകൾ. തേർവക്രങ്ങളുടെ വളയ
ങ്ങളും അച്ചുക്കളും കൂടി ഖണ്ഡിച്ചിരിക്കുന്ന തണ്ടുകളാണ് പ്രകൃതത്തിൽ. ആര
ക്കാരെന്നും പറയാറുണ്ട്. വിവരങ്ങൾ=പുഴതുകൾ. പീതകാന്തി=മഞ്ഞളിച്ച
ശോഭ. വൈദ്യുതദീപ്തി=മിന്നൽപ്രകാശം. ജല...മി=വെള്ളപ്പിശു കൊണ്ടു
നന്നത്തെ ചക്രപ്പട്ടയോടു കൂടിയത്. ഭവദ്രം=ഭവാന്റെ മഥം. ശിഖ...രി=
തണുത്ത മേഘമണ്ഡലത്തിന്റെ മേഖല.

ശ്ലോ— ൮ താണിടനോ=താണിടന്നു എന്നു തോന്നും. പാഥസ്സു=ജലം.

ശ്ലോ— ൯ പ്രപ...ജൻ=പ്രവഞ്ചത്തെ സ്രഷ്ടിക്കുന്നവന്റെ ദേഹത്തിൽ
നിന്നുണ്ടായവൻ. ബ്രഹ്മാവിന്റെ പുത്രൻ. അപത്യം=പുത്രൻ. ചിരന്തന
ൻ=വളരെക്കാലമായി ജീവിച്ചിരിക്കുന്നവൻ. പഴയ ആൾ. സുരാസുരമുക്തി
ൻ=ദേവന്മാരും അസുരന്മാരും പൂജിക്കപ്പെടുന്നവൻ. ദേവജ്യോതിഷം
അസുരകളുടേയും ജനകനാകയാലും എന്നു ഭാവം. ഇവിടെ പ്രജാപതിയുടെ
മാഹാത്മ്യം കാണിച്ചു കൊണ്ടു രാജാവിന്റെ മനസ്സിൽ അങ്ങോട്ടു പോവാൻ
ശ്രദ്ധയുണ്ടാക്കിത്തീർന്നു.

ശ്ലോ— ൧൦ രവം=ശബ്ദം. നേമി=ചക്രപ്പട്ട. നിവരം=സമൂഹം. ഭവഭീ

അയാനം=ചോരൻറെ തേർ. അറവറൗ=ഭൂമിയിൽ. അരവതീണ്ണം=ഇറങ്ങിയത്. വേഗത്താലുണ്ടാകുന്ന ഇളക്കം, ശബ്ദം, ചൊടി ഇവകൊണ്ടുണ്ടാണല്ലോ സാധാരണ തേർ ഭൂമിയിൽ ചാടുന്നത് അറിവാൻ കഴിയുന്നത്. അതൊന്നും ചാടുന്ന സമയത്തും ഈ ഭരതരിനില്ലായ്മയൊലെന്നു താൽപര്യം.

ശ്ലോ— ൧൧ അരവച്ചട്ടു=വായിൽവള, പഴയ ചതാമണ്ഡലാനലകണ്ണൻ=പഴയ വള്ളിക്കൂട്ടംകൊണ്ടു കെട്ടപ്പെട്ട കഴുത്തോടു കൂടിയവൻ. വളരെക്കാലംമുന്പുതന്നെ മുളച്ചുട്ടുള്ള വള്ളിയോണ് കഴുത്തിൽ ചുറ്റിപ്പിണഞ്ഞു വളന്നിട്ടുള്ളത് എന്നതുകൊണ്ടു അതേനിലയിൽ തപസ്സു തുടങ്ങിട്ട് എത്ര കാലമുണ്ടായിരുന്നുവെന്നു കാണിച്ചിരിക്കുന്നു. ജടാജ്ജടം=ജടക്കെട്ട്.

ശ്ലോ— ൧൨ പ്രാണനം=നിത്യവൃത്തി കഴിക്കൽ. അമ...ത്തം=കല്പകവൃക്ഷങ്ങൾ അധികം ഉള്ളതായ, ഇതുകൊണ്ടു ഭക്ഷണസാധനങ്ങൾ സുഖഭക്ഷണങ്ങളാണെന്നു കാണിച്ചിരിക്കുന്നു. കാഞ്ച...സ്സാം=വെറുതാമരപ്പൂവെടികൊണ്ടു കടുമഞ്ഞ നിറമുള്ള ശോഭയോടു കൂടിയത്. വെറുതാമരകൾ ധാരാളം നിൽക്കുന്നത് എന്നു താൽപര്യം. ഇതുകൊണ്ടു ജലക്രീഡയ്ക്കു സുഖം കൂടുന്ന പ്രദേശമാണെന്നു കാണിച്ചിരിക്കുന്നു. വഴുതത്താമരകൾ വൈരകല്ലു പതിച്ചതാകാം. ഇതുകൊണ്ടു സരസമായി വിനോദിച്ചിരിക്കുന്നതിന്നു സുഖമുള്ളതാണെന്നു കാണിച്ചിരിക്കുന്നു, അമരവയുസന്നിയൗ=വേവസ്വീകളുടെ സമീപത്തിൽ. ഇതുകൊണ്ടു സംഭോഗാദിസുഖം അനുഭവിച്ചാനുള്ള സാമഗ്രികളും ഭക്ഷണമുണ്ടെന്നു കാണിച്ചിരിക്കുന്നു. ഈ വക വിശേഷങ്ങളുണ്ടായിട്ടും തപസ്സു ചെയ്യുന്നു എന്നുള്ളതുകൊണ്ട് ആ മഹാനന്ദഭക്ത ധീരത സ്പഷ്ടമാക്കിയിരിക്കുന്നു. സ്ഥാനം, തേടുന്നു, ഇത് എന്നു പദം. അസ്ത്വഷ്ടികൾ സ്ഥാനം ഇതു തേടുന്നു= മറ്റുള്ള മഹഷിമാർ ഇത്രത്തോളം സുഖാനുഭവത്തിന്നു യോഗ്യമാണെന്നു ഈ സ്ഥാനം ലഭിക്കുന്നതിന്നു വേണ്ടിയോണ് തപസ്സു ചെയ്യുവാനുള്ളതു എന്നു താൽപര്യം.

ശ്ലോ— ൧൪ ലോലം=ഇളകുന്നത്, സട=ജട. രേഖനം=കളി.

ശ്ലോ— ൧൫ തരസിബീജം=പരാക്രമിയുടെ പുത്രൻ. ആയി=ആണെന്നു. എരിയുന്നു=തോണുന്നു. ഏഷ്ടം=ഇതു. ഇന്ദ്രനേച്ഛയം=വിറകു കിട്ടുവാൻ കരുതിക്കൊണ്ടു. പരാക്രമം കാണിച്ചാൻ വക കിട്ടാതെ കാത്തിരിക്കുന്നവനാണെന്നു മറ്റൊന്നു എന്നു ഉപമയുടെ മഹം.

ശ്ലോ— ൧൬ സുരകന്യാ=നല്ലവണ്ണം ചൊവന്നിരിക്കുന്നത്. ഇഷ്ടം...തം=ഇഷ്ടമായ സാധനം കിട്ടുവാനുള്ള താൽപര്യത്താൽ നിട്ടിയത് സ്മരിക്കുന്നു=പ്രകാശിക്കുന്നു- നിരന്തരംഗൃഹി=ഇടതൂന്നു വിരലുകൾകൊണ്ടു കൂടിയതായിട്ടു. ചിരൽ നിന്തിച്ചാൽ ഇടയ്ക്കു പഴുതില്ലാശിരിക്കുന്നതു ചക്രവർത്തി ലക്ഷണം. നിര...രം=ഇടയിൽ പഴുതില്ലാത്ത ഇതളകൾകൊണ്ടു മനോഹരം. വാരിജം=താമരപ്പൂവു. വ്യാം=നല്ലത് വരം വാരിജം എന്നു യോഗ്യം.

ശ്ലോ— ൧൭ ദന്തംകൂടും=മുളച്ചു വരുന്ന പല്ലീ - അകാരണസ്ഥിതവശാൽകം
 കാരണം കൂടാതെ പൂഞ്ചിരിയിടുന്നതു നിമിത്തം- ആലക്ഷ്യം=അല്പം ക്വാ
 നാവുന്നതും- ചെന്താർവരി=പുനേൻ. കളം=അസ്സഷ്ടമായും മധുരമായും
 ഇരിക്കുന്നതും- സന്താനഭരണങ്ങൾ=വംശത്തിന് അലങ്കാരമായിത്തീർന്നുവ
 റ്റ. അങ്കത്തിൽ=മടിയിൽ- ആഖിംഗ്യം=ആഖിംഗനം ചെയ്യിട്ട്- തദം...സ്സം-
 അവരുടെ അംഗസംഗം നിമിത്തം പഠനം പൊടി. അവരുടെ ശരീരത്തി
 ക്കിന്നു പഠനം പൊടി എന്നർത്ഥം. ഇവിടെ ധന്യം ജനം എന്നതുകൊണ്ടു
 എ.നി.ക്കു അതിനു സംഗതി വരായ്യാൽ ഞാൻ അധന്യനാണെന്നും ആ വ
 ിശിഷ്ട ആരാമകത്തിൽ കണിച്ചു പ്രകാരം അടുത്തു വന്ന ശ്രേയസ്സിനെ ഉപേ
 ക്ഷിച്ചതിന്റെയും ശകന്തളയുടെ അപ്പോഴത്തെ ദുഃഖത്തിന്റെയും സ്മരണ
 മരകന്ന ഉദ്ദിവനംകൊണ്ടു വർദ്ധിച്ചതും 'ഫന്താമ്നായ' എന്ന പദ്യംകൊണ്ടു
 പഠനത്തുപ്രകാരം വംശവീച്ഛേദസ്തരണത്താൽ ഉദ്ദിപിതമായ ധർമ്മിന്ത്യയുടെ
 അംഗമായിത്തീർന്നിട്ടുള്ളതുമായ കാമവും അതിന്റെ അംഗിയായ ധർമ്മവും
 ഒരമ്മിച്ചുകൂടി രണ്ടിന്റെയും അലംഭം തിമിത്തമുള്ള പശ്ചാത്താപത്തെപ്പോ
 ഷിപ്പിക്കുന്നു.

ശ്ലോ— ൧൮ തപോവനവിഭജം=തപോവനത്തിന്നു ചേരാത്തതും. ഉ
 ദഗ്രം=ക്രൂരം. ജന്മങ്ങൾ=ജനനത്തിന്നു കാരണമായവൻ. പിതാവു- മുനീ
 ത്രം=മഹർഷിയെ. സാവദ്യൻ=ദോഷമുള്ളവൻ. ദഷ്ടിത്വിയുള്ളവൻ എന്ന
 തർത്ഥം. സത്യാഗ്രണപ്രധാനം=സത്യാഗ്രണം പ്രധാനമായിട്ടുള്ളവൻ. 'മുനീത്രം'
 എന്നതിന്റെ വീരേഷണം- സത്യാഗ്രണത്തിനു വിഭജമായ നിന്റെ ക്രൂര
 പ്രവൃത്തികൊണ്ടു നിന്റെ അച്ഛനു ദഷ്ടസ്വഭാവനാണെന്നും മറ്റുമുള്ള ദഷ്ടി
 ത്വിയുണ്ടാക്കരുതെന്നു ഭാവം. 'ആത്മാവൈ പുത്രനാമാസി' എന്നുള്ളതു ഹ
 ത്തുകൊൾക. ചന്ദനതരം=ചന്ദനമരത്തെ.

ശ്ലോ— ൧൯ അനിയ്യാപ്യം=പഠവാൻ സാധിക്കാത്തതും.
 ഒരു പേരുതന്നെ പലക്കും ഉണ്ടല്ലോ—ആഗ്രഹം അധികമാകുമ്പോൾ
 അപായമുൾകൂടിയിരിക്കും. അതുകൊണ്ടാണു ഇത്രയും ശങ്കിയ്ക്കുന്നത്.
 വിവാദം=വിരുദ്ധവാദം. വിഭോധമായിപ്പറയൽ.

ശ്ലോ— ൨൦ വാസസ്സം=വസ്രം. അതിച്ചുസരം=ഏറ്റവും മുഷിഞ്ഞതും.
 ആ കലിതൈകവേണീ=ഏകവേണിയെ ധരിച്ചവൾ. തലമുടിയെല്ലാകൂട്ടി ഒരു
 ഭാഗത്തേക്ക് ഇട്ടവൾ എന്നർത്ഥം. തേച്ചുകുളി മുതലായ സംസ്കരണങ്ങളി
 ല്ലാതെയിരിക്കുന്നതും എല്ലാംകൂടി വലത്തുവശത്താക്കി കെട്ടാതെ കൂട
 പോലെ ഇട്ടിരിക്കുന്നതുമായ തലമുടിക്കാണു ഏകവേണി എന്നു പറയുന്നത്.
 ഇങ്ങിനെ തലമുടിയിടുന്നതു വിരഹിണികൾ ആചരിച്ചുവന്നിരുന്ന പരിവാ
 ണ്. 'ആടൽപില്ലിക്കൊടിയെറിയൽകെട്ടാനനേദോന്നിറം കെട്ടേലക്കോലപ്പ
 മിക്വഴുലച്ചത്തേകവേണീദധാനാ താനേതന്നെല്ലൊരുതുകൽമെഖിഞ്ഞെയിനാ
 മ്നന്യത്രപാ കാണക്കാണക്കരമേഗതരഹന്യമുഖപോലെ' ഇങ്ങിനെ മറ്റും

ജവരം ഇതു വിരഹലക്ഷണമായി വണ്ണിച്ചിട്ടുണ്ട് . വിപ്രവാസവ്രതം=വിരഹവ്രതം-

പ്രായ്മികേണ്ടതായിരിക്കുന്നു—ഭുഖം നിമിത്തമുള്ള വൈവാസ്തവ്യം, കാർപ്പ്യം മുതലായതിനാൽ ആർ മറിയതുപോലെയായിത്തീർന്നിരിക്കുകൊണ്ട് എന്നു ഭാവം.

ശ്ലോ—൨൨ മോഹതമസ്സ്=ഭ്രമമാകുന്ന ഇരുട്ട്. വിശദാശയൻ=മനസ്സു തെളിഞ്ഞവൻ. സമുഖോപഗതം=അടുത്തുവന്നവർ; വിധിനാം=ഭോഗ്യത്താൽ. ശീത...തൌ=ചന്ദ്രഗ്രഹണത്തിന്റെ അവസാനത്തിൽ. യോഗം=സംബന്ധം. ഉപേതവതീ=പ്രാപിച്ചവളായി. ചന്ദ്രനോടു രോമിണിയെന്നപേരൽ എന്നർത്ഥം.

ശ്ലോ—൨൩ സ്തീതയാസല്യം=വെളിച്ച വാസല്യത്തോടുകൂടിയത്. അശ്രുരോധാൽ=ബാഷ്പംകൊണ്ടു തടവു വരികയാൽ. അല്ലെങ്കിൽ തടവിന്നു കരണമായ ബാഷ്പത്താൽ. അതം...രം=താംബൂലപവുണം ഇല്ലായ്മയാൽ പാടലവണ്ണമായ അധരത്തോടുകൂടിയത്.

ശ്ലോ—൨൪ നിരകരണാപ്രിയം=ഉപേക്ഷിക്കയാകുന്ന അപ്രിയം. ഗുരുതരം=ഏറാവും വലുത്. ഉരുതമോമുലം=വലിയ ഭ്രമംകാരണം. സപ്തദന്ത്യം=പായാണെന്നു ഭ്രമംകൊണ്ട് ശിരോപ്പിതമാലം=തലയിൽ ഇട്ടമാല.

ശ്ലോ—൨൫ മോഹവശ്യൻ=ഭ്രമത്തിന്നു കീഴടങ്ങിയവൻ. വിന്ദു=തുളുങ്കി. പരിച്ച=വീണ. ഇറിററവീണ എന്നർത്ഥം. അരാ...ഗം=വളവുള്ളതായ ഇരരോമങ്ങളിൽ പറന്നത്. ആയത്=ആകണ്ണീർ. ഉന്നതരന്താപം=വെളിച്ച പശ്ചാത്താപം.

വസന്തസമഗമചിഹ്നം=വസന്തത്തോടു ചേർന്നതിന്റെ അടയാളം.

ശ്ലോ—൨൭ ഘൃഷഃ=ഇദ്ദേഹം, സംഗ്രാമംഗണേ=യുദ്ധകുളത്തിൽ. സാധിതാർത്ഥം=കാര്യം സാധിച്ചത്. തദീയം=അവന്റെരത്. ദോഷമത്തായവജം=മുച്ഛയുഷ്ണി അഗ്രങ്ങളോടുകൂടിയ വളായുധം. വിഭവമാത്രം=യോഗ്യരല്ലെങ്കിൽ അടയാളം മാത്രമായി. ഭവതി=രീതന്നു. ശത്രുവധം ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ വാല്ലുതന്നെ കഴിക്കുന്നു. നിന്റെ പുത്രനായ ഇന്ദ്രന്റെ വളത്തിന്നു ആ കാര്യം ചെയ്യേണ്ടതായി വരുന്നില്ലാത്തതിനാൽ അത് ഒരലങ്കാര മാത്രമായിത്തീരുന്നു എന്നർത്ഥം.

ശ്ലോ—൨൮ അക്ഷാമാച്ഛിമ്ബന്ധന്മാർ=ക്ഷയിക്കാത്ത തേജസ്സുതന്നെ സ്വരൂപമായിട്ടുള്ളവർ. ലോഭശാഭിച്യർ=പന്തിരണ്ടു ആഭിച്യന്മാർ. ആദൌ=ഒന്നാമതായി- ഇവരിൽ ഉദിതൻ എന്നു യോജന- ഉദിതൻ=ഉണ്ടായവർ. ജനിച്ചവർ എന്നർത്ഥം. അഖിലമഖലഗല്യക്ഷൻ=എല്ലാദേവന്മാർക്കും നാഥനായവൻ. ഇന്ദ്രൻ. ഏതൽപ്രസൂതൻ=ഇവരുടെ പുത്രൻ. ഈക്ഷാസ്യസ്സുപ്രപ

യുണായവൻ- തപദധീനൻ=നിനക്കുസപാധീനമായവൻ. യുസ...വി=ചോദിക്കാണ്ടു നിറം കെട്ടൽ. ഭക്തപുഷ്പം=കണ്ണാടിയുടെ മേൽഭാഗം. നേരസരതി=വ്യംപിക്കുന്നില്ല.

ശ്ലോ—൩൩ അതിലംഘിക്ക=അതിക്രമിക്ക. കടക്കുക- വിഷ്ണുവം=ലോകം- ജിതപാ=ജയിച്ചിട്ടു- സതപാനം=മമനേന=ജന്തുക്കളെക്കീഴടക്കുന്നതു കൊണ്ട് ജന്തുക്കളെ പിടിച്ചെടുക്കുന്ന; സ്വഭാവംകൊണ്ട്. സർവ്വമനോബ്യാനം=സർവ്വമനൻ എന്നുപേർ. ഭൂഭരണംകൃതപാ=ഭൂമിയെ ഭരിച്ചിട്ട്. പുനഃ=പിന്നെ.

ശ്ലോ—൩൪ ഭാവൽകപ്രജകൾ=ഭവാന്റെ പ്രജകൾ. ഇഷ്ടിവിധി=യോഗം ചെയ്യൽ. ഉഭയലോകാനുഗ്രഹശ്ലാഘ്യം=രണ്ടു ലോകത്തിന്റെയും അനുഗ്രഹംകൊണ്ടു കൊണ്ടാടത്തക്കതു- ഭാവം=നില അന്വേഷണസഖ്യംനപിതം=പരസ്പരം സഖ്യത്തോടുകൂടി.

ശ്ലോ — ൩൫ ജനമിതൈകതാനത=ജനങ്ങളുടെ ഹിതത്തിൽ പ്രത്യേകം ശ്രദ്ധ. സന്മനോമരസരസ്വതി=സൗജന്യങ്ങളുടെ നല്ല വാക്ക്. മഹിമാവു=പുഷ്പത. ജന്മമൃത്യുമയം=ജനനമരണസ്വരൂപം. ആമയം=രോഗം. നീലലോഹിതൻ=നീലനിറവും ചൊവ്വനിറവും ഉള്ളവൻ. അർദ്ധനരീശ്വരൻ ആകയാലെന്നു ഭാവം- 'വാമേമരതകശ്യാമാ ഭക്ഷിണേ വിദ്രമാഭണം ഭേദതാ ഭവതിമയീ സാമേകാമദഘാഭവേൽ' എന്നു പറഞ്ഞ പ്രകാരം അർദ്ധനരീശ്വരന്റെ ഇടത്തുഭാഗം നിലവണ്ണവും വലത്തുഭാഗം ചൊവ്വപ്പുമാണ്. പാർവ്വതിഭാഗം നീലവും പരമേശ്വരഭാഗം ചൊവ്വപ്പുമെന്നർത്ഥം. അർദ്ധനരീശ്വരനാണെന്നു സ്പഷ്ടമായിത്തന്നെ കാണിക്കുന്നതാണ് 'അമേയശക്തി' എന്നത്. അറിവാൻ കഴിയാത്ത ശക്തിസ്വരൂപിണിയായ ദേവിയോടുകൂടിയവൻ എന്നർത്ഥം.

ശ്രീ ഭ ൦.

